

Croidhe Cainnte Chiarraighe

Seán Óg Ó Caomhánaigh a thionsaigh

Tracey Ní Mhaonaigh
a chuir in eagar

NUI MAYNOOTH
Ollscoil na hÉireann Má Nuad

Tá an tráchtas seo á chur faoi bhráid Ollscoil na hÉireann, Má Nuad
don chéim dochtúireachta
ag
Tracey Ní Mhaonaigh, B.A., M.Litt

Scoil an Léinn Cheiltigh,
Ollscoil na hÉireann, Má Nuad, Co. Chill Dara, Éire.

Stiúrthóir: An Dr Tadhg Ó Dúshláine
Mí an Mhárta 2008

CLÁR

	Lch.
Dearbhú	i
Focal Buíochais	ii
Noda	v
Coimriú	vii
1. Modheolaíocht	1
1.1 Ag clóscríobh an Fhoclóra	1
1.2 HTML agus JavaScript	2
1.3 Leagan amach an Tráchtais	13
1.4 Foinsí	14
1.5 Foilseacháin	17
2. Seán Óg Ó Caomhánaigh	18
2.1 SO agus Marie Louise Sjoestedt	19
2.2 Cúrsaí Polaitíochta agus Cogaíochta	25
2.3 Ábhair Spéise	27
2.4 SO agus a Cheantar	31
2.5 Litríocht agus Amhránaíocht	37
2.6 Eibhlín Nic Niocaill	38
2.7 Séamus Ó Caomhánaigh	40
2.8 Bás SO	46
3. Croidhe Cainnte Chiarraige: Comhaontuithe an Tionscnaimh	50
3.1 An Chéad Chomhaontú	53
3.2 Foclóir an Duinnínigh	62
3.3 An Dara Comhaontú	68
3.4 Ag lorg Síneadh Ama	78
3.5 Ceist na gCeart	84
3.6 Cúrsaí airgeadais SO	88

3.7 Modhanna oibre an Údair	91
3.8 Luach an tSaothair	94
3.9 Easpa Réamhrá	98
3.10 An Réamhrá nár scríobhadh	100
4. Anailís ar an bhFoclóir	104
4.1 Leagan amach an Fhoclóra	105
4.2 Cúrsaí Inscne	106
4.3 Imeacht as Gutaí agus Bá	109
4.4 Réamhfhocail Shimplí	111
4.5 Réimíreanna	118
4.6 Briathra	127
4.7 Úsáid an Ghinidigh	135
4.8 Tagairtí dó féin agus don Saothar	139
4.9 Cumadóireacht SO agus Tionchar an Bhéarla	142
4.10 Toirt an tSaothair	151
4.11 Blúiríní Scéalta	160
4.12 Leasainmneacha	162
4.13 Cluichí	166
4.14 Tátal	168
5. Eagarthóireacht	171
5.1 RÓF	171
5.2 An Eagarthóireacht féin	176
5.3 Leaganacha á n-ionadú	177
5.4 Leaganacha á scríos	186
5.5 Cincálacha scriosta	187
5.6 Leaganacha á gcur isteach	236
5.7 Nótaí ón Eagarthóir	241

6. Úsáid agus Fuaimniú na bhFocal	245
7. Aguisíní	267
7.1 An comhaontú a síníodh idir SO agus An Roinn Oideachais, 20 Bealtaine 1936	268
7.2 An comhaontú a síníodh idir SO agus An Roinn Oideachais, 4 Deireadh Fómhair 1939, mar aon leis na cúlscríbhinní	271
7.3 Íocaíochtaí a rinneadh le SO as a chuid oibre ar CCC	280
7.4 Na dátaí agus líon na bhfocal a bhaineann leis na bearta difriúla a chuir SO chuig An Roinn Oideachais	284
7.5 Na Státseirbhísigh agus Oifigigh a luaitear sa tráchtas	288
7.6 Foinsí scéalaíochta, amhránaíochta agus filíochta SO	291
7.7 Príomhnoda gramadaí in CCC	294
8. Leabharliosta	296
9. Treoracha Úsáideora agus an Dlúthdhiosca <i>Croidhe Cainte Chiarraighe</i>	302

CROICHE CAINNTE CHARRAIGHE

Leathanach Tosaigh

Grianghraif

Foclóir Iomlán

Cliceáil ar litir le breathnú ar iontrálacha na litreach sin san fhoclóir

Δ b c d e f s h i
l m n o p r s t u

Cliceáil ar cheann de na naisc seo a leanas le breathnú ar liosta de na samplaí sin san fhoclóir

Beannachtaí & Mallachtaí

Éanlaithe & Plandaí & Ainmhithe

Logainmneacha

Nósanna & Piseoga & Aimsir

Samhlacha (chomh...le)

Tagairtí ón mBíobla

Litríocht & Amhránaíocht

Cnuasach de Chora Cainte

Polaitíocht & Cogáíocht

Seanfhocail & Ráite

Dearbhú

Dearbhaím gur liom féin an saothar seo agus go bhfuil tagairt cheart chuí déanta agam d'ábhar ar bith a d'úsáid mé as foinsí eile. Cuireadh cuid den tráchtas seo i láthair i bhfoilseachán atá luaite i gcuid 1.5.

Ollscoil na hÉireann, Má Nuad
Mí an Mhárta 2008

Tracey Ní Mhaonaigh

Focal Buíochais

Fad is a bhí mé ag gabháil don tráchtas seo bhí daoine faoi leith a thug an-chúnamh agus an-tacaíocht dom. Ba mhaith liom an deis a thapú anois chun buíochas a ghabháil leo.

I dtús báire, ba mhaith liom buíochas ó chroí a ghabháil le mo stiúrthóir, An Dr Tadhg Ó Dúshláine. Is cuimhin liom go soiléir an chéad léacht Ghaeilge a bhí agam leis agus mé ag tosú amach sa chéad bhliain. Ní raibh a leithéid de bheocht agus de ghrá don Ghaeilge feicthe riamh agam. Ba é sin an lá a thug mé aghaidh cheart ar an nGaeilge. Deich mbliana níos déanaí agus tá Tadhg fós de mo spreagadh. Go raibh míle maith agat a Thaidhg, agus más féidir liom a bheith leath chomh léannta leat féin le linn mo shaoil beidh mé thar a bheith sásta!

Ba mhaith liom buíochas a ghabháil le foireann na Nua-Ghaeilge i Scoil an Léinn Cheiltigh; An Dr Brian Ó Catháin, An Dr Aisling Ní Dhonnchadha, An Dr Máire Ní Annracháin, An tOllamh Ruairí Ó hUiginn agus Gearóidín Uí Ruadháin, go háirithe. Chuir gach uile dhuine acu fáilte i gcónaí romham agus roimh mo chuid ceisteanna, agus thug siad gach cabhair agus tacaíocht dom – le linn dom a bheith i mbun an tsaothair seo agus le deich mbliana anuas agus mé i mbun na céime agus na máistreachta araon.

Ba mhaith liom buíochas a ghabháil, chomh maith, le foireann Leabharlann Eoin Pól II anseo sa Choláiste, agus le foireann na Cartlainne Náisiúnta i mBaile Átha Cliath. Chaith baill áirithe d'fhoireann na Cartlainne cuid mhór ama ag dul trí bhosca i ndiaidh bosca de chomhaid *An Gúm* ag iarraidh an t-ábhar a bhí uaim a aimsiú, agus táim fíorbhuíoch díobh. Táim fíorbhuíoch, leis, d'Fhidelma Ní Ghallchobhair, sa Choiste Téarmaíochta, de Sheosamh Ó Murchú in *An Gúm*, de Sheán Ó Coileáin, Coláiste na hOllscoile, Corcaigh, agus ar ndóigh, de Phádraig Ó Néill, mac deirfear le Seán an Chóta. Is iomaí cupán tae a d'ól mé ina theannta agus i dteannta a mhná céile, Mairéad. Tá súil agam, a Pháid, go gcuirfidh sé áthas ar do chroí saothar seo d'uncail a fheiceáil beo beathach.

Murach mo mhuintir agus mo chairde níl aon seans go mbeadh an lá agus an saothar seo tagtha! Ar bhealaí difriúla táim buíoch díobh ar fad – Manny agus Clare, Damian agus

Clíodhna, Mairéad, Amy agus Becky, a chuireann fáilte romhainn i gCathair na dTreibheanna aon uair a bhuaílimid cnag ar a ndoirse. Olivia agus Mick (agus na madraí!) a thug agus a thugann cluas agus spreagadh dom i gcónaí. Ní bhfaighinn suaimhneas go deo dá ndéanfainn dearmad ar mhuintir Ghríofa – Emily, Aisling, Sinéad, Shane agus, ar ndóigh, Rosemary Buckley-Griffin (go dtuga Dia suaimhneas di). Go raibh maith agaibh ar fad as gach a bhfuil déanta agaibh dom, cé nach mbeidh choíche ar mo chumas maithiúnas a thabhairt duitse Emily as an oíche sin sa bhialann. Ní déarfadh mé a thuilleadh!

Do mo bheirt deartháireacha, Alan agus Aidan, go raibh míle maith agaibh as a bheith ann dom i gcónaí. Tá súil agam go mbím ann díbh ar an gcaoi chéanna. Ba mhaith liom buíochas faoi dhó a ghabháil le hAidan – mar dheartháir agus mar chomhairleoir ar an saothar seo. Fuair mé cúnaimh fíorluachmhar ón Dr Aidan Mooney, Roinn na Ríomheolaíochta, Ollscoil na hÉireann, Má Nuad, maidir le HTML agus JavaScript agus conas iad a chur i bhfeidhm ar an saothar seo. Murach an cúnaimh sin ní bheadh ach leath den tionscadal seo i gcrích. Ar an ábhar sin, ba mhaith liom buíochas a ghabháil, chomh maith, leis an Dr Sue Bergin sa Roinn chéanna.

Mo thuismitheoirí. Níl na focail agam le buíochas ceart a ghabháil libhse, Ma agus Da (.i. Noel agus Catherine), as gach uile rud atá déanta agaibh dom agus a dhéanfaidh sibh dom amach anseo. Sibhse a chuir ar bhóthar mo leasa mé an chéad lá agus beidh mé faoi chomaoin agaibh go deo na ndeor.

Níl fágtha anois ach Joey. Go raibh maith agat as a bheith ann dom le breis agus cúig bliana anuas, agus go raibh maith agat as do chúnaimh, do chomhairle agus do thacaíocht ar fad. Tusa is fearr a thuigeann luach an lae seo .i. an lá go bhfuil deireadh á chur agam leis an saothar seo. Is iomaí lá gur dhiúltaigh mé mo dheasc agus mo ríomhaire a fhágáil chun am a chaitheamh leat. Maith dom é!! Agus maith dom é má tá éinne fágtha amach agam. Ní d'aon turas a rinneadh é.

Do mo thuismitheoirí, mo dheartháireacha agus Joey.

“Gach dalta mar h-oiltear”

Noda

[Ní chuirtear infhilleadh ná athruithe tosaigh ar na noda sa saothar seo.]

CCC – ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe’ (an saothar foclóra a thionsaigh Seán Óg Ó Caomhánaigh, 1935-1942)*

CCC (SO) – ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe (Seán Óg Ó Caomhánaigh)’ (Tuairisc a sholáthar Seán Mac Lellan, í sínithe aige ar an 1/5/1943, ar an tionscnamh foclóireachta, agus fáil uirthi sa chomhad N566 III sa Chartlann Náisiúnta)

DF – *Díolaim Focal (A) ó Chorca Dhuibhne* (Ó hÓgáin 1984)

DIL – *(Contributions to a) Dictionary of the Irish Language* (Quin 1983)

DPI – *Description d'un Parler Irlandais de Kerry* (Sjoestedt-Jonval 1938)

EDD – *Éist le Dubh Dorcha* (Ó Dúshláine 1991)

ELC – *Éist leis an gCóta* (Ó Brosnacháin 2001)

FD – *Foclóir Gaedhilge agus Béarla* (Dineen 1927)

FE/ FÉ** – *Fiachra Éilgeach* (= Risteárd Ó Foghludha)

FGB – *Foclóir Gaeilge-Béarla* (Ó Dónaill 1977)

FMC – *Foclóir Béarla agus Gaedhilge* (Mc Cionnaith 1935)

GCD – *Gaeilge Chorca Dhuibhne* (Ó Sé 2000)

GNM – ‘Gaeilge na Mumhan’ (Ua Súilleabháin 1994)

LCC – *Léachtaí Cholm Cille*

LEI – *Lane's English Irish Dictionary* (O'Neill Lane 1904)

LLEI – *Lane's Larger English Irish Dictionary* (O'Neill Lane 1922)

NA – National Archives (= An Chartlann Náisiúnta, Baile Átha Cliath)

* Feictear na leaganacha ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe’, ‘Croidhe Cainnte Chiarraidhe’, ‘Croidhe Cainnte Ciarraighe’, ‘Croidhe Cainnte Ciarraidhe’, ‘Croidhe Chainnte Chiarraighe’ agus ‘Croidhe Chainnte Chiarraidhe’ in úsáid i dtagairtí don téacs seo i measc na litreacha agus na gcáipéisí a bhaineann leis. Chuaigh mé leis an leagan ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe’ agus tagairt á déanamh agam féin dó toisc gurb é sin an leagan a fhaighimid sa dá chomhaontú a síníodh ina thaobh.

** Bhain RÓF úsáid as ceachtar den dá leagan seo, FE agus FÉ, agus nótaí á síniú aige.

PPI – *Phonétique d'un Parler Irlandais de Kerry* (Sjoestedt 1931)

RÓF – Risteárd Ó Foghludha (eagarthóir CCC)

RO – *Réilthíní Óir* (Mac Clúin 1922)

SC – *Seán an Chóta* (Ó Lúing 1985)

SO – Seán Óg Ó Caomhánaigh (tiomsaitheoir CCC)

TB – *An Teanga Bheo* (Ó Sé 1995)

Coimriú

Tá dhá chuid i gceist leis an tionscadal dochtúireachta seo – eagrán d’fhoclóir SO, CCC a réiteach don chló agus tráchtas mar threoirleabhar leis an saothar. Bhí SO ag gabháil dá mhórshaothar thar thréimhse 7 mbliana, agus cé gur chuir sé saothar le chéile ina raibh breis agus 2,200,000 focal, chinn An Roinn Oideachais nach bhfoilseoidís an saothar ag an am. Cuireadh naoi n-imleabhar is fiche an tsaothair ar coimeád sa Leabharlann Náisiúnta i ndiaidh don Roinn na cearta a cheannach ón údar, áit a bhfuil na himleabhair ó shin agus iad fós gan foilsíú.

Bhí sé mar aidhm agam, mar sin, agus mé ag tosú amach, an saothar a thabhairt chun solais arís trína réiteach don chló. Sula bhféadfainn aon rud eile a dhéanamh ba é an chéad chéim sa phróiseas eagarthóireachta an fhoclóir iomlán a chlósriobh. Leag mé amach i bhfoirm Word ar dtús é (agus breis is 4,500 leathanach ann ar deireadh), agus ansin chuir mé cruth leathanach Gréasáin air ag baint úsáide as HTML agus JavaScript. De réir mar a bhí mé ag gabháil don chlósriobhneoireacht, chuir mé le chéile liostaí de shainchomharthaí teanga agus bhailigh mé faoi na teidil seo a leanas iad, liostaí atá curtha ar fáil agam ar leathanach innéacs an fhoclóra: ‘Beannachtaí & Mallachtaí’; ‘Éanlaith & Plandaí & Ainmhithe’; ‘Logainmneacha’; ‘Nósanna & Piseoga & Aimsir’; ‘Samhlacha (chomh ... le)’; ‘Tagairtí ón mBíobla’; ‘Litríocht & Amhránaíocht’; ‘Cnuasach de Chora Cainte’; ‘Polaitíocht & Cogaíocht’; ‘Seanfhocail & Ráite’.

Anailís ar an saothar féin atá sa dara cuid den tionscadal. Breathnaítear ann ar shaol SO mar a chuirtear os ár gcomhair é in ábhar an fhoclóra. Déantar staidéar ansin ar na comhaontuithe a síníodh idir An Roinn Oideachais agus SO, agus pléitear ról an eagarthóra, RÓF, sa tionscadal. Scríos an t-eagarthóir cuid mhór samplaí as an saothar ach rinne mise iarracht, chomh fada agus a bhí ar mo chumas, na samplaí sin a athchur sa téacs. Tharla in amanna, áfach, go raibh cuid acu scriosta amach róthrom chun go bhféadfainn an scríbhneoireacht a dhéanamh amach, fiú agus iarracht á déanamh agam cruth bharr agus bhun na litreacha a leanúint. I ndiaidh aghaidh a thabhairt ar an tionscadal féin, cuirtear réamhrá le chéile ina ndírítear ar chuid de ghnéithe na teanga mar

atá siad caomhnaithe sa téacs ag SO, ina measc, foirmeacha briathartha, réimíreanna,
agus úsáid an ghinidigh.

1. Modheolaíocht

Tá dhá chuid i gceist leis an tionscadal dochtúireachta seo ar ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe’ – 1) an taobh teicniúil: an cnuasach iomlán a chlósscríobh agus é a shuíomh i dtimpeallacht leictreonach sholáimhsithe, agus 2) an taobh liteartha: tráchtas a scríobh bunaithe ar thaighde ar an tionscadal agus ar shainchomharthaí teanga a aimsíodh i gcorp an tsaothair.

An taobh teicniúil

1.1 Ag clósscríobh an Fhoclóra

Ag tosú amach, díriodh ar an téacs a chaighdeánú de réir mar a bhí sé á chlósscríobh, .i. go gcuirfí an litriú caighdeánach i bhfeidhm, mar a fhaightear in *Gramadach na Gaeilge agus Litriú na Gaeilge* (1958) é, ach nach ndéanfaí aon athrú ar leaganacha canúnacha. Bhí tuairim is trí chéad míle focal déanta ar an tslí seo nuair a socraíodh go mb’fhearr an t-ábhar a sholáthar díreach mar a thiomsaigh SO é – dá mbeadh sin ar fáil go bhféadfaí leagan caighdeánach a réiteach ina dhiaidh sin. Ar an gcaoi seo, bheadh leagan bunaidh i bhfoirm leictreonach ar fáil i gcónaí.

Sa mhéid is go rabhthas ag iarraidh a bheith dílis don údar agus don leagan bunaidh a chuir sé le chéile bhí dúshlán nach beag le sárú – tionchar an eagarthóra (tá mionchur síos ar thionchar sin an eagarthóra i gCaibidil a cúig). Rinneadh iarracht na giotáí a bhí scriosta amach aigesean a chur ar ais arís. Níor bhain an oiread sin dua leis sin ach amháin sna cásanna go raibh cinsireacht á déanamh ag an eagarthóir. Bhí na samplaí sin scriosta amach go han-trom, agus go minic b’éigean iad a oibriú amach trí chruth bharr agus bhun na litreacha a leanúint. Tharla cúpla uair, áfach, nár éirigh leis sin agus nár oibríodh amach an rud a bhí ag SO.

De réir mar a bhí an téacs á chlósscríobh, bailíodh le chéile liostaí de shainchomharthaí teanga faoi na teidil seo a leanas – Beannachtaí & Mallachtaí, Tagairtí ón mBíobla, Éanlaith & Plandaí & Ainmhithe, Litríocht & Amhránaíocht, Logainmneacha, Cnuasach de Chora Cainte, Nósanna & Piseoga & Aimsir, Polaitíocht & Cogaíocht, Samhlacha (chomh ... le), Seanfhocail & Ráite.¹ Theastaigh uaim go mbeadh níos mó ná feidhm foclóra ag an saothar seo, go bhféadfaí díriú díreach ar na seanfhocail, nó díreach ar na tagairtí polaitiúla, nó ar aon cheann eile de na heamálacha thuasluaite.

1.2 HTML agus JavaScript

Is i bhfoirm Word a leagadh amach an foclóir agus na liostaí ar dtús. Nuair a bhí sin déanta, bhí breis agus ceithre mhíle cúig chéad leathanach san fhoclóir. Socraíodh ansin go scríobhfaí cód HTML agus go leagfaí an saothar amach i bhfoirm leathanach Gréasáin. Ina theannta sin, socraíodh go mbainfi úsáid as roinnt JavaScript chun cruth níos slachtmhaire a chur ar an gcomhéadan. Cad atá i gceist le HTML agus JavaScript?

Hypertext Markup Language is a language for describing how pages of text, graphics, and other information are organized and linked together.²

What is JavaScript?

- JavaScript was designed to add interactivity to HTML pages
- JavaScript is a scripting language
- A scripting language is a lightweight programming language
- A JavaScript consists of lines of executable computer code
- A JavaScript is usually embedded directly into HTML pages
- JavaScript is an interpreted language (means that scripts execute without preliminary compilation)³

¹ Mise, seachas SO, a leag amach faoi na teidil sin iad.

² Oliver/ Morrison (2006: 11).

³ http://www.w3schools.com/js/js_intro.asp (25/02/2008).

Roghnaíodh cód HTML agus JavaScript toisc gur formáidí iad atá soláimhsithe agus a bhfuil cur amach ag daoine orthu, .i. cur amach ag daoine ar an leagan amach deiridh fiú mura mbíonn cur amach acu ar an gcód féin. Is i Notepad a scríobhadh an cód, ar sraith foirmlí é a leagann amach an téacs ar bhealach faoi leith.

Baineadh úsáid as *HTML 4 for the World Wide Web* le Elizabeth Castro agus *Teach yourself HTML and CSS in 24 hours* le Dick Oliver agus Michael Morrison chun treoir a fháil maidir le cód HTML agus JavaScript a scríobh. I dteannta an dá théacs seo úsáideadh an suíomh Gréasáin http://www.w3schools.com/html/html_entities.asp. Suíomh teagaisc ar scríobh agus úsáid HTML atá i gceist leis. Tá leagan den suíomh céanna ann dírithe ar JavaScript chomh maith, <http://www.w3schools.com/js/default.asp>, agus baineadh leas as sin agus http://www.webmonkey.com/webmonkey/reference/javascript_code_library/ le tuiscint a fháil ar an teanga scriptithe sin.

Is teangacha iad cód HTML agus JavaScript atá bunaithe ar chlibeanna. Is iad na clibeanna seo a thugann le fios don ríomhaire an chlófhoireann agus an chlómhéid atá le húsáid, na dathanna téacs agus cúlra, cá háit le cló iodálach, cló trom agus folínte a úsáid, cá háit le táblaí agus le colúin a chur isteach, cá háit a dtosaíonn ailt, cá háit le spásanna agus íomhánna a chur isteach, srl. Seo a leanas achoimre ar a bhfuil i gceist le clibeanna HTML, agus is ar an mbonn céanna a oibríonn clibeanna JavaScript.

HTML allows you to format text, add rules, graphics, sound, and video and save it all in a text-only ASCII file that any computer can read. The key to HTML is in the *tags*, keywords enclosed in less than (<) and greater than (>) signs, that indicate what kind of content is coming up.⁴

HTML Tags

- HTML tags are used to mark-up HTML **elements**
- HTML tags are surrounded by the **two characters < and >**

⁴ Castro, Elizabeth (1998: 14).

- The surrounding characters are called **angle brackets**
- HTML tags normally **come in pairs** like and
- The first tag in a pair is the **start tag**, the second tag is the **end tag**
- The text between the start and end tags is the **element content**⁵

Ba é an chéad rud a bhí le déanamh ná leathanach innéacs a chur le chéile. Is ar an leathanach innéacs seo a cheanglaítear an t-inneachar ar fad, trí ainmneacha na gcód a bheidh in úsáid a shonrú. Is iad na clibeanna <head><title></title></head> a úsáidtear le teideal an leathanaigh Ghréasáin a shonrú.

```
<head>
<title> Croidhe Cainnte Chiarraighe</title>
</head>
```

Nuair atá roinnt rudaí éagsúla i gceist ar an leathanach, liostaí éagsúla de chlómhéideanna difriúla sa chás seo, tá sé níos slachtmhaire táblaí a úsáid. Agus táblaí in úsáid is féidir níos mó smachta a choinneáil ar an inneachar. Is iad '<tr>' agus '<td>' na clibeanna a úsáidtear chun sraitheanna agus cealla a leagan amach, agus san ordú seo '<table border = "0" cellpadding="0" cellspacing="5">', sonraíonn '<table border = "0">' nach mbeidh imill an tábla le feiceáil, agus sonraíonn '<cellpadding="0" cellspacing="5">' pé méid spáis a theastaíonn sna cealla féin, agus idir na cealla éagsúla.

Mar a luadh níos luaithe, tosaíodh amach i bhfoirm Word. Ach ní féidir comhaid Word a cheangal díreach isteach i gcód HTML. Ní mór na comhaid Word a athshábháil mar chomhaid .html. Cruthaíodh comhad faoi leith ansin ionas go bhféadfaí na comhaid nuashábháilte mar .html a choinneáil le chéile seachas a bheith ag iarraidh doiciméid a tharraingt as domán de chomhaid éagsúla. Is é an cód '' a shonraíonn suíomh an bhunchomhaid.

⁵ http://www.w3schools.com/html/html_elements.asp (25/02/2008).

```
<a href = "A.htm">  
<a href = "B.htm">  
<a href = "C.htm">  
<a href = "D.htm">  
<a href = "E.htm">  
<a href = "F.htm">  
<a href = "G.htm">  
<a href = "H.htm">  
<a href = "I.htm">  
<a href = "L.htm">  
<a href = "M.htm">  
<a href = "N.htm">  
<a href = "O.htm">  
<a href = "P.htm">  
<a href = "R.htm">  
<a href = "S.htm">  
<a href = "T.htm">  
<a href = "U.htm">
```

Is íomhánna, seachas téacs, atá i gceist leis an teideal ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe’ agus leis na litreacha mar a fheictear ar an gcéad leathanach iad. Mura mbeadh ach téacs i gceist ní fhéadfadh éinne nach mbeadh an chlófhoireann TrueType *Bunchló* ar a ríomhaire aige an téacs a léamh. Agus íomhánna in úsáid is féidir iad a fheiceáil ar ríomhaire ar bith is cuma ann nó as don *Bunchló*.

Tá an cód mórán mar an gcéanna i gcás na liostaí sainiúla. Laistigh díobh cuireadh roinnt clibeanna isteach ionas go bhféadfadh an t-úsáideoir léim ar aghaidh chuig giotaí éagsúla den téacs. Laistigh den litir ‘A’, mar shampla, feictear ‘ab’ ‘ac’ ‘ad’ ‘ae’ ‘ag’ ‘ai’ ‘al’ ‘am’ ‘an’ ‘ao’ ‘ar’ ‘as’ ‘at’ srl. Má chliceáiltear ar ‘ac’, ansin, léimeann an leathanach ar aghaidh chuig an gcéad fhocal a thosaíonn ar an dá litir sin. Seo a leanas an cód a bhaineann le clibeanna seo A. Insíonn an ‘ ’ cén t-ainm a bheidh ar an

nasc ag barr an leathanaigh agus cén tagairt a úsáidfeadh níos faide ar aghaidh sa téacs leis an bpointe a shonrú a léimfidh an téacs chuige nuair a chliceálfar ar an nasc. Nuair a úsáidtear ‘ ’ cuirtear spás idir na tagairtí (dhá spás sna cásanna áirithe seo toisc go bhfuil ‘ ’ faoi dhó in úsáid). Cuireann an ‘<hr></hr>’ líne isteach ag deireadh liosta na nasc.

```
<a href = "#ab">ab</a>&nbsp;&nbsp;<a href = "#ac">ac</a>
&nbsp;&nbsp;<a href = "#ad">ad</a>&nbsp;&nbsp;<a href = "#ae">ae</a>
&nbsp;&nbsp;<a href = "#ag">ag</a>&nbsp;&nbsp;<a href = "#ai">ai</a>
&nbsp;&nbsp;<a href = "#al">al</a>&nbsp;&nbsp;<a href = "#am">am</a>
&nbsp;&nbsp;<a href = "#an">an</a>&nbsp;&nbsp;<a href = "#ao">ao</a>
&nbsp;&nbsp;<a href = "#ar">ar</a>&nbsp;&nbsp;<a href = "#as">as</a>
&nbsp;&nbsp;<a href = "#at">at</a>&nbsp;&nbsp;<hr></hr>
```

Ní mór tagairt a bheith i gcorp an téacs ansin ag freagairt do na naisc ag barr an doiciméid. ‘’ an fhoirmle a úsáidtear. Idir na comharthaí athfhriotail cuirtear an chuid sin a fhaightear idir na comharthaí athfhriotail sa chomhad ag barr an leathanaigh, gan an ‘#’. I gcás ‘ab’ mar sin, is é a scríobhaimid ná ‘.’

Laistigh de na liostaí sainiúla feictear clibeanna chomh maith, ach seachas cnuasaigh litreacha is clibeanna a bhaineann le hábhar nó réimse atá iontu. Sa liosta ‘Tagairtí ón mBíobla’, mar shampla, tá na tagairtí leagtha amach de réir leabhair an Bhíobla – ag barr an chéad leathanaigh, mar sin, feictear ‘Geiniseas’, ‘Eacsadas’, ‘Leibhític’⁶ srl. agus na leabhair ar fad leagtha amach de réir tiomna, cinn an tSeantiomna ar dtús agus cinn an Tiomna Nua ansin. Sa liosta ‘Polaitíocht agus Cogaíocht’, ansin, feictear ‘Cúrsaí polaitíochta na hÉireann’ agus ‘Ceannairí polaitiúla’, ‘Cluain Tarbh’, ‘Dún an Óir’,

⁶ Maidir le teidil leabhair an Bhíobla, chloígh mé leis an litriú a d’úsáid SO. Sa chás go raibh níos mó ná leagan amháin aige, chloígh mé leis an gceann ba choitianta aige. Mar an gcéanna, is é litriú SO atá in úsáid agam sna teidil sin a thagraíonn d’eachtra faoi leith, do ghrúpa faoi leith nó do dhuine faoi leith, mar shampla, ‘Na Dubhchrónaigh’, ‘Cromaill’, srl.


```
image6on.src = "Iomhanna/f.jpg";
image7on = new Image();
image7on.src = "Iomhanna/g.jpg";
image8on = new Image();
image8on.src = "Iomhanna/h.jpg";
image9on = new Image();
image9on.src = "Iomhanna/i.jpg";
image10on = new Image();
image10on.src = "Iomhanna/l.jpg";
image11on = new Image();
image11on.src = "Iomhanna/m.jpg";
image12on = new Image();
image12on.src = "Iomhanna/n.jpg";
image13on = new Image();
image13on.src = "Iomhanna/o.jpg";
image14on = new Image();
image14on.src = "Iomhanna/p.jpg";
image15on = new Image();
image15on.src = "Iomhanna/r.jpg";
image16on = new Image();
image16on.src = "Iomhanna/s.jpg";
image17on = new Image();
image17on.src = "Iomhanna/t.jpg";
image18on = new Image();
image18on.src = "Iomhanna/u.jpg";

image1off = new Image();
image1off.src = "Iomhanna/a1.jpg";
image2off = new Image();
image2off.src = "Iomhanna/b1.jpg";
image3off = new Image();
```

```
image3off.src = "Iomhanna/c1.jpg";
image4off = new Image();
image4off.src = "Iomhanna/d1.jpg";
image5off = new Image();
image5off.src = "Iomhanna/e1.jpg";
image6off = new Image();
image6off.src = "Iomhanna/f1.jpg";
image7off = new Image();
image7off.src = "Iomhanna/g1.jpg";
image8off = new Image();
image8off.src = "Iomhanna/h1.jpg";
image9off = new Image();
image9off.src = "Iomhanna/i1.jpg";
image10off = new Image();
image10off.src = "Iomhanna/l1.jpg";
image11off = new Image();
image11off.src = "Iomhanna/m1.jpg";
image12off = new Image();
image12off.src = "Iomhanna/n1.jpg";
image13off = new Image();
image13off.src = "Iomhanna/o1.jpg";
image14off = new Image();
image14off.src = "Iomhanna/p1.jpg";
image15off = new Image();
image15off.src = "Iomhanna/r1.jpg";
image16off = new Image();
image16off.src = "Iomhanna/s1.jpg";
image17off = new Image();
image17off.src = "Iomhanna/t1.jpg";
image18off = new Image();
image18off.src = "Iomhanna/u1.jpg";
```

```

}
function turnOn(imageName) {
  if (document.images) {
    document[imageName].src = eval(imageName + "on.src");
  }
}
function turnOff(imageName) {
  if (document.images) {
    document[imageName].src = eval(imageName + "off.src");
  }
}
//
</script>
</script>
</script>

<tr>
<td></td><td><a href = "A.htm" onmouseover="turnOn('image1'"
onmouseout="turnOff('image1')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/a1.jpg name="image1"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "B.htm" onmouseover="turnOn('image2'"
onmouseout="turnOff('image2')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/b1.jpg name="image2"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "C.htm" onmouseover="turnOn('image3'"
onmouseout="turnOff('image3')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/c1.jpg name="image3"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "D.htm" onmouseover="turnOn('image4'"
onmouseout="turnOff('image4')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/d1.jpg name="image4"></font></a></td>

```

```

<td></td><td><a href = "E.htm" onmouseover="turnOn('image5')"
onmouseout="turnOff('image5')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/e1.jpg name="image5"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "F.htm" onmouseover="turnOn('image6')"
onmouseout="turnOff('image6')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/fl.jpg name="image6"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "G.htm" onmouseover="turnOn('image7')"
onmouseout="turnOff('image7')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/gl.jpg name="image7"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "H.htm" onmouseover="turnOn('image8')"
onmouseout="turnOff('image8')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/hl.jpg name="image8"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "I.htm" onmouseover="turnOn('image9')"
onmouseout="turnOff('image9')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/il.jpg name="image9"></font></a></td>
</tr>
<tr>
<td></td><td><a href = "L.htm" onmouseover="turnOn('image10')"
onmouseout="turnOff('image10')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/l1.jpg name="image10"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "M.htm" onmouseover="turnOn('image11')"
onmouseout="turnOff('image11')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/m1.jpg name="image11"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "N.htm" onmouseover="turnOn('image12')"
onmouseout="turnOff('image12')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/n1.jpg name="image12"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "O.htm" onmouseover="turnOn('image13')"
onmouseout="turnOff('image13')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/o1.jpg name="image13"></font></a></td>

```



```

<td></td><td><a href = "P.htm" onmouseover="turnOn('image14')"
onmouseout="turnOff('image14')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/p1.jpg name="image14"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "R.htm" onmouseover="turnOn('image15')"
onmouseout="turnOff('image15')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/r1.jpg name="image15"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "S.htm" onmouseover="turnOn('image16')"
onmouseout="turnOff('image16')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/s1.jpg name="image16"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "T.htm" onmouseover="turnOn('image17')"
onmouseout="turnOff('image17')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/t1.jpg name="image17"></font></a></td>
<td></td><td><a href = "U.htm" onmouseover="turnOn('image18')"
onmouseout="turnOff('image18')"><font size = 8 color= "red"><img
border=0 src=Iomhanna/u1.jpg name="image18"></font></a></td>
</tr>

```

Leagtar amach sa chéad chuid den chód seo na coinníollacha go gcuirfí an ghné i bhfeidhm. Feictear go dtosaíonn an cód thuas, mar sin, ‘if (document.images) ...’ Tá an ‘If statement’ seo lárnach don JavaScript.

The ability to control the flow of your program, letting it make decisions on what code to execute, is valuable to the programmer. The **if statement** allows you to control if a program enters a section of code or not based on whether a given condition is true or false. One of the important functions of the if statement is that it allows the program to select an action based upon the user's input.⁷

Sonraíonn an t-ordú seo leis an ríomhaire, mar sin, sa chás go mbíonn na coinníollacha ann go n-úsáidfeadh píosa cóid amháin, agus mura mbíonn na coinníollacha ann go

⁷ <http://www.cprogramming.com/tutorial/lesson2.html> (26/02/2008).

n-úsáidfeadh píosa eile. Sa chás áirithe seo, an litir sa dá dhath atá i gceist leis an dá ghiota cóid. Maidir leis na coinníollacha féin, sonraítear sa dara leath den chód iad, sa chás seo, má luítear an cúrsóir ar an litir go gcuirtear ‘air’ an ghné, .i. go dtaispeánfar an dara dath, mura luítear go gcuirtear ‘as’ an ghné, .i. go dtaispeánfar an litir ina dath bunaidh (dubh) – ‘onmouseover="turnOn('image1')" onmouseout="turnOff('image1')"' ('image1' ag seasamh don íomhá atá sábháilte faoin ainm sin).

An taobh liteartha

1.3 Leagan amach an Tráchtais

Tá leabhar cuimsitheach, ELC, scríofa ag Niall Ó Brosnacháin ar an saothar seo de chuid SO. Ina theannta sin, tá cuid mhór scríofa ag Seán Ó Lúing ina thaobh ina leabhar SC (1985). Theastaigh uaim sa saothar seo, mar sin, breis eolais a chur ar fáil – eolas nach raibh teacht air in aon cheann de na leabhair a thagraíonn don saothar seo. Tugadh faoi deara go raibh corthagairt do na comhaontuithe a síníodh idir SO agus An Roinn Oideachais, ach nach raibh mionchur síos orthu in aon áit. Tá cóip den dá chomhaontú, mar aon leis na cúlscríbhinní a cuireadh leis an dara ceann, mar aguisíní leis an saothar seo, agus mionchur síos orthu agus ar an bplé ar fad a bhain leo i gCaibidil a trí. Sa chaibidil chéanna breathnaítear ar FD agus ar an díospóireacht a bhain leis an gcosúlacht idir FD agus saothar seo SO.⁸

Díríodh go mion, chomh maith, ar thionchar RÓF ar an saothar. Cuireadh liosta le chéile, i gCaibidil a cúig ar an eagarthóireacht, de na samplaí sin a scríosadh amach faoi na teidil – ‘cinsireacht’, ‘tagairtí polaitiúla’, ‘duplication’, ‘padding’, ‘tagairtí áitiúla’, ‘botúin déanta ag an údar’, agus ‘ábhar eile leasaithe’. Ina theannta sin, scrúdaíodh an nós a bhí ag RÓF abairtí a bhreacadh síos taobh le hiontrálacha áirithe ag iarraidh go gcuirfí isteach sa téacs iad.

⁸ Féach 3.2.

Tá an t-uafás le foghlaim faoi SO trí scagadh a dhéanamh ar chuid de na samplaí atá sa téacs aige. Faightear tuiscint ar dhoimhneacht a mhothúchán i dtaobh na hÉireann, i dtaobh Shasana agus i dtaobh na troda ar son na saoirse má bhreathnaítear ar a bhfuil bailithe sa liosta 'Polaitíocht agus Cogaíocht'. Tá léargas sa chnuasach, chomh maith, ar an dúil a bhí aige sa scéalaíocht agus san amhránaíocht, i gcuideachta daoine eile agus ina chuideachta féin, mar aon le tuiscint ar na rudaí ar fad a bhí tábhachtach ina shaol dó. Dírítear i gCaibidil a dó ar na gnéithe sin de SO mar dhuine a gcuirtear aithne orthu i rith an tsaothair.

Léirítear i gCaibidil a trí (3.9) nár chuir SO réamhrá lena shaothar agus nach ndearna sé, mar sin, a chuid aidhmeanna agus modhanna a shoiléiriú, nó na foinsí a bhí aige a cheadú. Rinneadh iarracht, ar an ábhar sin, réamhrá a chur leis agus cuid de na bearnaí a bhí fágtha de bharr easpa réamhrá an leagain bhunaidh a líonadh.⁹

1.4 Foinsí

Maidir leis an bhfoclóir féin, baineadh úsáid as CCC ar mhicreascannán (Leabharlann Náisiúnta na hÉireann, G601 – G629). Agus mé ag baint úsáide as an leagan áirithe seo, mé in ann zúmáil isteach ar na gíotaí sin a bhí scríosta amach ag an eagarthóir agus iarracht a dhéanamh ar an téacs bunaidh a oibriú amach.

Tá roinnt mhaith comhad de chuid *An Gúm* a bhaineann leis an tionscadal ar coimeád sa Chartlann Náisiúnta. Is iad N566, N566 I, N566 II, N566 II – Payments, N566 III, N566 III – Payments, N566 IV na príomhchomhaid atá ar coimeád a bhaineann leis an tionscadal. I measc na gcomhad seo thángthas ar bhailiúchán suntasach de litreacha ó SO chuig An Roinn, agus ón Roinn chuigesean agus chuig a dhlíodóir, chomh maith le cóip den dá chomhaontú a síníodh leis, cuid mhór meamram inmheánach idir baill den Roinn Oideachais, idir An Roinn Oideachais agus An Roinn Airgeadais, agus idir An Roinn

⁹ Féach 3.10.

Oideachais agus Roinn an Taoisigh, mar aon le tuairiscí ar chúrsaí íocaíochta agus riaracháin.

I gcatalóg lámhscríbhinní *An Gúm* luaitear an comhad ‘G249 Editing of Croidhe Cainnte Chiarraige’. Ar an drochuair, nuair a lorgaíodh an comhad seo ní raibh teacht air. I dteannta chomhaid seo *An Gúm* baineadh leas as NA 97/9/370 – comhad de chuid Roinn an Taoisigh dar teideal ‘Croidhe Cainnte Chiarraige le Seán Óg Ó Caomhánaigh: comh-aontúghadh leis an Aire Oideachais.’ Istigh ann thángthas ar chuid mhaith comhfhreagrais idir Oifig an Taoisigh agus An Roinn Oideachais ar ábhar an tionscadail.

Le tuiscint a fháil ar SO agus ar a shaol, scrúdaíodh go mion saothar Sheáin Uí Luing (SC: 1985), agus saothar Néill Uí Bhrosnacháin (ELC: 2001). Bhí an dara ceann thar a bheith úsáideach sa mhéid is go bhfuil sé bunaithe, ar an gcuid is mó de, ar CCC. Ceadaíodh, chomh maith, cuid de chín lae SO a bhreac sé síos le linn do a bheith sa Churrach,¹⁰ mar aon leis na hailt a scríobh sé do *Sinn Féin*, atá in eagar ag Tadhg Ó Dúshláine (EDD: 1991), agus do *Scéala Éireann*. Fuair mé cóip de na hailt sin as *Scéala Éireann* ó mhac deirfear le SO, Pádraig Ó Néill.

Léadh tráchtas MA a scríobh Denis Bradfield ar CCC i gColáiste na hOllscoile, Baile Átha Cliath. I 1960 a scríobh Bradfield an tráchtas seo, dar teideal “‘Croí Chainte Chiarraí” le Seán Óg Ó Caomhánaigh [Seán an Chóta]’. Tagraítear don tráchtas áirithe seo i gcorp an tsaothair seo. Sholáthair Seán Ó Coileáin, Coláiste na hOllscoile Corcaigh, cóip de thráchtas Shéamuis Uí Chaomhánaigh, deartháir le SO.¹¹ Agus cóip den tráchtas sin idir lamha, cuireadh an cnuasach a bhailigh Séamus i gcomparáid leis an gcnuasach a bhí ag SO le fáil amach an raibh aon chosúlacht eatarthu, ábhar atá pléite i gCaibidil a dó (2.7) thíos.

¹⁰ Tá an chín lae seo á cur in eagar faoi láthair ag mac léinn dochtúireachta in Ollscoil na hÉireann, Má Nuad.

¹¹ ‘Studies in the Vocabulary of the Dialect of West Kerry, B-O; T-U’. Féach 2.7 le haghaidh a thuilleadh plé ar Shéamus Ó Caomhánaigh.

Le tuiscint a fháil ar Ghaeilge na Mumhan, ansin, ceadaíodh an dá shaothar a scríobh Marie Louise Sjoestedt(-Jonval) le linn di a bheith i gCorca Dhuibhne i dteannta SO, .i. DPI agus PPI. Baineadh leas, chomh maith as RO (Cuid 1 & 2) le Seóirse Mac Clúin, DF le hÉamonn Ó hÓgáin, GNM le Seán Ua Súilleabháin, agus an dá shaothar TB agus GCD de chuid Dhiarmuda Uí Shé. Agus liostaí na seanfhocal agus na ráiteas bíobalta á gcur le chéile, ceadaíodh saothar an tSeabhaic, *Seanfhocail na Mumhan*, agus an dá leagan is déanaí den Bhíobla Naofa, in eagar ag Pádraig Ó Fiannachta – i bhfoirm leabhair agus i bhfoirm leictreonach. Mar an gcéanna, nuair a bhí liosta de na hamhráin agus na dánta á thiomsú, baineadh leas as *Duanaire Duibhneach*, *An Duanaire 1600-1900*, *Nua-Dhunaire I & III*, agus *Duanaire Gaedhilge* chun iarracht a dhéanamh ar chuid de na línte a aithint.

Tá Caibidil a cúig bunaithe cuid mhór ar na samplaí sin a scríosadh amach as an saothar bunaidh. Scrúdaíodh ‘Scéil Úrscéil’ le Tadhg Ó Dúshláine le tuiscint a fháil ar an gcinisireacht a rinneadh ar *Fánaí* de chuid SO. Maidir leis an eagarthóir féin, aimsíodh alt in *Feasta* 41 (1988, Uimhir 10), le Breandán Mac Giolla Choille inar thagair sé don eagarthóireacht a rinne RÓF ar an leagan Gaeilge de Bhunreacht na hÉireann, eagarthóireacht a bhí ag teacht, i bhfianaise na dtagairtí ag Mac Giolla Choille do lámh throm an eagarthóra agus é i mbun na hoibre ar an mBunreacht, leis an eagarthóireacht a rinne sé ar CCC.

Achoimre atá sa mhéid thuas ar na modhanna oibre agus ar na foinsí ar baineadh úsáid astu agus an tráchtas seo á scríobh. Rinneadh iarracht i gcorp an tráchtais cuid de na bearnaí atá ann i dtaobh an tsaothair seo a líonadh, agus cuid de na ceisteanna a fhreagairt. Feicfear toradh na hoibre ar an bhfoclóir féin ansin ar an dlúthdhiosca atá iniata leis an tráchtas. Tá teoracha úsáideora an diosca ar fáil i gCaibidil a naoi, ach, go bunúsach, agus an bunchomhad oscailte, níl le déanamh ach cliceáil ar na naisc éagsúla agus triail a bhaint astu.

1.5 Foilseacháin

Cuireadh cuid d'ábhar an tráchtais seo i láthair san fhoilseachán seo a leanas:

Ní Mhaonaigh, Tracey (2007) 'Éacht Foclóireachta: *Croidhe Cainte Chiarraighe* le Seán Óg Ó Caomhánaigh', *Bliainiris* 7, 204-228.

2. Seán Óg Ó Caomhánaigh

Rugadh SO (Seaghán Mac Murchadha Caomhánach, Seáinín Sheáin Dhomhnaill, Seán Mac Murchadha Kavanagh, Sean an Chóta,¹² An Clóca,¹³ Dubh Dorcha) ar an 7 Feabhra 1885¹⁴ i gClochar i bParóiste Bhaile an Fheirtéaraigh.¹⁵ Bhí clú agus cáil ar mhuintir mháthair Sheáin (Muintir de hÓra) agus ar mhuintir Sheáin féin as saibhreas a gcuid Gaeilge agus as a n-éirimiúlacht.¹⁶ Nuair a smaoinimid air seo agus ar an gcaoi, agus é ag fás aníos, gur tháinig sé go mór faoi thionchar an tseanchais agus na scéalaíochta áitiúla,¹⁷ ní haon ionadh gur ó SO a tháinig ceann de na saothair Ghaeilge is mó agus is saibhre dá bhfuil againn, CCC.

Bhí spéis ag SO sa Ghaeilge i gcónaí, agus spéis aige i dtodhchaí na teanga ina cheantar féin go háirithe. Scriobh sé alt don fhoilseachán *Sinn Féin*, atá in eagar ag Tadhg Ó Dúshláine in EDD (1991: 6-7), ag plé le ‘Staid na Teanga i gCorca Dhuibhne’ inar scrúdaigh sé tionchar an Bhéarla ar an teanga, agus ar na deacrachtaí a bhí roimpi fanacht beo. In eagrán mhí Mheán Fómhair na bliana céanna bhí alt eile ar an ábhar sin aige dar teideal ‘Faoin dTuath (2)’ (1991: 13-15) agus arís eile i mí an Mheithimh 1912, ‘Dísciú

¹² Faoi na focail **cion** agus **cóir** deir SO: ‘An ainm cheana atá ag na daoine orm – ‘An Cóta’: lé leagadh liom do thugaid an ainm sin orm’; ‘“Seán an Chóta” an leasainm atá orm ach “Seán Caomhánach” m’ainm chóir.’ Seasann an cló trom sna samplaí tríd an saothar seo don cheannfhocal in CCC faoina bhfaightear an sampla áirithe, feictear cló iodálach ar na noda gramadaí más aon dóibh (anois is arís tugann SO níos mó ná nod, amanna luann sé a leithéid agus ‘mar dho-bhriathar nó intriacht’, agus tá cló iodálach curtha agam ar na treoracha gramadaí seo chomh maith) agus léiríonn na ‘línte faoi’ an úsáid atá á baint as an gceannfhocal san abairt. Is liomsa an cló trom agus an cló iodálach, agus is le SO féin na línte faoi sna habairtí. Is é litriú SO a fhaightear sna samplaí ar fad ó CCC sa saothar seo).

¹³ Faoi bhfocal **clóca**: “An Clóca” an leasainm thugadh an Commun [sic] Noun orm toisc **clóca** m’fhillidh bhig.’ Tagraíonn SO don fhilleadh beag sin arís faoi na ceannfhocail **cúrsa** agus **fachnaoideach**: ‘An cheud lá do thána ’on Daingean agus an fillleadh beag orm, bhíos im chúrsaibh caoraidheachta ag cuid desna daoine agus im chúrsaibh gáiridhe ag cuid eile aca: fáth fiosracha is gáiridhe’; ‘An chéad uair nuair chuireas an “filleadh beag” orm bhíodh cuid desna daoine go fachnaoideach fúm, ag gáiridhe fúm laistiar dem dhrom, ag caitheamh carbhall mímhúinte i dtaobh mo chroicinn leis etc.: d’iarraidh droichmheasa na coitchantachta do tharraingt orm agus aoibhneas dhá bhaint aca as a n-íomchar fonmhódach féin.’

¹⁴ Ó Lúing (1985: 8).

¹⁵ Faoi gceannfhocal **clochar**: ‘Baile i bparóiste an Fhertéaraigh, Clochar a tugtar air, is ann do rugadh me: bonn clochach?’

¹⁶ Tagraíonn Mícheál Ó Dubhsláine (2000: 153) do mhuintir SO: ‘Bhí clann Sheáin Dhónal Uí Chaomhánaigh an-éirimiúil, go háirithe Seán an Chóta, Muiris (Kruger) agus Séamus.’

¹⁷ Faoi gceannfhocal **oll-**, deir SO: ‘Cois teine is me im óige do bhíodh cur síos ar oll-ghníomhartha na Féinne ges na seandaoinibh: gníomhartha is bearta móra gaisce agus fleadhachais.’ Tagraíonn SO don scéalaíocht ina shaol arís faoin gceannfhocal **ridire**: ‘B’ é ár dtigh-ne, is cuimhin liom, log bailighthe ridiridhe an róid, thagaidís chughainn as gach áird is budh mhór é a gcuid eachraidhthe: lucht siubhail: fánaidhthe a chaitheadh a saoghal ar bóthar.’

na Teanga' (1991: 47-48) inar dhírigh sé ar mheath na teanga agus ar na lagiarrachtaí a bhí ar bun chun deireadh a chur leis an meath sin.¹⁸

2.1 SO agus Marie Louise Sjoestedt

Aithníodh go forleathan díogras SO i leith na teanga, agus moladh dó a shaibhreas féin agus saibhreas Ghaeilge an cheantair a chaomhnú.¹⁹ Ar ábhar a spreagtha i dtreo na hoibre seo, ní miste aird a dhíriú ar an tionchar a bhí ag Marie Louise Sjoestedt, chomh maith le Seoirse Mac Niocaill agus Micheál Breathnach, ar an gcinneadh a rinne sé tabhairt faoina leithéid de shaothar. Bhí sise in Éirinn, i gCiarraí agus Corca Dhuibhne go háirithe, ag amanna éagsúla idir 1925 agus 1929, agus í i mbun staidéir ar ghnéithe den Ghaeilge sa cheantar. Mar thoradh ar a cuid staidéir foilsíodh an dá leabhar PPI, sa bhliain 1931, agus DPI, sa bhliain 1938, faoi seach. Ag breathnú dúinn ar réamhrá an chéad leabhair feictear go luann sí na daoine éagsúla i nDún Chaoin agus ar na Blascaoidí a chuidigh léi le linn di a bheith sa cheantar. I measc na ndaoine sin luaitear idir thuismitheoirí SO agus SO féin:

Seán Ó Caomhánaigh et sa femme Máire Seosamh [*sic*] (née dans Paróiste an Fhírtéaraigh au nord de Dunquin) l'un et l'autre âges de plus de 70 ans. Les cinq enfants de cette même maison.²⁰

Luann sí go raibh an cúigear páistí sa teach céanna le Seán Ó Comhánaigh agus a bhean Máire Seosamh. An amhlaidh, mar sin, gur bhuail sí le SO agus í ar cuairt chuig a thuismitheoirí? Pé bealach gur casadh ar a chéile iad, is léir gur chuidigh SO go mór léi, agus tuilleann sé buíochas faoi leith sa réamhrá:

¹⁸ Faoin gceannfhocal **agallamh** feicimid go dtagraíonn sé don Ghaeilge a bheith á plé aige: 'Chaitheadh an t-Athair Pádraig is me féin na tráthanna ag agallamh na Gaedhilge: ag cur cúrsaidhe na Gaedhilge trí chéile.'

¹⁹ Deirtear in Ó Lúing (1985: 25-26), 'Is iad an bheirt ba chúis le Seán Óg a spreagadh chun an tsaothair ná Seoirse Mac Niocaill agus Micheál Breathnach ... De thoradh spreagadh uaidh féin [Seoirse Mac Niocaill] agus ó Mhicheál Breathnach chuaigh Seán ag plé an scéil leis an Roinn Oideachais.'

²⁰ Sjoestedt (1931: Avant-propos; IX).

Cette liste serait trop longue si je devais nommer tous ceux qui m'ont facilité par leur obligeance d'abord l'apprentissage de la langue, puis la réunion des éléments de cette étude. Je tiens cependant à dire en terminant tout ce que je dois à M. Seán Ó Caomhánaigh, né à Dunquin, qui aujourd'hui enseigne à Dublin sa langue natale. Il fut pour moi, dès mon arrivée dans la paroisse, un professeur dévoué et bénévole, puis un sujet d'observation d'une inlassable patience, enfin un co-enquêteur qui mit à ma disposition sa connaissance des gens et des choses de la région. Je ne puis dire combien sa collaboration m'a été précieuse dans mon enquête.²¹

I bhfianaise an ráitis thuas, agus i bhfianaise na nithe a luann sé féin sa téacs faoin méid ama a chaith siad i dteannta a chéile, níl gar a shéanadh go raibh tionchar ag Marie Louise, agus ag a cuid oibre, ar SO agus an cinneadh á ghlacadh aige saibhreas na Gaeilge a chaomhnú. Ní hé amháin go raibh tionchar ag Marie Louise ar a shaol mar thiomsaitheoir focal, ach bhí tionchar aici ar a shaol mar fhear chomh maith. Mar a luadh, chaith siad cuid mhór ama i dteannta a chéile, cuid de, is dócha, bainteach le cúrsaí teanga, ach cuid eile díreach i gcomhluadar a chéile:

cáirdeachas: 'Budh dheacair teacht idir me féin agus Máire tamall, is eadrainn do bhí an cáirdeachas dlúth: is sinn bhí ceanamhail síothchánta lé chéile.'

sámhach: 'Na sealanna sámhacha a chaitheas féin is Máire lé chéile ar an gCeann, gan in ár dtímcheall ach éanlaithe na mara is fuaim na caise: aoibhinn, suaimhneasach gan mairg ar bith.'

samhluighim: 'Shamhluigheas Máire ina suidhe annsúd os chionn na mara ar an gcarraig léith faram: mhachtuigheas a cruth 'sa dealramh díreach amhail is dá mbeadh sí ann i bpearsain beó, beathadhach.'

Thit sé i ngrá léi mar a chuireann sé in iúl sna tagairtí seo a leanas:

aoil-chneas: 'Thuiteas i ngrádh le Máire an aoilchneis: Máire áluinn.'

aolchorp: 'Thugas searc dá h-aolchorp: thuiteas i ngrádh lé n-a pearsain fíoráluinn.'

²¹ *ibid.*

aoin-tsearc: ‘Dob é Máire m’aoin-tsearc: ní raibh searc agam d’aonne mar bhí agam di-se.’

aon-leanán: ‘B’í Máire m’aon-leanán: níor thugas grádh ná searc d’aonne eile ach di’; ‘Dá mhéid do ghrádh, b’í Máire m’aon-leanán: is dise budh mhó do thugas searc.’

Tagaimid ar chorrshampla ina luann sé ‘Máirín’ agus an grá a bhí aige di. An amhlaidh gurbh í an bhean chéanna a bhí i gceist aige?:

búidh: ‘A Máirín bhúidh: a Máirín gheanamhail, ghrádhach: a Máirín go bhfuil cion agam ort.’

tugaim: ‘Thug mo chroidhe gean duit, a Máirín: do bhronn: do scaoil ort é.’

Is léir gur thit sé i ngrá léi go trom agus gur bhreá leis í a phósadh:

árd-aidhm: ‘Sí Máire m’árd-aidhm mná: an rogha mná dob fhearr liom do bheith agam mar chéile.’

Tá an chuma ar an scéal, áfach, go raibh seisean níos tógtha léi ná mar a bhí sise leis. B’é toradh a bhí air seo ná gur imigh sí agus gur fhág sí croíbhriste ina diaidh é:

annsa: ‘An bhean is annsa liom féin ngréin do thréig sí me: an bhean is mó go bhfuil cion agam uirthé’; ‘Thugas annsa dhi, ach mo mhairg níor thug a h-annsa dom: grádh.’

cailín: ‘Do thréig mo chailín me: an bhean go raibh cion agam uirthé nó go rabhas ag siuirghe léi.’

cianamhail: ‘Croidhe is cianamhla ’ná mo chroidhe-se is deacair d’fhagháil ar amharc na háite follamha go mbínn agus mo chéadshearc tráth: budh dhoilbhre.’

meall: ‘Is dubhach mo chroidhe anocht nuair thagaim chun mo chuimhnte an mheall fhaille go suidhinn féin is Máire ag meabhraidheacht siar siar! geannc thalmhan níos aoirde ’ná a chómharsanacht.’

uaigneach: ‘Tá mo chroidhe uaigneach i ndiaidh Mháire: brónach, aonarach.’

Ach mhair a ghrá di agus gheall sé go bhfanfadh sé dílis. Feicimid go luaitear ‘Máirín’ arís sa dara sampla anseo, má ba í an duine céanna í:

sár: ‘I gcómhnaidhe agus fós tuigtear dom gurb í Máire sár na mban: plúr.’

scaradh: ‘Pé scaradh a raghaidh orainn, beidh me dílis duit, a Mháirín: pé faid ó chéile a seólfar sinn.’

Bhí aiféala air nár phós sé riamh í:

aithmhéaltas: ‘Ní imtheóchaidh a aithmhéaltas choidhche dhíom nár phósas Máire: aithreachas agus cathughadh: tinneas aigne.’

Faoin gceannfhocal **aistear** feicimid an tagairt seo a leanas. An amhlaidh go raibh sé ag labhairt leis féin sa dara pearsa uatha anseo, nó ag tabhairt comhairle?:

‘Cion in aistear duit bheith i ngrádh le Máire, ní phósfáidh sí choidhche thu: cion gan tairbhe.’

Ní hé nach ndearna sé iarracht í a phósadh. Deirtear gur lean sé chun na Fraince í, gur iarr sé uirthi é a phósadh ach gur dhiúltaigh sí dó. Ag breathnú dúinn san fhoclóir feicimid, faoin bhfocal, **ceannas**, ‘Lean sé sall ’on bhFrainnc í lé ceannas di: grádh dochoimsighthe dhi.’ An ag tagairt dó féin sa tríú pearsa atá sé anseo arís?²² Seo mar atá ag Seán Ó Lúing (1985: 19) ar an ábhar:

Lean sé go Páras í tar éis imeachta di agus thug leis fáinne chun í a cheangal i bpósadh leis. Turas in aistear. Bhí Seán go breá mar chuideachta do Mháire ar fud Dhún Chaoin, é ag róstadh maircréil ar an tine dá mbeilí al fresco fá aoibh na gréine agus ise ag bailiú léinn uaidh go sásta. Ach rud eile ar fad ab ea Páras. Níor éirigh leis an toisc. Deirtear gur chaith sé an fáinne isteach sa tSéin, ach d’fhéadfadh gurbh é Seán féin a dúirt é sin, agus cé b’fhearr ná é chun leagan a chur ar eachtra.

Bíodh is go raibh nó nach raibh Marie Louise ina hábhar spreagtha aige, sa bhliain 1935 thosaigh SO ar an mórshaothar foclóireachta, CCC, a bhailiú. Lean sé air ar feadh seacht mbliana go dtí an 30 Nollaig 1942. Cnuasach ollmhór a bhfuil tuairim is dhá mhiliún dhá

²² Tarlaíonn in amanna go dtagraíonn sé dó féin sa tríú pearsa agus tá an t-ábhar seo pléite agam i gCaibidil a ceathair (4.8).

chéad míle focal agus seasca míle ceannfhocal ann, ba thoradh ar a chuid oibre, agus tá an bailiúchán anois ar coimeád i Roinn na Lámhscríbhinní sa Leabharlann Náisiúnta, é leagtha amach i naoi n-imleabhar is fiche. Tá cur síos ar an mbailiúchán sa saothar *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland* (Fasciculus XII).²³

Níl aon dabht ach go raibh SO ina fhear léannta a thuig an tábhacht a bhain le Gaeilge nádúrtha a chaomhnú. Tá níos mó i gceist le CCC ná cnuasach focal. Is eolaire é de thagairtí polaitiúla, de thagairtí ón mBíobla, de sheanráite agus de sheanfhocail, d'amhráin agus de ranna filíochta, de bheannachtaí agus de mhallachtaí, gan trácht ar na tagairtí ar fad a chabhraíonn linn pictiúr a tharraingt de shaol mhuintir Iarthar Chiarraí sa chéad leath den fhichiú haois. Agus RÓF ag gabháil don eagarthóireacht, cheistigh sé oiriúnacht na dtagairtí úd ón mBíobla, go raibh siad bunaithe ar an mBíobla Gallda agus nach raibh aon bhaint acu le saol mhuintir Chiarraí. Mar fhreagra air sin dúirt an t-údar:

Maidir leis an mBíobla gallda, cuimhnítear go bhfuil seandaoine beo fós annso a bhíodh ghá léigheamh sa Daingean aimsir an “chait bhric”.²⁴

Tá mionchur síos ar shaol SO i leabhar Néill Uí Bhrosnacháin, ELC, agus, ar an ábhar sin, níl sé i gceist agam díriú an oiread sin ar na firicí a bhaineann lena chúlra agus lena shaol. Tugann SO féin roinnt firicí dúinn faoina shaol i measc na samplaí in CCC, lena n-áirítear:

athair: ‘Seán de hÓrdha, dob é m’athair baistighe: an fear a bhí mar chárdeas báistighe agam, sé sin, an fear a ghaibh air féin go mbeadh freagrach go bhfaighinn teagasc mo chreidimh im óige dhom.’

ádhbhar: ‘Thugas ádhbhar dem shaoghal san Oileán Úr: tamall de bhliadhantaibh.’

²³ Ní Shéaghdha (1990: 1). Seo an chéad chuid den chur síos ar leagan amach na lámhscríbhinní: ‘G601-609. Croidhe Cainte Ciarraige. 20th cent. Paper. 33 x 209 cm. 29 voll., each 480-500 pp. approx. and having separate scribal pagination. Scribe: *Seán Óg Ó Caomhánaigh (Seán an Chóta)*, 1935-42 (G601, p.1; G629, last page). Ruled foolscap; writing on recto with occasional additional material on verso; number of words in each volume given. Each vol. bound in red half-leather by National Library, with ‘Ó Caomhánaigh/ Croí Cainte Chiarraí’ and statement of alphabetical range in gold on spine. Vol. 1 (G601) has copious deletions in different coloured pencils. Several blank pages in some volumes. Work commissioned by Department of Education, from whom acquired.’ Féach Aguisín a ceathair (7.4) le haghaidh cur síos ar na himleabhair agus ar na dátaí a bhaineann leo.

²⁴ Litir ó SO chuig an Roinn Oideachais, 4/5/40 (N566 II Payments).

ceanntar: ‘Chaitheas túis m’óige ag obair do choisidhibh ceanntair de Chonradh na Gaedhilge in Áth Treasna, i Ráth Caola, i bPort Laoighise, i nDroichead Bandan etc.: coisidhe go raibh roinnt áirighthe líomataíste leagtha amach dóibh ar a gcion féin.’

dúthchais: ‘Éire mo tíre dhúthchais: innte do rugadh me. Baile na hAbhann mo theampall dúthchais: is ann is ceart me d’adhlacadh, mar is ann atá mo shinnsir adhlactha. An Ghaedhealaing mo theanga dúthchais: is í a thugas ón gliabhán liom. Muinntir Dhún Chaoin mo phobal dúthchais: is ’n-a measc do chaitheas fúrmhór mo shaoghail agus is ann do bhí mo mhuintir leis na ciantaibh.’

Ach i bhfad níos tábhachtaí ná na firicí sin, trí chineál na samplaí a úsáideann sé, tugann sé léargas dúinn ar an gcineál duine a bhí ann. Luadh ar ball gur chaith sé tréimhse i Meiriceá, agus ag breathnú dúinn faoin bhfocal **aithmhéaltas** feicimid nárbh í an tréimhse ab fharr ina shaol í: ‘Beidh aithmhéaltas choidhche orm as na deich mbliadhnaibh do chaitheas san Oileán Úr: beidh aithreachas agus míoshástacht orm.’

B’fhear é SO, i bhfianaise CCC, a raibh creidimh láidre aige. Chreid sé i nDia agus sa teagasc Críostaí; chreid sé in Éirinn agus ina saoirse; chreid sé i neamhspleáchas polaitiúil agus sa náisiúnachas; chreid sé i gcuideachta agus i gcairde; chreid sé i gcearta agus i gothromaíocht; agus chreid sé sa Ghaeilge agus i gcath na teanga. Bhí sé bródúil as a chuid creideamh agus láidir ina chuid prionsabal. Tríd an genuasach feicimid na creidimh sin go soiléir. Maidir leis na hait atá in eagar aige in EDD, maíonn an t-eagarthóir, Tadhg Ó Dúshláine (1991: v), ‘Thar aon ní eile aithnímid tréithe an fhir anseo istigh: a ghéarchúis is a ghrinneas; a bhá leis an ainniseoir is an lag; a thnúthán i ndiaidh a áit dúchais; a mhórtas cine, a bhród, a bhuile le seoinínteacht is fimíneacht faoi cheist na náisiúntachta; a dhiongbháilteacht aigne agus a chumas leibhéil.’ Tá an ráiteas seo gach pioc chomh hoiriúnach agus chomh fíor i dtaobh SO agus na tréithe mar a thagaimid orthu in CCC.

2.2 Cúrsaí Polaitíochta agus Cogaíochta

Ag breathnú dúinn ar an liosta sin a bailíodh faoin teideal ‘Polaitíocht agus Cogaíocht’, feictear chomh heolach agus a bhí SO ar chúrsaí polaitíochta domhanda, feictear a dhianghrá dá thír dhúchais agus a chrá croí de bharr a daorbhroide, agus feictear a chol le Sasana, agus le hÉireannaigh nach raibh sásta seasamh ar son a dtíre. Seo cúpla sampla dá leithéid:

adfhuathmhar: ‘Ár, marbhadh, ionnarbadh, gorta agus gach ao’nidh dá adfhuathmhaire do rinne Sasana ar mhuintir na hÉireann: budh ghráineamhla, budh dhéistinighe ’ná a chéile.’

aidhmhilleadh: ‘Is fada Sasana d’iarraidh Éire d’aidhmhilleadh: do chreachadh is do chrádh.’

aindlighe: ‘Le haindlighe do chuir Sasana fé chois sinn: tíorántacht, gan a bheag ná a mhór de cheart dréir córach ameach an cineadh saor do thabhairt fé ndeara.’

annsa: ‘A Éire! m’annsa thu: is tú is ceanamhla lem anam, lém chroidhe a’s lém inntin.’

breodhaim: ‘Breódhaim ó bheith ag léigheamh scéalta claona i dtaobh mo tíre: tagann breóidhteacht orm uatha.’

buidhe: ‘Seán buidhe: an Sasanach, duine míriaghalta, míochuibheasach.’

cam: ‘Lé cam do chuir Sasana an Margadh orainn: lé bagairt “na láimhe uachtaire”.’

cealg: ‘B’shin é budh chúis lé me do chur i ngabhann i dtaobh cur i gcoinnibh an Chommartha le Sasana, cá h-iongadh cealg im chroidhe (istigh agam) dóibh? drochaigne, droichméin, míchéudfadh.’

díth: ‘Ní díth liom díth Shasana: ní brón liom aon ósbairt a éirigheas di.’

Bhí ardmheas aige ar na hÉireannaigh sin a bhí páirteach in imeachtaí Sheachtain na Cásca, 1916, agus an-aiféala air nach raibh sé féin timpeall ag an am:

beartaidheacht: ‘Árdbeartaidheacht do rinneadh Seachtmhain na Cásca = gníomh éachtach in aghaidh mórdhuaibhse.’

buanchuimhne: ‘Beidh buanchuimhne ar Sheachtmhain na Cásca in Éirinn is fada, fada bheidh éachta na seachtmhaine i mbéalaibh Éireannach.’

ciach: ‘Mo chiach ná rabhas in Áth Cliath Seachtmhain na Cásca: mo bhrón é: cuireann sé buaidhreamh orm gan bheith ann.’

cómhaill: ‘Na daoine a éirigh amach Seachtmhain na Cásca níl aon mholadh i nGaedhilg i bhfios dom-sa is fearr a oireamhnóchadh iad ná “Cómhaill na seanmhuintire”: go ndearnadar díreach mar rinne laochraidh Éireann uile a tháinig rómpa.’

fior-dhílis: ‘Fir Seachtmhaine na Cásca na fir a bhí fior-dhílis dá dtír, a throid agus a fuair bás go neamheaglach di: gur bh’fheidir iontaoibh do chur asta go muinighineach.’

Cé nach raibh sé ann le linn imeachtaí na Cásca, nuair a d’fhill sé ar Éirinn, ghlac sé páirt iomlán in iarrachtaí na bPoblachtach in Iarthar Chiarraí. B’éigean dó an ceantar a fhágáil i ndiaidh don Saorstát seilbh a fháil ar an Daingean. Tar éis tamaill ar a theitheadh dó, gabhadh é, agus cuireadh, i 1923, i ngéibheann ar Churrach Chill Dara é.²⁵ A fhad is a bhí sé ar an gCurrach, scríobh sé cín lae a cispéiris.²⁶

Ní gá dúinn ach breathnú ar na samplaí ar fad in CCC a thagraíonn d’Éamon de Valera le tuiscint a fháil ar an meas a bhí ag SO air. Tá cuntas ag Mícheál Ó Dubhshláine, bailithe aige ó Shéamus Ó Ciobháin in *An Baol Dom Tú?* (2000: 203), ar an gcuart a thug de Valera ar an gceantar i mí Lúnasa 1925, agus tagairt ann do ról SO san imeacht:

An lá a tháinig Dev chuamar suas ar Chruach Mhárthain agus lasamar tine chun fáilte a chur roimis. Thugamar peilt, adhmaid agus geas ar ár ndroim. Le titim na hoíche a lasamar í. D’fhanamar timpeall tamall agus ní fada go raibh tinte eile sna paróistí eile timpeall á freagairt, i mBaile an Liaigh agus i mBaile na nGall. Dob é An Cóta an captaen a bhí orainn, mé féin, Danny Garvey, Maidhc Garvey agus cúpla duine eile ... Bhuaileamar le Seán MacEntee agus Dev agus d’fhanamar ann go dtí a trí ar maidin ...

²⁵ **achtughadh:** ‘Sé an t-achtughadh do rinneadar, mé do chaitheamh i gcarcar ar feadh dhá bhliadhain: órdughadh.’ Ag breathnú ar chéad iontráil na cín lae, feicimid go dtugann sé an dáta ‘16/02/23’ mar dháta a chéad lae ar an gCurrach.

²⁶ Seo mar a thosaigh sé an cín lae a scríobh sé agus é i ngéibheann sa Churrach: ‘Shroicheas an áit seo ar 1.30 a.m. i bhfochair 64 príosúnach eile ar scuain speisialta ó Thráighlí fé ghárda láidir. Trí seachtmhaine agus lá ambáireach ó do deineadh bráighe díom i dtig an Bhrianaig ar an Míin Áird. Is beag a shaoileas an lá san go dtárlóchadh san dom, agus is lugha ná san a shaoileas go mbein annso indiugh. Cá mbead nó cá chrích orm 3 seachtmhaine ó indiugh? Sin rud atá fé ghlac na rún agus is ag Dia amháin atá an eochair.’ (Ó Caomhánaigh/ Ó Catháin [eag.] 16/02/1923). (Foinse neamhfhoilsithe)

Ag caint agus ag cur síos a bhíomar. Trí nó a ceathair de laethanta a d'fhan
Dev. Chuaigh sé isteach ar an Oileán chomh maith.

Tá tagairt sa téacs céanna (2000: 198) do SO agus oiliúint á cur aige ar na hÓglaigh trí
Ghaeilge:

Bhíodh SO ag tabhairt oiliúint dos na hÓglaigh chomh maith, agus, bail ó
Dhia ar an bhfear, as Gaeilge a bhíodh na horduithe, 'Chun cinn gluaistear!
Am buailtear! Ar aire! Ar suaimhneas!' agus a leithéid.

Pé rud a rinne SO leis seo a thuilleamh, tagraíonn Ó Dubhshláine (2000: 204) do rann a
bhíodh á chanadh ag leanaí Dhún Chaoin le linn chuairt de Valera, rann inar luadh ainm
SO:

We'll hang Seán a' Chóta from an old apple tree,
And we'll crown De Valera king of Ireland.²⁷

2.3 Ábhair Spéise

I dteannta lena spéis i gcúrsaí polaitíochta, is léir go raibh spéis faoi leith ag SO in imirt
chártaí. Faoin gceannfhocal **aimsear** tugann sé le fios dúinn go mbíodh cártaí lámach i
saol mhuintir an Oileáin, sa gheimhreadh go háirithe: 'Cártaidhe an t-aon chaitheamh
aimsire do bhíonn aca ar an oileán sa gheimhreadh: an rud a bheireas dóibh an t-am do
chur thársa agus coinnimh do thabhairt don aigne.' Bhí an scéal amhlaidh in áiteanna
iargúlta i gcoitinne: **aithghearradh**: 'Ní bhíonn aon aithghearradh aimsire aca fén dtuaithe
ach cártaidhe a's seanchaidheacht: caitheamh aimsire.'

²⁷ Is dócha go raibh leaganacha eile den rann seo le cloisteáil ar fud na tíre. Tháinig mé ar cheann eile dá
leithéid ar líne: "When next we challenge England, we'll beat her in the fight, and we'll crown De Valera
king of Ireland."
[<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,892080,00.html?iid=chix-sphere> 25/02/2008].

Tá cnuasach breá againn in CCC de théarmaí a bhaineann le cártaí. Faoin litir ‘A’ amháin tá 32 abairt a thagraíonn d’imirt chártaí, agus leanann an pátrún seo tríd an gcnuasach ar fad. Ní hé amháin go luann sé cluichí cártaí i ráitis ghinearálta ach tagraíonn sé do chultacha na gcártaí agus do chuid de na rialacha a ghabhann le cluichí áirithe. Seo a leanas cuid de na samplaí den chineál seo a fhaighimid sa saothar:

aithnighim: ‘Cearrbhach! imirtheóir ná h-aithneochadh idir triuch agus spéarat! ná féadfadh an deifridheacht do theasbáint.’

aon: ‘Buaileann aon an hart gach cárta ach an cionmhádh agus an cuireata: ball amháin ar chárta imeartha.’

ball: ‘Chaith imirtheóir amach cuireata muileat, chaith imirtheóir eile cionmhádh muileat anuas air, chuir san an ball ar an gcuireata = do bhuidh sé air.’

calaois: ‘Do cheileabhair sé triuch ag cur muileat ar an mbórd, b’shin calaois: feall, cleas mícheart.’

ceileabhradh: ‘Rinnis ceileabhradh ar mhuilleat ó mhuilleat, triuch d’imris: shéanais an cárta budh cheart duit d’imirt.’

ceilim: ‘Cheil sé an trí triuch ar cionmhágh triuch, bíodh a lámh thuas: b’é a cheart é d’imirt dréir dlighe na gcártaidhe.’

cionádh: ‘an cúig ar chártaidhibh, an mádh is fearr ar a haon déag ar fhichid etc. Buaileann an cuireata an t-aon nó an t-aon ’en hart, agus buaileann an cionádh ceachtar díobh.’

cluiche: ‘An bás máighistir an chluiche, ’sé an cionmhádh é, nuair imreann sé a chárta bíonn an imirt thart: na beatha.’

cuireata: ‘cárta go mbíonn saighdiúir, dathuighthe air.’

dó: ‘An dó triuch, muilleat, hart, spéarat: cárta go mbíonn dhá bhall amháin air.’

drámh: “Muileat an mádh ’sis maith an drámh an spéarat” (seanrádh) [féach chomh maith: **hart:** ‘Hartanna an mádh agus is maith an drámh an spéarat’; **mádh:** ‘Muileat an mádh ’sis maith an drámh an spéarat: cárta nách mádh’; ‘Cuireata an Hart an mádh mór annsan .i. an cárta do b’fhearr’; **muilleat:** “Muilleat an mádh ’s is maith an drámh an spéarat”: sin é dath atá ar ceann’; **spéarthat:** ‘Muilleat an mádh agus is maith an drámh an spéarthat: an uair is é an muilleat an cárta barra (cinn, iompuighthe etc.) nó a goirthear mar mhádh ní misde seasamh ar an spéarthat’].

hart: ‘An t-aon a hart an cárta is fearr sa phaca .i. in imirt go ndeintear an mádh mór de a’s ná buadhfadh air ach cionmhádh nó cuireata an datha a bheadh ar barra.’

lúb: ‘I lúb a dathaid (cártaidhe nuair is aon a’s dathad an cluiche): dathad maol.’

mádh: ‘Chuadhas-sa a’s mo ghrádh ag imirt ar scuaib a’s bhí an mádh ag an gCailín Deas Ruadh: an cárta is fearr .i. an cionmhádh in imirt a haon déag ar fhichid’; ‘Cuireata an Hart an mádh mór annsan .i. an cárta do b’fhear’; ‘Aon, cuireata a’s cionmhádh – triúr nách gnáth in aon láimh’ [**triúr:** ‘Aon, cuireata is cionmhádh – triúr nách gnáth ar aon láimh, trí shaghas cárta’].

maol: ‘Ní raibh agam ach an t-aon mhaol muilleat is gan a dhath ar ceann .i. an cárta is measa sa phaca.’

muilleat: ‘cárta go mbíonn bail chearnógach dearga air’; ‘An muilleat maol do mheilt is an cuireata caol do cheilt: an muilleat lag d’imirt, an cuireata aonair do choimeád go deireadh’; ‘Ná ceil is ná coimeád muilleat: imir iad nuair is féidir, scaoil ar a ndath iad’; ‘“D’órduigh Fionn an muilleat do choimeád”, deir fear a bhíos i gcás céaca muilleat nó cárta eile choimeádfadh sé i gcóir na cúige deireannaighe: de mheas ar Fhionn go raibh fios aige.’

ríogh-: ‘Tá ríogh-chartaidhe agam dá dtiocfadh ionta: cuireataidhe, bainrightidhe, is righththe, lámh ríogh-chartaidhe: cúig cinn aca.’

triuch: ‘dath ar chartaidhibh i gclódh seamróige’; ‘Ní fiú deich triuch é: ní fiú faic é, mar ná buaidhfeadh an cárta san ach ar dhrámh’; ‘Muileat i gcóir an chruadhtain agus is cruaidh don triuch: cárta lag é chun bheith ag brath air an chúig dheireannach do thógaint.’

Níorbh iad na cártaí an t-aon chaitheamh aimsire amháin a bhí ag SO i bhfianaise CCC. Bhí spéis faoi leith aige sa domálaíocht agus feicimid triúr domálaithe faoi leith luaite aige – Seán Ó Díomsaigh,²⁸ Ceárnaora²⁹ agus Cearpantaor:³⁰

²⁸ Jack “Manassa Mauler” Dempsey atá faoi chaibidil anseo aige, glacaim leis. Ba é Jack Dempsey curadh trom-mheáchain an domhain ó 1919 anuas go 1926. [http://en.wikipedia.org/wiki/Jack_Dempsey 30/1/2008].

²⁹ Glacaim leis gurb é Primo Carnera, an domálaí Iodálach atá i gceist anseo. Bhí sé de cháil air go raibh sé sé troigh cúig orlach is trí cheathrú in airde. Throid sé go proifisiúnta ó 1928 chuig 1945. [http://en.wikipedia.org/wiki/Primo_Carnera 30/1/2008].

ábalta: ‘Budh dheacair bheith ábalta don nDíomsach i gcródh na dómála: cómhchliste, eólgaiseach.’

ablach: ‘Ablach duine seadh Ceármaora, an dóirneálaidhe: duine anmhór neamhchórach, beathuighthe, aindeis.’

amas: ‘Cé go bhfuair Cearpantaor fiche amas ar chorrán an Dhíomsaigh chun a bhualadh ar a thoil agus gur bhuaile, níor chuir sé mairg ar bith air: uain fhailitheach – ná raibh an Díomsach ar a chosaint i gceart.’

árd-: ‘Árddhórnálaidhe dob eadh Ó Díomsaigh: sármhaith.’

bás: ‘Ní haon bhuillidhe báis buillidhe Sheáin Uí Dhíomsaigh = buillidhe troma, conntabharthacha, fuinneamhla.’

breith: ‘Ní raibh aon bhreith chun dómála ag éinne ar Sheán Ó Díomsaigh lé n-a linn: b’fhada ó aonne bheith chómh maith leis.’

buailim: ‘Buaileadh an diall (an croidhe) as Scarpointiar nuair bhí sé ag troid le S. Ó Díomsaigh: fuair sé bualadh uathbhásach.³¹

ceart: ‘Dóimeálaidhe ceart dob eadh Ó Díomsaigh: duine toghtha go raibh an ealadha aige agus é misneamhail láidir.’

colnach: ‘Ceáirniara ar an bhfear is colnaghe dá ndeaghaidh isteach i gcródh doirneála riamh: collaid mhór gan aon easbaidh féola ar an genámh.’

cómhbhrúighim: ‘Ghaibh Ó Díomsaigh pic ar a chómbághach gur chómhbhrúigh an dá shúil istigh in-a cheann ar bhealach ná feicfeá iad: do ghoirtigh sé iad le buillidhibh troma dóirne.’

cosamhlacht: ‘Fear maith ar dhorn is eadh é, ach is fada ó chosamhlacht Uí Dhíomsaigh é: ó dheallramh etc.’

crústáil: ‘Beag dóirneálaidhe a bhí i ndán Ó Díomsaigh do chrústáil: seasamh leis i ngleic dom.’

crústálaidhe: ‘Bhí Seán Ó Díomsaigh, dréir tuairisce, ar an gcrústálaidhe do b’fhearr a sheasaimh sa chródh ariamh: an deóirneálaidhe.’

³⁰ Is dócha gurb é Georges Carpentier, an Francach atá i gceist anseo. Tá tagairt ag SO dá bhabhta in aghaidh Uí Dhíomsaigh – tharla sin ar an 2 Iúil 1921, i New Jersey. Cuireadh deireadh leis an gcomhrac sa cheathrú babhta agus Ó Díomsaigh ina bhuaiteoir go héasca. [http://en.wikipedia.org/wiki/Georges_Carpentier 30/1/2008].

³¹ Measaim go mb’fhéidir gurb é Carpentier atá i gceist anseo, go háirithe i bhfianaise a bhfuil ar eolas againn faoin gcomhrac sin eatarthu ar cuireadh deireadh luath leis.

deascadh: ‘Faid a mhair sé bhí deascadh na troda a bhí aige lé Ó Díomsaigh nuair briseadh a easnaidheacha ag teacht leis: drochthoradh: iarsma.’

dórnálaidhe: ‘Ó Díomsaigh, bhí sé ar an ndómálaidhe is fearr a léim isteach i gcródh dornálaidhthe riamh.’

éagsamhail: ‘Dórnálaidhe éagsamhail dob eadh Seán Ó Díomsaigh nuair bhí sé in aoirde a láin: gan chomórtas.’

gaiscidheach: ‘B’é Seán Ó Díomsaigh gaiscidheach na dórnála seal: an té d’admhuigh an saoghal mór gurbh’é do b’fhear.’

sámh: ‘Chuir Ó Díomsaigh an sámh ar mhórán dóirmeálaidhe: lé buille bhain sé a mheabhair is a chuimhne dhíobh.’

2.4 SO agus a Cheantar

Bhí SO an-dílis dá thír agus dá cheantar dúchais. Nuair a thug sé faoin saothar seo a thiomsú ní hé amháin gur thug sé faoi theanga a cheantair a chaomhnú, ach thug sé faoi chultúr, faoi thraidisiúin agus faoi nósanna a cheantair a chaomhnú leis. Tá liosta de na nósanna agus na piseoga atá aige sa téacs, mar aon leis na comharthaí aimsire a leantaí sa cheantar, ar fáil sa rannán sin dar teideal ‘Nósanna & Piseoga & Aimsir’. Seo cúpla sampla a thugann blaiseadh dá bhfuil ann:

caoinbhéus: ‘Caoinbheus ag ár sinear dob eadh geitridhe do leathadh i mbéal an dorais oidhche Nodlag fé bhrághaid na Maighdine Muire: béas nósmhar a chuireas taithneamh orainn.’

eachtra: ‘Agus sinn inár leanbhaíbh chaithimis na hoidhcheannta cois teine fé dhraoidheacht agus an seandúine ag innsint na n-eachtraidhthe a bhí cloiste ós na seandaoinibh. Bhí eachtra aige ar fhear a chaill sparán airgid ag teacht ó Chorcaigh tar éis ime do dhíol, agus a fuair san áit chéadna é, gan coinne, bliadhain ina dhiaidh san agus an féar fásta timcheall air: scéal.’

lánamha: ‘Lánamha phónaire: dhá ghráinne phónaire (ag ionadughadh buachalla a’s cailín) a cuirtear dhá ghoradh agus in uisce d’fhéachaint an bhfanfaidís gan léimeadh lé

ruadhachtaint agus má shnámhfaidís nó dul ar tóin puill i ndiaidh a chéile go mbeidís dílis dá chéile.’

scéalaidheacht: ‘Tá an scéalaidheacht imthighthe as an áit ó cailleadh na seandaoine, sin iad go raibh na scéalta breághtha fiannaidheachta aca.’

Níorbh iad na nósanna agus na piseoga seo an t-aon chineál tagartha a fhaighimid do shaol an cheantair in CCC. Cuirtear ar an eolas sinn i dtaobh threolaíocht agus logainmneacha an cheantair, mar aon lena éanlaith, a chuid ainmhithe agus a fhlóra. Is acmhainn é an bailiúchán seo a chabhraíonn linn pictiúr a tharraingt de leagan amach Iarthar Chiarraí. Seo a leanas cuid de na carraigeacha agus na hoileáin atá luaite ag SO sa téacs – ‘An Bhó’, ‘An Laogh’, ‘An Tarbh’, ‘An Láir ’san Searrach’, agus ‘Bod a’ Sheasamh’ [*sic*], ‘An Blascaod Mór’, ‘Inis na Bró’, ‘Inis Tuaisceart’, ‘Inis Tuile’, ‘An tOileán Tiar’ (an Blascaod Mór), ‘An Tiaracht’. Tá roinnt mhaith logainmneacha iasachta luaite aige chomh maith, cuid mhór acu i gcomhthéacs cúrsaí polaitíochta agus cogaíochta. Tá fáil ar na logainmneacha agus na séadchomharthaí a dtagraíonn SO dóibh in CCC ar an liosta ‘Logainmneacha’.

Bhí SO thar a bheith bródúil as áilleacht fhisiciúil a cheantair dhúchais agus is léir gur chuir sé go mór lena shláinte intleachtach, go háirithe, a bheith sa bhaile. Tá raidhse tagairtí san fhoclóir do thréimhsí a bheith caite aige ag siúl agus ag machnamh ar chiumhais na mara. Seo roinnt bheag de na samplaí a fhaighimid ina bhfeictear tagairt d’áilleacht an cheantair agus do thionchar na háilleachta sin ar SO.

ábhacht: ‘Chuirfeadh iarthar Chiarraí ábhacht ar chroí éinne lena bhreáthacht: aoibhneas agus éirí croí.’

aer: ‘Tá aer is Gaedhilg le fagháil i gCorca Dhuibhne: aoibhneas sláinteamhail.’

aerach: ‘Áit aerach seadh mullach Chnuic Bhréanainn: áit go bhfuil radharc fairsing a’s aoibhneas ann féin.’

aeridheacht: ‘Tá aeridheacht annso ná faighfeá fiú amháin i gCill Áirne féin: aer, folláineacht, breághthacht agus aoibhneas.’

áilne: “‘Áit bhreágh é Corca Dhuibhne?’ – “tá sé ar áilne(acht) na cruinne!”. Siubhlaigh an chruinne agus níl a lithéid ann le maise nó scéimh: sásuigheann sé siansa an duine níos fearr ’ná aon áit eile go leagfá do shúil air.’

aorach: ‘Áit chómh h-aorach is gheóbhfá sa domhan seadh Ceann Sraithe lá breágh: áluinn, taitheamhach don súil a’s don aigne, agus ist oidhche is aoraighe ’ná san fós é: uaigneach, duaibhseach, áit gur dhóigh leat sluaighthe sidhe ann.’

ar: ‘Bíonn bród ar mo chroidhe nuair théidhim im áit dhúthchais.’

binn: ‘Budh bhinn liom féachaint ar Shliabh an Fhiolair lé buidhiughadh gréine = chuireadh sé taitheamh ar mo shúil agus ar mo chroidhe.’

bíodhgaim: ‘Gach uair a chidhim an áit áluinn seo bíodhgaim = léimeann mo chroidhe.’

Tagaimid ar chuid mhór tagairtí in CCC don iascaireacht agus don fheirmeoireacht, príomhghairmeacha an cheantair. Tagraíonn SO do theacht na dtrálaer Sasanach, do dhrochstaid na feirmeoireachta, agus do ghníomhaíocht, nó easpa gníomhaíochta, an Rialtais chun cuidiú leis na hiascairí agus na feirmeoirí. Is léir go raibh trua aige do chás an dá ghrúpa agus chomh deacair agus a bhí an saol acu. Más fíor an méid a deir sé i measc na samplaí a leanas, is léir gur thaitigh sé an dá ghairm ag amanna áirithe:

acaointeach: ‘Tugtar lucht acaointeach ar na feirmeóiridhíbh, agus níl san ceart mar is ortha thuiteann breis gach cruadhtain: míoshásta, doshásta.’

achtughadh: ‘B’é an t-achtughadh a rinneamair eadrainn mise do bheith ag iascach agus eisean do bheith ag feirmeoireacht, agus roinnt leath ar leath: b’é sin an margadh a’s a choingheallacha.’

aer: ‘Sara dtáinig cochalóiridhe iasachta ar ár gcósta bhíodh iasc ag dul san aer againn: bhíodh flúirse dhe le marbhadh.’

aimsir: ‘Chaitheas seacht mbliadhna in aimsir ag an bhfeirmeóir: in adhmanas ceapuirghthe, teórannta.’

aindeis: ‘Bliadhain aindeis ag feirmeóiridhíbh seadh í, drochaimsir do bharraidhíbh agus luach shuarach ar thorthaibh: bliadhain olc.’

ainleóireacht: ‘Is minic nách mbeireann iasc agus an bád n-a stad: mar sin, scaoiltear lé gaoith nó le sruth í agus is é cúram an ainleóra í do chongbháil i siúnda go mbíonn na daraidhthe síos díreach ar lámhaibh na n-iascairidhe: obair dheacair seadh í.’

ainriachtanach: ‘Gearánann na feirmeóiridhe ó chuaidh luach seifteann síos go bhfuilid ainriachtanach: forbhocht.’

aisce: ‘Dob éigean don riaghaltas aiscidhe a thabhairt dos na feirmeóiridhibh nuair thuit luach an stuic trí chogadh an fhearachais: bronntanaisidhe chun a dtacaidheachta.’

áit: ‘Áit éisc dob eadh cósta Chiarraidhe sara dtáinig cochalóiridhe Shasana: b’iomadamhla iasc ann ’ná in ionadaibh eile.’

amach: ‘Ó theip iascaireacht orainn chaithfinn luighe amach ar shlighe bheatha éigin: ceárd éigin eile do tharang chughainn.’

amharrán: ‘Dar leis na feirmeóiridhibh gur amharrán éagcórach ortha cáin ar an eallach ag dul thar lear: éigean, tromaidheacht gan cheart.’

amhrán: ‘Tháinig na feirmeóiridhe chun an Aire ag lorg cóganta, a’s a amhrán féin ag gach aonne acu: a ghearán fé leith féin.’

anacra: ‘Aimsir anacra ag feirmeóiridhibh an fóghmhar, ag obair ar nós an diaill ó dhubh dubh: aimsir bhroide.’

beagmhaitheasach: ‘Rud beagmhaitheasach seadh iascaireacht anois, mar níl aon luach ar = ní bhíonn aon rud de bhárr bheith ag iascach.’

cásmhar: ‘Ó theip an iascaireacht tá an ceanntar cásmhar, is air is mó bhíodar ag brath: gearán go holcas.’

cladach: ‘Bliadhanta ó shoin budh chuimhin liom cladaighe éisc i nDún Chaoin, ó theacht throllairidhe Shasana leigheadar: oiread san éisc go gclúduigheadh sé na cladaighe nuair follamhuightí na nadhbhóga.’

claochluighim: ‘Teip na hiascaireachta san áit seo do chlaochluigh na hiascairidhe san áit gur deineadh daoine bochta anuas ar an dtalamh díobh: claidheadh iad a’s briseadh a spirid.’

cóbach: ‘Cómhartha éisc seadh é, cóbaigh (caobaigh) do bheith ar an uisce: faoileann go bhfuil a drom dubh (nílid chómh flúirseach ná na faoilinn eile, ná chómh mór luigthe leis an dtalamh).’

creachaim: ‘Chreach an dubhluachar luach seifteanna na feirmeóiridhe: dhein sé daoine bochta dhíobh.’

criadhair: ‘Dian a ndóthain a bheidh sé ar chriadhairidhibh maireachtaint ambladhna, mar loibh na tuiltidheacha (tuilte) gach aonnidh sa talamh ortha: feirmeóiridhe.’

criléis: ‘Ní criléis ach obair chruaidh bheith ag feirmeóireacht: ní haon tseódh feirmeóireacht.’

deaghchaoi: ‘D’imthigh an iascaireacht chun an phota, is fada go raibh aon deaghchaoi uirthé: gur bh’fhiú aonnidh cóir í.’

drochmhaitheasach: ‘Obair dhrochmhaitheasach iascaireacht ó theip an luach: gan tairbhe ná sóchar.’

dul: ‘Is mór an dul siar atá ar an iascaireacht ó theip margadh Mearaice: olcas: meath.’

gábhach: ‘Gairm ró-ghábhach is eadh iascaireacht, nách fios cathain d’éireóchadh an fharraige chun buile: eaglach.’

lámhach: ‘Aimsir an-leathlámhach an fóghmhar d’fheirmeóir: aimsir an-ghnóthach go mbíonn oiread lé déanamh a’s gur deacair teacht air dá mhéid cabhrach a bheadh chuige.’

leath-lámhach: ‘An dá thráth is leath-lámhaighe gen bhfeirmeóir an t-earrach san fóghmhar: is broideamhla.’

líon: ‘An líon búird: an ceann is giorra den mbád iascaigh; an líon earbail, an ceann ar dheireadh an bhirt nó na sreatha.’

lóipín: ‘An óráid a thug sé uaidh ghá mhíniughadh dosna feirmeóiridhibh an gábhadh trom a bhí lé breis churadóireachta toisc an chogaidh, níor fhág sé aon lóipín ann: aon lúb ar lár: aon rud go bhféadfi locht d’fhagháil air.’

pianadh: ‘Pianadh don bhfeirmeóir an aimsir fhuar, fhliuch so: crádh agus clipeadh go bhfuil na barraidhe ag fulang.’

pradhainn: ‘Lá gréine fóghmhair lá na práidhne ag an bhfeirmeóir: lá na broide: an ghreithileáin is an fhothraga go mbíonn na barraidhe ag brath air.’

saorthóir: ‘Saorthóiridhe na dúthaighe na feirmeóiridhe i gcaitheamh na cionntapachta so: is iad amháin gur féidir leo gorta do chongbháil ós na daoineibh.’

torthamhail: ‘Is neamh-thorthamhail an bheatha, iascaireacht: is beag bhíonn dá barr ag duine.’

I ngeall ar shuíomh dhúiche SO ní haon ionadh go dtagraíonn sé do na Blascaoidí, don fharraige agus don rámhaíocht. Tugann sé le fios dúinn nach bhféadfadh sé féin maireachtáil ar an oileán de bharr uaigneas agus iargúltacht na háite:

aduantas: ‘Ní mhairfínn ar an oileán seachtain is dóigh liom le haduantas: uaigneas.’

Tagraíonn sé d’áilleacht na mBlascaoidí, d’éanlaith an oileáin agus do thionchar na haimsire ar shaol mhuintir an oileáin. Seo a leanas blaiseadh dá bhfuil de thagairtí aige:

aghaidh: ‘Is ar aghaidh Dhún Chaoin siar atá na Blascaodaidhe: ós a choinne, san áird sin.’

aistreánach: ‘Bíonn mórchuid aistreánach éun ar na Blascaoidhibh san Earrach, mar atá, an crosán, an fhorcha etc.: éunlaithe ó thíorthaibh eile.’

aicillidhe: ‘Rámhaidhthe aicillidhe i bhfarraige reimhir seadh na h-oileánaigh: tá an t-eólas ceart aca ar an tslighe a’s cóir a mbáid (nadhbhóga) do iondrabháil.’

ainliughadh: ‘Dob é Liam Ó Séaghdha an fear ainlighthe nadhbhóige dob fhearr in iarthar Chiarraige: an fear dob fhearr chun a hiondrabhála ag iascach lé sruth nó gaoith.’

allusamhail: ‘Cá gcuirfeá obair rómhat is allusamhla ná rámhaidheacht: obair a bhainfeadh allus asat lé n-a déine.’

anfamhail: ‘Cá bhfaighfeá áit is anfamhla ná Na Blascaodaidhe? is measa aimsir.’

cogaint: ‘Tá fear ar an mBlascaod go dtugtar “Cogaint” mar leasainm air lé n-a dhúil “scine” (tobac) do bheith fén fhiacal aige.’

cóimhleathan: ‘Níl an Blascaod Mór cóimhleathan, is cumhainge in áiteannaibh é ’ná in áiteannaibh eile: ní haon tomhas céadna é ó cheann ceann.’

confadhach: ‘Is confadhach an mhuir tímcheall na mBlascaodaidhe sa gheimhreadh lé linn stoirmeach: fíochmhar, fiadhain, diamhair.’

dáirdeal: ‘Tá muinntir na mBlascaodaidhe síontheanntuighthe agen ndáirdeal gaoithe is farraige.’

éirghe: ‘Níor fhéachas riamh maidean áluinn ar na Blascaoidhibh ná go dtiocfadh éirghe croidhe orm le haoibhneas: gírréis: subháilceas corruightheach.’

lonna: ‘an chuid den maide rámha go greamuighítear lé linn rámhaidheachta.’

maide: ‘Maididhe cos an bháid (na nadhbhóige): na treasnáin ar a tóin go luigheann na cosa ’n-a gcoinnibh i rámhaidheacht. Maide rámha: úirlis adhmaid go luirg fhada, bas ar

cheann an uisce dhe, a's lona³² ar an gceann eile, é 'n-a luighe ar adhbhar a ghníos buthal do – chun báid do ghluaiseacht tríd an uisce. An maide tosaigh: an ceann a bhíos i ngiorracht do shnaidhmin an bháid, a's an maide deiridh, an ceann is giorra don bhfostain. Maide brollaigh .i. maide mór i lár báid go mbeadh beirt ag tarrac air, freisin ceann den dá mhaide a bhíos sínte lé hughaim go mbíonn na brollaighe (dha ghad) ceangailte treasna ar dhrom an ainmhidhe os chionn na strathrach. Maide corrach: bata nó bíoma mar mheádh. **rámh**: 'Maide rámha: an bata déanta oireamhnach chun na bearta, go mbíonn lonna (ceann caol i gcóir na gcrobh), colpa (níos reimhre) on lonna go dtín ádhbhar (ar ghunail an bháid) an caol as-san go dtín mbais (an chuid leathan tanaidhe) a túmtar san uisce etc.' **ribín**: 'Ruibínidhe tugtar ar na lataidhe fada adhmaid a cuirtear lasmuigh des na fonsaidhibh ar nadhbhóig feadh n-a faide idir iad agus an anairt.' **scéimh**: 'Ó Thráighlí go dtís na Blascaodaídhíbh tá scéimh talmhan is mara chómh breágh agus tá sa domhan: deallramh is breághthacht.' **taoide**: 'An madra taoide a ritheann ó dheas ar an mbealach idir an Blascaod Mór agus an míntír: sruth láidir bhorb chas.'

2.5 Litríocht agus Amhránaíocht

Tá cnuasach breá de sheanscéalta, de dhánta agus d'amhráin ag SO, cnuasach atá bailithe le chéile agamsa faoin teideal 'Amhránaíocht & Litríocht'. Tagraíonn sé do sheanscéalta Fiannaíochta agus Rúraíochta (ina measc *Agallamh na Séanórach* agus *Táin Bó Cuailnge*), do *Seanchas Éireann*, *Cúirt an Mheán Oíche*, do shaothair an Athar Peadar, Phiarais Feirtéir, Eoghain Ruaidh Uí Shuilleabháin agus Sheathrúin Chéitinn.³³ Ní hiad gaiscígh na hÉireann amháin a luann sé – feictear tagairtí do Dhon Cíochóité agus Sancó, aistrithe go Gaeilge ag an Athair Peadar, agus don amhránaí Carúsó chomh maith:

³² Má bhreathnaímid ar an gcéad cheannfhocal eile agus ar a bhfuil faoi **rámh** ag SO, feicimid nach 'lona' mar atá anseo, atá aige, ach 'lonna'.

³³ Ar an gcuid is mó de, is é go luann SO teideal na dtéacsanna, seachas go dtógann sé giotáí astu, mar shampla: **áirdseul**: 'Bliadhanta ó shoin, bhíodh ardsceulta mar "Madra na nOcht gCos", "Giolla an Fhiagha", "Cú Bhán an tSléibhe" á n-aithris ar mhórán teinteán: scéalta árd-chlúiteacha go n-éistighití leo go h-aireach.' Ach, sin ráite, tagaimid ar chorrshampla aige ar tagairtí iad d'eachtraí sna scéalta, m.sh. **agallaim**: 'D'agalladh Pádraig agus Oisín a chéile i dtaobh creidimh a's pagántachta, duine aca ag treasughadh ar an nduine eile: d'áitighidís (dheinidís) argóint in aghaidh a chéile.' Tá liosta iomlán de na scéalta, na hamhráin agus na rainn filíochta a dtagraíonn SO dóibh ar fáil in Aguisín a sé (7.6).

almais: ““Fathaigh mhóra, ghroidhe, a Shancó”, arsa Don Cíochóité lé n-a ghiolla, “seadh iad agus tá orm iad d’ionnsaidhe mar is dual do ridire fáin”, nuair chonnaic sé na muilte gaoithe, “almais chainnte”, arsa Sancó gur bh’eól do go maith gur mhuilte iad: cainnt gan fuaimneant.’

an-aoibhinn: ‘B’an-aoibhinn an t-amhránaidhe Carúsó: guth cheólmhar a chuirfeadh áthas ar do chroidhe.’

2.6 Eibhlín Nic Niocail

Luann SO eachtra faoi leith faoin gceannfhocal **cómhaireamh** a raibh tionchar mór aici air féin agus ar mhuintir an Bhlascaoid go ginearálta: ‘Ar an tríomhadh lá déag de mhí Iúil do chuaidh Eibhlín Nic Niocail ’on Oileán (an Blascaod Mór) agus i gcómhaireamh an lae sin i Lughnasa do bádhadh í: ar an tríomhadh lá déag de Lughnasa.’ Tagairt atá anseo do bhá Eibhlín Nic Niocail agus Dhomhnaill Uí Chriomhthain. Scoláire ab ea í Eibhlín a thug cuairt ar Iarthar Chiarraí chun slacht a chur ar a cuid Gaeilge. Scríobh SO cur síos ar an eachtra in alt le haghaidh *Scéala Éireann* ar an 13 Lúnasa, 1946, i gcomhaireamh an lae a bád í sa bhliain 1909. Ag breathnú dúinn ar an alt sin feicimid chomh mór agus a chuaigh an eachtra i bhfeidhm air:

Tháinig sí chun na Gaedhealtachta chun slachta do chur ar a cuid eolais. Mí díreach a ráinig sí ar an oileán nuair thárlaidh an chinneamhaint. Dá bhfaghainn ré triúir ar an saoghal so ní imtheóchadh an 13adh lá d’Fomhar [*sic*] as mo chuimhne agus a chúis agam.³⁴

Ba é SO a thug chun an oileáin í toisc nach raibh foireann naomhóige ar fáil an lá a tháinig sí go Dún Chaoin. Deir sé san alt, ‘tar éis mórchuardaigh fuairreas garsún agus rámhaidh an bheirt againn treasna í.’ Cuireann Mícheál Ó Dubhshláine ina shaothar *Óigbhean Uasal ó Phríomhchathair Éireann* (1992: 20) gurbh é mac an mháistir an dara duine sin a luann SO:

³⁴ Ó Caomhánaigh (1946: 2).

Chuadar síos le chéile agus thug Seán agus mac an mháistir, Seán, nó Johnnie, isteach sa naomhóg í.

Ar an lá a bádh í bhí sí ag súil le cairde léi ar cuairt. Ba é SO a thug na cairde úd sall. Tharla go raibh siad déanach ag imeacht chun an oileáin agus chuaigh Eibhlín ag snámh agus í ag fanacht leo. Tagraíonn SO in *Scéala Éireann* (1946: 2) don cheo a thit agus iad ag gluaiseacht i dtreo an oileáin:

Ag druideam leis an oileán dúinn luigh scailp throm cheóidh ar an uisce, cé go raibh an ghrian ag taitheamh go solasmhar tríd an gceódh ceudna i mballaibh.

Ag druidim leis an gcé dóibh thug siad faoi deara an slua a bhí bailithe, na mná a bhí ag gol agus na coirp a bhí sínte os a gcomhair. Nuair a chonaic Seán cérbh iad na marbháin, Eibhlín agus Domhnall, bhraith sé ciontach:

Chonnac athair Dhómhnaill ann ag gol. D'fhanas annsúd im stalca gan cor asam. Bhraitheas gur mé ughdar an mhéala uathbhásaigh. Rith sé trim [*sic*] aigne ná béadh sí ar an oileán mara mbéadh mé; ná béadh sí sínte annsúd mara mbéadh mé; ná béadh Dómhnall Críomhthain báidhte mara mbéadh mé. D'fheuch an seandúine orm. Thug sé iarracht, is dóigh liom, ar rud éigin do rádh ach choisc an tocht é. Bhraitheas ciontach! Ciontach! Cheapas go ndéarfadh sé “Tusa is bun le buadhairt an lae seo.” In a ionad rug sé ar láimh orm chun a chur in iúil dom ná raibh aon mhilleán aige orm. Ar feadh tamaill ní fheudfainn aon rud do thabhairt chun cruinnis i gceart. Bhí an saoghal mór ag scartadh isteach im chluasaibh, “tusa is bun leis! Tusa is bun leis! ... Ní bheadh aon iongnadh orm an tráthnóna úd cad thárlóchadh, bhí m'aigne chomh suaidhte sin toisc na bainte, dar liom, a bhí agam leis an

méala, dhá phudhair in aon ló ... Thionnlacas 'on oileán beó í; thionnlacas ón oileán ina marbh í.”³⁵

Ar an Aoine, 13 Lúnasa a thit an tubaiste amach, agus feicimid tagairt ag Ó Dubhshláine (1992: 48) do thábhacht an dáta:

Aoine an 13 Lúnasa a tharla an óspairt, agus tá's ag gach éinne go mbíonn piseoga áirithe ag baint leis an lá sin, agus is ait an rud é, ach cothrom an lae céanna, an 13 Lúnasa 1976, a báthadh Tomás Ó Catháin, ó Bhaile Ícín, Dún Chaoin, is é ag dul isteach ar an mBlascaod. An rud a bhíonn, bíonn sé. Ní mór a rá, áfach, cé gur dream mór piseoga iad muintir an Oileáin, fós ní raibh an ceann sin i dtaobh Aoine an 13ú lá acu. Ceann deoranta ab ea é a tugadh isteach ina dhiaidh sin.

Bhí cáil ar SO as a éirimiúlacht agus as a rógaireacht, agus tá neart samplaí in CCC a thugann tacaíocht don tuairim go raibh sé tógtha le comhluadar, le greann agus le háibhéil – nárbh é an té ba dháiríre é. Ach, ag breathnú dúinn ar an tionchar a bhí ag idir bhás Eibhlín agus a ghrá do Marie Louise Sjoestedt air, faighimid léargas ar thaobh dáiríre SO.

2.7 Séamus Ó Caomhánaigh

Níorbh é SO an t-aon pháiste le Seán Dónaill agus a bhean, Máire, a shaothraigh i réimse na foclóireachta. Bhí ardcháil ar a dheartháir Séamus (1900-89) i réimse na Sean-Ghaeilge go háirithe agus chaith sé tréimhse i mbun staidéir in Bonn. Bronnadh dochtúireacht air as an obair a rinne sé ar *Hessen's Irish Lexicon*³⁶ agus ceapadh ina Ollamh é le Teangacha Ceilteacha agus Fileolaíocht Cheilteach i gCorcaigh i 1946.³⁷ Ach, is san ábhar máistreachta a bhí aige, seachas san obair ar fad a rinne sé i réimse na

³⁵ Ó Caomhánaigh (1946: 2).

³⁶ Foclóir Sean-Ghaeilge atá in *Hessen's Irish Lexicon* (1933: Halle: Niemeyer), agus sainmhínte tugtha i mBéarla agus i nGearmáinis. Ceathrar a d'oibrigh go príomha ar an saothar: Séamus Ó Caomhánaigh, Rudolf Hertz, Vernam Hull agus Gustav Lehmacher.

³⁷ Ní Mhurchú/ Breathnach (2003: 35).

Sean-Ghaeilge, atá spéis againn – ‘Studies in the Vocabulary of the Dialect of West Kerry, B-O; T-U’. De réir Ní Mhurchú agus an Bhreathnaigh, is í 1931 an bhliain atá luaite leis an tráchtas – cúig bliana sular thug SO aghaidh ar CCC. Seo a leanas giota as an réamhrá a mhíníonn mar a bhí mar ábhar tráchtais ag Séamus (1931: Foreword):

The words edited here have been gathered mostly in the parish of Dún Chaoin in West Kerry. Comparisons have been made between those words in forms, usages etc. and as they are found in Dineen’s Irish-English Dictionary [1927]. New words have been recorded, and additional usages have been given in cases where it seemed worth doing so. I have not so far as I know, unnecessarily repeated anything contained in that work.

I have also examined the literature which has been lately written in the dialect, and have given references to all words and phrases, which I have extracted from it, and which I have recorded in my collection.

Is é a fhaighimid sa tráchtas, mar sin, cnuasach d’fhocail Ghaeilge as an gceantar ó ‘B-O’ agus ‘T-U’. Bhain Séamus úsáid as dhá nod éagsúla agus é ag tagairt do FD, ‘as in Din. = meanings given by Dineen, forms, cases, gender may differ’, agus ‘not in Din. = shows that I have not found the word in Dineen’s Dictionary.’ I dteannta FD, maíonn sé sa réamhrá gur bhain sé leas as ‘*Allagar na h-Inse, Beatha Íosa Críost, The Journal of the Folklore Society of Ireland, Manuscripts of the late Pádraig Feirtéar agus An t-Oileánach*.’³⁸ Sa mhéid is go raibh an tráchtas seo críochnaithe ag Séamus sular thug a dheartháir faoina shaothar féin b’fhiú comparáid a dhéanamh idir cnuasaigh na beirte acu féachaint an bhfeictear aon rian de shaothar Shéamuis ar shaothar SO. Má chuirimid an chéad trí iontráil ag Séamus i gcomparáid leis na hiontrálacha céanna ag SO ní fhéadfaí a áitiú gur bhain Seán leas as cnuasach a dhearthár. Is iad **bac**, **bacach** agus **badhbóir** an chéad trí fhocal atá i gcnuasach Shéamuis:

³⁸ *ibid.* Foreword.

bac, m., g., ic., pl., -anna, not exactly as in Din., crook, hindrance, stop, and largely in negative construction. Níl a bhac air. He can, He is capable of doing so. A.H. 175, 31.³⁹

bacach, m., g., bacaigh, pl., id., as in Din; diminutive only, bacachán, other usages; tá an scéal 'na phaidear na mbacach agat, you have made the tale as well known [by constant repetition] as the beggar's prayer; said when anything is well known: is iad málaí an bhacaigh iad, they are like the beggar's bags; [things which are mixed up with one another].

badhbóir, m., g., badhbóra, pl. badhbóirí, one addicted to swearing or cursing, cg. Din., badhbaire, which also occurs.

Seo mar a fhaighimid na focail chéanna, **bac**, **bacach** agus **badhbóir**, ag SO:

bac: *f.1. b.2.* cosc, casadh, suim. Dubhart leis gan bac tharm = dubhart leis leigeant dom agus dom ghnóth. Tugann sé mórán airgid dos na bochtaibh, agus níl a bhac san air = tá sé ar a chumas é do dhéunamh. Níl aon bhac ort dul abhaile anois = níl aon chosc ort dul abhaile anois. Bír i gcómhnaidhe ag bac liom-sa = bír ag cur isteach orm, nó bír ag cur suime ionam. "Tiocfaidh sé chun cainnte leat" – "níl a bhac san air, cé gur beag dá mhaitheas do é" = ní coiscfear é, ach ní bheidh ao'nidh dá bhárr aige. Bhí mo cheann i mbac a uileann aige agus é ag gabháil orm = mo cheann i lúib a láimhe ón dtaobh istigh. Buaileadh i mbaic an mhuiníl me = i gcaol an mhuiníl = buaileadh go dona me: d'fhuilngeas cuid mhaith (ó aon rud). Fuair na Danair i mbaic an mhuiníl é i gcath Chluain Tairbh = go dóighte: do bhí cuimhne aca air.

bacach: *f.1.* duine a bhíos ag bailiughadh déirce, duine gan puinn áirde, duine ná bíonn mórán measa air. Níl ionat ach bacach = duine gan aon

³⁹ A.H.: Allagar na h-Inse

mheas air féin. Ní dhéunfadh aonne an rud suarach atá déunta agat ach bacach éigin = duine gan speech. Ná bac bhacaigh do chur in aon áit go dteastuigheann daoine meastamhla = rud gan aon deallramh seadh daoine gan tábhacht do chur ar ghnóth tábhachtach. Éist, a bhacaigh, bíodh éifeacht leat = éist, a dhuine gan eolas, bíodh ciall léd ráidhtibh: duine nách fiú cluas do thabhairt do seadh thu. Ní bhfuairreas riamh san dtigh bórdála céudna ach biadh baicaigh = biadh aindeis, gan mórán maitheasa. “Biadh ríogh ruacain, biadh baicaigh báimigh”. Bíonn sé chómh díomhaoín le bhacach a chaithfeadh a mhála dhe = dearg-dhíomhaoín ar fad, ar fad, gan aon ghnóth ná fonn gnótha.

badhbaire: *f.4.* duine a bhíos ag eascuínghe nó ag mallughadh de ghnáth, go mórmhór bean. Is í an badhbaire mná í = bean go bhfuil droichbhéal uirthé, tarhuisneamhail neamhnáireach. Éist! a bhádhbaire, níl tor madra agam ort = is cuma liom cad dheineann do lithéid de dhuine gan náire n-a bhéal. Seanfhocal seadh é – “gheibheann badhbaire a guidhe go minic agus ní ar mhaithe léi féin é”. (**badhbóir**)

Feicimid, mar sin, gurb é leagan FD, atá tugtha mar mhalairt leagain ag Séamus ar **badhbóir**, atá ag SO, agus go dtugann sé **badhbóir** idir lúibíní ag deireadh na hiontrála. Má bhreathnaímid ar an litir ‘B’ ina hiomlán, faightear léargas níos fearr ar an dá shaothar i gcomparáid le chéile. Céad seasca is a naoi gceannfhocal atá ag Séamus a bhfuil seachtó is a hocht acu ina gceannfhocail ag SO chomh maith. Cé go bhfuil cuid mhaith acu, mar sin, ina gceannfhocail ag SO ní hionann tromlach na samplaí atá ag an mbeirt acu. Faoin bhfocal **báire**, mar shampla, tugann Séamus, ‘tá an báire arís aige, said of one who has been on the verge of death and is now recovering’ ach níl an úsáid seo ag SO. Mar an gcéanna, faoin bhfocal **beatha** feictear, ‘beatha cearrbhaigh, gambler’s chance’ ag Séamus. I bhfianaise a bhfuil ar eolas againn faoi SO agus an spéis a bhí aige in imirt chártaí, bheifí ag súil leis an gceann seo aige, ach níl a rian de. Arís eile, faoin gceannfhocal **béim** ag Séamus, ‘táimid anso ar béim, occupied; also without making but little progress, as for instance trying to row against a tide and a strong wind’ agus gan é

ag SO. Tagaimid ar ‘also a marriage license’ ag Séamus mar mhíniú ar an gceannfhocal **billeóg**. ‘Billeóg an phósta’ a thugann SO ar an gceadúnas céanna. Faoin gceannfhocal céanna tá úsáid eile ag Séamus, nach bhfuil a rian de ag a dheartháir – ‘tá billeóg de, he is a little mentally affected.’ Feicimid, ansin, go dtugann SO ‘file mná’ faoin gceannfhocal **bean** ach gan aon mhíniú aige leis, ach go ndeir Séamus ‘file mná, is often used to mean a woman who talks a lot.’

Mura bhfuil ach seachtó is a hocht de na céad seasaca is a naoi gceannfhocal atá ag Séamus i saothar SO, caithfidh go bhfuil focal is nócha nach bhfuil ina gceannfhocail ag SO. Seo iad na cinn sin: badhbóir (‘badhbaire’ ag SO), baightheáil, báillearaidhe, báilleireacht, baillí-chreatha (‘baill-chreathach’ mar aidiacht ag SO agus ‘baill-chrith’ mar ainmfhocal), báinghil, báinté (tá ‘báintéir’ ag SO, agus is ionann an bhrí atá leo i bhfianaise na samplaí – {Séamus} ‘tá an fhairge na báinté, the sea is very calm’; {SO} ‘Lá b’eadh é go raibh an mhuir n-a báintéir = bhí sí anchiúin ar fad’), bairlíneach, balcuighim, bán-tsléibhe, bannra, baoth-fhann, barra (níl seo ina cheannfhocal ag SO, corshampla aige faoin gceannfhocal ‘bárr’), barra (‘slight, not heavy’ an bhrí leis an dara ceann seo), barra-cheathach, barrach, barrán, bárrtha, barra-taoide (níl seo mar cheannfhocal ag SO ach teacht air faoin gceannfhocal ‘bárr’), bárrthain, bathaimeach, beachtamhail, beag-fhóid, béal-láidir, béal-sheanachas, béal-shreang, béal-tais, beannógach, béidreach, beithear, beithinseach, beiti, beidhlín, beósach, bhód, bial, bínnsín, biorgadán (‘briogadán’ ag SO agus ceann de na bríonna ag Séamus leis), bladhm (‘as in Din., bladhm, but limited to a flame, a blaze’ – ‘bladhm’ ag SO), bláithínteacht (‘speaking or acting in order to coax a person’ – an ionann seo agus ‘tláithínteacht’ ag SO? ‘plámás, lághaiche, meallaireacht, síbhialtacht, géilleamhlacht.’), blaodh, bleachtas, bléidseach, bliogarán, blodhtach, boghaisín (tagtar ar an leagan seo faoi ‘bogha’ ag SO), bóiciall, bóiciallach, boighreán, bóiricín, borbruighthe, bórdálta, borrach, brabúsach, brácadh (‘bráca’ ag SO agus cosúlachtaí idir an dá leagan), brághaid-bhróg, braghaideán, braigeáil, braigeálaidhe, braigeálach,⁴⁰ branngóid, breacaire,

⁴⁰ ‘boasting’, ‘boaster’, ‘boastful’ atá ag Séamus mar mhíniú ar na trí leagan dheireanacha. Tá an chosúlacht orthu go mb’fhéidir go bhfuil said bunaithe ar ‘brag’ an Bhéarla. Feicimid go bhfuil ‘bragaire’ agus ‘bragaireacht’ (‘bragarthach’) in LEI (1904: 71) ar ‘boaster’ agus ‘boasting’; agus ‘bragaireacht’ in DIL (1983: 80) ar ‘bragging, boasting.’

breacradh, brealla-chaoch, breallamhail, breasghail ('An Bhreasghail, an imaginary land under the sea to the West of Ireland, said to appear once every seventh year.' Níl 'Breasghail' mar cheannfhocal ag SO, ach tagaimid ar shampla amháin de i gcorp an téacs – 'Isteach i gcrioslach na Breasaíle tá baill do-eólais ann ná fuil cunntas ar bith againn ar cad tá ann nó ná fuil, ná ar líomadh na talmhan, forghaoisidhe tiugha, dorcha, aibhnte móra, doimhne is an uile chonstaic do chosc a lorgaireachta: baill fé rún'), bréata, breisighim, breise ('breis' mar cheannfhocal ag SO agus roinnt samplaí de 'breise' faoi), breoidseach, bróin ('see Din. under bró, a mass of anything, bróin fola, a flow of thick blood.' Spéisiúil go leor tagaimid ar an sampla seo a leanas ag SO faoin gceannfhocal 'bró' – 'Tá bróin mhór dhubh (bró?) laistiar sa spéir: scamail throma, dhlútha, dhubha (drochchómhartha aimsire)' agus comhartha ceiste aige faoin leagan a bheith bainte le bró), broithileachán, brothghail ('excited speech'). An bhfuil baint aige seo agus 'brothall' ag SO agus an bhrí, "Brothall", leasainm ar dhuine go mbíonn mórán cainnte aige, a's gur bhreágh leis babhta bruighne do bheith ar siubhal'?, bruadaire, bruadaireacht, bruisseáil, buancas, buana, budóg, buidheachar, buidheashasuighim, buinice, buirbeáil, buirrithe, búisceán, buithré ('a great mass of anything, as smoke etc.', faoi 'búithreán' ag SO feicimid 'mórchuid solais; mórchuid d'aon rud'), bun-bhean, búnránach, bun-ribe, bun-sprioc.

Faoin gceannfhocal **basóg** ag Séamus deir sé 'f., g., basóige, pl. basóga, as in Din., but means more than ripple, a medium sized curling wave.' In FD feicimid go luaitear '(McK)' le hais 'a ripple on the sea', a thugann le fios gurb é SO a sholáthar an míniú⁴¹ agus nach raibh na deartháireacha ag teacht le chéile go hiomlán sna bríonna a bhí acu leis an bhfocal.⁴²

⁴¹ Pléifear *McK* agus an bhrí atá leis sa chéad chaibidil eile (3.2).

⁴² 'tonntacha beaga, éadtroma farraige' atá in CCC ag SO.

2.8 Bás SO

I ndiaidh dó CCC a chuir i gcrích, fuair SO post ar thionscadal Fhoclóir Béarla-Gaeilge Thomáis de Bhaldraithe, a léiríonn, is dócha, an meas a bhí air i réimse na foclóireachta. Tugadh faoi deara go raibh ag teip ar a shláinte,⁴³ ach fós ní raibh éinne ag súil go bhfaigheadh sé bás gan curtha de ach bliain is trí scór (dá mairfeadh sé bheadh sé dhá bhliain is trí scór ag tús mhí Feabhra). Ar an 16 Eanáir 1947 thángthas ar chorp SO ina theach lóistín⁴⁴ i ndiaidh dó oíche chuideachtúil a chaitheamh lena chairde. Seo mar a d'fhógair údar gan ainm a bhás san *Irish Times* (1947: 4) an lá arna mhárach:

Death of Sean Og O Caomhanaigh

Sean Og O Caomhanaigh (Sean a' Chota), who died yesterday, aged 60, was a native Irish speaker from Dunquin, Co. Kerry. Early in life he joined the Gaelic League, and later became an itinerant teacher and organiser. He walked and cycled through many counties, particularly in Limerick and Laoighis, bringing the people into Irish classes in sheds, farms and school-houses, and organising Gaelic League branches.

Later he went to the United States, where he devoted most of his time to work in national movements, and to organising financial assistance for the struggle at home. He returned about 1919, and then took an active part in the Independence struggle in Kerry. Later he fought on the Republican side in the Civil War and was interned.

He was engaged for some years recently in compiling a Dictionary of Kerry Gaelic. He finished this about a year ago, and then was employed by the Department of Education in Dublin in compiling an exhaustive English-Irish Dictionary. He was working on this up to a day before he died.

⁴³ 'Deir Nóra Ní Shuilleabháin a bhí ag obair sa tigh céanna leis i Sráid Hiúim, ag trácht ar an tréimhse dhéanach dá shaol: "Thugas fê ndeara ná raibh sé róláidir an t-am san. Bhíodh se mall ag siúl suas an staighre.'" (SC, 1985: 31).

⁴⁴ 'Fuarthas é ar maidín sínte trasna na leapan, a chuid éadaí air, agus a phaidrín casta timpeall a lámha. San Green House, 98 Faiche Stiabhna, teach le muintir Chinnéide, a cailleadh Seán.' (*ibid.* 31).

He wrote a number of books, including translations into Irish of Aesop's Fables and Arabian tales, "Fabhail-Scealta o Aesop" and "Briocht-Scealta na hAraibe". He also translated the Psalms into Irish.

Author of many short stories and critical articles in Gaelic, he was a frequent contributor to the IRISH PRESS. In this most recent article he told how he rowed Miss Eveleen Nicholls from Dunquin to the Great Blasket on the day she was drowned. It was his intention to have these stories and articles collected and published in book form.

Many foreigners interested in the Irish language who visited Kerry sought out Sean to tell them traditional stories, and Sean in turn was always anxious to learn the folklore of the visitors. He taught Irish at St. Andrew's College, Dublin, and the Masonic Schools, Dublin.

He was a brother of Dr. Seumas Caomhanach, Professor of Old Irish in University College, Cork, and of Mr. M. ("Kruger") Cavanagh, Dunquin, well known to visitors to Dingle.

The funeral will leave 98 St. Stephen's Green, Dublin, at 11.30 a.m. to-day for Kingsbridge, and burial will take place to-morrow at Dunquin, Co. Kerry.

Agus scéal a bháis faighte ag an Taoiseach d'ordaigh sé do Sheán Mac Lellan⁴⁵ teileagram a chur chuig deartháir Sheáin, Muiris Ó Caomhánaigh:

Muiris Ó Caomhánaigh. Dún Chaoin.

Comhbhrón ó chroí leat féin agus led mhuintir ar bhás do dhearthár.

Éamon de Valéra.⁴⁶

Bhí SO mar mhúinteoir, ábhar spreagtha agus eiseamláir ag an scoláire Dáithí Ó hUaithne. Léiríonn Proinsias Mac Aonghusa (1994: 118) dúinn an t-ardmheas a bhí ag Dáithí ar a oide, agus an tionchar a bhí ag SO ar shaol Dháithí:

⁴⁵ Faightear nóta ar Sheán Mac Lellan agus ar na státseirbhísigh eile a luaitear sa tráchtas in Aguisín a cúig (7.5).

⁴⁶ Teilegram a cuireadh thar ceann an Taoisigh chuig Muiris Ó Caomhánaigh, 17/1/47, NA 97/9/370.

... Gaeilge Dhún Chaoín is mó a bhí aige mar theanga labhartha agus chualas daoine ag rá go raibh bealach cainte Sheáin an Chóta leis.

Is cinnte go ndeachaigh an Cóta go mór i gcion air; ba thrua don té a dhéanfadh aon bheachtaíocht ar Sheán an Chóta i láthair Dháithí. An mar aithris ar a mháistir a chaitheadh sé an Filleadh Beag nó An Cóta tráth dá shaol? ... Is de bharr tionchar an Chóta a chuaigh Dáithí leis an nGaeilge agus le Éire na nGael agus a thug sé cúl le Angla-Éireannachas agus le aontachtoireacht a mhuintir. D'athraigh an Cóta saol Dháithí; ar shlí ní bheadh sé as bealach a rá go raibh tionchar athara ag Seán Caomhánach ar Dháithí Ó hUaithne.

Luadh ansin go gcaitheadh Dáithí fillleadh beag agus go mb'fhéidir go raibh aithris á déanamh aige ar SO ansin. Ar an ábhar sin, is dócha, feicimid tagairt san alt atá ag Mícheál Ó Siadhail (1994: 35) do 'D[h]áithí an Chóta'. Scríobh Dáithí alt in *Comhar* in ómós dá oide tar éis bháis dó agus dúirt ann (1947: 5):

Bhí sé le léamh ann gurbh **Irish scholar** é, pé ciall atá leis na focla san. Ach níor scoláire i n-ao' chor é ach duine a fuair lántsaihbreas Gaeluinne ó dhúchas agus a bhíodh ag cur leis an saibhreas san i gcónaí; bhaineadh sé an méid sin aoibhneasa as bheith ag úsáid na teangan ná bíodh sé d'uain aige í d'iniúchadh go mion mar a dhéanfadh an scoláire ... Sí firinne an scéil í ná go mbíodh uaigneas air mara mbeadh conbharsáid aige le gach sórt duine, idir óg agus aosta, uasal agus íscal, agus tuigeadh do gur mhór an scannradh é go mbeadh a chárde aineolach ar theanga chomh hálúinn leis an nGaeluinn do bhí aige ... Agus, ós rud é go bhfuil Boswell luaite agam, beidh sé do dhánaíocht agam a rá nár mhiste, béidir, a rá go bhfuil cuid mhaith cosúlachtaí idir an Dr. Johnson agus an Cóta; dhin gach duine aca ana-staidéar ar a theanga dúchais, agus scríg gach duine aca foclóir – agus, tréis an tsaol, ní ar fheabhas a shaothair liteara a mhair clú Dr. Johnson, ach toisc gur dhuine é a tharraing cáirde na dtimpeall é agus sé is

dóichí ná go mbeidh an rud chéanna le rá i dtaobh an Chóta ... Thug sé taitneamh riamh dosna rudaí sin is mó a bhí fé ghradam nuair a bhí an Gael in uachtar in Éirinn – caint bhríomhar, fion dearg agus mná áille.

3. ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe’

Comhaontuithe an Tionscnaimh

Nuair a chinn SO ar CCC a thiomsú chuir sé sampla faoi bhráid Choiste Comhairleach na Roinne Oideachais.⁴⁷ I bhfianaise pháipéir na Roinne is i mí Eanáir 1935 a pléadh an tionscnamh den chéad uair:

The first reference to ‘Croidhe Chaimnte Chiarraighe’ in the Department’s records is contained in the minutes of the meeting of the Department’s Advisory Committee (subhead E of the Vote for Secondary Education) held on 11th January, 1935 ... The minutes state that a sample (portion of the words commencing with the letter B) of a vocabulary of Kerry Irish which was being prepared by Seán Óg Ó Caomhánaigh was submitted to the Committee, and that it was decided that one of the Gúm editors should read and report on it.⁴⁸

Luaitear sa tuairisc gur roghnaíodh Mícheál Ó Griobhtha, eagarthóir Muimhneach de chuid *An Gúm*, chun an t-ábhar a scrúdú agus chun tuairisc a scaipeadh ar bhail na Choiste, ionas go bhféadfaidís siúd an tuairisc a phlé ag cruinniú mhí Feabhra (22 Feabhra 1935). I dtuairisc Uí Ghríobhtha cuireadh saothar SO i gcomparáid leis an saothar RO ach go ndeirtear gur ‘fearr agus iomláine é ná “Réilthíní Óir”’. Ag breathnú dúinn ar thoirt an tsaothair feicimid gur thart ar thrí mhíle seacht gcéad ceannfhocal atá sa dá imleabhar de RO, i gcomparáid le breis is seasca míle ceannfhocal in CCC. Faightear sa tuairisc cur síos ar a bhfuil i gceist le saothar SO:

Mínigheann an t-ughdar an focal bunaidh ar dtúis, agus annsan tugann sé abairtí agus ráidhte dhúinn chun cialla agus leagain éagsamhla an fhocail do mhúineadh. Tá a lán leagan aige ná fuil ar eolus agam-sa;

⁴⁷ Ag breathnú dúinn ar CCC (SO) agus ar na tagairtí do chruinnithe an Choiste feicimid na hainmneacha seo a leanas i measc na mball: Seoirse Mac Niocaill, Mícheál Breathnach, Domhnall Mac Grianna, Tomás Ó hÉighneacháin, Mícheál Ó Griobhtha agus Lúise Gabhánach Ní Dhubhthaigh.

⁴⁸ CCC (SO) 1.

agus dá bhrígh sin, agus fós de bhrígh go mbeidh buailte le 700,000 focal san leabhar ar fad, déarfainn gur ceart an sampla so do thabhairt le léigheamh do dhuine éigin go bhfuil eolus maith aige ar chanamhaintí Ciarraige agus leigint do léirmheas do dhéanamh ar an saothar.⁴⁹

I bhfianaise an ghiota a chuir SO faoi bhráid an Choiste tá sé spéisiúil gur mheas Ó Gríobhtha go mbeadh ‘buailte le 700,000 focal san leabhar ar fad’. Ní raibh fiú trian de líon iomlán na bhfocal sa mheastachán sin. Bunaithe ar an ngiota sin den saothar a bhí léite aige, theastaigh ó Ó Gríobhtha dhá ní faoi leith a chur faoi bhráid an Choiste. Luaigh sé, uimhir a haon, go raibh cuid de na mínithe rófhada agus nárbh fhearr, go minic, an míniú ann ná as, agus, uimhir a dó, go raibh roinnt nithe as ionad. Tharraing sé roinnt samplaí amach mar léiriú ar an dá ní thuas, ina measc an focal ‘babhta’:

iarracht, uain, turus, greas. Budh mhaith an babhta ráis é siúd sa Daingean an lá do bhuaidh bád Phádraig Uí Chinnéide = greas a cuireadh go dian” (Abairt ró fhada; míniú ró lag. Ba leor babhta ráis do mhíniú gan padair chapaill do dhéanamh dhe).⁵⁰

Cé gur thug sé suas le cúig shampla dhéag inar cheistigh sé brí, ord, agus an gá a bhí le cuid de na mínithe, críochnaíonn a thuairisc go dearfach:

Má dheineann an t-ughdar a chuid oibre go cúramach – agus ní mór do bheith go han-chúramach – raghaidh an saothar go mór chun leasa don Ghaedhilg.⁵¹

Pléadh an tuairisc ag cruinniú den Choiste ar an 22 Feabhra 1935, mar a dúradh cheana, agus moladh go ligfí don údar tabhairt faoin obair, ach gur chóir go dtaispeánfaí tuairisc Uí Ghríobhtha dó. Mar thoradh air seo, cuireadh an giota ar ais chuig SO, agus socraíodh

⁴⁹ *ibid.* 1.

⁵⁰ *ibid.* 2.

⁵¹ *ibid.* 4.

cruinniú idir é féin agus an tUasal Micheál Breathnach (a bhí ina bhall den Choiste Comhairleach). Ag an gcruinniú chuaigh Micheál Breathnach go mion trí thuairisc Uí Ghríobhtha le SO, ag tabhairt treoracha dó i dtaobh modhanna oibre don chuid eile den saothar. Ar an 20 Bealtaine 1935, chuir SO an chéad chuid eile den litir ‘B’ chuig An Roinn. Scrúdaigh Ó Ghríobhtha é agus scríobh sé tuairisc ina thaobh:

Tá sé ar aon dul leis an gcéad chuid. Is mór agus is luachmhar an saothar é, agus ní foláir nó déanfaidh sé leas mór don Ghaedhilg. Is saothar fathaigh é; tá 75,000 focal, nó mar sin, fén litir B amháin, b’fhéidir nach gábha na habairtí go léir, ach má’s gábha scagadh do dhéanamh is féidir é dhéanamh le linn eagarthóireachta, i gcómhairle leis an ughdar.⁵²

Dhírigh sé aird ar na botúin ar fad a bhí gan cheartú sa saothar, agus é den tuairim go raibh an ‘iomarca deabhadh ar an ughdar’. Feicimid go raibh amhras air i dtaobh cuid de na samplaí a raibh, dar leis, cuma an Bhéarla orthu, chomh maith le samplaí eile a bhí róchosúil le samplaí as FD:

Fé mar adubhras cheana tá a lán rudaí ag Seán annso ná fuil ar eolus agam-sa: ní cáineadh é sin, dar ndóigh, ach moladh. Cheapas gur ó chainnt na ndaoine bhí na habairtí seo á gcumadh aige, ach nuair chím “an bhfuil sé ag calúghadh na dlighe (má coir déanta aige)” [sic] tagann eagla orm go bhfuil roinnt éigin de cheapadóireacht ar nós an Bhéarla ar siubhal aige. Ní mór den tsórt san atá ann, ámh. Tugaim fé ndeara go leanann sé foclóir Uí Dhuinnín dlúth go leor.⁵³

Níorbh é seo an t-aon uair amháin le linn an tionscnaimh go dtagrófaí don chosúlacht idir saothar SO agus FD, agus is ceist í a phléifear níos déanaí sa chaibidil seo.⁵⁴

⁵² *ibid.* 5.

⁵³ *ibid.* 5.

⁵⁴ Féach 3.2.

3.1 An Chéad Chomhaontú

Pléadh dara tuairisc seo Uí Ghríobhtha ag cruinniú an Choiste Chomhairligh ar an 24 Bealtaine 1935. Socraíodh ar réamhíocaíocht a thabhairt don údar i leith na hoibre a bhí déanta aige go dtí sin ar an litir ‘B’, agus go n-íocfaí a thuilleadh leis mar réamhíocaíocht ar an litir ‘A’. Chuir SO ceist maidir le modh agus le méid na híocaíochta a bheadh ag dul don saothar, agus socraíodh ag cruinniú mhí na Samhna go dtabharfaí £2 an míle focal dó, cinneadh a cuireadh in iúl don údar féin ar an 8 Eanáir 1936.⁵⁵ Faoi dheireadh mhí Aibreáin 1936 bhí an litir ‘A’ i seilbh na Roinne agus céad is a cúig déag míle focal ann. Ag an bpointe seo socraíodh go ndéanfaí comhaontú idir An tAire Oideachais agus SO, agus ar an 20 Bealtaine cuireadh an comhaontú, a bhfuil cóip de leis an saothar seo in Aguisín a haon (7.1), i bhfeidhm.⁵⁶

Feicimid sa chomhaontú gurbh é ‘Coláiste San Aindrias, 21 Faithche Stiofáin, Baile Átha Cliath’ a tugadh mar sheoladh SO. De réir mar a chuaigh cúrsaí ar aghaidh chinn sé go n-éireodh sé as a phost sa scoil sin, agus as a shaol sa phríomhchathair, agus go mbogfadh sé ar ais go Gaeltacht Dhún Chaoin chun tabhairt faoin saothar ar bhonn lánaimseartha:

The author called to the office on 27th April (1937) and saw the Deputy Secretary, when he stated that he was anxious to devote his full time to the work of Croidhe Chainnte Chiarraige. He called to see the Publications Officer on 7th May, and informed him that he was of opinion that the work would not be finished “for years” if the present arrangement were

⁵⁵ CCC (SO) 8.

⁵⁶ Tháinig mé ar an amlíne seo a leanas sa chomhad N566 I a bhaineann leis an gcéad sé mhí ó fuarthas an sampla ó SO: ‘11.1.35: sample (letter B) submitted to Coiste um Leabhra Eolais. 5.2.35: Editor reports on sample for Coiste’s information. “Raghaidh an saothar go mór chun leasa don Ghaedhilg”. Some of the explanations too long, some unnecessary. 22.2.35: Coiste recommends that Seán Ó Caomhánaigh be asked to proceed with the work. 22.3.35: Coiste recommend that portion of the fee be paid without waiting for completion of the work. 23.5.35: further instalment of work reported on by Editor. He fears Seán Ó Caomhánaigh may be going ahead too rapidly. 24.5.35: Coiste recommends that author be paid for letters A and B, now done. 11.6.35: an tAire agrees that book may be accepted as text-book.’

continued, viz. by which he wrote the MS in Dublin after teaching hours, paying only an occasional visit to the Gaeltacht. He said he would prefer to give up his teaching post, settle down in the Gaeltacht, and devote all his time to collecting words and phrases and writing them down in a form suitable for printing ... If the Department saw no objection he would resign his post in Dublin, (he was not a registered or pensionable teacher), and proceed to the Gaeltacht at once, but he would expect to be paid regularly each month in respect of each instalment sent in.⁵⁷

Bhí an Coiste Comhairleach sásta leis an moladh seo, agus shocraigh siad go n-focfaí le SO trí cheathrú den fhigiúr iomlán (£2 an míle focal) as gach giota a chuirfeadh sé chucu. Socraíodh go leanfaí den socrú seo go ceann sé mhí, agus níos faide ina dhiaidh sin dá n-éireadh leis an gcéad tréimhse. Is ón bpointe seo ar aghaidh a cuireadh tús ceart leis an saothar, sa mhéid is go raibh ar a chumas ag SO giotaí cuimsitheacha a chur ar fáil ar bhonn rialta.

Ag filleadh ar an gcomhaontú a síníodh ar an 20 Bealtaine 1936, sé chlásal ar fad a bhí ann. Sa chéad chlásal luadh go mbeadh ar an údar ábhar a chur chuig An Roinn Oideachais go rialta, an chuid dheireanach le cur faoin 31 Nollaig 1937 ar a dheireanaí, nó ar dháta áirithe eile sa chás gur aontaíodh a leithéid. Sa dara clásal leagadh amach go gcuirfeadh an t-údar i bhfeidhm aon athrú nó ceartú a theastódh ón Aire. Pléadh cúrsaí íocaíochta faoin tríú clásal, leis an ráta £2 an míle focal curtha síos i scríbhinn. Sa cheathrú clásal feicimid ceist an chóipchirt á plé. Le himeacht aimsire mhéadófaí ar thábhacht na ceiste seo, ach faoi chomhaontú na Bealtaine leagadh amach go bhfanfadh an cóipcheart ag an Rialtas go dtí an t-am go mbeadh costais an tsaothair faighte ar ais acu as a dhíol. Ní hé amháin go dtabharfaí an cóipcheart don údar, ach thabharfaí leis ‘ ... aon stoc de chóipeanna bheidh ar lámh, agus na plátaí buanchló má deintear a leithéidí.’⁵⁸ Bhí sé de cheart ag an Aire, faoin gcúigiú clásal, an cinneadh a dhéanamh, dá mbeadh cúis cheart aige, gan an saothar a chur i gcló, agus eisean a dhéanfadh breith,

⁵⁷ ‘CCC (SO). Faoin bhfotheideal ‘Author proposes to move to Gaeltacht’, 11-12.

⁵⁸ ‘Comh-aontughadh ar n-a dhéanamh an 20adh Bealtaine, 1936, idir Aire Oideachais Shaostáit Éireann ... agus Seán Óg Ó Caomhánaigh’, Alt a ceathair.

faoin séú clásal, sa chás go n-éireodh aon cheist i dtaobh aon ghné den chomhaontú. Maidir le hábhar an tsaothair tá sé spéisiúil nach luaitear sa chomhaontú seo ina thaobh ach:

De bhrígh go n-aontuigheann an tUghdar leabhar dar teideal “Croidhe Cainnte Chiarraidhe” d’ullmhúghadh i nGaedhilg agus lámhscríbhinn iomlán an leabhair sin do sheachadadh don Aire.⁵⁹

Níl aon rud sa Chomhaontú faoi na nithe go baileach a bhí le bailiú aige nó na nithe nach raibh le bailiú aige. Níor tugadh treoir ar bith do SO seachas go n-ullmhódh sé leabhar dar teideal CCC i nGaeilge. Níor luadh aon rud leis maidir le líon na bhfocal, fad na samplaí, rudaí a bhí ceadaithe agus rudaí nach raibh.

Nuair a rinneadh an socrú seo le SO bhí sé ar intinn go bhfoilseofaí an téacs mar théacsleabhar meánscoile, ar aon dul leis an saothar *Cora Cainnte as Tír Chonaill*, a cuireadh i gcló i 1933. Bhí an comhaontú idir An Roinn agus SO ar aon dul, mar sin, leis an gcomhaontú a rinneadh le scríbhneoirí téacsleabhar.⁶⁰ De réir mar a bhí an obair ag dul ar aghaidh, agus de réir mar a bhí giotaí á seachadadh ag an údar, ba léir go mbeadh an téacs i bhfad níos toirtiúla ná mar a ceapadh. I mí Feabhra 1938, i ndiaidh dóibh iniúchadh a dhéanamh ar na híocaíochtaí a tugadh don údar le linn na bliana airgeadais 1936/37, chuir an tArd-Reachtair Cuntas agus Ciste in iúl don Oifigeach Cuntasáíochta gur chóir go mbeadh ceadú faoi leith faighte ón Roinn Airgeadais sular cuireadh an comhaontú i bhfeidhm. Iarradh orthu ceadú a fháil ag an bpointe sin ón Roinn úd:

With reference to inter-Departmental discussion on the subject of the above publication, following on the consideration by the Committee of Public Accounts of the criticism raised by the Comptroller & Auditor General in paragraph 35 of this Report on the Appropriation Accounts of 1936-37, it is agreed that as from the 1st April last the charging of

⁵⁹ ‘Comh-aontughadh ar n-a dhéanamh an 20adh Bealtaine, 1936, idir Aire Oideachais Shaostáit Éireann ... agus Seán Óg Ó Caomhánaigh’.

⁶⁰ Meamram a scríobh Seosamh Ó Néill agus a síníodh ar an 14/3/43. (N566 III).

expenditure on the preparation of the material should be switched from the Secondary Education Vote (Subhead E1) to the Science and Art Vote (Subhead B1).⁶¹

Sa litir chéanna díríodh ar fhad an tsaothair agus léiríodh amhras i dtaobh cuid d'ábhar an tsaothair – macalla an ruda a luaigh Mícheál Ó Gríobhtha sa dá thuairisc a chuir sé ar fáil don Choiste Comhairleach ag tosach an tionscnaimh:

However desirable it may be from the linguistic point of view, now that the work has commenced, to have on record an exhaustive compilation of all the words and idioms in use in the Kerry Gaeltacht, we cannot for a moment lose sight of the ultimate cost of such a publication, proportionately to what can be made available for Irish books, the possible consequences of applying to it a system of payment based on a rate per thousand words, and the limited numbers of the public who can be counted on to make use of it and to purchase it, when completed. Accordingly we welcome the suggestion thrown out at the recent conference that you should take counsel with the General Inspector for Irish, the Editor, and the Author himself with a view to restricting the compass of the compilation to words and phrases that are peculiar to the Kerry idiom in current use and to the elimination, so far as humanly possible, of padding of any words and phrases in common use in other dialects. We could expect that, as the result of your talks, an understanding to the above effect would be reached with the author, so far as his future submission of material is concerned, and that the stuff already submitted would be revised by the Editor in the same sense before a final payment for it is made to the Author.⁶²

⁶¹ Litir ó Walter Doolin, An Roinn Airgeadais, chuig Seosamh Ó Néill, An Roinn Oideachais, 17/06/38 (N566 II).

⁶² *ibid.*

Socraíodh, mar sin, go n-athrófaí an téacs ó scéim na dtéacsleabhar meánscoile chuig scéim na litríochta ginearálta, agus go ndéanfaí iarracht toirt an tsaothair a laghdú agus an t-ábhar a theorannú, gan le bailiú ach Gaeilge Chiarraí. Ní raibh An Roinn Oideachais sásta, áfach, an ráta íocaíochta a laghdú. Ionas go mbeidís in ann na hathruithe seo a chur i gcrích bhí gá le comhaontú nua idir An Roinn agus an t-údar. Cuireadh seo in iúl do SO, .i. gur theastaigh ón Roinn go ndéanfaid sé an saothar a theorannú agus gan le bailiú aige ach Gaeilge Chiarraí, i litir a scríobhadh chuige i mí an Mheithimh 1938:

Iarrtar orm a rádh leat gur léir do'n Roinn go bhfuil cuid mhaith focal agus múnlaí cainnte san adhbhar a fuaramar uait go dtí so nach mbaineann le Gaeltacht Ciarraige amháin, ach go bhfuilid i ngnáth-úsáid ar fud na hÉireann go léir. Tá socair ag an Roinn gan ach focail agus leaganacha cainnte atá in úsáid i gCiarraige amháin d'fhoilsiú san leabhar, agus ar an adhbhar san caithfear na focail is na múnlaí eile d'fhágáil ar lár. Uime sin, ní mór duit deimhin do dhéanamh de nách mbeidh id bhailiú ach focail agus leaganacha atá i n-úsáid i gCiarraige amháin (nó go bhfuil ciall speisialta leó) agus nach bhfuil le fagháil ins na canamhaintí eile.⁶³

Ní raibh SO róshásta leis an gcomhairle seo agus theastaigh uaidh é a phlé le Seosamh Ó Néill go pearsanta. Ar an 4 Iúil 1938, mar sin, bhuail an bheirt acu le chéile leis an scéal iomlán a phlé. Chuaigh Ó Néill trí na socruithe ar fad a bhí beartaithe don chomhaontú nua, ach dhiúltaigh SO glan dóibh. Dhiúltaigh sé go háirithe don chuid sin a bhain le hábhar a bhailiú a bhí 'peculiar to Kerry'. Nuair a dúradh leis nach raibh cead aige ach focail agus leaganacha a bhí in úsáid i gCiarraí amháin a thiomsú chuir sé in iúl don Roinn, mar atá i dtuairisc Sheáin Mhic Lellan, go raibh sé:

... impossible to restrict the work to words and phrases strictly peculiar to Kerry as he was not in a position to say how much of the Irish used in Kerry was not also used outside its borders.⁶⁴

⁶³ Litir ó Sheosamh Ó Néill chuig SO, 27/06/38. (N566 III). Tá na línte faoi na focail sa litir bhunaidh.

⁶⁴ CCC (SO), faoin bhfotheideal 'Effort to restrict the work to phrases &c. strictly peculiar to Kerry', 18.

An lá i ndiaidh an chruinnithe scríobh SO litir chuig Seosamh Ó Néill ag léiriú a dhoshástachta leis an gcaoi a raibh siad ag déileáil leis:

Nách dóigh leat ná gur náire dhearg an deunamh atá ag an Roinn dhá thabhairt domsa. Seal gearr ó shoin cuala [*sic*] go raibh dá leabharán de CH.C.C ullamh don gclódóir, anois ní chloisim faic faoi. Nách tapaidh an dóibheart í. Indé dubhrais liom go raibh mórán padding agam agus d'áirighis “i gcoinne”, ach níor chuimhnighis ar so “i gcoinne a chos do rinne sé é”, ach ós duine síothchána me éisteóhad. D'fheudfainn a rádh leat go bhfuil fear san nGúm a dubhairt liom Padding mo dhóthain do chur ann agus beirt thall annsan adubhairt go bhfeudfainn £60 do thuilleamh sa mhí ach gan dul ag caint leis an Aire. Seadh mar sin cloisfidh an t-Aire agus a thuilleadh nach é an feallbheart atá dhá dheunamh orm mar a bhfaighim mo chomhthrom agus b'fhéidir go mbeadh cuid des na scigiridhibh ag gol! Is gleóidhte, taithneamhach an radharc a dheunfadh mo láimhscribhinn i gcúirt dlighe. D'aithneóchadh aonne lámh an dioghaltais air.⁶⁵

Shínigh sé an litir – ‘Mise le breis mheasa (ná mar is dóigh leat), Seán Óg Ó Caomhánigh.’ Níorbh é sin deireadh le scéal seo an teorannaithe ar an téacs, áfach. Ar an 10 Meán Fómhair, scríobh SO litir chuig oifigeach éigin sa Roinn (Seán Mac Lellan is dócha mar gur úsáid sé ‘a Chara Chaoin’ ag tús litreacha chuige go minic, mar atá sa litir seo), a bhfuil giota aisti níos faide thíos anseo, ag léiriú a dhochreidte agus a bhí an scéal dó. Is léir, mar thoradh ar an gcruinniú thuasluaite, go ndearnadh roinnt leasuithe ar an gcomhaontú molta mar gur luaigh SO ag deireadh na litreach go raibh sé ag fanacht ar chóip den ‘gcor (conradh, margadh, cómharta etc.)’ I ndiaidh dó dréacht an chomhaontaithe nua a fháil, scríobh sé dhá litir ar an 20 Meán Fómhair 1938 – ceann acu chuig Seosamh Ó Néill, agus ceann chuig an Aire Oideachais. Chuir sé in iúl don bheirt acu go ndearna sé machnamh doimhin ar an dréacht nua ach, thar aon rud eile, nár thuig

⁶⁵ Litir ó SO chuig Seosamh Ó Néill, 5/7/38 (N566 II). Arís, tá na línte sa litir bhunaídh.

sé an fáth go raibh comhaontú nua ag teastáil toisc nár cuireadh críoch le ceann na Bealtaine 1936:

Fén gcómhaontadh so tá tímcheall a's 480,000 focal (dréir mo thuairme) solartha agam – cinnfhocail, minighthe, ráidhte a's solaoiidhe, ar feadh an tréimhse go raibh an obair seo ar siubhal agam carbhall cáinnte ná lochta (acht a mhalairt ar fad) ní tháinig ó aon bhall ughdarásach i dtaobh bunaidh, clóidh ná fairsinge mo lorgaireachta a's mo chuardaigh.

I mbrollach cómhaontaidh an 20adh lae de bheultaine, 1936, aithristear go soiléir go n-aontuighim-se leabhar do shaothrughadh dárb teideal, "Croidhe Cainnte Chiarraige". Go dílis agus go cruinn tá claidhte agam le brigh na cainnte sin, agus go dtí lé deidheanaighe leis an méid dem shaothar féd bhrághaid uaim, gan aon charbhall lochta ná beachtaidheachta, ach a mhalairt ar fad – sástacht leis.⁶⁶

Thagair SO níos deireanaí sa litir don úsáid a bhí á baint aige féin as CCC ar chúrsa Gaeilge a bhí ar bun aige faoin Roinn Oideachais 'lé cheithre bliadhnaibh, gan áis do bhaint as aon téacsleabhar agus gurb é an rud ceudna díreach atá agam i gCroidhe Cainnte Chiarraige a bhí agam dhá mhúineadh do thogha Ghaedhilgeoiridhe, is furaiste a chruthughadh so d'fhionnadh.' Níor thuig sé, mar sin, sa mhéid is nach raibh aon rud déanta aige in aghaidh an chéad chomhaontaithe, cén fáth gur chóir dó comhaontú nua a shíniú ina áit. Bhí sé sásta an téacs a athrú, mar a bhí molta ag An Roinn Airgeadais, faoi scéim na leabhar ginearálta, ach ní raibh sé sásta in aon chor rud a shíniú a chuirfeadh srian le toirt an tsaothair agus é teoranta d'fhocail agus nathanna 'peculiar to Kerry'.⁶⁷ Ar an ábhar sin, cuireadh in iúl dó, i mí na Samhna 1938, nár chóir dó aon ábhar eile a sheoladh chuig An Roinn. Chuaigh Séan Óg i muinín comhairle dhlíthiúil ó David H.

⁶⁶ Litir ó SO chuig Seosamh Ó Néill (feicimid an rud céanna sa litir a scríobh sé chuig an Aire Oideachais), 20/09/1938.

⁶⁷ Litir ó Phroinsias Ó Dubhthaigh, thar ceann An Aire Oideachais, chuig an bPríomh-Aturnae, 12/01/1939 (N566 II).

Charles⁶⁸ ina thaobh, agus chuir an dlíodóir litir chuig An Roinn Oideachais thar ceann a chliant:

You are also aware that none of these subsequent proposed Agreements met with my clients [*sic*] approval and having myself considered them I am in absolute agreement with his attitude thereto. The Agreement of the 20th May 1936 gives no ground for doubt as to the character and scope of the work in contemplation of the Minister at that time and Mr. Kavanagh on the strength of this Agreement gave up his several lucrative appointments in the teaching profession in Dublin, went to his native County of Kerry, began his important National research work, compiled and forwarded to the appropriate Department of your Ministry many thousands of words and phrases in the Gaelic tongue. The Ministry accepted these valuable compilations and paid my client sums of money on account thereof pursuant to the terms of the Agreement. Until Quite [*sic*] recently no complaint, comment, or criticism was given as to the character or quality of Mr. Kavanagh's work. Naturally, after two years arduous labour the alteration of the Minister's attitude with reference to his work and to his Agreement came as a shock to my client and he is unaware of any reason or justification for this alteration ... These several points must be cleared up particularly having regard to your letter of the 18th November 1938 wherein you ask Mr. Kavanagh not to put any more of the material together for your Department. Is this a notice to terminate the Agreement?⁶⁹

Sa litir úd a chuir Proinnsias Ó Dubhthaigh chuig an bPríomh-Atúmae, thar ceann an Aire Oideachais, lorg sé comhairle i dtaobh an fhreagra le cur chuig Charles. Luaigh Ó Dubhthaigh gur theastaigh ón Aire aird an dlíodóra a dhíriú ar Chlásal a cúig de Chomhaontú na Bealtaine a thug an t-údarás don Aire stop a chur leis an obair sa chás go

⁶⁸ '4, Clare Street, Dublin 17' an seoladh a thugtar ar litreacha Charles.

⁶⁹ Litir ó David H. Charles chuig Rúnaí na Roinne Oideachais ar an 2/1/39 (N566 II).

raibh cúis aige, mar aon le Clásal a haon, a leag an dáta 31/12/37 mar dháta críochnaithe an tsaothair – rud nár comhlíonadh -, agus Clásal a trí, a thagair do chaighdeán an tsaothair agus don Aire a bheith sásta leis an gcaighdeán céanna. Míniú go soiléir sa litir an fáth gur iarradh ar SO gan a thuilleadh ábhair a sholáthar:

The Minister has stopped the work because it is not being carried out to his satisfaction. It is not being restricted to words and phrases strictly peculiar to Kerry. He is advised that a large proportion of the work consists of words and phrases in general use all over the country. The inclusion of these would make the title selected by the author – “Croidhe Cainte Chiarraige” – a misnomer. The author was requested specifically in April last to confine his work to words and phrases peculiar to Kerry only. He did not do so: only a small proportion of the manuscript material sent in by him since April conforms to that restriction.⁷⁰

Maidir leis an gcuid sin den saothar a fuair An Roinn ar an 16 Samhain (an chéad chuid ó mhí an Mheithimh nuair a cuireadh tús leis na cainteanna ar fad ar ábhar an chomhaontaithe nua) seo mar atá i dtuairisc Sheáin Mhic Lellan ina thaobh:

Meanwhile, on 16th November, a further batch of material, the first received since the issue of the Secretary’s letter of 27th June, 1938, arrived in the office. It contained about 41,000 words. On examination it was plain to be seen that at the most only 20% of it comprised the type of material which could be described as strictly peculiar to Kerry. The remaining 80% could be found in Dineen and other Dictionaries. The matter was referred to the Department of Finance who sanctioned payment to Mr. Ó Caomhánaigh at the rate of £2 per 1000 words for such portion of this batch of MS as conformed to the requirement that the material accepted should consist of words and phrases strictly peculiar to Kerry.⁷¹

⁷⁰ Litir ó Phroinsias Ó Dubhthaigh, thar ceann an Aire Oideachais, chuig an bPríomh-Atúmae, 12/01/1939 (N566 II).

⁷¹ CCC (SO), faoin bhfotheideal ‘Effort to restrict the work to phrases &c. strictly peculiar to Kerry’, 18-19.

3.2 Foclóir an Duinnínigh

Rinneadh tagairt do FD sa ghiota deireanach thuas. Mar a chonacthas níos luaithe luadh FD i dtuairisc Mhíchíl Uí Ghriobhtha nuair a scrúdaigh sé an saothar den chéad uair i 1935. Sna litreacha a scríobh SO chuig an Aire agus chuig Seosamh Ó Néill, rinne sé tagairt do cheist seo na cosúlachta idir a shaothar féin agus foclóir an fhir eile.⁷²

... 'n-a theannta san do bheadh sé míchóir amach agus amach ó cuirfí me ó áis focal, ráidhte agus mínighthe atá i gcuid des na leabharthaibh luaidhte san mbrollach-so – focail do bhailigheas agus do sholathruigheas cheana féin d'eagar deireannach Fhoclóra Uí Dhuinnín.⁷³

Níos déanaí an bhliain chéanna thagair sé don ábhar seo arís i litir fhada chorraitheach:

Ach nuair shroich an dara cómhaontadh me ní mór nár thuit an t-anam asam! Ní rabhas lé haon rud a bhí i bhfoclóir an Duinnínigh, i Réilthíní Óir ná in aon leabhar clódhbhuailte eile do chur chugham ach focail go raibh ciall speisialta i gCiarraige leó ná raibh in aon áit eile!!! Connus b'fhéidir liomsa fios d'fhagháil cad a bhí nó cad ná raibh clódhbhuailte, maidir lé beachtacht cheart do bheith ar mo shaothar. Cad budh ghábhadh dhom tagairt do Réilthíní Óir. Ná raibh an uile fhocal ann curtha agam chun an Athar Uí Dhuinnín sar ar bailigheadh riamh an leabhar san agus breis? Cad fáth an teóra so do chur liomsa? Do chonnac leathanach de shaothar mar é go bhfuil duine áirighthe ag gabháil do as Chonndae eile, agus chonnac go raibh an uile focal ar na leathanaigh sin annso agus ins an

⁷² Tagaimid ar roinnt tagairtí don Duinníneach i bhfoclóir SO: **amhras**: 'Níl amhras ná gur mhaith an Gaedhilgeóir an t-Athair Ó Duinnín: níl aon neamhdhearbhthacht n-a thaobh'; **caogaidhe**: 'B'iontach an obair do rinne an t-Athair Ó Duinnín 'n-a chaogaidhe saothair ar an bhfoclóir: gan aon chabhair aige'; **deársna**: 'Obair dheársna don Athair Ó Duinnín dob eadh an foclóir do chur as tóin a chéile: obair iontach: obair oiscardha.'

⁷³ Litreacha ó SO chuig Seosamh Ó Néill agus chuig an Aire Oideachais, 5/7/38 (N566 II).

bhfoclóir! Cad fáth nár cuireadh an teóra cheudna leis sin? Nuair thagras san le Rúnaire an Oideachais sé freagra fuaireas nár bhfiú trácht ar a shaothar san! Mar ar bh'fhiú cén fáth a chur i gclódh? Ní hé an rud atá nó ná fuil in aon leabhar do chongbháil nó d'éaradh bun chor ar bith lé tosnughadh an tsaothair seo ach cainnt na ndaoine ó tháinig coindheallacht ionam agus na ráidhte a's na cora cainnte a chuala im óige ó sheandaoineibh críonna do chur ar fagháil agus connus mar ionnsóchadh na seandaoine áis na bhfocal lé nidhthibh cómhaimseardha, agus ar feadh dhá bhliadhan ní locht acht moladh do fuaireas as san ó gach duine a chonnaic an obair. Cad is bun leis an atharrughadh obann so? Cad fáth an gleódh go léir ar bheagán airgid ...

Tá acadamh ar bun aca (lucht na Fraincise) i gcúram daoine toghtha ó bhliadhain bliadhain gur b'é a gcúram chuile rud thoir thiar theas agus thuaidh do chómhharthughadh. Seo againne teanga atá ag imtheacht go mear acht ag teacht gan amhras ar shlighe eile – slighe labhartha agus úrlabhra a fhás leis na ciantaibh fada, fada. Ceaca is fearr leigeant don gcanamhain sin imtheacht agus é d'fhágaint fé lucht foghlumtha na teangan crot agus snas do chur uirthé mar budh dhual?⁷⁴

Tháinig ceist seo na cosúlachta idir saothar SO agus FD chun cinn arís eile agus an t-eagarthóir ag dul trí na himleabhair a bhí ag teacht chuige. Agus é ag breathnú ar an gcuid sin ó 'dhá' go 'deolaim' phioc sé amach roinnt abairtí as saothar SO a raibh a gcomhabairtí le fáil in FD. Agus an chuid sin ó 'dúirmeog' go 'éileamh' idir lámha aige i mí Eanáir 1940 scríobh sé – 'níor dochar don ughdar féachaint roimhe i gcomhnaidhe ar an bhfoclóir chun gan abairtí dá bhfuil i gcló ag Ó Duinnín d'aithscríobhadh.' I mí na Bealtaine ansin, 'Níor mhise innsint don ughdar go bhfuil abairtí ina scríbhinn aige agus iad cheana fá chló i bhFoclóir Uí Dhuinnín.' Chuir sé iarscríbhinn le nóta na Bealtaine inar leag sé amach cuid de shamplaí SO a bhí ar aon dul le tagairtí FD. Cuireadh an iarscríbhinn seo chuig SO. Chuaigh seisean tríthi agus chuir sé ar ais ag An Roinn í agus

⁷⁴ Litir ó SO chuig an Roinn Oideachais, 15/10/38 (N566 III).

nótaí breactha síos aige ag léiriú go raibh na nithe a bhí aige sa chaint i gCiarraí. Chuir sé an nóta seo chucu ina teannta:

Tá a fhios agam go bhfuil abairtidhe a's ráidhte agam atá i bhfoclóir Uí Dhuinnín. An locht ar mo chuid oibre san? Ach níl aon rud agam agus atá sa bhfoclóir ná gur chuireas chuige cheana i gcóir na dara heagair den leabhar. Níl aon fhocal aige agus (RO) nó (WK)⁷⁵ n-a dhiaidh ná go raibh curtha agam chuige. Fuair eas duais as agus 'n-a dhiaidh [*sic*] san do bhinn ag cur chuige. Is minic minic do chuadhas isteach chuige le focalaibh.

Socrúigheadh idir an Aire agus mise nách é an rud atá nó ná fuil ag aon eile a bheadh agam, ach na rudaidhe atá coitcheann annso i gCiarraighe chómh fada agus bhí eolas agam-sa air. Sin mar tá agam dhá dheunamh an uile lá atá scataidhe rud dhá chlos a's dhá chómharthughadh agam e.g. indiugh féin iad so, "is maith an choin fear na coda féin", "ná dóigh an t-athbhuaile", "ná neartuigh mogh" – níl ag tógaint faic as an bhfoclóir ach mo chuid féin.⁷⁶

Agus an litir sin léite ag an eagarthóir, b'éigean dó a admháil nach mbeidís in ann saothar a theorannú mar a bhí ar intinn acu: 'má thá an ceart ag an ughdar insan méid sin is deacair (go deimhin ní féidir) teóra a chur leis – tá cead aige a bhfuil de Ghaedhilg á labhairt i gCiarraighe a sheoladh annso – is cuma an Ghaedhilg sin do bheith i gclo cheana ag duine eile nó gan a bheith ... do réir mar atá fá láthair ní fheicim gur féidir bac ná cosc ná srian ar bith a chur ar an ughdar, acht leigint do a rogha féin do chur chughainn. Níl greim ar bith againn air, dar liomsa.'⁷⁷ Scríobh Seán Mac Lellan chuig Proinsias Ó Dubhthaigh ansin ag léiriú a thuairime féin i dtaobh na ceiste:

In my opinion Ó Caomhánaigh is not committing any breach of his Agreement in including such matter. The Agreement describes the work as a list of words and phrases in use in the Kerry Gaeltacht together with

⁷⁵ RO: Réilthíní Óir; WK: West Kerry.

⁷⁶ Litir ó SO chuig an Roinn Oideachais, 4/5/40 (N566 II Payments).

⁷⁷ Nóta ó RÓF chuig an Roinn, 15/5/1940 (N566 II Payments).

explanations and examples in Irish of those words and phrases. There is nothing in the Agreement or in any communication made by us to the author which would prevent him from using explanations or examples already in print ... The fact that explanations and examples already used in Dineen are also used by Ó Caomhánaigh does not, it appears to me, constitute a breach of copyright on his part. Further, if he were to be debarred from including anything that is in Dineen it would change the entire character of the work in a manner which has not so far been contemplated.⁷⁸

Scríobh Proinnsias ar ais an lá ina dhiaidh agus é ar aon intinn le Seán Mac Lellan:

The position in this matter must be regarded as governed entirely by the Agreement ... he has a right to make use of words and phrases which he supplied to the compilers of Dinneen's Dictionary.⁷⁹

Mhol sé, áfach, gur chóir do SO teagmháil a dhéanamh le Cumann na Scríbeann nGaedhilge, úinéirí chearta an fhoclóra, le cinntiú nach mbeadh rialacháin chóipchirt á mbriseadh aige fiú i gcás na nithe sin a chuir sé féin ar fáil don fhoclóir.

Ag breathnú dúinn ar an méid sin thuas, más amhlaidh gur chuir sé ábhar ar fáil, níl aon bhealach nach mbeadh cosúlachtaí idir ábhar a shaothair féin agus ábhar an fhoclóra úd. Maidir le méid an ábhair a chuir sé ar fáil agus an méid den ábhar sin a úsáideadh in FD ní fheicim gur féidir linn sin a dheimhniú, ach ag breathnú dúinn ar réamhrá an fhoclóra tá tagairt chinnte ann do SO:

I am grateful to the following for special interest taken in the book: - ...
Seán Mac Murchadha Caomhánach.⁸⁰

⁷⁸ Nóta ó Sheán Mac Lellan chuig Proinnsias Ó Dubhthaigh, 29/5/1940 (N566 II – Payments).

⁷⁹ Nóta ó Phroinnsias Ó Dubhthaigh chuig Seán Mac Lellan, 30/5/1940 (N566 II – Payments).

⁸⁰ Dineen (1927: xiii).

Ní luaitear a ainm faoi ‘Lists of words, phrases, etc., of varying scope and extent were obtained from ...’,⁸¹ ach, ag breathnú dúinn faoin rannán ‘Principal abbreviations and references explained’ feicimid go seasann *McK*, a luaitear le hais focail áirithe san fhoclóir, do Sheán Mac Murchadha Caomhánach:

McK – Words (chiefly from the Ballyferriter district), by Seán Mac Murchadha Caomhánach.⁸²

Ag breathnú dúinn ar an bhfocal **locair** in CCC, a bhfuil ‘Locker an Bhéarla’ i scríbhneoireacht an eagarthóra taobh leis, faightear an bhrí: ‘cúláis i ndeireadh báid nó luinge: i mbád chun mionrud do chongbháil: i luing an áit is saoire taisteal.’ Faoin bhfocal céanna in FD feictear: ‘a locker, the steerage of a ship (*McK*).’⁸³ Thagair mé níos luaithe anseo do nóta an eagarthóra i dtaobh an chnuasaigh ó ‘dhá’ chuig ‘deolaím’ agus do na samplaí a tharraing sé amach mar shamplaí a bhí ag freagairt do shamplaí in FD. I measc na samplaí as saothar SO a luaigh sé bhí ‘chómh tiugh le tiol.’⁸⁴ Taobh leis seo scríobh an t-eagarthóir ‘Ó Duinnín – chomh tiugh le tiul!’ Má bhreathnaímid ar an iontráil atá ag SO faoin gceannfhocal **tiul** féin faightear, ‘*uailbhreas* pléasc, caith. “**Tiul! Tiul!**” deirtear nuair caithtear urchar nó aon rud go mbíonn fuinneamh leis nó a dheineas glór cruaidh. Airgead dhá dhéanamh agam ann chómh tiugh lé **tiul**: gan aon mhoill ná aon duadh.’ Faoin gceannfhocal céanna in FD tá: ‘**tiul** *excl.* fire!; t.! t! rat-tat! chómh tiugh le t., as quick as a shot.’ Agus luaite leis an iontráil sin tá *McK*. Seo a leanas roinnt samplaí a thosaíonn ar ‘A’ agus ‘B’ in FD a bhfuil *McK* taobh leo, a thugann spléachadh dúinn ar an ábhar a sholáthair SO don Duinníneach a úsáideadh:

achar: ‘ní’l aon a. san lá, the day is very short’ (*McK*)

aitheantamhail: ‘familiar, well known; popular’ (*McK*)

bainirseach: ‘the female seal’ (*McK*)

banncaire: ‘a bumper’ (*McK*)

⁸¹ *ibid.* xiii.

⁸² *ibid.* xxvi.

⁸³ *ibid.* 669.

⁸⁴ ‘Splannacha chómh tiugh le tiol! a lasfadh an ball id thímcheall agus annsan a **dhallfadh** thu ná feadraís cá gcuirfeá do chos ’n-a ndiaidh: a chuirfeadh doircheacht ar dhruim léargais ortha.’

- basóg:** ‘a slight blow with the hand; a ripple on the sea’ (*McK*)
- beanbhach:** ‘wrathful; deliberate; premeditated; let thoil bheanbhaigh, with your deliberate consent’ (*McK*)
- bile:** ‘ní’l b. éisc ann, little or no fish there’ (*McK*)
- bláthas:** ‘ní’l aon bh. ar an uan, the lamb is in poor condition’ (*McK*)
- bleácach:** ‘a g[u]y’⁸⁵ (*McK*)
- bliogadán:** ‘an edible plant found among sea weed’ (*McK*)
- blioscarán:** ‘a kind of weed’ (*McK*)
- bradhall:** ‘the sea-bird “diver”’ (*McK*)
- braistint:** ‘sensation, felling; ní raibh aon bh. agam air, I did not feel it’ (*McK*)
- broic:** ‘toleration, endurance, putting up with anything; bhíos ag b. leis ró-fhada, I tolerated it too long; ní bheinn ag b. leis dámadh mé thu, I would not endure him if I were you; táim ag b. le n-a dhéanamh, I am striving hard to do it (*McK*) (*McK* writes *a bruic*, N.Y.⁸⁶ *ag bruic*)’
- broсна:** ‘b. fiacal, a good row or set of teeth’ (*McK*)
- brúghtam:** ‘a scuffle; things in disorder or broken up’ (*McK*)

I 1960 scríobh Denis Bradfield tráchtas M.A. i gColáiste na hOllscoile, Áth Cliath, agus ‘Tráchtas ar “Croí Chainte Chiarraí” le Seán Óg Ó Caomhánaigh [Seán an Chóta]’ mar theideal air. Cnuasach atá ann, go príomha, de shamplaí as saothar SO a fhreagraíonn do shamplaí in FD. Braithim gur laige mhór sa tráchtas é nár luaigh Bradfield aon bhaint a bheith ag SO le FD, nár luaigh sé an comhfhreagas ar fad idir é féin, An Roinn agus an t-eagarthóir ar an ábhar, agus nár thagair sé, fiú, d’ainm Sheáin a bheith luaite i réamhrá an fhoclóra. Maíonn Seán Ó Lúing (1985: 26) gur ‘tugadh treoir dó go háirithe aon rud a chruinniú ná raibh i bhFoclóir Uí Dhuinnín.’ Mar atá léirithe againn, bhí an scéal níos casta ná sin .i. luadh leis go raibh leaganacha aige a bhí in FD agus nár chóir go mbeadh rudaí ina shaothar a bhí i gcló cheana, ach ansin b’éigean don eagarthóir agus don Roinn

⁸⁵ Tá an guta in easnamh idir an ‘g’ agus an ‘y’ sna heagraín éagsúla den fhoclóir ar bhreathnaigh mé iontu.

⁸⁶ ‘N.Y.’ = ‘list of words, chiefly of N. W. Kerry, by the late Pádraig Feirritéir of New York, formerly of the Ballyferriter district.’ (1927: xxvii).

aitheantas a thabhairt don cheart a bhí aige a leithéid de leaganacha a úsáid chomh fada agus gur bhain siad le Gaeilge Chiarraí.

3.3 An Dara Comhaontú

Ag filleadh ar litir sin na Samhna 1937 nuair a dúradh le SO gan a thuilleadh ábhair a sholáthar, cuireadh freagra ar ais chuig David Charles, i ndiaidh don Roinn cúrsaí a phlé leis an bPríomh-Aturmae, inar cuireadh in iúl dó *nach* fógra chun críochnaithe a bhí sa litir sin, ach gur theastaigh ón Aire go gcuirfi an obair i gcrích, agus nuair a tugadh fúithi gur aontaíodh go mbeadh críoch curtha leis an saothar faoin 31 Nollaig 1937. Ina theannta sin, dúradh go raibh an saothar i bhfad níos toirtiúla ná mar a ceapadh ag an tús, agus go mbeadh cuid mhór eagarthóireachta le déanamh ar an ábhar sula mbeadh sé réidh le cur i gcló, gan trácht ar na costais ar fad a bhain leis. Socraíodh go mbuailfeadh SO le hionadaithe na Roinne chun teacht ar réiteach a bheadh sásúil don dá thaobh. Ar an 2 Márta 1939, tháinig Proinsias Ó Dubhthaigh, Seán Mac Lellan, Seán Ó Caomhánaigh agus David Charles le chéile agus aontaíodh go leagfaí comhaontú nua amach a chuirfi faoi bhráid Charles. Tar éis roinnt cuir is cúitimh aontaíodh ar choinníollacha an chomhaontaithe nua, a síníodh ar an 4 Deireadh Fómhair, 1939. Sé chlásal a bhí i gcomhaontú 1936, sé cinn déag a bhí sa dara comhaontú.

Ag breathnú dúinn ar na príomhdhifriochtaí idir an dá chomhaontú, tá roinnt rudaí tábhachtacha le tabhairt faoi ndeara. Luadh níos luaithe anseo (3.1) nach ndearnadh mórán tagartha d'ábhar an tsaothair féin sa chéad chomhaontú. Réitíodh seo sa dara ceann agus tugadh cur síos achoimreach i gcéad chuid an chomhaontaithe ar a mbeadh ann:

... ag cóiriughadh saothair gur teideal do “Croidhe Cainte Chiarraige”, is é sin liosta de fhoclaibh agus de abairtibh insan teangain Ghaedhilge atá in úsáid i nGaedhealtacht Chiarraige mar aon le míniúcháin agus samplaí insan teangain Ghaedhilge de na foclaibh agus de na habairtibh sin

(gairmtear “an saothar” annso feasta den liosta san mar aon le na míniúcháin agus le na samplaí).⁸⁷

Cuireadh críoch oifigiúil le comhaontú na Bealtaine 1936 agus leagadh amach go leanfadh an t-údar ar aghaidh leis an saothar faoi stiúir an Aire. Faoi tríú clásal, mar fhreagra, is dócha, ar mhíshlacht na ngiotaí go dtí sin, leagadh amach go ndéanfadh ‘an tUghdar an saothar so do chóiriúghadh in órd aibghitre do réir na gcinn-fhocal le n-a bhfuil míniúcháin agus samplaí insan téx nó ar pé cuma eile a orduigheann an tAire.’⁸⁸ Faoi Chlásal a cúig feicimid gur leagadh amach spriocdháta do SO – ‘lá nach déidheannaighe ’ná an 31 lá de Mhárta, míle naoi gcéad a dó is dathad.’ Ach roimhe sin, i gClásal a ceathair, feicimid gur leagadh amach sceideal don údar, go dtabharfadh SO ábhar don Roinn ‘in eatraimh nach sia óna chéile ’ná tríocha lá i mbeartanna a bheidh in órd leanamhnach agus in órd aibghitre mar adubhradh.’ Agus an giota seolta ‘tuigfar gach beart a bheith iomlán ar n-a sheachadadh agus ní ceadmhach don Ughdar cur leis aon tráth tar éis é sheachadadh gan cead fá scríbhinn ón Aire.’ Cuireadh dhá choinníoll leis an gclásal seo: nach mbeadh air beart a sheachadadh dá mbeadh obair ar bun aige don Aire nó don Roinn ar ábhar eile i rith aon tréimhse de thríocha lá, nó dá mbeadh sé breoite nó fáth comhchosúil, agus go bhféadfadh an t-údar tríocha lá de shaoire a ghlacadh gach bliain.

Bhain Clásail a sé, a hocht agus a trí déag le cúrsaí cóipchirt. Faoi Chlásal a sé, pléadh le cóipcheart téacsanna a d’úsáidfeadh SO ina shaothar féin. Leagadh amach go mbeadh air aon tagairt as téacs ar bith eile a léiriú (agus cead faighte aige ón údar (na húdair) nó an duine ar leis an cóipcheart), agus sa chás go sáródh sé cóipcheart nó go mbeadh sé ciontach as clúmhillleadh gur air féin amháin a thitfeadh an fhreagracht:

Gabhann an t-ughdar re n-a ais ar mbeith críochnuighthe don tsaothar gur dá shaothar bhunúsach féin amháin é, agus fós go dteasbánfar go soiléir i gcás athchóirighthe nó tionntócháin ó leabhar nó ó obair litreadha eile gur

⁸⁷ ‘Comh-aontughadh ar n-a dhéanamh an 4adh lá de Dheireadh Foghmhair, 1939, idir an tAire Oideachais agus SO’, NA 97/9/370.

⁸⁸ *ibid.* Alt a trí.

athchóiriughadh nó tionntócháin le ffrinne iad agus fós go luadhfar go soiléir an t-ionad as ar baineadh iad agus ná bainfar feidhm asta acht le cead ó na hUghdair nó ó na daoine eile gur leo pé cóibcheart a ghabhann leo-san. Aontuigheann an tUghdar fós slánughadh do dhéanamh ar an Aire agus ar aon duine nó daoine nó comhlucht corpraithe dá bhfoillsigheadh an saothar san nó aon chuid de don Aire nó thar a cheann nó fé chonradh leis i gcoinnibh gach aon chostais éilimh aicsin iarratais is caithteachais de dhruim an tsaothair sin nó aon chuid de toisc é do shárughadh cóibchirt duine ar bith eile nó clú-mhilleadh scríobhtha nó scannal a bheith ann.⁸⁹

Is le cóipcheart shaothar SO a bhaineann Clásail a hocht agus a trí déag. Faoi Chlásal a hocht, leagadh amach gur le Rialtas Éireann an cóipcheart toisc gur faoi stiúradh an Aire a bhí an téacs á chóiriú, ‘acht gan dochar do théarmaí agus do choinghiollacha Clásail a trí déag den Chomhaontughadh so.’ Má théimid ar aghaidh chuig Clásal a trí déag is féidir linn soiléiriú a fháil ar an gcuid seo de Chlásal a hocht:

Taobh istigh de dhá mhí dhéag ón lá a bheidh críoch curtha ar eagarthóireacht an tsaothair, cinnfidh an tAire an bhfoillseochaidh sé an saothar nó aon chuid de nó ná foillseochaidh agus cuirfe sé a bhreith in iúil don Ughdar. Má chinneann an tAire gan an saothar nó aon chuid de do fhoillsiughadh raghaidh an cóibcheart sa tsaothar nó in aon chuid de nach toil leis an Aire é fhoillsiughadh i seilbh an Ughdar [*sic*] ón lá a cuirfear breith an Aire in iúil do.⁹⁰

Níor réitigh an comhaontú ceist seo an chóipchirt, áfach, agus b'éigean don Roinn socrú faoi leith a dhéanamh le SO ag deireadh an tionscadail chun na cearta a cheannach uaidh. Pléifear an t-ábhar seo níos doimhne thíos (3.5).

⁸⁹ *ibid.* Alt a sé.

⁹⁰ *ibid.* Alt a trí déag.

Maidir leis na nithe eile a fheicimid sa chomhaontú nua, leagadh amach nach dtabharfadh SO faoi shaothar den chineál céanna a chóiriú, nó nach gcuideodh sé le téacs den chineál céanna a chóiriú, gan chead ón Aire, taobh istigh de shé mhí i ndiaidh dó an chuid dheireanach de CCC a chur ar fáil don Roinn. Ba é An tAire a bheadh i gceannas ar chúrsaí eagarthóireachta an téacs, agus cead aige pé ceartúcháin a theastódh uaidh a dhéanamh. Maidir le cúrsaí íocaíochta, leanfaí den £2 an míle focal, a bhunófaí ar an saothar agus aon athruithe nó ceartúcháin déanta. Ní hé amháin gur leagadh sprioc roimh SO maidir leis an saothar a chríochnú, ach leagadh sprioc eagarthóireachta amach chomh maith, go mbeadh an eagarthóireacht i gcrích ‘lá nach déidheannaighe ’ná dhá mhí dhéag ón dáta a gheobhtar an beart deiridh ón Ughdar.’⁹¹ Nuair a bheadh an eagarthóireacht i gcrích ansin, chuirfí scéal ina thaobh chuig an údar. Sa chéad chomhaontú luadh cúrsaí foilsitheoireachta, agus cead a bheith ag an Aire gan an saothar a fhoilsiú dá mbeadh cúis aige. Faoin gcomhaontú nua, choinnigh An tAire an chumhacht i dtaobh na foilsitheoireachta, ach cuireadh breis leis an gclásal a thug cead dó an t-iomlán a fhoilsiú, gan aon chuid de a fhoilsiú nó díreach giotaí faoi leith a fhoilsiú. Ar a cheannsan a thitfeadh sé praghsanna díola a shocrú, mar aon le cineál agus cruth an pháipéir. I measc choinníollacha eile an chomhaontaithe nua, rinneadh foráil sa chás go gcuirfí deireadh luath leis an gconradh, agus tugadh aitheantas don mhéid sin den saothar a rinneadh roimh leagan amach an chomhaontaithe seo.

Ag breathnú dúinn ar an gclásal deireanach den chomhaontú, an ceann is faide, Clásal a sé déag, feicimid foráil ann i leith ‘aighneas, conspóid nó ceist ar bith idir na páirtidhthe sa chomhaontughadh so nó idir a n-ionaidaithe [*sic*] a gcomharbaí nó a sannaithe fá seach nó éinne dhíobh i dtaobh léiriughadh brigh nó éifeacht an Chomhaontuighthe ... ’ Foráil chosantach don Roinn agus foráil a bhí in easnamh sa chéad chomhaontú atá anseo. Tá díreach dhá abairt sa Chlásal ar fad, agus tuairim is seasca líne (mar atá sé le feiceáil sa chomhaontú bunaidh) de bhéarlagair an dlí in aon abairt amháin díobh:

Má éirigheann aon tráth ina dhiaidh so aighneas conspóid nó ceist ar bith idir na páirtidhthe sa Chomhaontughadh so nó idir a n-ionaidaithe [*sic*] a

⁹¹ *ibid.* Alt a deich (2).

gcomharbaí nó a sannaithe fá seach nó éinne dhíobh i dtaobh léiriughadh brigh nó éifeacht an Chomhaontuighthe seo nó i dtaobh aon chlásal nó aon nídh dá bhfuil annso nó i dtaobh cearta nó freagarthacht na bpáirtidhthe fá seach nó a n-ionadaithe a gcomharbaí nó a sannaithe fá seach nó aon duine aca fá na gComhaontughadh so nó i slighe ar bith eile maidir leis an gComhaontughadh so cuirfar [sic] gach aighneas conspóid nó ceist den tsórt san fá eadarscán bheirt eadarscánaidhe ar n-a gceapadh is é sin eadarscánaidhe an duine do gach páirtidhe leis an dTagra nó eidirbheirtheamh a ceapfar fá scríbhinn ag na headarscánaidhthe agus má dhiúltann nó má fhailligheann aon pháirtidhe d'eadarscánaidhe do cheapadh taobh istigh de lá is fiche d'éis eadarscánaidhe a bheith ceapaithe ag an bpáirtidhe eile agus é d'éis fógra fá scríbhinn do thabhairt don chéad pháirtidhe atá luaidhte dá iarraidh ar an bpáirtidhe sin a leithéid sin de cheapadh a dhéanamh ní fuláir don eadarscánaidhe do cheapadh mar adubhradh cheana ar athchuinge an pháirtidhe ler cheapadh é dul agus na nidhthe atá fá chonspóid d'éisteacht agus moladh do thabhairt ortha amhlaidh is dá mba eadarscánaidhe é a bheadh ceapaithe ag an dá pháirtidhe chuige sin agus an moladh nó an socrughadh a déanfar ag na headarscánaidhthe ag an eadarscánaidhe nó ag an eidirbheirtheamh san beidh sé ina bhreith dheiridh agus ina cheangal ar na páirtidhthe sa Chomhaontughadh so fá seach agus ar a n-ionadaitheibh a gcomharbaí agus a sannaithe fá seach ar eacht go dtabharfaidh na headarscánaidhthe nó an t-eadarscánaidhe sin a moladh nó a mholadh fá scríbhinn taobh istigh den dathad lá a ghabhann díreach tar éis an tagra do chur fá n-a mbrághaid-sean nó fá n-a bhrághaid-sin nó an lá nó roimh aon lá is déidheannaighe 'ná san a chinnfidh na headarscánaidhthe nó an t-eadarscánaidhe sin le haon scríbhinn fa n-a sighniughadh nó fá n-a shighniughadh ag faidiughadh an trátha chun a moladh nó a mholadh do thabhairt agus ar eacht go dtabharfaidh an t-eidirbheirtheamh san a mholadh nó a shocrughadh fá scríbhinn taobh istigh den fiche lá do ghabhann díreach tar éis deire na bun-thréimhse nó na tréimhse faidighthe atá ceapaithe le haghaidh moladh na n-eadarscánaidhthe nó an eadarscánaidhe, nó an lá nó

roimh aon lá níos déidheannaighe 'ná san a chinnfidh an t-eidirbheirtheamh le haon scríbhinn fá n-a shighniughadh, ag faidiughadh an trátha chun a mholadh do thabhairt AGUS fós ná tionnscnófar aicsion nó imeachta dlighe ar bith ag ceachtar den bheirt pháirtidhthe sin nó ag a ionadaithe a chomharbaí nó a shannaithe i dtaobh aon nídh de na nidhthe atá fá chonspóid muna ndiúltann nó muna bhfailligheann an pháirtidhe a bheadh ina chonsnach ina leithéid sin d'aicsion nó imeachta na nidhthe sin do chur fá eadarscáin do bhun na forála atá annso cheana nó muna mbeidh an t-am atá ceapaithe chun déanamh an mholta san rithe gan aon mholadh a bheith déanta agus fós go ngéillfidh na páirtidhthe fá seach don Tagra san mar aon le gach duine ata ag éileamh tríotha fá seach dul fá scrúdadh le mionna nó le dearbhughadh ag na headarscánaidhthe nó ag an eadarscánaidhe nó ag an eidirbheirtheamh san maidir leis na nidhthe atá fá aighneas agus go dtabharfaidh ós comhair na n-eadarscánaidhe nó ag an eidirbheirtheamh san maidir leis na nidhthe atá fá aighneas agus go dtabharfaidh ós comhair na n-eadarscánaidhthe nó an eadarscánaidhe nó an eidirbheirtheamh gach aon leabhar dinntiúir páipéar cunntas scríbhinn is cáipéis dá bhfuil i seilbh nó i gcumas na bpáirtidhthe sin fá seach agus a theastochadh nó go n-éilighar iad agus gach aon nídh eile do dhéanamh da n-iarrfaidh na headarscánaidhthe nó an t-eadarscánaidhe nó an t-eidirbheirtheamh i gcúrsaí imeachta an Tagra sin AGUS go scrúdófar na fídhnéithe fá mhionna nó fá dhearbhughadh [*sic*] má's cuibhe sin leis na headarscánaidhthe leis an eadarscánaidhe nó leis an eidirbheirtheamh AGUS go mbeidh costaisí an Tagra agus an mholta ar chomhairle na n-eadarscánaidhe an eadarscánaidhe nó an eidirbheirtheamh. Agus nach misde dhóibh nó dhó ordughadh cé chuige agus cé leis agus cad é an chuma go n-íocfar an costas nó aon chuid de mar aon le cómhacht chun an tsuim a bheidh le híoc nó aon chuid di do mheas nó do shocrughadh agus íoc costaisí idir atumae is cliant do mholadh.⁹²

⁹² *ibid.* Alt a sé déag.

Shínigh SO an comhaontú nua seo agus ‘Pádraig MacArtáin, Liagh agus Láimh Liagh, Dún Chaoin, Daingean Uí Chúise’ mar fhinné, agus cuireadh séala an Aire air agus ‘Phroinnsiais Ó Dubhthaigh’ i láthair.⁹³

Cúpla lá sular síníodh an comhaontú nua chuir SO litir chuig An Roinn maidir le cúrsaí íocaíochta agus airgead a bhí ag dul dó le tamall anuas nach raibh faighte aige. Níorbh í seo an chéad litir a bhí seolta aige ar an ábhar, gan réiteach ar bith faighte aige, agus bhí briste ar an bhfoighne aige:

... tá 43,000 curtha agam chughaibh: seasuigheann an sean-chómhaontughadh fós agus is é bhur ndualgas me d’foc láithreach as an obair sin agus an t-iarraga [*sic*] atá agam oraibh as an gcantam roimhe seo. Muna ndeintear san beidh ar bháilidhibh an Stáit me do chur i gcarcair, nidh a thaitheoíochadh lé cuid mhaith, ach fógraim ar Roinn an Oideachais tríot-sa (ós tú a gheibheas mo chuid saothair) go mbein [*sic*] buidheach díobh dá gcuiridís ’n-a dhiadh so mar ná fuil fonn ar bith orm luighe féin easonóir ná féin gcacamas-so níos sia.⁹⁴

Le síniú an chomhaontaithe seo cuireadh deireadh leis an aighneas áirithe seo, agus thug SO faoin obair de réir choinníollacha an chonartha nua. Ach, ag druidim le deireadh an tsamhraidh 1941, b’éigean do Sheán scríobh chuig Oifig an Aire Soláthairtí i dtaobh ganntanas pairifin. Bhí na tráthnóna ag giorrú agus bhí an ganntanas ag cur isteach go mór ar an méid oibre a bhí indéanta ag SO agus é ag brath ar sholas an lae:

Tá mórán mór aimsire imighthe amugha cheana féin orm. Bíonn sé dorcha sa bhathalach tighe seo luath go maith sa tráthnóna, agus bím gach maidean ag feitheamh leis an solas chun tosnuighthe! Acht ní dhéanfaidh san an gnó dhom – ó dhubh go dubh.

⁹³ ‘Comh-aontughadh ar n-a dhéanamh an 4adh lá de Dheireadh Foghmhair, 1939, idir an tAire Oideachais agus SO’, NA 97/9/370.

⁹⁴ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 1/10/39 (N566 III).

Cloisim gur riaradh íle timcheall an Daingin indé, acht ní bhfaghfainn-se í ná aon gheallamhaint uirthi, agus lá ag dul don Daingean lá cailte is eadh é! Ba dhóigh le duine gur d'aon-ghnó a bhí an saoghal 'á dhéanamh orm! Táim clipithe go maith anois aige.⁹⁵

Ag breathnú dúinn ar imeachtaí na Dála feicimid go raibh ceist seo an ghanntanais phairifin á plé i mí Iúil 1941 ag na Teachtaí. Seo mar a bhí le rá ag Seán Lemass ar an ábhar:

Deputy Byrne will understand that other members of this House are fully aware of the inconvenience which a shortage of these two commodities—candles and paraffin oil—means to households which are not equipped for the utilisation of electricity or gas for illumination purposes, and that we are all as anxious as he is to remedy that position—if it is possible to remedy it ... The quantity of kerosene which we can import is not under our control. It depends entirely on the facilities which the oil companies can place at our disposal. The existing stock of kerosene in the country is sufficient to provide the requirements of harvesting machines. I think all Deputies will agree that it is essential that the kerosene required for the operation of tractors and harvesting machines should be made available so that the harvest will not be lost. It was in order to ensure that a sufficient stock of kerosene for the requirements of the harvest would be available that it was necessary to take the very drastic step of restricting deliveries to traders selling paraffin for household purposes. When the harvesting operations are completed, or when those operating harvesting machines have had delivered to them a sufficiency of kerosene to enable them to complete these operations, and if supplies arrive in the meantime, it will be

⁹⁵ Litir ó SO chuig Oifig an Aire Soláthairtí, 04/9/41 (N566 III).

possible to resume deliveries of kerosene to traders for sale for domestic purposes on some restricted basis.⁹⁶

Bhí teach SO ar cheann de na tithe thuasluaite ‘which are not equipped for the utilisation of electricity or gas for illumination purposes.’ Ag smaoineamh ar choinníollacha an chomhaontaithe, bhí sé faoi bhrú beart a sheoladh chuig An Roinn uair in aghaidh gach tríocha lá ar a laghad, agus le teacht an gheimhridh thuig sé go mbeadh moill ar a dhul chun cinn mura mbeadh ar a chumas a thuilleadh pairifin a fháil. Tháinig Oifig an Aire Soláthairtí ar ais chuige ar an 30 Meán Fómhair 1941 ag cur in iúl do ‘go bhfuilltear tar éis an chiondáil íle in aghaidh na míosa a mhéadughadh, agus gur féidir le duine, gallún d’íle d’fhagháil anois, agus nach féidir ciondáil breise a thabhairt d’aoinne le h-aghaidh soillsiúcháin, cócaireachta, srl.’⁹⁷ Scríobh Seán chuig an eagarthóir, RÓF, ina thaobh, trí huairé más fíor do ráiteas an eagarthóra, agus scríobh seisean litir chuig An Roinn Oideachais ansin ag impí ar shon SO:

Nach féidir aon chabhair íle lampa a fhagháil don diabhal bhocht so!

Is éigean do a bheith ina shuidhe ar ghlaodh don choileach, chun bheith ullamb do sholas na gréine, agus deir sé go leigheann an solus air tuairim a 5pm insan bhothán tighé ina mbíonn sé ag obair. Ní leór do in éanchor galún sa mhí.

Tá sé d’éis scríobhadh chughamsa fá trí um an scéal.

Beir buadh is beannacht,

Fiachra Éilgeach.⁹⁸

I bhfianaise nóta ó Phroinnsias Ó Dubhthaigh chuig Seosamh Ó Néill is léir gur tháinig roinnt iarratas ó bhéal RÓF chomh maith, agus cuireadh nóta ar ais chuige le cur in iúl dó

⁹⁶ Dáil Éireann - Volume 84 - 22 July, 1941. Committee on Finance - Adjournment Debate — Supply of Candles [<http://historical-debates.oireachtas.ie/D/0084/D.0084.194107220027.html>] 25/02/2008]. Níor éirigh liom teacht ar leagan Gaeilge den díospóireacht áirithe seo ar an suíomh.

⁹⁷ Litr ó Lorcán Ó Briain chuig SO, 30/9/41 (N566 III).

⁹⁸ Litr ó RÓF chuig an Roinn Oideachais, 16/10/41 (N566 III). Tá na línte faoi na focail sa litir bhunaidh.

nach raibh ar chumas na Roinne Oideachais aon rud a dhéanamh ‘chun cabhair íle lampa a fhagháil do SO.’⁹⁹

Níorbh é SO an t-aon údar Gaeilge a raibh tionchar ag an nganntanas pairifin air. Tar éis dó oiliúint a fháil ar an bhfoghraíocht thuarascálach, d’fhill Tomás de Bhaldraithe ar Chois Fharraige ar an 3 Iúil 1942 chun obair a dhéanamh ar an nGaeilge bheo ann.¹⁰⁰ Ag druidim le deireadh mhí Lúnasa 1942 b’éigean dó iarraidh ar Chláráitheoir na hInstitiúide Ard-Léinn litir oifigiúil a scríobh chuig An Roinn Soláthairtí ag cuardach pairifin:

Tuigean tú go bhfuil solus a’ tastáil uaim. Ní dhéanfadh an t-alúntas gnáthach, ½ galún, aon mhaith dhom – dá mbeadh muinntir an tighe sásta é ar fad thabhairt suas dhom.¹⁰¹

Chuir an Cláráitheoir litir chuig An Roinn Soláthairtí thar ceann Thomáis mar a iarradh air:

The only source of artificial light available in the Invern district is domestic kerosene (paraffin oil); and, according to existing arrangements, I understand that the maximum quantity of domestic kerosene allowed for each registered consumer is half a gallon per month. ... He estimates that he will require 3 gallons for the present month and presumably 3 gallons per month during the Winter and Spring.¹⁰²

Díreach cosúil le SO, níor éirigh le hiarratas Thomáis:

⁹⁹ Litr ó Sheosamh Ó Néill chuig RÓF, 20/10/41 (N566 III).

¹⁰⁰ Ó Murchú (1997: 55).

¹⁰¹ *ibid.* 55.

¹⁰² *ibid.* 56.

B'é críoch an scéil, áfach, nach bhfuair sé deoir. Cuireadh in iúl i litir a scríobhadh chun an Chláraitheora ar an 4 Samhain 1942 go rabhthas tar éis diúltamh dá achainí.¹⁰³

3.4 Ag lorg Síneadh Ama

Feicimid nach raibh an dara rogha ag SO ach litir a chur chuig An Roinn Oideachais ag cuardach síneadh ama leis an obair a chríochnú. Faoi chomhaontú Dheireadh Fómhair 1939, ba é 31 Márta 1942 an sprioclá a leagadh amach don obair. Chuir sé in iúl sa litir go raibh dhá chúis faoi leith le moill na hoibre – bhí sé breoite ag tús na bliana¹⁰⁴ agus ansin bhí ábhar an ghanntanais phairifín:

Nuair daingnítheadh an cor san eadrainn – an Roinn Oideachais is me féin – ní raibh aon chuimhneamh againn go gcuirfeadh cogadh ná aon rud eile isteach ar an obair – ceal íle lampa ach go hairighthe. Acht thárla san, agus fágadh me gan íle ná a mhalairt. Dá dhruim go bhfuil cheana féin mí oibre cailte agam anois, fiú amháin an cantam – dréir na bpáipéar – gallún sa mhí – níor éirigh liom a fhagháil.

Ós rud é go bhfuil orm breis agus dhá uair déag a' chluig scríbhneoireachta do dhéanamh gach lá d'fhonn is mo cheann den mhargadh do cóimhlíonadh [*sic*] is follus go dteipfidh orm toisc giorracht na laetheanta anois agus as so go deireadh Márta, 1942.

An chuid is mó oibre is féidir liom do dhéanamh sa ló gan solas, sé huaire an chluig, agus níor mhór dhom a dhá oiread ar a luighead gallún íle sa tseachtmhain a dhéanfadh me.¹⁰⁵

¹⁰³ *ibid.* 56.

¹⁰⁴ Feicimid an nóta beag seo le hais an fhocail **mór** in CCC: 'Claoidhte leis an bhfiú, Seán an Chóta.'

¹⁰⁵ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, an Roinn Oideachais, Deireadh Fómhair, [19]41 (ní thugann SO an dáta go díreach i mí Dheireadh Fómhair) (N566 III).

Chuir An Roinn nóta admhálach ar ais chuige fad is a bhí siad ag fanacht ar chomhairle ón Roinn Airgeadais i dtaobh an tsínithe ama. Sula raibh an scéal réitithe, tháinig litir eile ó SO ag lorg síneadh sé mhí. Gheall sé sa litir go n-oibreodh sé ‘chómh dian agus is féidir liom fiú amháin chun na hoibre bheith réidh roimis an méid breise aimsire seo más féidir in ao’chor é.’¹⁰⁶ Chuaigh Seán chun cainte lena dhlíodóir David Charles, agus chuir seisean litir chuig Seosamh Ó Néill thar ceann a chliaint ar thóir an tsínithe ama:

Mr. Kavanagh informs me that during a considerable part of the Spring and Summer of this year he has been unable to do his usual quantity of work in pursuance of the Agreement owing to continued illness. He therefore has asked me to apply to you for an extension of time under Clause 4, 2B of said Agreement.

Having gone into the full facts and circumstances and having made an approximate estimate of the work which he has already done, I have come to the conclusion that the maximum extension required would be six months from the 31st March 1942. In arriving at this period I have also taken into consideration the fact that he will have to work for a large number of hours during the winter months under artificial light and in this respect he has no supplies of paraffin, and that is essential, living as he does and must in a district where there are no services of electricity or gas.

If it were possible for the Minister of Supplies, as a result of representations by you, to get Mr. Kavanagh an adequate supply of paraffin oil, he might be able to complete the work in a shorter time. In any event, it is essential that a reasonable extension of time should be given.¹⁰⁷

Ní raibh An Roinn Oideachais sásta síneadh sé mhí a thabhairt do SO, agus chuir siad litir faoi bhráid na Roinne Airgeadais inar lorg siad cead síneadh ceithre mhí a thabhairt – trí mhí de bharr an ghanntanais phairifín agus mí de bharr na breoiteachta. Thagair siad, chomh maith, do litir David Charles inar luaigh sé Clásal a ceathair, 2B, ach gur bhain an

¹⁰⁶ Litir ó SO chuig an Roinn Oideachais, Deireadh Fómhair, [19]41 (ní thugann SO an dáta go díreach i mí Dheireadh Fómhair) (N566 III).

¹⁰⁷ Litir ó David H. Charles, 4 Clare Street, chuig Seosamh Ó Néill, 31/10/1941 (N566 III).

clásal sin le hábhar a chur ar fáil gach tríocha lá agus ní le cúrsaí ama (a bhí faoi chaibidil i gClásal a cúig). D'aontaigh An tAire Airgeadais leis an iarratas chun síneadh ceithre mhí a cheadú, agus mhol sé d'oifigigh na Roinne Oideachais dul i gcomhairle leis an bPríomh-Aturnae Stáit maidir leis an bhfreagra a chuirfi chuig David Charles. Ar an 8 Nollaig 1941, scríobh Proinnsias Ó Dubhthaigh chuig an bPríomh-Aturnae ag lorg a chomhairle. Mar thoradh air seo sheol An Roinn Oideachais litir chuig dlíodóir SO ar an 16 Eanáir 1942:

With reference to your letter of the 31st October last regarding the question of an extension of the time within which the work provided for under the above Agreement should be completed by Mr. Ó Caomhánaigh, I am directed to inform you that the Minister is agreeable to the extension of the time specified by four months, i.e., until the 31st July, 1942, and he trusts this will be found satisfactory by your client.¹⁰⁸

Toisc go raibh síneadh ama faighte ag SO go dtí deireadh mhí Iúil, b'éigean dóibh an Comhaontú a leasú chun an t-athrú seo a léiriú ann. Feicimid, mar sin, gur cuireadh leis 'cúl-scríbhinn ... a deineadh an 4adh lá so de mhí Márta, 1942.'¹⁰⁹ Níor cuireadh sa chúlscribhinn ach aon chlásal amháin ag ceadú an dáta nua:

Aontuighthe leis seo idir na páirtithe don Chomh-aontughadh atá sgríobhtha laistigh go léighfear na focail "an 31adh lá de mhí iúil [*sic*] míle naoi gcéad lá [*sic*] a dó is dachad" i n-ionad na focail "an 31 lá de Mhárta míle naoi gcéad a dó is dachad" i gclásal a 5 den Chomh-aontughadh san ach gan dochar ó fharálacha eile an Chomh-aontuighthe agus fós gur ar an am atá agus a bheidh seasamh an chonnartha i n-aimhdheoin an atharuighthe a deintear leis an gcúl-scríbhinn seo.¹¹⁰

¹⁰⁸ Litir ó Phroinnsias Ó Dubhthaigh, An Roinn Oideachais, chuig David H. Charles, 16/1/1942 (N566 III).

¹⁰⁹ Cúlscríbhinn le comhaontú Dheireadh Fómhair 1939, NA 97/9/370.

¹¹⁰ *ibid.*

In ainneoin an tsínithe ama, áfach, b'éigean do SO litir a scríobh chuig Seán Mac Lellan ar an 30 Meitheamh 1942 le cur in iúl dó nach mbeadh ar a chumas an saothar a chur i gcrích laistigh de mhí, ach, dá bhfaigheadh sé go dtí aimsir na Nollag, go gcuirfeadh sé críoch leis cinnte. Má smaoinimid ar an gcéad dáta a leagadh amach faoin dara comhaontú, 4 Márta 1942, fiú dá mbeadh an síneadh sé mhí a lorgaíodh i mí Dheireadh Fómhair faighte aige, ní bheadh an saothar i gcrích i bhfianaise an iarratais a rinne sé ar shíneadh go dtí aimsir na Nollag:

Dréir mar táim ag dul ar aghaidh fágann sé ná beadh uaim ach tímcheall 125 leathanach i ndeireadh Iúil, obair trí mí nó ceathair ar an dtaobh amuigh de. Tá súil agam go mbeir i ndán an méid sin faduighthe aimsire d'fhagháil dom. Is cuimhin leat go ndubhart go gcaithfeadh sé amach go dtín máirta [*sic*] 1943 orm i dtosach. Dá bhfaghainn as so go Nodlaig agus mí laetheanta saoire (rud d'oirfeadh dom) bheinn sásta má bheadh aon rud gan déanamh go gcríochnóchainn in aisce é. Sé sin Lughnasa saoire (agus d'fhéadfainn é chaitheamh ar thóir mhórán rud atá cómhartaighthe agam ges na daoinibh) agus as san go Nodlaig chun na hoibre do chríochnughadh gan a thuilleadh iomaird do bheith ar an scéal.¹¹¹

Ar aon dul leis an gcéad iarratas ar shíneadh ama, chuir dlíodóir SO, David Charles, litir chuig An Roinn thar ceann a chliaint. Cé nach raibh An Roinn róshásta nach raibh an saothar i gcrích go fóill, agus cé nach raibh siad róchinnte go mbeadh ar a chumas é a chríochnú faoi Nollaig (i bhfianaise a raibh fós le déanamh aige agus ar phátrún na hoibre go dtí sin), thuig siad nach mbeadh acu, sa chás nach gceadófaí an dara síneadh, ach saothar neamhchríochnaithe. Ceadaíodh, mar sin, an síneadh a lorgaíodh agus cuireadh an dara cúlscríbhinn leis an gcomhaontú, 'cúl-scríbhinn ... a deineadh an 23adh lá de mí Meadhon-Fómhair, 1942', a d'athraigh dáta críochnaithe an tsaothair ón 31 Iúil 1942 chuig an 31 Nollaig 1942. In ainneoin amhras na Roinne go n-éireodh le SO an saothar a chur i gcrích faoi dheireadh na Nollag, bhí an chuid dheireanach ag An Roinn Oideachais ar an 31 Nollaig de réir cúlscríbhinn an chomhaontaithe.

¹¹¹ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 30/6/42 (N566 III).

Bhí an chéad chuid den tionscnamh i gcrích anois, sa mhéid is go raibh tiomsú an ábhair déanta. Ina dhiaidh sin bhí an eagarthóireacht le déanamh. Má bhreathnaímid siar ar an dara comhaontú, agus ar Chlásal a deich (2) go sonrach, leagadh amach nár mhór eagarthóireacht an tsaothair a chríochnú 'lá nach déidheannaighe 'ná dhá mhí dhéag ón dáta a gheobhtar an beart deiridh ón Ughdar.' Faoi Chlásal a trí déag ansin, bheadh ar an Aire cinneadh a dhéanamh maidir le foilsitheoireacht an tsaothair 'taobh istigh de dhá mhí dhéag ón lá a bheidh críoch curtha ar eagarthóireacht an tsaothair.' Feicimid i mí an Mheithimh 1943 gur chuir oifig an Taoisigh litir chuig Seosamh Ó Néill, maidir le clásail seo an chomhaontaithe agus an tuiscint a bhí acu go rachadh an cóipcheart i seilbh an údair mura mbeadh cinneadh déanta ag an Aire i dtaobh a fhoilsithe faoin dáta cuí. Luadh gur 'iongna leis an Taoiseach a fhábharáí atá forálacha na gclásal san don údar' agus cuireadh sé cheist faoi leith ar Sheosamh Ó Néill:

- (a) 'Cad é an dáta ar ar seachadadh an beart deiridh den tsaothar chun Brainnse na bhFoillseachán?
- (b) Ar críochnúodh an eagarthóireacht fós, agus, má críochnúodh, cathain a críochnúodh í?
- (c) Ar cuireadh fógra chun an údair gur críochnúodh an eagarthóireacht?
- (d) Cad é méid an chostais a bhaineann leis an saothar idir (a) íocuíoctaí leis an údar agus (b) costas eile?
- (e) Na clásail dá bhfuil tagairt sa mheamram so, an gnáth a leithéid do bheith i gcomh-aontuithe le húdair fé scéimeanna Bhrainnse na bhFoillseachán? Muna gnáth, conus a tharla iad a bheith sa chomh-aontú so?
- (f) Cad is fearr a dhéanamh, do réir tuairme do Roinn-se, sa chás fé mar atá sé?'¹¹²

Chuir Seosamh Ó Néill litir chuimsitheach ar ais mar fhreagra ar cheisteanna agus ar ábhair amhrais an Taoisigh. Leagadh amach ocht bpointe mar mhíniú ar an 'fáth do

¹¹² Litir ó M[huiris] Ó Muimhneacháin chuig Seosamh Ó Néill, 17/6/43, NA 97/9/370.

Chómh-Aontú 1939 do bheith chomh fábharch do'n ughadar.' Faoin séú pointe luadh 'dá mbriseadh An Roinn Comh-Aontú 1936 ar neamh-thead an ughdair, do mheas an t-Árd-Aturmae go bhféadfaí an dligheadh do chur ar an Aire mar gheall ar an mbriseadh san agus go mba bhaoghalach go n-ordóchadh an dligheadh cúiteamh substainteach do thabhairt do'n ughdar.'¹¹³ Bhí orthu, mar sin, tréaniarracht a dhéanamh teacht ar théarmaí a mbeadh SO sásta leo. Maidir leis na ceisteanna (a) – (f) thuas, d'fhreagair Seosamh Ó Néill ceann i ndiaidh cinn iad. Tá freagra na ceiste deireanaí tábhachtach:

Cad is fearr a dhéanamh, do réir tuairime do Roinne-se sa chás, fé mar atá sé?

Freagra: mar gheall ar thuarascbhála do fuarthas le déidheannaighe i dtaobh cháile an tsaothair, ní dócha go bhfoillseóchaidh an Roinn é 'san chruth ina bhfuil sé fá láthair, agus atáthar ag brath an méid sin do chur i n-iúl do'n ughdar, do réir chlasáil 13. Tá an sceal dhá bhreathnú ag an Aire d'fhéachaint ar chóir gach ceart dá mbaineann leis an saothar do cheannach ó'n ughdar, ionnas go bhféadfaí an t-adhbhar d'úsáid, amach annso, nuair do bheadh foclóir "Gaedhilg – Gaedhilg" dhá ullmhú. Má cinntear ar sin, táthar ag brath an láimh-scríbhinn do chur arais chun an ughdair do réir chlasáil 13, agus tuairim 's bliadhain do leigint thart sula dtosnuighthe ar aon mhargáil do dhéanamh leis maidir le ceannach na gceart úd uaidh. Ní dóigh leis an Roinn go n-éireóchaidh leis an ughdar féin an saothar do chur dhá fhoillsiú, agus is ar an adhbhar san atáthar ag smaoineadh ar na cearta do cheannach. Acht, má éirigheann leis an ughdar féin an saothar do chur dhá fhoillsiú, dar ndóigh ní bheidh aon riachtanas le n-a leithéid de chúrsa.¹¹⁴

Tá dhá rud sa fhreagra seo, go háirithe, atá tábhachtach: 'ní dócha go bhfoillseóchaidh an Roinn é' agus 'tá an sceal dhá bhreathnú ag an Aire d'fhéachaint ar chóir gach ceart dá

¹¹³ Litir ó Sheosamh Ó Néill chuig Rúnaí Oifig an Taoisigh, 2/7/43, NA 97/9/370.

¹¹⁴ *ibid.*

mbaineann leis an saothar do cheannach ó'n ughdar.' Maidir leis an dara ní, thagair Ó Néill do Chlásal a trí déag den chomhaontú – ' ... má chinneann an tAire gan an saothar nó aon chuid de do fhoillsiughadh raghaidh an cóibcheart sa tsaothar nó in aon chuid de nach toil leis an Aire é fhoillsiughadh i seilbh an Ughdar [*sic*] ón lá cuirfear breith an Aire in iúil do.' Is léir gur thuig An Roinn an tábhacht a bhainfeadh leis an saothar, fiú mura gcuirfí i gcló é, nuair a bheadh foclóir "Gaedhilg-Gaedhilg" á ullmhú, agus an gá, mar sin, go mbeadh an saothar i seilbh na Roinne. I bhfianaise an ghiota thuas, bhí oifigigh na Roinne den tuairim nach mbeadh ar chumas SO an saothar a fhoilsiú é féin, agus go mbeadh sé sásta ansin na cearta a dhíol leis An Roinn. Scríobh Proinnsias Ó Dubhthaigh litir chuig Rúnaí na Roinne Airgeadais inar léiríodh nár aontaigh Aire na Roinne Oideachais gur chóir an saothar a thabhairt ar ais don údar in aon chor:

Ciaca foillseochar an saothar nó ná foillseochar tá an tAire deimhnitheach gur tábhachtach an úsáid a d'fhéadfaí a bhaint as nuair a bheadh foclóir Gaedhilg-Gaedhilg dá ullmhú amach annseo, mar atá beartuighthe aige, agus, ní hé amháin sin, ach gur mór an sabháil ama agus airgid é dá bhféadfaí an t-adhbhar do chur ar fagháil go réidh do lucht ullmhuighthe an fhoclóra sin. Má cuirtear an lámhscríbhinn ar ais chun an ughdar is eagal leis an Aire go mbeadh contabhairt mhór ann go mb'fhéidir go gcaillfí nó go scriosfaí í, ó tharla gur beag seans do bheadh ag an ughdar féin í chur d'á foilsiú.¹¹⁵

3.5 Ceist na gCeart

Toisc gur ceapadh go mb'fhéidir 'go gcaillfí nó go scriosfaí' an lámhscríbhinn, shocraigh An tAire gur chóir iarracht a dhéanamh na cearta a cheannach ó SO gan mhoill. Luadh go bhféadfaí £200 a thairiscint dó. I litir a cuireadh chuig SO ar an 28 Samhain 1944 dúradh leis nach raibh sé i gceist ag an Aire an saothar a fhoilsiú agus ofráladh £100 dó ar na cearta:

¹¹⁵ Litir ó Phroinnsias Ó Dubhthaigh chuig Rúnaí na Roinne Airgeadais, 11/10/44, NA 97/9/370.

Maidir le h-Alt a 13 de'n Comh-Aontughadh a deineadh idir tú féin agus an tAire Oideachais ar an 4adh lá de Dheireadh Foghmhair, 1939, iarrann an tAire Oideachais orm a chur i n-iúl duit nach bhfuil beartuighthe aige an saothar sin "Croidhe Cainnte Chiarraidhe" ná aon chuid de d'fhoillsiughadh.

Tá orduighthe dhom a chur i bhfios duit, ámh, go mbeadh an tAire toilteannach an cóibcheart san tsaothar do cheannach uait ionnas go mbeadh an saothar ar réir na Roinne dá socrúighní amach annseo cuid de d'fhoillsiughadh nó úsáid ar bith eile do dhéanamh de. Má's rud é nach bhfuil sé beartuighthe agat féin dul i mbun a fhoilsighthe tá orm a fhiafruighe díot an mbeitheá toilteannach do cheartaisí san tsaothar do dhíol leis an Aire. Tá ughdarás agam £100 (céad punt) do thairiscint duit ar na ceartaisí sin.¹¹⁶

I mí Eanáir, scríobh Proinsias Ó Dubhthaigh chuig Seán Mac Lellan féachaint an raibh freagra ar bith tagtha ó SO ar ábhar na gceart. Sa fhreagra a chuir Mac Lellan ar ais, ar an 31 Eanáir 1945, chuir sé in iúl nach raibh scéal ar bith faighte go fóill. Ar an 13 Márta 1945, tháinig litir ó David H. Charles thar ceann SO:

With reference to your letter of the 28 November last addressed to Mr. Sean Kavanagh and offering him the sum of £100. for his copyright in the Dictionary which was the subject matter of an Agreement dated 4th October 1939 between the Minister and my client. Mr. Kavanagh has now authorised me to state that he will not accept the offer of £100. but that he would agree to take £500. for his copyright in the said work. If the Minister is not disposed to accept this offer Mr. Kavanagh further instructs me to take custody of the manuscript.¹¹⁷

¹¹⁶ Litir ó Phroinsias Ó Dubhthaigh chuig SO, 28/11/1944, NA 97/9/370.

¹¹⁷ Litir ó David H. Charles chuig Proinsias Ó Dubhthaigh, 13/1/194, NA 97/9/370.

Is mór idir an £100 a bhí á thairiscint ag An Roinn agus an £500 a bhí á lorg ag SO. Chuir Proinnsias Ó Dubhthaigh nóta ar ais chuig Charles inar thairg sé £200. Ag deireadh na litreach scríobh sé: 'I am to add that this is the largest sum which the Minister can hope to obtain authority to pay for the copyright.'¹¹⁸

Ar an 16 Aibreán 1945, scríobh Charles ar ais, ag cur in iúl don Roinn nach raibh SO sásta leis an tairiscint de bharr dhua na hoibre agus mhéid na n-íobairtí pearsanta a bhí déanta aige. Ach theastaigh uaidh, ag an am céanna, go mbeadh an saothar i seilbh an Stáit go bhféadfaí úsáid neamhtheoranta a bhaint as. Ar an ábhar sin, leasaigh sé an tsuim a bhí uaidh ó £500 chuig £300. Agus an litir seo faighte ag An Roinn Oideachais, scríobh Proinnsias Ó Dubhthaigh chuig An Roinn Airgeadais féachaint an mbeidís sásta an tsuim nua sin a cheadú:

Maidir leis an gcomh-fhreagarthas roimhe seo (t'uimhir tagartha s.18/14/38) i dtaobh an bhailiúcháin focal agus téarmaí dar teideal "Croidhe Cainnte Chiarraige" atá curtha le chéile ag Seán Óg Ó Caomhánaigh, tá orduighthe dhom ag an Aire Oideachais tagairt do mheamram Mr. Almond de'n 28adh Deire Foghmhair, 1944, i n-ar tugadh ughdaras an Aire Airgeadais chun suim nach rachadh thar £200 a thabhairt do Seán Óg Ó Caomhánaigh i n-éiric a chearta san obair ar an choinghioll go ndéanfaidhe tairiscint i bhfad níos lugha ná sin – timcheall £100 – sa gcéad dul síos.

Do scríobh an Roinn chuig Seán Óg Ó Caomhánaigh ar an 28adh Samhain, 1944, ag cur i n-iúl do go mbeadh an tAire Oideachais toilteannach an cóipcheart san tsaothar seo do cheannach uaidh ar £100. Do chuir Mr. David H. Charles, Aturnae an ughdar, i n-iúl do'n Roinn ar an 13adh Márta, 1945, nach raibh a chlient chun glacadh leis an tairiscint sin, ach go mbeadh sé toilteannach glacadh le £500. Do cuireadh i n-iúl do Mr. Charles ar an 7adh Aibreán, 1945, go mbeadh an tAire toilteannach £200 d'íoc ar son an chóipchirt agus nach bhféadfaidhe bheith ag súil le

¹¹⁸ Litir ó Phroinnsias Ó Dubhthaigh chuig David H. Charles, April 1945, NA 97/9/370.

ughdarás d'fhagháil chun suim a b'aoirde ná sin d'íoc. Fuarathas scéala ó Mr. Charles ar an 16adh Aibreán ghá chur i n-iúl go raibh a chlient toilteannach an tairiscint do dhein sé i dtosach do laigheadú agus go mbeadh sé toilteannach glacadh le £300.

Tá an tAire deimhnightheach gur saothar an-tábhachtach é seo, agus go bhfuil contabhairt mhór ann go gcaillfí nó go scriosfaí an láimhscríbhinn dá leigtí ar ais i seilbh an ughdair í. Ina theannta tá sé dearbhtha gur mhór an chabhair an saothar seo a bheith ar fagháil nuair a bheitear ag cur an Agusín do'n bhFoclóir Béarla-Gaedhilge¹¹⁹ le chéile gan mhoill (t'uimhreacha tagartha s.18./7/30 agus s.46/1/34). Feictear dó, mar sin, gur fiú go mór £100 eile do thairiscint ar son an chóipchirt.

Dá bhrígh sin, tá orm a iarraidh go ndeonóchaidh an tAire Airgeadais aontú leis an tairiscint sin.¹²⁰

D'aontaigh An Roinn Airgeadais an £300 a íoc le SO, agus, ar an 25 Iúil 1945, síníodh comhaontú idir é féin agus An tAire Oideachais, agus 'do réir téarmaí an Chomh-Aontaithe sin aontaíonn Mac Uí Chaomhánaigh gach cóipcheart in CCC do dhíol leis an Aire ar £300.¹²¹ Ní £300 a fuair SO ar son an chóipchirt, áfach, ach £300 lúide £143.0.4 a bhí ag dul do lucht na Cánach Ioncaim:

Maidir led' litir (R.A. 75/43) de'n 3ú lá i dtaobh ceist na gceartas i "Croí Cainte Chiarraí" a cheannach do'n Aire Oideachais ó Sheán Ó Caomhánaigh, tá orm a rá gur cheannuigh an tAire na ceartaisí sin uaidh ar £300 ar an 31ú Deire Fómhair, 1945. Le h-údarás Mhic Uí Chaomhánaigh, h-íocadh £143:0:4 de'n méid sin leis an Ard-Chúntasóir Ioncaim chun éilimh lucht an Chánach Ioncaim air do shásamh.¹²²

¹¹⁹ Feicimid gur 'Foclóir Gaedhilg-Gaedhilge' a luaigh Ó Dubhthaigh ina litir thuasluaite chuig Rúnaí an Aire Airgeadais, 11/10/44, ach go luann sé 'Foclóir Béarla-Gaedhilge' sa litir áirithe seo.

¹²⁰ Litir ó Phroinnsias Ó Dubhthaigh chuig an Roinn Airgeadais, 27/4/45, NA 97/9/370.

¹²¹ Litir ó Mhicheál Breathnach chuig Rúnaí na Roinne Airgeadais, 30/7/1945, NA 97/9/370.

¹²² Litir ó Sheán Mac Lellan chuig Seumas Mac Ugo, 6/6/1946, NA 97/9/370.

3.6 Cúrsaí airgeadais SO

Rinneadh corrrthagairt sa chaibidil seo do chúrsaí íocaíochta agus don ráta de £2 an míle focal a bhí á íoc le SO. Ach cé mhéad go díreach a íocadh leis? Tá dhá thábla ina ndéantar mionchur síos ar na híocaíochtaí a tugadh dó ar fáil mar Aguisín a trí (7.3) den saothar seo. Léirítear iontu an méid a fuair sé faoin gcomhaontú bunaidh agus faoin dara comhaontú ansin. Ar an iomlán, íocadh £4,608.10.0 leis as an saothar a thiomsú. Faightear mionchur síos sa chéad tábla ar an íocaíocht bhaileach a bhain leis na litreacha ó 'A' go 'F'. Tugtar liosta sa dara tábla de líon na bhfocal a fuarthas, an dáta a fuarthas iad, an méid a íocadh agus dáta na híocaíochta.

Maidir leis an íocaíocht iomlán a fuair SO as tiomsú an tsaothair, fuair sé £993.10.0 (faoin gcomhaontú bunaidh) móide £2,482.10.0 (faoin dara comhaontú). Leagadh amach ag tús an tionscnaimh nach n-íocfaí an £2 (an míle focal) iomlán dó as gach beart. D'fhág sin go raibh fuilleach le híoc nuair a cuireadh an obair eagarthóireachta i gcrích. Sa litir a scríobh Seosamh Ó Néill chuig Oifig an Taoisigh, 2/7/43, inar fhreagair sé ceisteanna a bhí ardaithe ag an Taoiseach luann sé an figiúr £832.10.0, 'le h-íoc leis, má h-aontuighthear go bhfuil an t-Aire sásta leis an eagarthóireacht.' Níor éirigh liom teacht ar aon tagairt don fhigiúr seo in aon áit eile, ach scríobh Proinsias Ó Dubhthaigh an méid seo a leanas i litir chuig Rúnaí Roinn an Taoisigh a thugann le fios gur íocadh fuilleach an airgid a bhí ag dul dó do réir choinníollacha an chomhaontaithe:

Do réir choingheallacha an Chomh-Aontuighthe do deineadh leis an ughdar, ní foláir eagarthóireacht na láimhscríbhne do bheith críochnuighthe roimh an 31adh de Mhí na Nodlag so chugainn, agus ní foláir an fuighleach airgid atá ag dul don ughdar d'íoc taobh istigh de 30 lá tar éis chríochnú na h-eagarthóireachta .i. gan íoc an fhuighligh do bheith níos moille ná an 30adh d'Eanair, 1944. Is dócha gur innis an t-eagarthóir don ughdar go bhfuil an eagarthóireacht críochnuighthe; agus meastar nar bh'fhuras an Roinn do chosaint, dá gcuireadh an t-ughdar an chúis i gcúirt

dlighe, ar an adhbhar nár h-íocadh an fuighleach airgid leis taobh istigh den tréimhse atá luaidhte i gcoingheallacha an Chomh-Aontuighthe.¹²³

£993.10.0, mar sin, móide £2,482.10.0 móide £832.10.0 – faighimid figiúr iomlán de £4,308.10.0. Ní mór dúinn, ansin, an £300 a íocadh leis as cearta an tsaothair (lúide £143.0.4 mar cháin) a chur san áireamh chomh maith - £4,608.10.0 mar sin a íocadh le SO as an saothar.

In ainneoin na n-íocaíochtaí rialta a bhí á bhfáil ag SO, agus i bhfianaise a chuid litreacha rialta chuig An Roinn, bhí sé i gcónaí gann ar airgead. Tá an chuma ar an scéal nach raibh aige ach ó mhí go mí agus a bhfaigheadh sé ón Roinn. Feicimid an abairt seo a leanas i litir amháin, mar shampla, a scríobh sé ag lorg a chuid airgid:

Is oth liom a bheith ag cur duaidh ort ach tá sceula sroichte me go bhfuil mo mháthair ag dul chun báis. Bheinn anbhuidheach díot dá bhfeudfá mo chuid airgid do chur chugham gan mhoill mar budh mhaith liom í d'adhlaicadh.¹²⁴

Bliain níos déanaí scríobh sé chuig Seán Mac Lellan arís ag cur in iúl dó na deacrachtaí airgeadais a bhí fós aige, agus an baol a bhí ann go ngabhfaí é de bharr a chuid fiach mura mbeadh ar a chumas iad a íoc go luath:

Gheobhair fé chlúid leitir atá factha agam a tháinig ó Aturnae Stáit Co. Chiarraighe. Ní deacair í do thuigsint, tá “laetheanta iardaighe” factha agam go dtí an 4adh lá (Dé Ceudaoine seo chughainn) nuair cuirfear an dlíocht seo i bhfeidhm ... Muna ndeintear san beidh ar bháilidhibh an Stáit me do chur i gcarcair ...¹²⁵

¹²³ Litir ó Phroinsias Ó Dubhthaigh chuig Rúnaí Roinn an Taoisigh, 6/11/1943, NA 97/9/370.

¹²⁴ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 21/11/38 (N566 III).

¹²⁵ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 1/10/39 (N566 III).

Is léir nár thosaigh fadhbanna airgeadais SO nuair a d'éirigh sé as a phost múinteoireachta le bogadh ar ais chun na Gaeltachta. I litir a scríobh sé chuig Seán Mac Lellan (mí na Bealtaine 1936) chuir sé in iúl dó go raibh sé gann ar airgead agus go raibh lucht na cánach ar a thóir:

Tá súil agam gur féidir leat rud éigin do dhéanamh ambáireach – sin é an fáth go bhfuilim ghá scríobh so. Bhí fear na cánach ar scoil indiugh agam ag lorg airgid agus cuid mhór fiach le n-íoc agam. Lé súil ná teipfir. Mise do chara, SO.¹²⁶

Mí ina dhiaidh sin scríobh sé litir eile den chineál céanna:

Tá orm mórán billidhe d'íoc gan teip De Luain agus táim ag brath ar an airgead so: tá súil agam nách dteipfir orm. Muna bhfaighead so níl a fhios cad is féidir liom do dheunamh.¹²⁷

Ag deireadh na míosa céanna:

Fuair eas dhá leitir indiugh ó Aturnaethibh agus tá orm £50 d'fhághail gan mhoill nó is tinn dom. Chidhtear duit go dteastuigheann an t-airgead uaim go dian agus níl fonn ar na dligheadóiribh seo aon eaga do thabhairt dom. Déin do dhícheal léd thoil é do chur chugham gan mhoill – an méid ata ag dul dom.¹²⁸

Agus seo a leanas teileagraf a chuir sé i mí na Nollag 1937:

BALLYFERRITER.

¹²⁶ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 21/05/36 (N566 I).

¹²⁷ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 18/06/36 (N566 I).

¹²⁸ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 25/06/36 (N566 I).

MCLELLAN OIFIGEACH FOILLSEACAN AN ROINN OIDEACHAIS
SRAID MAOILBRIDE ATCLIAT = AG FEITIM LE HAIRGEAD =
SEAN OCAOMANAY DUNCCOIN.¹²⁹

Ní fhéadfaí a bheith cinnte gur ag tagairt go macánta dó féin a bhí sé, ach i bhfianaise na litreacha thuas gach seans gurbh amhlaidh a bhí, nuair a scríobh sé in CCC, faoin bhfocal **dian**: ‘Chuaidh an scéal dian mo dhóthain orm an t-íoc do scríobáil lé chéile, b’éigean dom troscán do dhíol: cuireadh i gcruadhtan me: cuireadh go dtí’n m’aon bheart me.’

3.7 Modhanna oibre an Údair

Nuair a chuir SO tús leis an saothar seo bhí sé fós ag obair leis i mBaile Átha Cliath agus corrrthuras á thabhairt ar Ghaeltacht Dhún Chaoin aige. Socraíodh i 1937 go bhfillfeadh sé ar a cheantair dúchais chun go mbeadh ar a chumas tabhairt faoin tiomsú go lánaimseartha. A fhad is a bhí sé i mBaile Átha Cliath an amhlaidh go raibh sé ag brath ar a raibh ina chloigeann féin nó ar chomhlúadar Chiarraí a bhí ag cur fúthu sa chathair? Ní thugann sé aon leid sna litreacha a scríobh sé chuig An Roinn maidir leis an modh oibre a bhí aige, seachas go mb’éigean dó a bheith ag obair ar an saothar taobh amuigh d’uaireanta múinteóireachta. Feicimid cuid mhaith tagairtí, áfach, don chur chuige a bhí aige nuair a d’fhill sé ar Dhún Chaoin, agus don chaoi ar theastaigh uaidh Gaeilge na seandaoine a bhailiú seachas an cineál sin Gaeilge a bhí i measc na n-óg. Tagtar ar roinnt samplaí san fhoclóir ina dtagraíonn sé do chaint bhreá sin na seandaoine, faoin gcaoi a raibh an chaint sin ag dul i léig agus faoi chuspóir a shaothair:

do-thuigthe: ‘Is do-thuigthe don nglúin seo cora cainnte ár dteangan ná dos na glúinibh a chuaidh rómhainn toisc a annamhaighe a chloisid in áis iad: is deacra dhóibh a mbrigh do ghabháil.’

léic: ‘Monuar an ghlan-Ghaedhealaing ag dul i léig a’s ná cloistear acht ag na seandaoinibh í: gan an earraidheacht budh ghnáth dhá dhéanamh di.’

¹²⁹ Teileagraf ó SO chuig Seán Mac Lellan, mí na Nollag 1937 (N566 I).

samhlachamhail: ‘Solaoididhe samhlachtamhla de Ghaedhealaing na háite seo atá dhá mbreacadh síos agam .i. foillsighid tréithe na teangan mar labhartar í.’

samhlachas: ‘Ar mo chroidhe díchill dom gan sos gan staonadh, ag scríobh samhlachas na Gaedhealainge an cheanntair seo: solaoididhe.’

Sa mhéid is gur theastaigh uaidh an saibhreas seo a chaomhnú, bhí air turais a dhéanamh thart timpeall an cheantair lena ábhar a bhailiú.¹³⁰ Seo giotaí as litreacha éagsúla a scríobh sé chuig Seán Mac Lellan inar thagair sé do thiomsú an tsaothair i measc na seandaoine:

Táim ag obair ar mo dhícheall ar an saothar – ar feadh an lae, an feadh ná bím ag scríobh bím ag taighdeadh ameach cainnte na daoine agus nidh nách iongadh bíonn rudaidhe agam tréis mo lae ná baineann leis an leitir (“C”) atá ar láimh agam, ach beidh áiseamhail oireamhnach ’n-a n-ionad féin. Bíonn orm cuid mhór aimsire do chaitheamh ar an obair seo ach is fiú san é, chun bheith deimhnightheach, chun go mbeadh na carbhail ’n-a gceart agus cur iliomad ceistiúchain ortha, a’s ag múscailt a spéise san rud ata ar siubhal agam. Cuirfidh sé áthas ort a chlos go bhfuil a fhios ag daoineibh Chorca Dhuibhne ar fad agus go mbítear ag trácht ar carbhallaibh a’s chanamhaintidhibh corra d’fheuchaint an mbeidís uaim nó agam nó ar bh’fhéidir liom iad do mhíniúghadh. Sé an fáth go dtagraim do so go mbeadh a fhios agaibh ná fuil ceal adhbhair ná cóngamh orm maidir lé cómhradh agus suim agus go n-oibrighim dhá uair deug a chloig den ló ar an obair seo! – ag scríobh, ag deunamh nod, ag cur ceisteanna etc. Go dtugaidh Dia dhom go mbead i ndán leanamhaint di.¹³¹

Táim ag cuimhneamh ar aistriúghadh as an áit seo seachtmhain ó indiu agus dul ar feadh roinnt laetheanta roim dhul go B’I’Áth Cliath dhom i gcóir an séamhadh lae deug go háit eile 25 míle ó bhaile chun seandaoine

¹³⁰ Taobh leis an bhfocal **mall** cuireann sé in iúl go raibh sé as baile ar feadh coicíse ar mhaithe leis an saothar: ‘Is oth liom a luighead atá scríobhtha agam an turus-so. Tá coighcíos caithte as baile agam ar lorg rud nó dhó a bhí ag deunamh mearbhaill dom agus tá mo chuaird gan bheith in aistear: beid agat in am tráth. Seán Ó Caomhánaigh.’

¹³¹ Litr ó SO chuig Seán Mac Lellan, 29/11/37 (N566 I).

atá ann do chainntiughadh mar gheall ar rudaídh bhí áirighthe ag baint léim chuid oibre. Ós rud é ná bhfuil airgead agam bheinn buidheach dhíot ach é do luathughadh chugham roim dheireadh na seachtmhaine mar ná bead ag filleadh annso go dtí thréis na Nodlag.¹³²

Brathaim cuibheasach maith an aimsir seo agus bíim ag obair ar feadh an lae agus cuid mhaith den oidhche d'iarraidh luathuighthe leis an obair – ní orm atá an mhoill ach an méid atá lé bailiughadh agus ní fuláir dhom bheith tamall éigin de gach lá ag cainnt leis na seanóiridhibh. Tagaid annso chugham - cuid aca, agus an méid na tagann atá ró-aosta caithim dul ar cuaird chúcha. Táim ar mo chroidhe díchill pé in Eirinn é – tá súil agam go bhfuilir féin chómh maith agus budh mhaith liom tu do bheith, agus go bhfuil do bhean go maith 'n-a sláinte airís – níor mhaith liom aon rud do bheith uirthé ná ar aonne dá treibh. Do bhínn féin agus an t-athair Seán anmhór le chéile agus nil aon lá ag aifreann annso ná go gcuimhnighim air agus ar na seanmóintidhibh breághtha do bhíodh as Gaedling aige ... Bíonn costas orm ag gabháil den obair seo: ní maith liom aonne do bheith ag tabhairt cora cainnte dhom agus é do chur díomhaoin. Nuair raghaidh an aimsir i mbreághthacht (tá sí an-olc fé láthair) caithfead dul i bparóistidheachaibh eile ar feadh tamaill, gach poll a's cúil do chuardach agus an chainnt mar labhartar í do chur síos. Ní hí cainnt na ndaoine óg atá ag na seandaoinibh in ao'chor.¹³³

Gaibh agam toisc gan do leitreacha d'fhreagairt roimhe seo. Do bhíos thall ar an mBlascaod ag obair.¹³⁴

Na deicheanna a bhéas ag teacht chugham sara fada budh mhian liom a bhfagháil fé lár an mhí seo mar tá buachaill annso atá ag obair do lucht an bheuloidis agus beidh ag dul síos go Branndán i gcoinn seachtmhaine nó

¹³² Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 4/12/37 (N566 I).

¹³³ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 27/2/38 (N566 I).

¹³⁴ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 25/4/38 (N566 I).

coighcís. Is gnáthach liom dul 'n-a fhochair nuair bhíonn sé ag bailiughadh agus ar an gcuma san gheibhim cainnt na ndaoine mar bhí ann ceud go leith bliadhain ó shoin agus budh mhian dul 'on Leitir Iubhach in aon fheacht leis óir tá mórán mór seanGhaedilgeóiridhe toghtha ann.¹³⁵

I litir a scríobh sé i mí an Mhárta 1938, thug sé le fios nach raibh sé ag obair ar an saothar go huile is go hiomlán ina aonar .i. nárbh eisean an t-aon duine a bhí ag bailiú leaganacha cainte, go raibh cúntóirí á n-íoc aige as a gcuid iarrachtaí:

Tá daoine ag bailiughadh dhom in áiteannaibh thar tímcheall agus ní bhfaghainn ionam a gcóngamh do ghlacadh in aisce.¹³⁶

3.8 Luach an tSaothair

Den chuid is mó, aithníodh an t-éacht a bhí déanta ag SO agus CCC á chur le chéile aige. Mar a chonaiceamar níos luaithe sa chaibidil seo (3.1), bhí idir bhaill na Roinne agus eagarthóir an tsaothair den tuairim nár bhain an t-ábhar ar fad go sainiúil le Gaeilge Chiarraí. Ach má smaoinímid gur shíl an t-eagarthóir nach mbeadh ach laghdú deich faoin gcéad ar thoirt an tsaothair agus tagairtí neamhoiriúnacha bainte, is léir go raibh seisean, ar a laghad, den tuairim go raibh luach ag baint le tromlach an tsaothair.¹³⁷ Chuir sé díomá ar SO chomh sciobtha agus a chas An Roinn ina choinne agus an cinneadh á ghlacadh acu gan an saothar a chur i gcló. Ach, cé go raibh amhras ar An Roinn i dtaobh cuid d'ábhar an tsaothair, agus cé nach raibh sé i gceist acu an saothar a chur i gcló, thuig siad an luach a bhain leis agus an tábhacht a bhainfeadh leis an gcóipcheart a bheith ina seilbh acu (3.5 thuas). Seachas corthagairt do 'padding' sa téacs níor leagadh mórán de bhéim ar nithe a bheith curtha leis an saothar ag an údar ar mhaithe le cur le líon na

¹³⁵ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 3/5/38 (N566 I).

¹³⁶ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 15/3/38 (N566 I). Ní thugann sé aon leid dúinn, áfach, cérbh iad na daoine úd, cén áit a raibh siad ag obair agus cén fhad a chaith siad i mbun oibre.

¹³⁷ Féach 4.10 le cur síos a fháil ar an gcur is cúiteamh a bhain le méid an tsaothair.

bhfocal. Chuir sé ionadh ar An Roinn féin nuair a scríobh ball den choiste a bhí ag breathnú i ndiaidh an tsaothair le linn a shaothraithe, an cuntas seo a leanas i 1943:

Sa chéad chás de, sílim go bhfuil 90% ar a laighead den Ghaedhilg agus de na samplaí atá annseo aige coitchianta ar fud na hÉireann áit ar bith ina bhfuil an Ghaedhilg beó. Ní bhaineann siad go speisialta le Ciarraige. Ach taobh amuigh de sin tarraingeann se isteach an oiread sin somplaí – somplaí fada leadránacha – gur follus go raibh a shúil agus a intinn ar an méid mílte focal a bhéadh breactha síos aige in áit a bheith ag cuimhneamh ar fheabhas agus ar fhiúntas na hoibre.¹³⁸

Nuair a taispeánadh seo don Roinn feicimid, mar a breacadh síos ag bun na tuairisce, gur chuir sé an-ionadh orthu nach raibh focal de cloiste acu ón duine seo roimhe sin:

The officer who wrote the above was on the C[ommi]ttee that examined and recommended the work during the years 1935 – 6 - 7 – 8. The minutes of the frequent meetings of the c[ommi]ttee during these years do not show that there was any difference of opinion regarding the standard of the work done at any of the meetings during those years.¹³⁹

Sa chomhad céanna aimsíodh an nóta seo a leanas ón scoláire T. F. O’Rahilly. Ní léir cén fáth ar iarradh air CCC a scrúdú, ach ‘Páipéirí fé rún’ atá ar chlúdach an chomhaid (N566), agus ‘Confidential’ ag barr nóta O’Rahilly. An amhlaidh, mar sin, gur theastaigh ón Roinn tuairim neamhspleách scolártha a fháil ar fhiúntas an tsaothair?

I have examined hurriedly Croidhe Cainnte Ciarraige, the volume containing from ‘sughadh’ to ‘teacht’/

Two things stand out at once:

¹³⁸ Tuairisc a scríobh ball den choiste, ach gan a (h)ainm a bheith luaite léi, ar shaothar SO. Ní foláir nó gur státseirbhíseach a bhí ann agus ‘the officer’ luaite. (N566).

¹³⁹ (N566). Níl ainm nó dáta luaite leis an nóta seo.

(1) the amazing way in which the author has padded out his work to an unbelievable extent; &

(2) the fact that the work as it stands is an untrustworthy hotch-potch – a basis of W. Kerry Irish, mixed with Irish extracted from dictionaries and texts (there are scores of quotations from the Irish O.T. and N.T.) and with bogus words such as aibhléis = ‘electricity’, cadhnradh = ‘battery’ (?)

The work is certainly not worth printing.

T.F. O’Rahilly

8/4/43

Dá mbeadh O’Rahilly leath chomh sciobtha le gach éinne eile bheadh FD cuardaithe aige.¹⁴⁰ Dá mbeadh sin déanta aige, bheadh an focal ‘aibhléis’ feicthe ansin aige. Cé gur ‘bogus words’ iad ‘aibhléis’ agus ‘cadhnradh’, is ‘bogus words’ iad atá fós beo sa lá atá inniu ann agus fáil orthu go forleathan i bhfoclóirí. Níor bhreathnaigh seisean ach ar bheart amháin den saothar – tuairim is seachtó míle focal as líon iomlán de thart ar dhá mhilliún dhá chéad míle – níos lú ná 3% de. Ag breathnú dúinn ar chuid de na rudaí a bhí le rá ag an eagarthóir, a chuaigh trí gach iontráil sa saothar *go mion* agus a mhol cuid mhór leasuithe, feicimid a mhalairt de thuairim aige, msh.:

fáiltighim – fear

Táim tar éis uair a chluig a chaitheamh ag léigheamh an adhbhair seo.

Is é mo thuairim go bhfuil sé ar fheabhas, agus nach misde glacadh leis.

FÉ

16.III.1940¹⁴¹

¹⁴⁰ Deirtear, áfach, nach raibh meas ag O’Rahilly ar FD ach an oiread. Féach alt Thomáis de Bhaldraithe (1980: 12-13): ‘Ar éigean a bhí scríbhneoir ar bith ann nach raibh faoi chomaoin aige [An Duinníneach]. Lochtaíodh é, ar ndó, agus go héagórach go minic. ‘*A dustbin*’ a thug Tomás F. Ó Raithile air agus é ag caint uair liom féin. (Bhí sé ina ráfla go raibh fonn mór air féin an post mar eagarthóir a bhaint amach. Níl a fhios agam an fíor bréag é sin).’ Ar an ábhar céanna, tagaimid ar an méid seo a leanas in Ó Conluain/ Ó Céileachair (1958: 340): ‘Bhí scoláirí eile ann a fuair locht ar an Duinníneach. An té a léann saothar taighde an Ollaimh Ó Raithile, níl ní is coitianta a casfar air ná: ‘*misread by Dinneen,*’ ‘*wrongly explained by Dinneen.*’

¹⁴¹ N566 II Payments.

Scríbhinn 51

Ní misde glacadh leis seo. Focail ana-thábhachtach atá aige fén leitir “s”:
tá a lán nidhthe neamh-gnáthach [*sic*] aige insan bheart so.

Is maith liom go bhfuilimid comhgarach don deire – do b’é do b’eagal
liom ó thúis ná – an bhfeiceam a chríochnughadh? Is follus anois go
bhfeicfeam.

Fiachra Éilgeach.¹⁴²

“Teasálta” – “tú”

Sidé, do réir dheallraimh, an leabhar deiridh go dtí aon cheann amháin eile.
Tá an leabhar so déanta go maith, cruinn, agus tá an t-adhbhar chomh
luachmhar le haon cheann eile dá dtáinig ó n-a láimh. Ní misde bheith
sásta leis.

Fiachra Éilgeach

9/xii/1942¹⁴³

Tá géarghá le scagadh ceart ar ábhar CCC chun a luach a mheas i gceart, agus maítear an
gá atá leis seo i réamhrá DF (1984: vi):

Tá dhá chnuasach d’fhocail ón gceantar curtha le chéile cheana ...
Cnuasach an-mhór ar fad is ea an dara ceann, *Croí Chainte Chiarraí*, a
chuir Seán Óg Ó Caomhánaigh (Seán an Chóta) ó Dhún Chaoin le chéile
sna tríochaidí ... Tá go leor ábhair ann nach mbaineann leis an gceantar,
ach ní dhéantar aon scagadh air a chabhródh le duine chun a fháil amach cé
acu an mbaineann sampla áirithe nó brí áirithe leis an gceantar nó nach
mbaineann. Fágann sin gur beag an chabhair an cnuasach seo mar fhoinse
neamhspleách de Ghaeilge Chorca Dhuibhne.

¹⁴² N566 III Payments.

¹⁴³ *ibid.*

Mar a chonaicamar níos luaithe, chuir Seán in iúl don Roinn gur ó sheandaoine an cheantair a bhí an t-ábhar á bhailiú aige agus go raibh gach cearn á cuardach aige. I 1911, scríobh sé alt do *Sinn Féin* inar phléigh sé staid na teanga i gCorca Dhuibhne, an difear idir Gaeilge na nglún éagsúil agus tionchar an Bhéarla ar an gceantar:

In áiteanna eile labhraid na seandaoine agus na daoine meánaosta an teanga ach is minicí an Béarla á labhairt ag an aos óg.¹⁴⁴

Faoin gceannfhocal **sleamhnughadh** in CCC tagraíonn sé do thionchar seo an Bhéarla ar chaint na ndaoine: ‘Is fada an béarla ag sleamhnughadh isteach ameach na ndaoine: ag éalódh isteach, ag gluaiseacht isteach go mall, neambreithnighthe.’ Chreid sé, mar sin, go raibh géarghá le caint na seandaoine a chaomhnú, agus ba é sin an aidhm a bhí aige agus é ag gabháil don saothar.

San alt céanna sin a scríobh sé in *Sinn Féin*, thagair sé d’easpa gníomhaíochtaí Chonradh na Gaeilge chun an teanga a chosaint. An amhlaidh, mar sin, gur theastaigh uaidh rud níos leithne a dhéanamh ar son na teanga ná díreach Gaeilge a bhí ‘peculiar to Kerry’ a bhailiú; gur theastaigh uaidh a bheith gníomhach i gcaomhnú na Gaeilge, agus gur theastaigh uaidh an Ghaeilge ar fad a bhí le cloisteáil thart timpeall air a bhailiú ina comhthéacs ceart – bíodh is go raibh nó nach raibh an Ghaeilge chéanna in úsáid in áiteanna eile?

3.9 Easpa Réamhrá

Tá easpa réamhrá ar cheann de na laigí is mó a bhaineann le CCC. Is sa réamhrá, go hiondúil, a fhaigheann an t-údar deis nithe a bhaineann leis an saothar a shoiléiriú agus ceisteanna faoi fhoinsí a fhreagairt. Má bhreathnaímid ar an dara comhaontú a rinneadh idir An Roinn agus SO, feicimid, faoi Chlásal a sé, go raibh ar SO a thaispeáint ‘go soiléir i gcás athchóirighthe nó tionntócháin ó leabhar nó ó obair litreadha eile gur

¹⁴⁴ Ó Caomhánaigh/ Ó Dúshláine (1991: 7).

athchóiriughadh nó tionntócháin le frinne iad agus fós go luadhfar go soiléir an t-ionad as ar baineadh iad agus ná bainfar feidhm asta acht le cead ó na hUghdair nó ó na daoine eile gur leo pé cóibcheart a ghabhann leo-san.¹⁴⁵ Shamhlóinn go raibh sé ar intinn ag An Roinn go mbreacfaidh SO na sonraí cuí ag deireadh na n-iontrálacha, rud nach ndearna sé ach go fíorannamh.¹⁴⁶ Tharlódh go raibh sé i gceist ag SO a chuid foinsí a shonrú agus réamhrá á scríobh aige, ach, sa mhéid is nár cuireadh réamhrá leis, ní féidir linn a bheith cinnte de seo. Bíodh is go raibh nó nach raibh ar intinn aige réamhrá a scríobh, fágadh neamhchosanta in aghaidh lucht cáinte an tsaothair é ina éagmais – iad siúd, go háirithe, atá den tuairim nach leaganacha dúchasacha Chiarraí iad na samplaí ar fad, go bhfuil cuid mhaith de na leaganacha in CCC ar fáil in FD, gur chum SO leaganacha, agus gur chuir sé leaganacha isteach ar mhaithe leis an saothar a thiúchan.

Má bhreathnaímid ar roinnt foclóirí eile feicimid go dtagraítear sa réamhrá go minic do na daoine a sholáthar ábhar agus do na téacsanna a ceadaíodh ann. Tá liosta le háireamh ag an Duinníneach in FD (1927: xii-xiv), mar shampla, de na daoine ar fad a chabhraigh leis, SO ina measc, agus de théacsanna mar *Acallamh na Senorach* agus *Keating's Three Shafts of Death*. Ag breathnú dúinn ar an réamhrá le *A Dictionary of the English Language* (1859), a phléifear níos faide ar aghaidh anseo, feicimid tagairt i ndiaidh tagartha d'fhoclóirí agus do shaothair a cheadaigh Worcester agus ar bhain sé tagairtí astu. Nuair a bhí an cur is cúiteamh ar fad ar bun maidir le cearta agus ceist fhoilsithe an tsaothair, luaigh an Rialtas go mbainfidís leas as an saothar, sa chás nach bhfoilsíodfaí é, agus iad ag ullmhú foclóir Gaeilge-Béarla. Conas, mar sin, go bhféadfadh lucht a cháinte SO a cháineadh an oiread sin toisc gur bhain sé úsáid, dar leo féin, as saothair eile? Ní dóigh liom gur cóir go mbeadh sé ina chúis cháinte gur bhain SO leas as téacsanna eile. Is dócha gur cúis cháinte é, áfach, nár cuireadh iachall ar SO réamhrá a chur le CCC, chun a chuid modhanna agus aidhmeanna a mhíniú, agus chun téacsanna ar bith a d'úsáid sé a shonrú, sular ceannaíodh uaidh an cóipcheart.

¹⁴⁵ 'Comh-aontughadh ar n-a dhéanamh an 4adú lá de Dheireadh Foghmhair, 1939, idir an tAire Oideachais agus SO', NA 97/9/370.

¹⁴⁶ Seo ceann de na samplaí annamha sin ina luaitear an té gur leis an ráiteas bunaidh: **díon:** "'Dá bhfaghadh an lag díon ón neart, níor thugtha dhóibh go cóir a ndáil do cháiseamh" (Suibhif).'

Dá mbeadh réamhrá leis an bhfoclóir, an amhlaidh go mbeadh CCC níos inghlactha ag scoláirí na Gaeilge agus ag lucht cáinte an tsaothair? Is dóigh liomsa go mbeadh.

3.10 An Réamhrá nár scríobhadh

Cuirim romham anseo iarracht a dhéanamh ar na haidhmeanna agus na modhanna oibre a bhí ag SO agus é ag gabháil do CCC, mar a fheictear domsa i bhfianaise a chomhfhreagais leis An Roinn agus na dtagairtí a rinne sé san fhoclóir féin, a shoiléiriú.

Thug SO faoin saothar seo de bharr an mbeatha a bhí le brath ar an nGaeilge ina cheantar dúchais, agus de bharr thionchar méadaithe an Bhéarla ar an gceantar céanna. Chaith sé dua agus saothar ag taisteal timpeall an cheantair ag éisteacht lena raibh ag seanóirí na dúiche go háirithe.

Níorbh fhiú dó a bheith ag bailiú leis go dúthrachtach mura mbeadh ar a chumas an t-ábhar a bhailigh sé a leagan amach i gceart. Mar a dhéanfadh foclóirí gairmiúil nó scríbhneoir oilte ar bith, rinne sé taighde agus é ag féachaint ar mhúnlaí eile a bhí ann cheana. Bhí taithí aige ar FD, agus ar a leagan amach, ach theastaigh uaidh foclóir cuimsitheach, aonteangach a chur ar fáil. Ní haon ionadh, ar an ábhar sin, go ndeachaigh sé i muinín saothar Béarla den chineál céanna. Is éard a áitíonn Seán Ó Luing (1985: 25):

Nuair a chuaigh Seán ag obair air [CCC] fuair sé iasacht d'fhoclóir mór Béarla Webster ó Sheoirse Ó Cochláin, sanasán ina bhfuil mínithe agus samplaí go flúirseach ar fhocail.

Ach ar an lámh eile de, deir Niall Ó Brosnacháin (2001: 66) gurbh é foclóir Worcester (1859) a bhí mar eiseamláir ag SO, seachas Webster, agus feicimid chomh maith tagairt do litir a scríobh Tomás de Bhaldraithe chuig Niall Ó Brosnacháin ina maítear, 'Ní heol dom gur lean Seán aon bhunsampla agus C.C.Ch. á chur le chéile aige, ach rinne mé amach gur bhain sé leas as foclóir Béarla le *Wooster* (Ceann Meiriceánach).'

Déanann an Brosnachánach plé (2001: 72-73) ar cheist seo ‘Worcester *versus* Webster’ agus é den tuairim gur úsáid SO foclóir Worcester seachas foclóir Webster. Luaitear dhá fhéidearthacht dhifriúla ann faoin bhfáth gur úsáid SO foclóir Worcester, an chéad cheann, go ndeachaigh sé i dtaithí ar shaothar Worcester le linn dó a bheith ag obair sna Stáit Aontaithe, agus an dara ceann, gur roghnaigh sé an téacs ba lú cáil den dá shaothar d’aon turas, ionas nach dtabharfaí faoi deara rian an tsaothair eile ar CCC:

Ar an lámh eile, d’fhéadfadh gur léiriú é ar rógaireacht agus ar ghliceas Sheáin Óig. Is mó sainmhíniú atá in CCC ar lomaistriúchán iad ar shainmhíniúthe Béarla in DEL¹⁴⁷ ... Cuir i gcás nárbh eol d’éinne foinse luachmhar Sheáin Óig, maidir leis seo, bheadh an saol mór ag ceapadh, b’fhéidir, gurbh é a shaothar bunaidh féin a bheadh ann. Samhlaigh an stádas agus an onóir agus an t-ómós breise a bheadh dlite dó dá bharr. Agus dá bhfoilseofaí CCC ama chríochnú dó is mór an greann a bhainfeadh Seán Óg féin as an scéal agus an pobal ag iarraidh foinsí agus údair na ngnéithe éagsúla foclóireachta ar bhain sé feidhm astu in DEL a dhéanamh amach.

Pé cúis a bhí aige le Worcester a roghnú, má tá an ceart ag Tomás de Bhaldraithe agus Niall Ó Brosnacháin,¹⁴⁸ níor chóir go mbeadh sé mar arm ina aghaidh ag lucht a cháinte gur theastaigh uaidh saothar cuimsitheach, gairmiúil eile a leanúint agus é ag a iarraidh saothar cuimsitheach, gairmiúil dá chuid féin a sholáthar do phobal na Gaeilge.

Ag breathnú dúinn ar an réamhrá atá ag Joseph Worcester tagaimid ar chur síos ann ar mhodhanna tiomsaithe foclóra, agus, cé gur ag tagairt d’fhoclóir Béarla a bhí sé, is féidir linn gnéithe den chur chuige a aithint in CCC:

¹⁴⁷ Worcester, Joseph E. [eag.] (1859) *A Dictionary of the English Language*. Sampson Low, Son & Company: London.

¹⁴⁸ Ní dhearna mé féin miontaighde ar an gceist áirithe seo maidir leis an bhfoclóir Béarla a bhí in úsáid ag SO, seachas gur chuir mé cuid de na samplaí as an mBíobla i gcomparáid le cuid de na samplaí a thugann sé in CCC. Féach fonóta 150.

A Dictionary of the English language, in order to be complete must contain all the words of the language in their correct orthography, with their pronunciation and etymology, and their definition, exemplified in their different meanings by citations from writers belonging to different periods of English literature; such a Dictionary cannot be brought into a small compass.

... The definition of words is regarded as the most important part of a Dictionary; and a word should be so defined as to exhibit the meaning, or the different meanings, in which it is used by good writers.¹⁴⁹

Cé, mar atá luaite thuas, go bhfuil plé suntasach déanta in ELC ar cheist Worcester agus an úsáid a bhain SO as, níor tháinig mé ar aon fhianaise chinnte, go fóill, go raibh an foclóir sin in úsáid aige. Scrúdaigh Ó Brosnacháin leagan amach an fhoclóra go mion i gcomparáid le leagan amach CCC, agus leag sé amach roinnt samplaí as CCC atá thar a bheith cosúil le cinn ag Worcester. I bhfianaise an iniúchta a rinne seisean, bheadh sé deacair na cosúlachtaí eatarthu a shéanadh. Más amhlaidh, mar sin, go raibh foclóir Worcester ag SO, agus gur léigh sé an réamhrá leis, ní haon ionadh é, agus é ag iarraidh foclóir cuimsitheach Gaeilge a chur ar fáil, gur úsáid sé ráitis as téacsanna, as scéalta, as dánta agus as amhráin, chomh maith le caint na ndaoine féin. I measc na bhfoinsí a dtagraíonn sé dóibh tá an *Biobla Naofa*,¹⁵⁰ *Agallamh na Seanórach*, *Cath Fionn Trágha*,

¹⁴⁹ Worcester (1859: iii & iv).

¹⁵⁰ Tá ceist ann maidir leis na tagairtí ar fad don Bhíobla agus cár bh as dóibh. Ní dhearna mé mórán staidéir ar an ngné áirithe seo, ach ag breathnú ar fhoclóir Worcester, feicimid cuid mhór tagairtí ann do línte as an mBíobla. Ag cur na leaganacha atá ag SO i gcomparáid leis na leaganacha ag Worcester feicimid go bhfuil cuid de na línte céanna acu, ach, go minic, go mbíonn an tagairt níos faide ag SO, nó bíonn difear bunúsach eatarthu, a thugann le fios nach díreach ag cóipeáil ón saothar sin a bhí sé. (Is le SO ainmneacha agus giorrúcháin na leabhar sna samplaí seo a leanas.) CCC: “Agus na seacht mba dtanaidhe ngránda a tháinig aníos ina ndiaidh is seacht mbliadhna agus na seacht ndiasa folmha buailte ón ngaoith anoir budh seacht mbliadhna gorta iad” (Gen. XLI. 27): neamhthortamhail.’ Worcester: ‘seven empty ears blasted with the east wind. (Gen. XLI. 27).’ CCC: “Agus ag siubhal d’Íosa le taobh farraige na Gaililí do chonnaic sé beirt dearbhráthar, Siomóin dá ngoirthear Peadar agus Aindrais a dhearbhráthair, ag teilgean lín san bhfarraige óir do b’iascairidhe iad” (Matha IV. 18).’ Worcester: “Walking by the sea of Galilee’ (Matthew IV. 18).’ Ag breathnú dúinn ar ELC ar an ábhar seo, deirtear gur ag leanúint Bíobla Bhedell a bhí SO. Tá comparáid déanta ag Ó Brosnacháin (2001: 321-330) idir na leaganacha ag SO agus na habairtí mar a fheictear ag Bedell iad. Cé go bhfuil cosúlachtaí cinnte eatarthu maíonn sé go ndearna SO ‘leagan Bhedell den Bhíobla a ionramháil ... Féach na ceithre shampla anseo thíos agus tugtar faoi deara gur chuir SO isteach focail a bhí ar chomhciall leis an mbunfhocal “námhadus” mar mhalairt ar leagan Bhedell i dtír cinn acu’. Ach sa mhéid is nach ndearna mé aon mhiontaighde ar na tagairtí as an mBíobla ní fhéadfainn a rá gur ag leanúint Bedell nó Worcester nó foinse eile a bhí sé, nó gur bhailigh sé ó chainteoirí an cheantair iad, mar a thug sé

Madra na n-Ocht gCos agus Tír na n-Óg. Tá tagairtí ann, chomh maith, do chuid mhór dánta agus amhrán, ina measc, *Bó na leath-adhairce*, *Eochail* agus *Ailliliú na Gamhna*.¹⁵¹ Tagraíonn SO, chomh maith, do na filí agus na hamhránaithe seo a leanas: Eoghan Ruadh Ó Súilleabháin, Piaras Firtéar, Carúsó (agus Cearúsó), Aodhagán Ó Rathaille, Ó Súilleabháin Caol, Diarmuid Mac Domhnaill mic Fhinghín Chaoil agus Séamas Bán.

Maidir le toirt an tsaothair agus an chaint ar fad ar ‘padding’ agus ar shamplaí a bheith á gcur isteach ar mhaithe le lion na bhfocal a mhéadú, b’fhéidir gur ag cloí le múnla Worcester a bhí SO:

There are hardly any English words which are perfectly synonymous, or which have not some difference in their meaning or application; but there are many which are often used synonymously, and many which have meanings more or less similar; and the best way of giving the exact meaning and proper use of these words is to bring them together and exhibit their similarity and their difference of meaning and application.¹⁵²

Agus é ag leanúint shaothar Worcester, más rud é gur lean, d’éirigh le SO cnuasach focal a thiomsú atá níos cuimsithí ná foclóir ar bith eile sa Ghaeilge, cnuasach ina dtagaimid ar mheascán de Ghaeilge bheo na ndaoine agus de Ghaeilge na scéalaíochta agus na hamhránaíochta, a thugann comhthéacs do na focail agus treoir maidir lena n-úsáid. Ar deireadh thiar ba é sin aidhm SO de shíor – go mbaileofaí agus go gcaomhnófaí an Ghaeilge labhartha bheo a bhí á cleachtadh ag na seandaoine, agus go dtaispeánfaí úsáid na bhfocal ina gcomhthéacs nádúrtha.

le tuiscint i litir a sheol sé chuig An Roinn inar dhúirt sé ‘go bhfuil seandaoine beo fós annso a bhíodh ghá léigheamh sa Daingean aimsir an “chait Bhric”.’ Litir ó SO, 4/5/40 (N566 II Payments)

¹⁵¹ Litríú SO atá in ainmneacha na scéalta agus na rann anseo. Tá liosta na bhfoinsí agus na n-amhrán eile a dtagraíonn sé dóibh tugtha le chéile agam in Aguisín a sé (7.6).

¹⁵² Worcester (1859: v).

4. Anailís ar an bhFoclóir

Ní staidéar cuimsitheach é an méid seo a leanas ar an nGaeilge, nó ar Ghaeilge Chiarraí, ach iarracht ar leagan amach an fhoclóra a shoiléiriú, mar aon le haird a dhíriú ar ghnéithe áirithe teanga a thug mé faoi deara agus mé ag gabháil don téacs.

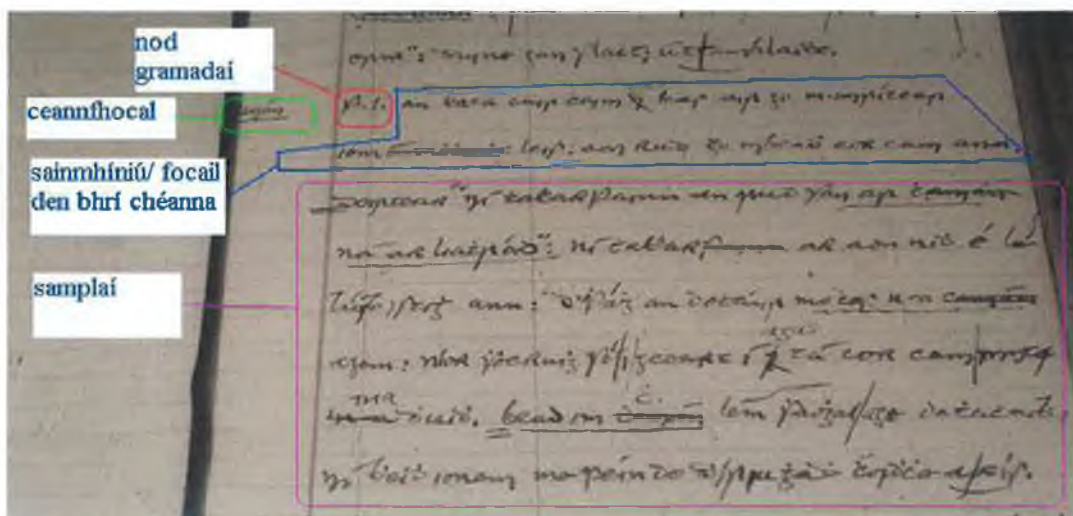
Sula dtugaim faoi seo i gceart, teastaíonn uaim rud nó dhó a shoiléiriú maidir leis an leagan de CCC atá leis an saothar seo. Is cnuasach focal é atá an-áisiúil do phobal na Gaeilge; d'fhéadfaí é a chaighdeánú do Ghaeilgeoirí agus d'fhoghlaimoírí na linne seo, d'fhéadfaí stórchiste nó teasáras a fhorbairt as, d'fhéadfaí mionstaidéar a dhéanamh air ó thaobh na Gaeilge de agus ó thaobh Ghaeilge Chiarraí go sonrach, d'fhéadfaí mionstaidéar a dhéanamh air mar fhoínse chomhaimseartha shóisialta de shaol mhuintir iardheisceart na hÉireann, mar fhoínse chomhaimseartha pholaitiúil agus eacnamaíoch (i gcomhthéacs na hiascaireachta agus na feirmeoireachta, go háirithe) agus mar fhoínse chomhaimseartha chreidimh. Ní bheadh na féidearthachtaí seo ar fad indéanta dá gcuirfí leagan caighdeánaithe den téacs ar fáil, agus ba é sin an phríomhchúis gur socraíodh go bhfanfaí dílis do lámhscríbhinní SO. Tá sé tábhachtach go dtuigfí, ar an ábhar sin, go bhfuil neamhréireanna, abairtí neamhchríochnaithe, iontrálacha as ord agus botúin litrithe tríd an bhfoclóir ina riocht reatha.¹⁵³ É sin ráite, cuireadh cúpla leasú i bhfeidhm ar an téacs. Baineadh amach na línte faoi na focail sin nach samplaí den cheannfhocal faoi leith iad. Tá an chosúlacht ar an scéal, de réir mar a fheictear domsa é, gur bhain SO úsáid as na línte sin mar thairdead dó féin ar na focail a bhí aige mar cheannfhocail nó cinn a bheadh aige níos déanaí sa téacs. Ní raibh SO róshlachtmhar maidir le húsáid camóg agus lánstadanna agus feicimid abairtí ag rith le chéile gan briseadh ar bith eatarthu. An dara

¹⁵³ Tiocfar, mar sin, ar a leithéid seo: **caolchrothach**: 'a. deaghchúmtha, líomhtha. Dob é Tomás an fear budh dheaghchrothaighe den gclainn: budh bhreághtha lé féuchaint air. Budh dheacair do bheith deaghchrothach a's an taom trom breóidhteachta atá curtha aige dhe: cuma mhaith shláinteamhail do bheith air. Dá dheaghchrothaighe duine gheibhtear duine eile a sháruigheas ar áilneacht é: dá fheabhas cuma a bhíos air'; **cómhlocht**: 'Cómhloic iomad báistighe agus iomad triomaigh do bharaidhibh, lobhann ceann aca agus feódhaidhigheann an ceann eile'; **measa**: 'An misde leat an tigh seo d'fhágaint óir ná ceapair do shuaimhneas? an cuma leat? an gcuireann sé mairg ort? Ní misde a rádh ná gur gránda an cogadh cogadh aeir: is fíor an innsint í.' Ina theannta sin, ag breathnú faoin litir 'N' feictear na ceannfhocail seo ar fad, a thosaíonn ar an litir 'T', mar iontrálacha iontu féin – máthadh, tnáthaim, tnúthaire, tnúthaireacht, tnútháidhe, tnúthamhail, tnúthán. [Tá a thuilleadh plé déanta agam air seo níos faide ar aghaidh sa chaibidil seo (4.10)].

leasú a rinne mé, mar sin, ná camóga agus lánstadanna a chur isteach. I dteannta na leasuithe úd, rinne mé iarracht, chomh maith, mar atá pléite agam i gCaibidil a cúig (5.5), na nithe bunaidh a bhí ag SO a scrios RÓF amach a athchur sa téacs.

4.1 Leagan amach an Fhoclóra

Ag breathnú dúinn ar leagan amach an fhoclóra, bhí struchtúr faoi leith in úsáid ag SO agus an foclóir á chur le chéile aige. Mar a luadh i gCaibidil a trí (3.10), tá múnla SO curtha i gcomparáid ag Ó Brosnacháin (2001: 72-73) le múnla Worcester (1859), agus feictear go maíonn Ó Brosnacháin gur ag leanúint mhúnla Worcester a bhí SO. Maidir le múnla CCC, feicimid go dtugann SO an ceannfhocal, an nod cuí gramadaí, sainmhíniú nó focail den bhrí chéanna ansin, agus na samplaí á leanúint. Sa chás go bhfuil leagan comhchosúil de cheannfhocal áit eile san fhoclóir feictear gur nós le SO an focal sin a thabhairt idir lúibíní i ndiaidh an cheannfhocail. Faightear tuiscint ar an leagan amach sa léaráid seo a leanas agus an focal ‘camán’ aige:

Tugtar an ceannfhocal, **camán** sa sampla áirithe seo, san imeall, agus an nod gramadaí ansin taobh leis, ainmfhocal firinsneach sa chéad díochlaonadh. Den chuid is mó úsáideann SO ‘f’ agus ‘b’ mar noda inscne, ach anois is arís feicimid ‘m’ in úsáid aige d’ainmfhocail fhirinsneacha agus ‘f’ d’ainmfhocail bhaininsneacha; ‘m.1.’¹⁵⁴ atá in úsáid aige, mar shampla, leis an bhfocal **aifreann**, ‘m’. leis an bhfocal **athshailleadh**, ‘m.3.’ leis an bhfocal **bearrthóir**, ‘m.4.’ leis an bhfocal **bile**, ‘f.2.’ leis an bhfocal **báirseach**, ‘f.2.’ leis an bhfocal **binb** agus ‘f.2.’ leis an bhfocal **breab**. Ní hé amháin go bhfeicimid noda in úsáid aige le haghaidh inscne na n-ainmfhocal, ach feicimid go dtugann sé eolas gramadaí i dtaobh briathra (réimniú an bhriathair, briathra aistreacha agus neamhaistreacha), aidiachtaí (díochlaonadh na haidiachta, céimeanna comparáide na haidiachta), réamhfhocail (idir shimplí agus chomhshuite), dobhriathra, ainmneacha briathartha, aidiachtaí briathartha, réimíreanna, uimhreacha uatha agus iolra, srl.¹⁵⁵

4.2 Cúrsaí Inscne

Tá tábhacht faoi leith ag baint leis na noda inscne sin ‘f(m)’/ ‘b(f)’ agus uimhir an díochlaonta a bheith in úsáid ag an údar, mar go bhfeicimid neart ainmfhocal aige agus inscne luaite aige leo a bhfuil an inscne eile acu in FGB. I bhfianaise CCC, feictear tréith na baininscne ar ainmfhocail áirithe i nGaeilge Chiarraí. Seo a leanas roinnt samplaí a dtagaimid orthu sa téacs mar ainmfhocail bhaininsneacha, áit gur ainmfhocail fhirinsneacha iad de réir FGB:¹⁵⁶

acht *b.3.*, aga *b.3.*, ainm *b.3.*, beart *b.2.*, cabhlach *b.2.*, cadhan *b.2.*, cár *b.2.*, coite *b.2.*, cró *b.3.*, diúlfaíoch *b.2.*, dlighe *b.4.*, dlúthnéal *b.3.*, eagal *b.3.*, feadh *b.3.* gaineamh *b.2.*, guth *b.3.& 2.*, mochóirighe *b.4.*, muclach *b.2.*

¹⁵⁴ Tagraíonn na huimhreacha (1-5) a luaitear leis an inscne do dhíochlaonadh an ainmfhocail.

¹⁵⁵ Tá liosta na bpríomhnod gramadaí a úsáideann SO in Aguisín a seacht (7.7).

¹⁵⁶ Úsáidtear *var* in FGB chun aitheantas a thabhairt d’úsáid cuid de na hainmfhocail seo mar ainmfhocail bhaininsneacha.

[*m.sh.* **beart**, ‘má thugtar dom **an bheart** geallaim go gcómhaillfead mo dhualgas chómh maith agus tá ar mo chumas do dhéanamh’ (cómhaillim); **dlighe**, ‘is oth liom go mbeidh orm tu do thabhairt chun **na dlighe** i dtaobh na bhfiach so táid dulta ró-mhór chun faid slighe’ (fad); **gaineamh**, “‘Glac na clocha muilinn is meil min etc.” (Iosaih XLVII. 2): brúigh í go mbeidh mín ar nós **na gainimhe**’ (meilim); **guth**, ‘chuala sé **an ghuth** ag glaodhach air, a ainm is a shloinne’ (guth).]

I gcás cuid acu, is ainmfhocail iad a bhí neodrach go stairiúil, ‘ainm’ agus ‘dlighe’ go háirithe. Má bhreathnaímid ar a bhfuil in DIL i dtaobh cuid eile acu ansin, feicimid gur ainmfhocail fhirinsneacha iad ‘acht’ (1983: 3), ‘cadhan’ (1983: 93), ‘coite’ (1983: 132), ‘cró’ (1983: 159), ‘guth’ (1983: 373) agus ‘muclach’ (1983: 469), agus gur ainmfhocail bhaininsneacha iad ‘aga’ (1983: 11), ‘beart’ (1983: 72) agus ‘mochóirighe’ (1983: 466).¹⁵⁷ Is ainmfhocal baininsneach é ‘gaineamh’, chomh maith, ach tugtar aitheantas don leagan firinsneach i lámhscríbhinní déanacha, ‘gainem *f.* ... in later MSS occasionally treated as n-stem in *ds.* and *as.* gainemh *m*’ (1983: 354). Ag breathnú dúinn ar *Trí Bior-Ghaoithe an Bháis* ansin, is ainmfhocal baininsneach é ‘gainimh’ (1931: 430) mar an gcéanna, (agus ‘beart’ (1931: 375)) ach is ainmfhocal firinsneach é ‘aga’ (1931: 361).

Feictear, chomh maith, go luann SO an cúigiú díochlaonadh le cuid mhaith ainmfhocal baininsneach atá sa dara nó sa cheathrú díochlaonadh de réir an Chaighdeáin Oifigiúil, ina measc - andúil, bearna, bléin, bró, búir, cíor, miúil, oisre, spéir, srón, srúill, stoirm, uain.¹⁵⁸ Agus, i gcás ainmfhocal áirithe, tagraítear dóibh ag baint úsáide as na forainmneacha pearsanta baininsneacha nó forainmneacha réamhfhoclacha baininsneacha, mar shampla: bád, bláth, caor, cith, connradh, feithid, iolar, milseán, mí, mian, paróiste, pian, talamh, uaireadóir. Is dócha go bhfuil an focal ‘bád’ ar an sampla is

¹⁵⁷ Tháinig mé ar an dá fhocal dheireanacha seo, ‘beart’ agus ‘mochóirighe’, faoi na leaganacha ‘bert’ agus ‘moch’ i saothar Thomáis de Bhaldraithe (1981: 7 & 55).

¹⁵⁸ Feicimid go luann sé ‘b.5.’ le roinnt ainmfhocal eile atá firinsneach de réir FGB (cinn nach bhfuil luaite agam cheana mar shamplaí de mhalairt inscne), ina measc ‘rásúr’, ‘srian’ agus ‘urla’.

coitianta a fheicimid.¹⁵⁹ Faoin gceannfhocal **cómhrac**, mar shampla, faightear:¹⁶⁰ ‘nuair chuaidh an bád i gcómhrac na taoide bhí an fharraige rómhaith *dhi*: i gciumhais na taoide: mar ar tháinig an taoide treasna *uirthe*’; faoin gceannfhocal **iasacht**: ‘ní chun a *hiasachta* an bád so: ní bhfaghaidh neach a *háis*’; faoin gceannfhocal **máchail**: ‘níl de mháchail ar an mbád ach *í* bheith beagán trom: locht.’¹⁶¹ Tagtar ar shampla eile dá leithéid i gcás an fhocail **milseán**: ‘Má tá milseán ag aon bhuinte i gCúige Mumhan tá *sí* aice sin, fair ag líoghradh chómh sásta í: féar go bhfuil saidhbhreas ann agus blas fíor-mhilis air.’ Faoin bhfocal **cnap** ansin, feictear ‘An **cnap** uaireadóir atá aige ní iomcharóchadh asal *í!* uaireadóir toirteamhail [uaireadóir, gluaisteán, baininnscin ar nós bád].’ Feicimid anseo go gcuireann SO in iúl go n-úsáidtear bád, uaireadóir agus gluaisteán ar an gcaoi chéanna, is é sin, gur ainmfhocail fhirinscneacha iad a dtagraítear dóibh mar a bheadh ainmfhocail bhaininscneacha i gceist.¹⁶² I gcás an fhocail **bláth**, ansin, feicimid faoin gceannfhocal féin, **bláth f.3.**, ach faoin bhfocal **mil** tagaimid ar ‘Mileanna gabhair: an *bhláth mhilis* a bhí ar an dtáithfhéithleann.’ Mar an gcéanna i gcás **feithid**, **feithid b.2.**, ach, faoin bhfocal **ciaróg** ‘*feithid beag dubh*’; agus i gcás **paróiste**, ‘bhailigh buachaillidhe óga *an pharóiste* ar an rinnce’ (buachaill), ach ‘ní sibh-se daoine bunáiteacha *na paróiste*¹⁶³ seo’ (bunáiteach), srl.

Ní hé amháin go dtagaimid ar ainmfhocail atá baininscneach in CCC agus atá firinscneach in FGB, ach tagaimid, leis, ar ainmfhocail atá baininscneach de réir FGB ach atá firinscneach ag SO: *atitim f.1.*, *athsháile f.4.*, *caor f.1.*, *casdlaoi f.4.*, *ciolar f.1.*, *cnámh*

¹⁵⁹ Níl an focal seo ‘bád’ ina cheannfhocal in CCC, níl ann ach ‘badóir’.

¹⁶⁰ Tá cló iodálach curtha agam ar an bhfocal/ na focail atá faoi chaibidil sna samplaí seo a bhaineann le gnéithe teanga in CCC.

¹⁶¹ Is nós é seo a fheicimid i dteangacha eile chomh maith. I gcás an Bhéarla, mar shampla, seo mar a fhaighimid in *The Cambridge Grammar of the English Language*: ‘*She* with non-females. Ships represent the classic case of the extended use of *she*, but it is found with other kinds of inanimates, such as cars. (Huddleston/ Pullum, 2002: 488).

¹⁶² Luaitear i bhfonóta 159 nach bhfuil ‘bád’ mar cheannfhocal ag SO. Mar an gcéanna, níl an focal ‘gluaisteán’ ina cheannfhocal aige. (Is sampla eile é an focal ‘asal’ d’fhocal coitianta nach bhfaighimid ina cheannfhocal in CCC). Nuair a deirim gur ainmfhocail fhirinscneacha iad ‘bád’ agus ‘gluaisteán’, bunaithe ar an gcaoi go n-úsáideann SO ‘an gluaisteán’ agus ‘an ghluaisteán’ (sa ghinideach) go ndeirim sin toisc nach féidir é a bhunú ar an inscne a thugtar leis an ainmfhocal. I gcás ‘uaireadóir’, feicimid gur ceannfhocal é agus go dtugtar ‘*í*’ leis. I bhfianaise a bhfuil ráite níos luaithe agam faoi noda na n-inscní ag athrú tharlóidh gur ‘feminine’ atá i gceist leis an ‘*í*’ anseo. Ach, is mar ‘an t-uaireadóir’ a fhaighimid in úsáid sa téacs é.

¹⁶³ De réir DIL, ainmfhocal baininscneach atá san fhocal *parróiste* agus tugann FGB an bhaininscne mar mhalairt leagain.

f.3., maitheas *f.1.* & *3.*, srl. Má bhreathnaímid ar na focail seo taobh le DIL feicimid gur ainmfhocail fhirinscneacha iad ‘cnámh’ (1983: 125) agus ‘maitheas’ (1983: 452), ar aon dul le SO.

Tá malairt leaganacha tugtha aige ar chuid mhór ceannfhocal, agus feicimid go minic gurb iad na leaganacha sin, seachas foirm an cheannfhocail féin, a fhaighimid sna samplaí. Léiríonn an iontráil seo a leanas a bhfuil i gceist agam leis seo, áit a bhfeicimid **adhar** tugtha mar mhalairt leagain ach gurb é sin an litriú atá ar na ceithre shampla á leanúint:

adhbhar: ‘(adhar) *f.1.* bíodh adhar do bheatha ionat pé áit dá ngeobhair: bí cúramach ar do ghnóth a’s do shlighe bheatha. Ní raibh adhar a ghnótha riamh ann – ní raibh ann ach fuarthé: ní raibh sé i gcumas a ghnóth do dhéanamh mar budh cheart. Ná bac aonne ná bíonn adhar a ghnótha ann: aonne ná cuireann roimis sa cheart nidhthe do dhéanamh go cúramach. Deirtear so le duine a bhíos faillightheach, siléigeach ar aon tsaghas cuma; níl adhar a bheatha ann.’

4.3 Imeacht as Gutaí agus Bá

Is nós láidir é sa Ghaeilge labhartha gutaí a fhágáil ar lár, agus feicimid go léiríonn SO an nós seo i litriú focail áirithe in CCC. Pléann Diarmuid Ó Sé (GCD, 2000: 28) an nós seo go mbáitear gutaí. Sonraíonn sé gur ‘féidir na gutaí laga ə agus ɪ a bhá roimh shiolla faoi bhéim dar tús *r*, *l*, *n*.’ Scrúdaíonn sé, chomh maith, an chaoi go ‘laghdaítear lion na siollaí iontu [sna samplaí a thugann sé] de shiolla amháin dá bharr’ (2000: 29). Ag breathnú dúinn ar a bhfuil ag Ua Suilleabháin (1994: 481) ar an ábhar, maíonn seisean ‘Nuair a luitear ar an dara siolla, agus é ag tosú ar *l*, *n*, *r*, féadfaidh guta an chéad siolla, más gairid dó, dul ar neamhní.’ Seo a leanas cuid de na samplaí den chineál seo a dtagtar orthu go minic in CCC:¹⁶⁴

¹⁶⁴ Tá cló iodálach curtha agam ar an bhfocal atá faoi chaibidil.

mí-thráthamhail: ‘Tá sé mí-thráthamhail sa bhliadhain dul ar snámh san *Abrán*.’

cómhairle: ‘Táim ar chómhairle dul go *B’l’Ath Cliath* sa tsamhradh’.

móide: ‘An móide thu *cruisteach* do dhéanamh ar dhuine neamhchionntach.’

fail: ‘Fuair sé an fhail uirthé *dréir* deallraimh: d’éilnigh: chuir ó chrích í.’

croiceann: ‘“Is diail an croiceann do cuireadh air”, deirtear lé duine trí iongadh ar ghaibh sé tríd a’s ar fhuilng sé gan é bheith ag *greán* ’n-a thaobh.’

cómhdháil: ‘Cá háit cómhdhála go socróchamair air budh chaothamhla dosna daoibh atá ag teacht ósna *próistidhibh* fé leith.’

cúláire: ‘“Tart deireadh an óil”; tá mo theanga ceangailte dom chúláraibh *tréis* ar ólas: íota mór orm.’

cuid: ‘“*T’r’om* mo chuid, tá ocras orm”: biadh.’¹⁶⁵

Mar atá pléite i gCaibidil a cúig (5.1), má bhreathnaítear ar an lámhscríbhinn bhunaidh feictear gur scrios an t-eagarthóir na leaganacha seo amach. Measaim féin go bhfuil an ghné seo luachmhar mar threoir i dtaobh fhuaimniú na canúna, agus cabhrach dóibh siúd ar mhaith leo an blas sin a shealbhú. Mar an gcéanna, tá neart focal/ nathanna eile tríd an téacs gur leaganacha canúnacha iad. Ina measc siúd tá: ‘cad n-a thaobh’, ‘dearmhad’, ‘fairir’, ‘gáiridhe’, ‘is maith bh’fios dom’, ‘leitir’, ‘lithéid’, ‘meisneach’, ‘monchra’, ‘nóimint’, ‘peictiúr’, ‘piont’, ‘pínt’, ‘priocadh’, ‘sáipéal’, ‘seimt’, ‘siolpa’, ‘tigh’, ‘té’, ‘tor’, srl.

Tagaimid ar raidhse samplaí de bhá i gcás an chónaisc ‘is’, agus i gcás an réamhfhocail ‘i’ agus an ailt ‘an’ go háirithe. Feicimid samplaí coitianta den mhúnla, **cómhnaidhe:** ‘Ceanamhail ort? is é tá mar sin, i gcómhnaidhe it fhiafruighe ’s ag cur do thuairisce’, áit a mbáitear an ‘i’ in ‘is’. Tá cinn eile ann, ansin, agus feictear an ‘i’ báite agus an cónasc curtha leis an bhfocal ina dhiaidh, ina measc, ’sabhfus, (thall ’sabhfus), ’samach (amach ’samach/isteach ’samach) agus ’n-a:

meilim: ‘Mheil cúrsaidhe dlighe furmhór a chuid airgid air: chaith: do leaghaidh sé thall *’sabhfus* ar chostas gan aon toradh as.’

¹⁶⁵ Coinníonn SO an guta san fhocal ‘chonnac’ áit a mbeifí ag súil le ‘chnuc’. (Féach fonóta 177).

martruighthe: ‘Beidh siad martruighthe ó bheith ag éisteacht leat, b’fhéarr leó go stadfa: clipighthe amach *’samach.*’

mí-: ‘Fíor-bheagán daoine a chidhfeá isteach *’samach* ann ní déintear ach mí-thrácht ann.’

cosaráil: ‘Mo gháirdín breágh curtha *’n-a* lot leidhbe ag cosaráil ainmhidhthe an pharóiste tréis na hoidhche.’

Maidir le bá agus an t-alt uatha ansin, tagaimid ar shamplaí mar ‘go dtín’, ‘on’¹⁶⁶ agus ‘ars an’:

moch: ‘Téighir *go dtín* aifreann moch.’

compánach: ‘Thugas fé ndeara compánaigh éigin ar an mbóthar *’on* Daingean leat.’

deóraidhe: “‘Is gearr go mbead ag dul abhaile anois”, *ars an* seandúine dearóil, a’s ná bead im dheóraidhe eadraibh feasda.’

4.4 Réamhfhocail Shimplí

Sa chás go dtagann réamhfhocal simplí a chríochnaíonn ar ghuta roimh an alt iolra feictear ‘s’ á chur leis an réamhfhocal.¹⁶⁷ Má bhreathnaímid ar GNM (1994: 503), sonraítear ann gur ‘fíorannamh ná go gcuirtear *s* roimh an alt tar éis réamhfhocail a chríochnaíonn ar ghuta san uimhir iolra, m.sh. *tríosna páirceanna, ósna daoine*. Ar an

¹⁶⁶Tá an leagan seo, ‘on’, an-choitianta tríd an téacs. In GCD (2000: 183), feicimid gur leagan é den réamhfhocal simplí ‘do’, agus go n-úsáidtear é ‘i gcumasc leis an alt san uatha, i ndiaidh briathra gluaiseachta agus *cuireann*’. Sa saothar céanna (2000: 59 & 72) deirtear, maidir le húsáid ‘on’, go gcuireann sé séimhiú ar ainmfhocail a thosaíonn ar chonsain, urú ar ainmfhocail a thosaíonn ar *f* agus fágtar ainmfhocail a thosaíonn ar *d* nó *t* lom. Réitíonn sin go hiomlán leis an méid a fheicimid ag SO: **clódhachas:** ‘Ní raibh clódhachas lasmuigh dhe, chuaigh sé isteach ‘on bhannc lá agus loirg dathad púnt gan urradh! muinghin aige as féin gur cheart do é d’fhagháil nó nár cheart go n-eiteóí duine dá lithéid féin’; **clamhaireacht:** ‘Caith isteach ‘on bhfarraige thu féin agus ná feicim ag clamhaireacht lé salachar thu: id chrothadh a’s id thochas féin’; **crábhadh:** ‘An uile lá téidheann sí ‘on teampall ag paidireóireacht lé crábhadh: lé fonn chun Dé.’ Ní fheicim aon tagairt ag Ó Sé d’ainmfhocail a thosaíonn ar *s*. I bhfianaise CCC, cuirtear ‘t’ roimh ‘s’ i ndiaidh ‘on cuma cén inscne atá ag an ainmfhocal: ‘Nuair briseadh isteach ‘on tsiopa níor cuireadh tharais é toisc na drochcháile bheith air: is air do cuireadh an milleán’; “‘Is fada ó bhaile tháinig sí ‘on tsochraid’ – “cá ngeobhadh an dúthracht?’”: an nádúir dhaonna.’

¹⁶⁷ I gcás an leagain ‘go dtí’, feicimid an dá nós ag SO, .i. ‘go dtí sna’ agus ‘go dtí na’, mar shampla, **faidscríob:** ‘Ar a faidscríob ón nGeamáin go dtí sna hÍndiathuibh thiar do shúngcáil an bád fé thuinn mórchuid áthraigh ceannaigh: geábh nó cúrsa mór fada.’ **eascach:** ‘Bealach eascach ó Mhullach Bhéal go dtí na Gleannta nár bh’fhuraist do thaisteal: bog, fluich, lán de chlaiseachaibh (chlasaibh), guthaidh is uisce: dúilidheacht uisceamhail.’

gcuma seo déantar idirdhealú soiléir idir *réamhfhocal* + *aidiacht shealbhach* agus *réamhfhocal* + *alt*, m.sh. *teastaíonn bia óna gamhna* (*ó* + *a* baininsneach), *ósna gamhna* (*ó* + *na*).' Feicimid go leantar an múnla seo in CCC, .i. go bhfuil idirdhealú soiléir idir an réamhfhocal leis an alt iolra agus an réamhfhocal leis an aidiacht shealbhach:

antúr: 'Tá na ceudta antúr déanta suas isteach *fésna* faillteachaibh ag an bhfarraige: poill mhóra: uaimheanna.' (**sail:** 'Chidhfeadh sé an frighe fé shúil chách ach ní fheicfeadh sé an tsail *féna* shúil féin: an locht is lugha ar ár gcómharsain tugaimid fé ndeara agus ní leigfimis orainn choidhche ár dtrom-lochtaidhe féin.')

cómhdháil: 'Cá háit cómhdhála go socróchamair air budh chaothamhla dosna daoineibh atá ag teacht *ósna* próistidhibh fé leith: áit bhailighthe.' (**radharc:** "'Agus ar an mball do thuiteadar *óna* shúilibh mar bheadh scamail agus fuair sé a radharc gan fuireach agus ar n-éirghe dho do ghaibh sé baiste" (Gníomhartha IX. 18).')

cuirim: 'Ní chuirfir uait go mbeidh rian ort: ní staonfair *desna* deagh-oibreachaibh atá ar siubhal agat go dteangbhóchaidh duit dá gcionn.' (**sean-:** 'Ní thógainn aon cheann *de n-a* chuid cainnte sin, táim sean-dheánta air féin is ar a chuid geámaidhe: eólgaiseach lé fada an lá ar na geámaidhibh a bhíos fé.')

déine: 'B'éigean *dosna* mítibh teicheadh ón dtalamh lé déine na dtighearnaidhe talmhan.' (**so-:** 'Bíonn rud éigin ag éirghe do n-a chnámhaibh go mion is go minic nách so-mháchaileach an garsún é: claon lé gortughadh.')

magadh: 'Fada mo dhóthain do bhíos im dhíol (ceap) magaidh '*gesna* cómharsanaibh ag tabhairt iasachta gach haonnidh dóibh a loirgidís a's gan me ag fagháil faic uatha.' (**socair:** 'Tá an áirighthe sin airgid socair *ge n-a* fear uirthé sa mbliadhain: réidhtighthe le tabhairt di.)

Feicimid go gcuirtear 's', chomh maith, le deireadh an réamhfhocail shimplí a chríochnaíonn ar ghuta roimh 'gach aonne':

mac: 'Daoine a's an iomad aca a's daoine gan luid aca, is ait an mac an saoghal: is deacair a thuigsint: ní hé an cor céadna do thugann sé *dos* gach aonne.'

deiliumhasach: 'Shuidh sé go deiliumhasach sa chathaoir nár leis agus dubhairt *leis* gach aonne druideam uaidh.'

cuireadh: 'Bíonn cuireadh '*ges* gach aonne sa tigh.'

fóirleathadach: ‘Tá sé fóirleathadach air, chloisfeá in-a rún ós gach aonne é, gur bitheamhnach é.’

Maidir leis an réamhfocal simplí ‘i’ agus an t-alt, feicimid, ní hé amháin go mbaintear leas as ‘san’ roimh ainmfhocail a thosaíonn ar ghuta nó ar ‘f’ agus guta ina dhiaidh, ach baintear leas as amanna roimh chonsain, agus urú á chur ar an gconsan.¹⁶⁸

cur: ‘Cur amach iongtach duit me d’fhagháil *san áit* iargcúlta so gan eólas na taithighe.’

meabhruighim: ‘Riamh níor mheabhruigheas cad é an neart a bhí *san bhfear* gcéadna go dtí go rug sé isteach orm is gur bhain sé crothadh asam.’

col: ‘Ní bheadh aon chol orm pé nidh budh mhaith liom do dhéanamh *san tigh* chéadna.’

deichneabhar: ‘deich n-áibhé Muire *san gCoróin* Pháirtigh.’

gabhaim: ‘Ní gheóbhaidh an bád tríd an scríb sin choidhche: ní théarnóchaidh sí *san ndrochuain*.’

lámh: ‘An bhfuil aon lámh istigh agat *san gceannuightheóireacht* so? aon bhaint agat leis chun do thairbhe.’

lom-éadach: ‘Nách lom-éadaigh a ghaibhir amach *san nduibheacha* so, budh cheart clúid níos truime do chur umat féin: gan coisce balcaisidhe: ar bheagán éadaigh don aimsir.’

lomas: ‘Ní maith é an lomas *san bhfuacht*: ceal coisce éadaigh.’

Níor éirigh liom teacht ar an bhformáid seo in GCD, GNM, PPI nó DPI.

Feicimid go n-úsáidtear ‘sa’ ansin, roimh ainmfhocail san uatha *agus* san iolra:

comach: ‘Fuair an long comach ar an gcarraig *sa cheódh*.’

deatach: ‘Scilling *sa mbreis* íoca ar gach deatach id chonntae: ar gach teaghlach.’

dingire: ‘Dingire eólach a chuir na séirdínidhe *sa bhosca* so, féach a bhfuil bailighe síos ann.’

deimhin: ‘Bheirim mo dheimhin duit go bhfuil iasc dá lithéid *sa bhfarraige*, do chonnac léim shúilibh cinn é.’

spalpaim: ‘Níl aon tSatharn *sa mbliadhain* ná spalpann an ghrian: ná go bhfoillsigheann sí í féin.’

meilte: ‘Beidh an t-uisce isteach ’s amach *sa brógaibh* sin, tá an bonn meilte fútha.’

¹⁶⁸ An amhlaidh go raibh tionchar ag an nós stairiúil maidir le *san* ar SO?

meirg: ‘Tá an mheirg dulta *sa cnámhaibh* chómh doimhin sin anois agat ná bainfeadh an saoghal mór obair asat.’

cosair: ‘B’fhada, na bliadhanta, do bhí spré scol Earmuis Smiot i gcosair chródh *sa cúirteannaibh*.’

mionuighim: ‘Ní raibh plána *sa fuinneógaibh* ná gur mionuigheadh ar nós na gainimhe.’

Feictear, ag breathnú dúinn ar na samplaí sin de ‘sa’, go gcuirtear séimhiú ar an ainmfhocal san uatha, urú ar an gceann a thosaíonn ar ‘f’, ach nach ndéantar aon athrú tosaigh ar an ainmfhocal san iolra. Ní fheicim tagairt ag Marie Louise Sjoestedt don mhúnla seo. In DPI (1938: 97), deirtear ‘Avec l’article singulier: *sən, sə* (insan); avec l’article pluriel *snə* (insna).’ Mar an gcéanna, níl tagairt d’úsáid an réamhfhocail ‘i’ móide an t-alt iolra in GNM, ach seo mar atá ann (1994: 511) ar ábhar an réamhfhocail ‘i’ móide an t-alt uatha, ‘Séimhiú is gnáthai ar lorg *sa, insa, isa* (< *i + an*): *sa bhloc, sa choill*; ach téann urú ar *f* ina dhiaidh: *sa bhfeirm*. Uaireanta cuireann *sa* urú ar *bl* nó *br* caol, m.sh. *sa mbreis, sa mbliain*.’ Tagaimid ar thagairt dó, áfach, in GCD (2000: 190):

sə ~ ənsə (~ snə) i gcumasc leis an alt san iolra, roimh chonsan, m.sh. *ə*

droum i v’i: sə ba:d’ *an dream a bhí sna báid* (6), **v’i:dər sə kə’ra:|d’i:**

d’er’₁ |ji:ər *bhíodar sna carráistí deireadh siar* (1).

Agus tagairt á déanamh do ‘sa’ anseo, cuireann ‘sa’ ‘t’ roimh ‘s’ in ainmfhocail bhaininsneacha agus fhirinsneacha araon. Faighimid leithéidí, ‘sa tsiopa’, ‘sa tsamhradh’, ‘sa tsaoghal’, ‘sa tseómra’ agus ‘sa tseachtmhain’ tríd síos:

cómhlucht: ‘Do bhí cómhlámh ag cómhlucht mhór *sa tsiopa* cómhair.’

cómhnaidheach: ‘*Sa tsaoghal* bhuadhartha, thrangaláta atá againn anois ní gearánta d’aonne a bhíos ag obair go cómhnaidhtheach: ó ló go ló: gan briseadh oibre.’

cruaidhcheart: ‘Bhítheas cruaidhcheart ar an mbaintreabhaigh bhoicht a’s an táille do bhaint dí toisc í do bheith ag tuilleamh corónach *sa tseachtmhain*: ródhian: níor géilleadh dá broid mar budh chóir.’

deagmhochóirghe: ‘Bíonn deagmhochóirghe ar fheirmeóiridhibh tímcheall ainmhidhthe *sa tsamhradh*, ní hannamh iad n-a suidhe le céad ghiolc an ghealbhain: éirghe ríluath.’

meadhrach: ‘Bhíomair ag cur dinn go meadhrach gan rud *sa tsaoghal* ag déanamh bráige.’

Mar an gcéanna, cuirtear ‘t’ roimh ‘s’ in ainmfhocail a thagann i ndiaidh ‘aon’:

cómhnaidhtheach: ‘Ambliadhna ní fheaca *aon tsnag* breac sa Ghleann Dearg, is deallramhtach go bhfuil sé tréigthe aige, agus bhíodh sé anchómhnaidhtheach lem chuimhne.’

dealbh: ‘Budh dhealbh an lá agam é: níl *aon tseilg* tréis an lae agam.’

dearóil: ‘Dearóil go maith do chaith sé an oidhche airéir, ní raibh *aon tsúil* go dtéamóchadh sé í: lag, éiglidhe.’

diaidh: ‘Ní raibh *aon tsliocht* ’n-a ndiaidh.’

dréacht: ‘An seanmháighistir briste ag dul ó cheanntar go ceanntar ag léigheamh a dhréacht as “Páidín Ó Dálaigh” nó *aon tseanscéal* eile a bhíodh aige: giota nó mioneachtra.’

drom: ‘Thugadar a ndrom leis ar an sráid: níor chuireadar *aon tsuim* ann.’

éagcuimse: ‘Éagcuimse an ólacháin a tháinig leis na saighdiúiridhebh: chaitheadar na tráthanna ag “diúghadh na gcáirt” is ní raibh *aon tseasamh* i gcath ionta.’

meáidhte: ‘Níl mo chúrsa-sa meáidhte fós aca, ní raibh *aon tsuidheachán* aca air.’

Ach ní fhaighimid ‘t’ roimh ‘s’ in ainmfhocail (bhaininscneacha nó fhirinscneacha) i ndiaidh na réamhfocal simplí eile agus an t-alt uatha:¹⁶⁹

meall: ‘Sé a raibh de chómharta ag seandúine an chnuic meall bheag oina *ar an slineán*.’

dalladh: ‘Táim dhá dhalladh amach *ag an saoghal*, ní fhéadfainn teacht ar a bhfuil d’fhiachaibh orm.’

¹⁶⁹ Réitíonn an nós seo, .i. gan ‘t’ roimh ‘s’ in ainmfhocail i ndiaidh na réamhfocal simplí eile, lena bhfuil in GNM (1994: 511), áit a deir Ua Súilleabháin ‘... ní chuirtear mar a mbeifí ag súil le hurú, m.sh. *as an slí*.’

éigheamh: ‘D’aithnígeas ar an éigheamh do chuala *fén sráid* go raibh rud éigin i dtreis: ar an ngleódh is ar an bhfaoithrigh.’

eile: ‘Chidheadh-se, a deireadh, daoine *ón saoghal eile*: an saoghal atá romhainn tréis bháis.’

eitre: ‘D’imthigh an tón *as an soitheach* nuair chaith na heitridhe, mar chaill sé a ghreim: an rian gearrtha: grainsidhe.’

gasta: ‘Is maith gasta ataoi gléasta, éadach glan, galánta umat; is tu pioctha, giobtha: néata: ar shlighe a thaitnígeas *leis an súil*.’

scoithim: ‘Sin é, tá go breágh agat, scoith leat do bhróga Domhnaigh *tríd an seachtmhain*: caith leat gan aon truagh dhóibh.’

Maidir leis an réamhfocal simplí ‘as’, feictear séimhiú á chur ar an ainmfocal ina dhiaidh, ar an gcuid is mó de. Maidir leis na samplaí sin gan séimhiú ina dhiaidh, ní léir, mar a fheicimid sa sampla seo a leanas, aon phátrún faoi leith in úsáid ag SO. Ag breathnú dúinn ar a bhfuil in GNM (1994: 503) ar an ábhar, luaitear difear idir séimhiú agus gan séimhiú i ndiaidh ‘as’: ‘séimhítear túschonsan ainmfhocail i ndiaidh *as* i gCorca Dhuibhne, mura bhfuiltear ag tagairt do rud ginearálta, m.sh. *amach as príosún, amach as phríosún Luimíni*.’:

téighim: ‘Theastuigh uaidh go raghainn *as Béarla* leis nuair chlaoidheas ar Ghaedhealaing é: go bhféachfaimís lé chéile céagainn dob oilte *as Béarla*.’

Feicimid nach raibh SO de réir a chéile maidir le focail a thosaíonn ar ghuta ag teacht i ndiaidh na réamhfocal simplí ‘go’ agus ‘le’. In amanna feicimid go gcuireann sé ‘h’ roimh an bhfocal, ach amanna eile go bhfágann sé gan athrú é:

ailliliú: ‘Ailliliú! Féach ar a cheann basctha, nách é fuair an tuiteam, *le hiongadh* deirtear san.’

acaointeach: ‘Nách acaointeach ataoi, fuairis oiread *le haonne*: gearánach.’

adharc: ‘Raigneadh luch *le heagla* isteach in adhairc ghabhair ó chat: bíonn scannruighthe n-a beathaidh ghá sheachaint.’

admhálach: ‘B’fheárr duit saoste do dheunamh de dhuine éigin eile seachas mise níor mhaith liom bheith admhálach le hobair chómh tábhachtach san: freagarthach, sásta le gabháil fé n-a deunamh ’n-a ceart.’

amhalachas: Ní bhead sásta le amhalachas mo hata, caithfead an hata féin d’fhágáil: cómhchlódh an hata.’

eanglais: ‘Níor chuir an bhiotáille láidir air le neart an duine, ach an oiread le eanglais meidhg: uiscealach meidhg: meadhg bheadh meascaighthe le huisce.’

tráchtáil: ‘Ceannaidhthe móra tráchtála Chorcaighe: iad so a bhíos ag díol ’sag ceannach go hiomadamhail maidir le ollmhuiridhe is oinmhuiridhe.’

Ní raibh SO de réir a chéile, ach oiread, i dtaobh úsáid an tséimhithe i ndiaidh an réamhfhocail shimplí ‘thar’. Ní hamháin sin, ach feicimid neamhleanúnachas in úsáid an tséimhithe sa réamhfhocal féin (.i. tar/ thar). Seo trí shampla ina dtagaimid ar an réamhfhocal agus é á leanúint ag an ainmfhocal céanna ach go bhfuil úsáid neamhleanúnach á baint as an séimhiú:

ceannródaidhe: ‘Léim ceannródaidhe na saighdiúiridhe *thar chlaidhe* fé scath, lean an sluagh a eisiompláir.’

cionnaire: ‘Léim an cionnaire a bhí ar na capailibh *thar claidhe* a’s lean an chuid eile é: an ceann tosaigh: an treóraidhe: an seólaidhe.’

trasna: ‘Tair trasna chugham: *tar claidhe*, abhainn, farraige, etc.’

Arís ar ábhar an tséimhithe, feicimid in amanna go gcuireann sé séimhiú i ndiaidh na haidiachta sealbhaí *mo* agus amanna eile nach gcuireann:

scil: ‘Chrom sé ar spreóitseáil do dhéanamh ar *mo mhéir* thinn ar nós aon dochtúra ag leigeant air go raibh scil aige: eólas is éisteacht leighis.’

beannachadh: ‘Is fada tuillte aige an méid a dubhrais leis, agus *mo mhórbheannachadh* dhuit mar gheall air = molaim go mór thu n-a thaobh.’

mí-: ‘Leis an mí-neart ó bheith laetheanta gan aon rud d’ithe thuiteas as *mo sheasamh*: laige.’

múchaim: ‘Bhí sé ró-láidir dom agus mhúch sé *mo cheann* síos ’on talamh: chuir sé sáidhte síos ann é.’

ach.

mór-: “*Mo mór-bheannacht duit*”, a deirtear lé duine go mbíonn rud déanta aige a chuireas sásaimh’; “*Mo mór-bhuaidhreamh é*” (scarbhas) lé rud gur chuma leat pé brón a chuirfeadh sé ar a thuilleadh’; ‘Go gcuiridh Dia an rath ort, sin é *mo mór-ghuidhe dhuit: guidhe mo chroidhe*’; ‘*Mo sean-mheilít scine ar mo nós féin, seanduine, i ndeireadh a maitheasa: a buille nách mór tugtha: gan puinn eile áise*’; ‘*Bhíos ró-shéithleach tar éis mo catha breóidhtighe chun aon oibre do dhéanamh: ró-lag.*’

Ach, feicimid nach neamhréir atá anseo ach nós atá sa chaint. In GCD (2000: 171) deirtear ‘is minic nach séimhítear consain liopacha i ndiaidh **m^s** (← **m^əs mo**), féach ... *beidh pian im muineál* (3), ... *cuirfidh san punt breise im pócasa* (2); i gcomórtas le ... *chomh ramhar lém mhéarsa* (3), ... *comhairle lém mháthair* (5), ... *rud éigint a thabhairt go dtím mháthair* (6).’ Agus má bhreathnaímid in *An tOileánach* feicimid an nós céanna ag Ó Criomhthain: ‘*Bhíos im peata ina theannta san*’ (2002: 1), agus níos faide ar aghaidh san alt céanna, ‘*Bhíodar so ar fad mór le linn mise do bheith im báb.*’

4.5 Réimíreanna

Nuair a smaoinímid ar an nós a bhí ag SO cloí leis an litriú foghraíochta, cuireann sé ionadh orm nach scríobhann sé an dara guta a chloistear go coitianta sa mhír threise ‘an-’ agus a réalaitear mar ‘ana-’ ach i gceithre shampla san fhoclóir ar fad:

coimhde: ‘Ar amannaibh bíonn an gheilt bhocht *ana-olc* a’s ní fuláir beirt bheith ’n-a fheighil.’

eadh: ‘Chuireas *ana-(n)-eadh* san óráid do thug sé uaidh i dtaobh talamhaidheachta: thógas árdcheann de: na nidhthe adubhairt sé thaitnigheadar liom go mór.’

sár-: ‘Creidim-se an uile fhocal uaidh, tá *sár-thaidhbhse* age n-a scéal: *ana-dheallramh* ar fad gur fíor é.’

síntiús: ‘*Síntiús ana-bheag* atá sa bhannc agam: suim bheag.’

Seo díreach dornán beag de na samplaí a fhaighimid ansin gan an leagan ‘ana-’ in úsáid:

áiteamh: ‘Áiteamh *an-bhoch* atá aige ann, chúig acra talmhan: fagháltas bocht.’

faic: ‘Ní raibh faic ar stoc indiugh: bhíodar *an-shaor*.’

luath-: ‘Bhí luath-chlos déunta againn air, thug duine éigin scéala *an-mhoch* leis: níor bh’fhada in ao’chor tárluighthe gur chualamair é.’

maith: ‘Bíonn sé go *han-mhaith* dosna bochtaibh, tugann mórán carthanachta dhóibh: fóghanta.’

maothuighim: ‘Thug sé airgead dóibh go maothfaidís mar bhíodar go *han-dhian* ’n-a choinne.’

marbh: ‘Talamh *an-mharbh* seadh é’; ‘Marbh-dhóchas atá agam as a mhaireachtaint, tá sé ró-imthighthe is baoghalach: dóchas *an-bheag, an-lag*.’

Tugtar neamhréir faoi deara maidir le húsáid an fhleiscín ar ábhar seo na míre treise ‘an-’. Amanna bíonn fleiscín idir ‘an-’ agus an focal ina dhiaidh, mar atá sna samplaí thuas, ach amanna eile ní bhíonn.¹⁷⁰ Faoi cheannfhocail eile ansin tagaimid ar na haidiachtaí céanna, a bhfuil fleiscíní rompu thuas, agus iad gan fleiscín:

comórtaisighe: ‘Is é seo an cluiche is comórtaisighe d’imreamair indiugh, imirt *andhian anshuaidhte* is eadh í: an cluiche is déine a himreadh a’s is mó líon rith.’

cómhnaidhe: ‘Beidh cómhnaidhe *anmhaith, anshlachtmhar* ort nuair bheidh an tigh nuadh agat: beidh áit mhaith áitrimh agat an’n.’

malartuighim: ‘Cad mhalartuigh é? ní bhíonn drundam anois as, a’s bhíodh sé *anchainnteach*, leanamhnach: d’athruigh.’

corcán: “‘Cad thugais ar an gculaith athchaithte sin?’ – ‘fuaireas ar mhargadh an tseanchorcáin í: *anshaor* ar fad, ar fad.’

Agus ansin tagaimid ar leithéid an dá leagan seo a leanas, mar iontrálacha éagsúla, ‘anbhás’ agus ‘an-bhás’ a bhfuil difear suntasach idir a mbríonna, agus a bhfuil tábhacht faoi leith ag baint leis an bhfleiscín a bheith ann nó as:

¹⁷⁰ Faoi ngeannfhocal féin tá fleiscín sna samplaí ar fad atá aige: **an-**: ‘an-Éireannach dob eadh an Piarsach: Éireannach maith, dílis. Cuirfidh sé an-shioc anocht: sioc trom. An-thalamh seadh Conndae na Midhe, reamharuigheann balláin ann i dhá mhí: talamh saidhbhir. Cnoc an-árd seadh Corrán Tuathail maidir le cnocaibh na hÉireann dho. Fear an-árd sa tsaoghal seadh Deibh: níos aoirde ná a chóimhleacaidhte.’

anbhás: *'f.l. drochbhás, bás gráindeamhail, oban. Is é fuair an t-anbhás, tuiteam as an dtrucaill sa mhuineál do bhriseadh: bás gráindeamhail.'*

an-bhás: *'f.l. bás maith, bás breágh. Fuair sé an-bhás, buidheachas le Dia, ní raibh ach luigheachán lae air agus gan tinneas ná deacair: bás chómh subhailceach 'sas féidir bás do bheith.'*

Ag breathnú dúinn ar shamplaí den chineál céanna in PPI agus DPI, feicimid gurb ann don ghuta cúnata ach go bhfuil an neamhréir chéanna iontu maidir le húsáid an fhleiscín. Seo a leanas cuid de na samplaí sin nach bhfuil fleiscín iontu:

anabhradán (DPI 10); anabuidheach (PPI 29); anacheó (PPI 35);
anachiúin (PPI 35); anaghal (PPI 6); anagheal (PPI 6); anamhoch (PPI 29);
anashleamhain (PPI 120); anasmúit (DPI 11); anathláth (PPI 120);
anathraochta (PPI 120)

Ag breathnú dúinn ar an réimír treise seo gan fleiscín, feicimid nach dtagann sé le samplaí eile a luaitear sa dá théacs céanna agus fleiscín iontu – ‘ana-bhocht’ (PPI 28), ‘ana-mheabhair’ (PPI 31), ‘ana-ghlic’ (PPI 34) – nó leis an gcuid sin de DPI (1938: 52) a phléann le réimíreanna, sa chaibidil ‘Composition et Dérivation Nominales’:

anə- (ana); excellence, degré élevé: *anəv'an* (ana-bhean) «une femme remarquable»; *anəvuar* (ana-mhór) «très grand».

Tá fleiscín sna samplaí a fhaighimid in GCD (2000: 471), agus aitheantas tugtha ag Ó Sé don leagan ‘ana-’:

An reimír *an-* **an(ə)**. Bíonn béim chothrom ar *an-* agus ar an bhfocal ina dhiaidh. Cuirtear roimh aidiachtaí é, m.sh. **'anə'x'ahəx**
an-cheathach ... an-chiotrúnta ... an-dhaíocúil ... an-fhoithiniúil ...
an-íseal ... an-shláintiúil; agus roimh ainmneacha, m.sh. ... *an-lá ...*
an-éadromú ... an-fhear.

Réitíonn DF (1984: 121) le GCD sa mhéid is go bhfuil fleiscín in úsáid sa dá fhoinse araon:

an- /an 1A,2/, **ana-** / anə 1A,2/ intensive pref. (*an-* is used before vowels and before *f* followed by a vowel; *ana-* is used before consonants, other than *f* followed by a vowel, and sometimes before vowels) ... *ana-bhrea* ... *ana-chruaidh* ... *ana-sheansúil* ... *ana-theipthe* ... *an-iseal* ... *an-fhíor* ... *an-aimhleasta* ... *ana-mhór* ... *ana-láidir* ...

Tá an neamhréir chéanna ann maidir leis an bhfleiscín i gcás na réimíre ‘ró’. Feictear fleiscín in úsáid amanna, agus gan fleiscín amanna eile.

cosamhlacht: “‘An raibh aon iasc airéir aca?’ – ‘cosamhlacht’: ‘ladhracha’ maithe: togálacha ná raibh *rómhór* ar fad, agus ná raibh beag ná sprionnlaithe.’

maslughadh: ‘Budh mhór an maslughadh di srón *ró-mhór* do bheith uirthé.’

craobh-chioth: ‘Ní fheadar cad deirim leis an lá, is mór liom a bhfuil de chraobh-cheathannaibh dhá bhaint laistiar: ceathanna reatha ná seasuigheann *rófhada* ach nách tuar iontaoibhe iad.’

masluighim: ‘Maisligheann an tsín aon rud do fágтар *ró-fhada* fúithe gan chosaint: máchailigheann.’

In DPI (1938: 52) ar ábhar na réimíre seo tá:

ro:- (ró-) «trop» *ro:è:stə* (**róaosta**) «trop âge»

i gcomparáid le CCC agus:

Mealladh an tsean-leinbh agat bheith d’iarraidh malairt áite do dhéanamh leis .i. gan aon dul agat air: tá sé **ró-aosta**, ró-thaithightheach (mealladh).

Tagtar ar shamplaí den chineál céanna i gcás na réimíreanna eile seo chomh maith: árd/árd-; mear/ mear-; mí/ mí-/ mío-/ mío; deagh/ deagh-; mór/ mór-; droch/ droch-/ droich/ droich-; lag/ lag-, srl. Tá ní eile anuas air seo le tabhairt faoi deara i gcás na réimíre ‘neamh’. Ní hé amháin go mbíonn fleiscín in amanna agus easpa fleiscín in amanna eile, ach amanna cuireann ‘neamh’ séimhiú ar an dara cuid den chomhfhocal, agus amanna eile ní chuireann:

cráin: ‘Sháidh sé chugham (chun etc.) ar nós na cránach (muice): gan géilleadh d’aon rud: go tulcamhail: go suthamhail: go haineólach, *neamhmín*.’

cranndacht: ‘Cranndacht mo chnámh nár leómhaidh dom teacht ar an gcóisir a’s ní hé *neamhmian*.’

lapadálaidhe: ‘Féach a shailiche d’fhág sí na háraistidhe tréis a nighthe, an lapadálaidhe cailín sin: cailín *neamh-chúramach*, *neamhghasta*.’

mear-: ‘Má cuirtear an fheóil ar an mear-thinneas atá san uillinn sin mar bheadh na céadta snáthad dhá sháthadh trí chuirfeadh lé *neamh-meabhair*.’

Níl an oiread sin samplaí de seo ag Sjoestedt ach tá – ‘neamh-aistear’ agus ‘neamhaistreach’ (DPI 52) aici. Má bhreathnaímid ar a bhfuil ag Ó Sé ar an ábhar seo, tagaimid ar chuid de na samplaí thuasluaite. Tá ‘neamhaistreach’ aige, ‘neamh-mheabhair’, ‘neamhspleách’ agus ‘neamhshuimiúil’.

Tá samplaí eile den réimír seo ansin agus an ‘h’ bainte de dheireadh an fhocail .i. ‘neam’. Tá samplaí de seo breactha tríd an téacs – samplaí ina dtosaíonn an dara cuid den chomhfhocal ar ‘b’, tagaimid ar ‘neamhbailbheacht’, ‘neambalbh’, ‘neambeannachtach’, ‘neambeó’, ‘neambuige’, ‘neambéasamhail’, ‘neambreágh’, mar shampla.¹⁷¹ Ag breathnú dúinn faoin litir ‘N’ tagaimid ar ‘neam-báidh’ mar cheannfhocal as féin, agus i gcás na samplaí eile ina dtosaíonn an dara cuid den chomhfhocal ar ‘b’ feicimid go luann SO ‘neamh-bhalbh’, mar shampla, agus an leagan neambalbh taobh leis. Mar an gcéanna, ‘neamh-bhaoghal’ (‘neambaoghal’), ‘neamh-bhlastacht’ (‘neamblastacht’) srl. Má

¹⁷¹ Tagraíodh in 4.4 thuas don chaoi nach gcuirtear séimhiú ar chonsain liopacha i ndiaidh *m*^f. Maidir leis na samplaí seo d’úsáid *neam-*, níor tháinig mé ar aon sampla sa téacs den mhúnla céanna i gcás ‘neamh + p-’ (.i. ‘neamp-’). Tháinig mé, áfach, ar leaganacha mar *neamhpháirteach*, *neamhphuiblidhe*, *neamhphraitineamhail*, srl.

bhreachnaímid ar a bhfuil ag Ó Sé feicimid go dtagraíonn sé don ghné seo i gcás ‘neamh’ agus focal ag tosú ar ‘b’: ‘n’a’mu:ən *neamhbhuan*.’¹⁷²

Ní raibh SO de réir a chéile maidir le húsáid síntí fada sa téacs. Ar na samplaí is coitianta a fhaighimid tríd an téacs tá ‘fear’ agus ‘féar’, agus ‘na’ agus ‘ná’. Ina theannta sin, meascann sé suas ‘fear’ agus ‘féar’ go minic, agus an dá cheann is mó den chineál seo a fheictear measctha suas aige – ‘sin’ agus ‘sinn’¹⁷³, ‘air’ agus ‘ar’. Seo cuid de na samplaí de ‘sin’ agus ‘sinn’, agus ‘air’ agus ‘ar’ a fhaighimid sa téacs:

áidhbheirseóir: ‘Áidhbheirseóir seadh é dá mbeadh na hadharca air: dá mbeidís *sinn* air b’é comhthrom an diaill féin é.’

athchomhaireacht: ‘Ní réidhtigheann an bheirt *sinn*, is fearr gan iad do shuidhe in athchomhaireacht: in aice nó lé h-ais a chéile.’

athrádh: ‘As a athrádh d’éirigh an clampar – dubhairt sé tréis a thoirmisc air gur amadáin *sin*.’

ceann: ‘Ná coingaibh ar feadh an lae *sin* ag éisteacht leat, cuir ceann ar an scéal dúinn: críochnuigh é.’

ceódh: ‘Thuit scailp cheóidh orainn idir an Tiaracht a’s Oileán Dubh agus chuir sí amugha ar feadh na hoidhche *sin*: bannc ceóidh: brat trom.’

leath-bhonn: ‘Beid *sinn* ’n-a mbrógaibh maithe nuair cuirtear leathbhuinn fútha.’

léir-: ‘Go saortar *sin* an léir-sceanadh atá déanta ar an bhfeoil bhreágh *sin* (gort, áit etc.): laitiméireacht gan aon deallramh: gan slacht ná cuma ar pé rud atá déanta.’

marthain: ‘Lé n-ár marthain ní raibh a lithéid d’uain againn ar éinne agus bhí againn air ag éisteacht leis ghá mholadh féin ’sa chuid gaisce: ó rugadh *sin*.’

mí-: ‘Bhídís *sinn* an-mhór lé chéile seal, ní lughá leó an diabhal féin ’ná a chéile anois, tháinig mí-charadas éigin eatartha: olc, ceal dilse.’

millim: ‘Mhillfeá *sin*, fan uainn: chlipfeá agus chrádhfá.’

mór: ‘Táid *sinn* ró-mhór ionta féin chun coidrimh do dhéanamh linne, bochtáin: mustarach, cúiseamhail.’

¹⁷² Ó Sé (2000: 472).

¹⁷³ Rith sé liom go mb’fhéidir gur ar mhaithe le béim a úsáideadh an leagan ‘sinn’, ach ag breathnú ar an gcaoi a bhfuil ‘sin’ in úsáid go minic mar fhorainm pearsanta, sa chéad phearsa iolra, ní bheinn cinnte de go raibh cúrsaí béime i gceist ag SO.

pasálaim: ‘Phasálfaidís *sinn* thu dá bhféadaidís é: do chlaoidhfidís.’

pramsálaim: ‘Phramsálfaidís *sinn* anuas ar do bholg dá leigtheá dhóibh féin: phasálfaidís is léimfidís.’

ainfhial: ‘Ní bhfuair truaigh ná tréan riamh aon nidh ós na daoibh *sinn*, dream ainfhial seadh iad: neamhghalánta, gan féile.’

trom-: ‘Bhíodh an oiread san trom-ghleóidh agann sa tseómra scoile nuair fhágadh an máighistir linn féin *sin* go mbainimís smúit as na fallaidhibh: fothrom gan chuimse leis.’

ablálaidhe: ‘Féach *ar* sin de ghort treabhtha, gach scríobh chómh cam le adharc reatha, ablálaidhe dob eadh an céachdóir: duine ná féadfadh céachda d’iondrabháil mar is cóir.’

ádhbhairín: ‘Ní fiú trácht ar an ngortughadh fuair sé, níl *ar* ach ádhbhairín: ní mór go mothófá ar éirigh dó.’

ainbhfios: ‘Bhíos in ainbhfios gur mhair aonne liom, mar nár chuala trácht ná tuairisc riamh *air* iad do bheith ann: bhíos dall ar a maireachtaint.’

allta: ‘D’imthigh an aindeise ar fad *ar* mar fheirmeóir, níl beithidheach ag siubhal na talmhan aige allta ná mín: aon tsaghas in ao’chor, díscighthe ar fad.’

amhras: ‘“An fear maith é” dhá fhreagra deifreacha *ar* seo: m’amhras é.’

aontuightheach: ‘Gníomh aontuightheach dom dul chun a theasardhan agus ná bíodh a mhilleán *air* aonne eile: chuadhas asam féin.’

athrughadh: ‘Rugadh *ar* ag athrughadh na gcártaidhe: ag tógaint cártaidhe áirighthe agus ag cur cártaidhe eile n-a n-ionad.’

beagmhaitheasach: ‘Rud beagmhaitheasach seadh iascaireacht anois, mar níl aon luach *ar* = ní bhíonn aon rud de bhárr bheith ag iascach.’

bearradh: ‘Tá sé n-a chaora bhearrtha agat = do chuadhais ró-lom *air* a cheann.’

cáirde: ‘Rud ar cáirde ag eisean rud in aisce: ní bhíonn fonn *ar* íoc as aon rud.’

cáiseamh: ‘Tréis bháis do dhuine, dá fheabhas ar an saoghal so é, is beag an cáiseamh do chuireann sé *air* aonne, dá chruthughadh dhuit gurb ait é toisc an tsaoghail: brón ná cuimhneamh.’

cíosaidhe: ‘duine go mbíonn *ar* cíos d’íoc.’

clóidhdheas: ‘Cad budh mhéine liom ná cailín clóidhdheas lém thaoibh *air* chóisir go mbeadh gach óigfhear ag tnúth lé n-a gáire: cailín áluinn.’

choidhche: ‘D’fhógras *ar* fanacht ó scéimh na faille lé n-a conntabhairt, ach lean sé dhá bhruachaireacht riamh a’s choidhche gur síos leis gan sos.’

donaidheacht: ‘Bíonn *ar* dul ’on Eilbhéis gach geimhreadh le donaidheacht a shláinte: aindeise: olcas.’

draostacht: ‘Cuireadh príosún mí *ar* lé draostacht a chainnte i bpoiblidheacht: cainnt neamhghlan, neamhthaitheamhach.’

lomrach: ‘An ceann lomrach atá air: mothalach: gruaig *air* nós olna ar chaoire.’

mion-: ‘Mion-láimhseáil a bhí agam-sa san airgead, ní bheadh aon chunntas agam *air* cá ngeóbhadh sé: fíor-bheagán bainte.’

moch: ‘An té go mbíonn *ar* bheith moch ní misde dho dul a chodladh luath.’

muirn: ‘Tá muirn an domhain *air* an leanbh ag faire fhir na gcleas: áthas ar a chroidhe.’

mursaireacht: ‘Bíonn fonn mursaireachta *ar* leis an gcriú, sin é an fáth ná luigheann éinne ró-fhada leis: fonn bheith ag órdughadh ortha ’sag tabhairt sclaimheanna ortha.’

náire: ‘Do chreideamh d’admháilt gan eagla gan náire *air* bith: támáilteacht: go dána láidir os ard.’

pictiúr: ‘Dá mbeadh duine is droich-íde *ar* ón aimsir, é bheith salach nó ionnramhála go holc, déarfí “is deas an pictiúir é!”.’

rinn-: ‘Bíonn an oiread san rinn-ghreithil *ar* chun an tsaoghail ná déanfadh sé stad nóiminte chun cainnte leat: deabhadh is fotharaga an domhain uile.’

saighdeach: ‘Thug sé fúm go saighdeach: bhí nimh *ar* chugham: gonta.’

tagaim: ‘Tiocfar thar an mbuachaill sin fós lé n-a chlisteacht: beifear ag cainnt *ar* lé n-a fheabhas.’

tréan-: ‘B’é toil Dé an tréan-éifeacht a bhí leis an bhfear is gur áitigh seo ortha gan aon rud mío-rothagach do déanamh: an fhuaimneant ’san éifeacht *air* fad.’

úrnaighe: ‘Tosach na guidhe do bhéal na úrmaighe: an té a thugas mallacht gurb *ar* féin a thuitfidh sí.’

Feicimid na forainmneacha pearsanta ‘me’ agus ‘mé’, ‘tu’ agus ‘tú’, ‘thu’ agus ‘thú’ in úsáid tríd síos in CCC. Má bhreathnaímid in GNM (1994: 501-502), tagraítear ann don nós seo, agus tugtar leid maidir le húsáid na bhfoirmeacha éagsúla:

Tá foirmeacha áinsíocha nua de na forainmneacha *mé* agus *tú* tagtha chun cinn, .i. *me/mi, tu, thu* ... Tuairimíonn Diarmuid Ó Sé gur as na foirmeacha treisithe *mise, tusa* a fuarthas *mi* agus *tu*, agus i gcás *me* (mar cailleadh róluath an fhoirm *meise*) gur giorraíodh an guta fada é ag leanúint an mhúnla *tú : tu* ... Is féidir *thu* a úsáid tar éis guta, ach tá seo ag géilleadh don fhoirm *tu* ar mhaithe le soiléireacht. Is iad na foirmeacha gairide a úsáidtear i gcónaí ach amháin nuair a bhíonn an forainm ina ainmní agus é díreach i ndiaidh briathair (seachas an chopail), m.sh. *bei' mé, bhuail sé me/mi, is tu.*

Ag breathnú dúinn ar a bhfuil ag SO in CCC, feicimid an síneadh fada ar 'mé' mar ainmní briathair corruair, ach ní fheicimid seo tríd síos. Is sampla maith é an chéad cheann a leanas den úsáid a bhí i gceist in GNM. Feicimid 'me' agus an bhri chuspóireach leis, ach 'mé' agus é ag teacht díreach tar éis an bhriathair. Mar an gcéanna, tagaimid ar shamplaí de 'tú' agus 'tu' agus gan pátrún faoi leith le feiceáil:

lag: "Agus annsan adubhairt Samson léi, má cheanglaid siad me lé seacht ngadaibh úra nár tiormuigheadh riamh, annsan beidh mé lag, agus beidh mé mar gach nduine eile" (Breitheamhain XVI. 7): fann: gan puinn nirt.'

machtuighim: 'Ní thuigeann tú fós cad tá ar bun agam, machtuigh leat mar sin: cuimhnigh a's smaoinigh go doimhin air.'

Ach, tá neart samplaí ann nach leanann an múnla sin, .i. an forainm díreach tar éis an bhriathair gan síneadh fada air, agus an forainm ina chuspóir le síneadh fada:

líomhtha: 'Cheannuigheas bórd líomhtha ar bheagán, budh bhreágh leat féachaint air, chidhfeá tu féin ann tá sé chómh gléasta san: críochnuighthe ar fheabhas.'

réidh-: 'Ní haon réidh-iomard é seo orm ach rud a leanfaidh me an dá lá dhéag is faid mhairfead: máchail shuarach.'

suas: 'Nuair chonnaic sé mé tháinig sé suas chugham: fém dhéin.'

4.6 Briathra

Ó thaobh na mbriathra de, feictear claonadh na Mumhan don fhoirm tháite tríd síos. Ag cur na leaganacha briathartha i gcomparáid leis na leaganacha mar atá siad in GCD (2000: 245-322) feictear go réitíonn siad le chéile; san Aimsir Chaite, is foirmeacha táite iad an chéad agus an dara pearsa uatha, an chéad, dara agus tríú pearsa iolra *-(e)as/-(a)is/-(e)amair/-(e)abhair/-(e)adar*; san Aimsir Ghnáthchaite, is foirmeacha táite iad an chéad agus an dara pearsa uatha, agus an chéad agus an tríú pearsa iolra *-(a)inn/-t(e)á/-imís/-idís*; san Aimsir Láithreach, is foirmeacha táite iad an chéad phearsa uatha, agus an chéad phearsa iolra *-(a)im/-(a)imid*. Luann Ó Sé (2000: 251) idir fhoirm tháite agus fhoirm scartha leis an tríú pearsa iolra (Aimsir Láithreach),¹⁷⁴ agus feictear an dá fhoirm ag SO, m.sh.:

ciapadh: ‘Aicme chiaptha iseadh na fíogaidhe chéadna, ag stracadh éisc a’s líon: *cuireann siad* achrann agus dochar ar an iascaire.’

uallachas: ‘Ghní éadaighe breághtha uallachas: *cuirid* tóirtéis ag duine as féin.’

San Aimsir Fháistineach, feicimid idir fhoirmeacha táite agus fhoirmeacha scartha don chéad agus dara pearsa uatha, agus don tríú pearsa iolra. Is iad *-f(e)ad/ -f(a)ir/ -f(a)id* na leaganacha táite:

ceileatrom: ‘*Cuirfead* ceileatrom ort gan rudaidhe áirighthe rúnda d’innsint: scáth: cúl bhántacht trí náire.’

cómhnaidhe: ‘An raghaidh cómhnaidhe choidheche ort? an *gcuirfir* aon chrích ar do bheatha – tigh a’s bean do bheith agat, a’s sos ded fhánaidheacht.’

cunntas: ‘Téighir go dtís na Gárdaidhe agus *cuirfid* cunntas ar an té atá imthighthe ar fán: *cuirfid* lorg air.’

¹⁷⁴ Ag breathnú ar an mbriathar seo ‘cuir’ in GCD (2000: 251) feicimid go luaitear ‘cuireann siad’, ‘cuirid’ agus ‘cuirid siad’ san Aimsir Láithreach, 3ú pearsa iolra. Ní fheicimid in CCC ach an chéad dá leagan, ‘cuireann siad’ agus ‘cuirid’.

Foirm tháite atá sa chéad phearsa iolra, i gcás na mbriathra rialta, ach go bhfuil dhá leagan éagsúla ann *-f(a)imid/ -f(e)am*.¹⁷⁵

saoghal: ‘Tá súil agam go *mbuailfimíd* lé chéile ar an saoghal eile: go mbeam i bhfochair a chéile sa tsíorraidheacht.’

céidghrinne: “‘A úncail, *buailfeam* lá breágh éigin lé chéile, le cóngamh Dé”, ars mo chara Séumas, “agus beidh céudghrinne na dighe againn i gcuideachtain shuairc”: sárdheoch.’

Sa Mhódh Coinníollach, ansin, is foirmeacha táite iad an chéad agus an dara pearsa uatha, agus an chéad agus an tríú pearsa iolra (*-f(a)inn/ -f(e)á/ -fimís/ -fidís*):

tríd: ‘Léigh sé an cúnntas dom tríd is tríd go *dtuigfinn* an uile fhocal de: go mion is go cúramach.’

ceódh: ‘Scaipeadh an ceódh det inchinn agus b’fhéidir go *dtuigfeá* cad budh cheart duit do dhéanamh: rud éigin atá ag cosc t’inncheann ar bheartughadh mar is ceart di.’

aragal: ‘Dá n-éistigheadh cuid den aragal b’fhéidir go *dtuigfimis* féin a chéile: cuid den ngleódh.’

fearr: ‘Dhruideadar in aice an chainnteóra ionnas go *dtuigfidís* níos fearr é: go mbeadh a chainnt níos soiléire aca.’

Feicimid *-idh* (úsáideann SO idir *-idh* agus *-idh*) mar fhoirceann leis an dara pearsa iolra sa Mhódh Ordaitheach:

claibéis: ‘*Cuiridh* uaibh an chlaibéis ar phóstaidheachaibh ná déanfar a’s *labhraidh* ar rud éigin go mbeidh fuaimneant leis: an siotha seatha gan ciall ná brigh leis.’

Maidir leis an Modh Coinníollach, cuireann SO an fhoirceann *-fí* le tromlach na mbriathra saora sa mhódh sin, fiú na cinn a bhfuil fréamh leathan acu. Tagaimid ar ‘ceannófi’,

¹⁷⁵ Maidir leis na briathra neamhrialta, is iad na foircinn chéanna seo (*-fimíd/ -feam*) a fhaighimid i gcás na mbriathra ‘abair’, ‘beir’, ‘clois’, ‘déan’, ‘feic’, ‘ith’, ‘tar’ agus ‘tabhair’. Tá leaganacha faoi leith ansin, i gcás na mbriathra ‘bí’: *beimid/ beam*; ‘faigh’: *gheobhaimíd/ gheobham* (tugann Ó Sé (2000: 289) aitheantas d’fhoirmeacha dar tús *gh-* ach is iad na leaganacha ‘*geobhaimíd*’ agus ‘*geobham*’ (mar an gcéanna sna pearsana eile - gan an ‘gh’) atá tugtha ag Ó Sé mar phríomhfhoirmeacha); ‘téigh’: *raghaimíd/ ragham*.

‘dhéanfí’, ‘déarfí’, ‘faghfí’,¹⁷⁶ ‘tabharfí’, agus ‘tugfí’, mar shampla. Má bhreathnaímid ar a bhfuil in *An tOileánach* a mhalairt de nós a fheicimid ann, .i. an foirceann leathan á chur leis an bhfréamh caol. Tagaimid, mar shampla, ar ‘cuirtaí’ (2002: 10), ‘faighfá’ (2002: 141), ‘chloisfá’ (2002: 159), ‘cuirfaí’ (2002: 195). Seo mar atá in GNM (1994: 520) ar an ábhar seo:

Tá foirmeacha caola agus leathana ag an saorbhriathar sa mhodh coinníollach, ach bíonn sé leathan i gcónaí, geall leis, i gCorca Dhuibhne

...

Ní raibh SO leanúnach maidir le ceist an tséimhithe ar bhriathra saora – níl séimhiú in úsáid ar bhriathra saora na mbriathra rialta san Aimsir Chaite, agus amanna feictear séimhiú ar bhriathra saora na mbriathra neamhrialta san Aimsir Chaite, ach amanna eile ní fheictear:

airigheach: ‘Chodail an t-airigheach agus thángthas i ganfhios ar an gcampa n-a shuan: an foraire, saighdiúir fartha.’/ **réidh-:** ‘Tángthas réidh-obann orm cé go raibh súil agam leis, am éigin: cuibheasach.’

tréigim: ‘Nuair chonnacthas dóibh go raibh an long ag súncail thréigeadar í: d’imthigheadar aisti.’/ **cómhthoil:** ‘Nuair connacthas dom gur bh’é cómhthoil na ndaoine é do thoghadh mar theachta chulas, mar nár mhaith liom dul i dtreis na ndaoine: gur bh’é toil na ndaoine uile é.’

Brúch: ‘Chómh luath a’s chonnaic an bhrúch an scabal shnap í agus d’imthigh lé fé dhéin na mara. Ní fheacthas riamh ó shoin í.’/ **cainnt:** ‘Ní feacthas riamh é ach cainnt dheas aige (searbhas): cainnt neambanamhail.’

Mar an gcéanna, feictear séimhiú amanna ar an mbriathar saor sna haimsirí agus modhanna eile, agus amanna eile ní fheictear. Chomh maith leis sin, tá roinnt mhaith samplaí ann ina n-úsáidtear an leagan ‘bheir-’ san Aimsir Láithreach (< ón mbriathar ‘do-bheir’):

¹⁷⁶ Feicimid fréamh an bhriathair seo, ‘faigh’, leathan aige don chuid is mó trí na haimsirí agus modhanna éagsúla.

slán: ‘Bheirim slán a bhréagnuighthe ar neach ar bith: cuireadh d’éinne é do bhréagnughadh gur féidir leis é.’

súil: ‘Bheireann deoir ón súil suaimhneas don chroidhe: éadtromuigheann gol maith an brón.’

Tagaimid ar chuid mhaith leaganacha briathartha canúnacha chomh maith – go háirithe an claonadh le ‘t’ a chur ag deireadh ainmneacha briathartha, mar shampla: admháilt, aithneamhaint, athbheochtaint, cailleadhaint, claidheachtaint, fágaint, fanamhaint, feicsint, friotháilt goilleamhaint, maireachtaint, méachtaint, sceitheachtaint, sroicheamhaint (agus sroichint), tharlachaint, thógaint:

mór-: ‘Caithfead a admháilt gur bhain sé preab asam nuair bhuaíl sé an doras isteach, mar ná raibh mór-choinne agam leis: gan bheith deimhnightheach go raibh sé ag teacht.’

fadhábáil: ‘A leithéid d’fadhábáil ní bhfuairas riamh ag imirt chártaidhe: bualadh: me ag cailleadhaint “chómh tiugh le tiul”.’

connradh: ‘Moladh ar dhá thaobh na Mara Meann an connradh so do cheangaladh idir Shasana is Éire lé déidheanaighe, mar a bhfuil sé geallta ag Sasana ár bpúirt d’fhágaint agus béascháin earraidhe ar an dá thaobh do scriosadh.’

mór: ‘Ar mhór leat me d’fhanamhaint annso anocht?’

míonla: ‘Ní hi gcómhnaidhe do bhíonn sí sin míonla, b’fhiú dhuit strán d’fheicsint uirthé.’

mion-: ‘Cortha, traochta ó bheith ag mion-fhreastal ar gach éinne sa tigh: ag friotháilt ortha go cúramach.’

machnamh: ‘Budh ró-bheag an machtnamh a bhí agat orm-sa ná ar connas mar bhíos ag maireachtaint nuair bhí rud agat a’s gan aon easnamh ort.’

costirim: ‘Fiadhchloch ar lagtrágha fiú amháin nách féidir a sroicheamhaint costirim.’

sroichint: ‘Coimeád (congaibh) do ghreim, táim ag sroichint: ag teacht go tapaidh go dtí thu.’

cáirde: ‘An bhfuilir ag brath ar go bhfillfidh an t-ádh ort? is eagal liom go dtabharfaidh do gheall cáirde duit: an rud go bhfuil muinín agat as a tharlachtaint ní thiocfaidh chun cinn chodhche.’

magadh: ‘Bíonn magadh a’s magadh ann, ach bíonn rudaidhe ró-íogair nách féidir do *thógaint* ’n-a magadh .i. nidhthe áirighthe dá mhéid sult do gheóbhfi asat fútha ach gan dul ró-fhada nó chun “seanbhróg”.’

Mar ‘tarrac’ a fheicimid ainm briathartha an bhriathair ‘tarraing’, agus mar ‘tairng’ atá an briathar féin:

moillighim: ‘Moilligh léid lámh, táir ag *tarrac* ró-theann.’

cumhang: ‘*Tairng* go cumhang ar an airgead san, mar sin a bhfuil lé fagháil agat.’

Ina theannta sin, tagtar ar na leaganacha ‘chonnac’,¹⁷⁷ ‘dubhart’ agus ‘thána’ mar fhoirmeacha táite sa chéad phearsa uatha, aimsir chaite:

léir-: ‘Nuair *chonnac* doimhneas a’s leathad an ghleanna thugas léir-rothag fé, b’*é* toil Dé gur léimeas é: rith lúthmhar fuinneamhail.’

tagtha: ‘Cé go *ndubhart* leat deireadh do bheith agat táir tagtha rómham uair eile: mé sárúighthe agat.’

chómh: ‘Chómh luath agus *thána* isteach chonnac láithreach ná raibh fáilte rómham: an túisce: díreach ar mo theacht.’

Feictear na leaganacha ‘inns’ (‘d’innseas’, ‘d’innseadar’, ‘innseann’, *srl.*) agus ‘seim’ (‘seim’, ‘sheim’, ‘seimeann’, *srl.*) in úsáid mar fhréamhacha:

feas: ‘*D’innseas* dóibh an méid is feas in-a thaobh: go bhfuil cur síos air nó atá ar eólas.’

craobhscaoilim: ‘Na saighdiúiridhe a mhairbh é agus é ’n-a bhráighe aca, chraobhscaoileadar ar a chéile trí phóit: scéidheadar, *d’innseadar* an cion den mbeart a dhein gach aonne aca.’

innisim: ‘Ó’s fear mise a innseann an fhírinne, etc. .i. go mbíonn an fhírinne agam do shíor.’

ceólán: ‘Cá bhfuairis, a Shéamaisín, an ceólán gleóidhte? seim dom air: gléas beag ceóil.’

ceól: ‘An diall me gur dhóigh leat gur cheól sidhe é ag seimint ar an bpíob: *sheim* sé go sárbhinn.’

¹⁷⁷ ‘(do) *chnuc*’ atá in GNM (1994: 528), ach is é ‘chonnac’ an litriú a fhaighimid tríd síos in CCC.

feille-bhinn: ‘Seimeann sé go feille-bhinn, budh bhreágh led chroidhe bheith ag éisteacht leis: go han-cheólmhar.’

Seo an leanas mar a fheicimid an briathar ‘seas’ sa téacs:

ceileabhradh: ‘*Sheasaimh* fear an tighé ag ursain an dorais ag tabhairt ceileabhartha do gach n-aon dá dtáinig isteach: ag cur fáilte rómpa.’

seasuighim: ‘*Sheasuigheadar* an ball d’aindeóin ar deineadh chun iad do chur as: choimeádadar a ngreim ann’; ‘*Sheasuigheas* é an fhaid fhéadas is níor bh’fhada san, bhí teanga ró-bhorb aige: bhroiceas leis: d’fhoidhnigheas leis’; ‘Má *sheasuigheann* an cogadh so déanfaidh sé scrios ar an saoghal: má leanann air i bhfad’; ‘Níl ann anois ach an fhaid a *sheasóchaidh* sé go bhfóirfidh: saoghal gearrid atá roimis: níl ann ach an áirighthe sin’, srl.

Tagtar, chomh maith, ar na foirmeacha seo a leanas den bhriathar ‘maraigh’:

ablach: ‘*Mhairbh* an madra cheithre caoire ach ní aithneófa céir leis iad mar ní raibh ann ach na hablaigh: na corpáin míochúmtha, stolta, stractha.’

admhálach: ‘Deir an saoghal mór gurbh é do *mhairbh* an t-oifigeach, ach níl sé admhálach ann: ní aontóchadh sé sin.’

marbhaim: ‘Nuair chidhfíd a bhfuil agat is gan faic aca féin marbhóchaidh san ar fad iad: crádhfaidh san an croidhe aca’; ‘*Mharbhóchaidís* a chéile ar fighe fíodha: raghaidís i gcoinnibh a chéile go dtín t-urchar déidheannach ar neamh-nidh: tá olc an domhain aca dá chéile’; ‘Go marbhuighidh an bás thu! ná héisteóchadh maran agat atá an gleódh: go gciúnuighidh!’

Ar an gcaoi chéanna feicimid ‘chabhair’ mar Aimsir Chaite an bhriathair ‘cabhraigh’:

buidheach: ‘Ní hiongadh gur *chabhair* sé leat, duine buidheach seadh é: duine ná dearmhadann maitheasa adéintear air i gcúiteamh.’

comhthrom: ‘*Chabhair* sé liom ar feadh dhá lae ag aistriughadh rothaidhe agus thugas a chomhthrom chóganta dho ag cabhradh leis ag gártnóireacht: thugas a chómh cabhartha dho.’

feidhm: ‘In am feadhma níor theip sé orainn, *chabhair* sé linn: le linn an ghábhtair: i mbroid an lae chruaidh.’

neartuighim: ‘Lé linn a ghábhtair is minic do neartuigh sé léi gur thug biadh is airgead dhi: *chabhair* sé léi.’

‘Bailbh’ an fhoirm atá san Aimsir Chaite agus sa Mhodh Ordaitheach (an dara pearsa uatha) ag an mbriathar ‘bailigh’.¹⁷⁸

sleanntach: ‘*Bhailbh* sí chúiche síos ina mála sleanntaigh bhreághtha fheóla i gcóir na seachtmhaine: stiallacha: blúiridheacha breághtha fada bainte de gheannc budh mhó.’

cnocán: ‘Cuir an cnocán díot! scrios! *bailbh*’ (bailigh leat).

croiceann: “*Bailbh* (bailigh) uaim, nó is tinn duit”, arsa mise leis, agus *bhailbh*, ní raibh aon tslighe eile agam chun é do chur as mo chroiceann: a chúram do chur díom.’

éaluighim: ‘Éaluigh! faid is bheidh eaga agat air, táthar chughat: bailigh (*bailbh*) leat i ngan fhios, tá do namhaid chughat.’

fágálach: ‘*Bailbh* (bailigh) chughat na fágálaigh (éisc etc.) sin; dréir deallraimh ná fuil tur ag aonne ortha: rudaidhe a fágadh le n-a neamhmhaitheasa.’

Feicimid meascán den dá leagan ‘bhein’ agus ‘bheinn’ don chéad phearsa uatha Modh Coinníollach (den bhriathar ‘bí’) tríd an bhfoclóir:

aimhréidh: ‘Dá me thu, ní *bhein* ag brath rómhór ar chabhair an fhir sin, duine aimhréidh seadh é: níl sé seasmhach n-a thuairimidhíbh, n-a ghealleamhaintidhíbh nó n-a charadas.’

aithchimeach: ‘Mara bhfuil fonn ceart air cabhradh linn ní *bheinn* aithchimeach air dá mé thu: ag lorg go h-umhal air.’

áiteóireacht: ‘Ní *bhein* ag áiteóireacht ar aonne ná h-éisteóchadh le fuaimcant: ag treasnghal, ag tabhairt freagartha ar chainnt gan deallramh.’

aithrigeach: ‘Ní *bheinn* im aithrigeach ar bhiadh do ghoid fé ocras: ní bheadh sé n-a dhrochghníomh ar mo chroidhe: trí chéile choguais.’

¹⁷⁸ An amhlaidh nach leagan róchoitianta a bhí sa leagan seo ‘bailbh’ sa mhéid is gur thug SO an leagan ‘bailigh’ chomh maith i dtromlach na samplaí?

Chomh maith leis na leaganacha sin ar fad, feicimid ‘dein’, agus in amanna ‘déin’, san Aimsir Chaite, san Aimsir Ghnáthchaite, san Aimsir Láithreach, sa Mhodh Ordaitheach agus sa Mhodh Foshuiteach. Is é an leagan ‘dein’ an leagan is coitianta den dá leagan. Feicimid, mar shampla, sé shampla is seachtó de ‘nóir dhein’, ach díreach ceithre shampla de ‘nóir dhéin’:

athchara: ‘Lé truagh do lé n-a bhochtanaicht d’aindeóin a ndéarna sé orm *dheineas athchara* dhe: d’éirigheas mór airís leis.’

breall: ‘D’fhág sé breall uirthé: gheall sé go bpósfadh í ach *nóir dhéin*.’

deis: ‘Is iomdha deis do dheineas do, *dheininn* rudaidhe do thabhairt ar iasacht do, d’oibrighinn do lé linn broide agus a lán eile: comaoin: maitheas a oireadh do.’

breugadh: ‘Is mór an breugadh ar sheandaoibh an seantháille do bheith aca: *deineann* sé sásamh agus ceannsughadh.’

naoscaire: ‘Cúram ná gnóth *ní dheineann* ach ag imtheacht in a naoscaire ó bhaile go baile: duine fuar, díomhaoin, leisceamhail.’

lón: “‘Go *ndeinidh* sé lón síorraidhe dhuit maran agat atá an dúil ann”, deirtear lé duine go mbíonn ampla bídh air.’

longuighim: ‘*Dein* aithrige, ná longuigh i bpeaca, ní fios cathain ghlaodhfadh Dia ar dhuine: ná fan ann.’

suas: ‘*Déin* suas an táille go ndíolad thu: déin amach an tsuim atá ag dul orm.’

Tá cuid mhaith samplaí ann san Aimsir Chaite ina bhfeicimid ‘rinne’, agus, ait go leor, ‘ní rinne’, in úsáid:

abláil: ‘*Ní rinne* sé riamh d’aon ghnóth ach abláil: neamhchríochnamhail, neamhshlachtmhar.’

aindearbh: ‘Dá fhaid m’aithne air *ní rinne* sé riamh aon nidh do gheall sé, tá sé ró-aindearbh: taomanach.’

anuaisle: ‘Sin fear nách bhfuil aon anuaisle ann, *ní rinne* sé gníomh sprionnlaithe riamh: ceal uaisleachta, ceal a bheith ann nidh neamhfhearamhail do dhéanamh.’

beagnidh: ‘Nuair chuala go rabhais breóidhte *ní rinneas* de ach beagnidh mar nár shaoileas go rabhais chómh dona san = nóir chuireas aon tsuim ann.’

buille: ‘Ní rinneas puinn oibre indé, trí leathanacha agus rinneas buille maith indiugh, deich leathanacha: cuid mhaith.’

caillteach: ‘Beart budh chailtighe ’ná í *ní rinne* fear riamh ar a chóimhchréatúir ’ná **rinnis** gan lámh chóganta do thabhairt dod chomharsain agus é id chumas: budh mheasa, budh neamhfhearamhla, budh mheathta.’

measc-: ‘Bhí an cúram ró-mhaith dho, *ní rinne* sé ach measc-riar ar an ndéirc: riar mío-chothrom.’

Má chuirimid líon na samplaí in CCC de ‘níor dhein’ agus ‘ní rinne’, agus ‘níor dheineas’ agus ‘ní rinneas’ i gcomparáid le chéile feicimid gurb iad na leaganacha ‘níor dhein’ agus ‘níor dheineas’ na cinn is coitianta. Sé shampla de ‘ní rinne’ agus dhá shampla de ‘ní rinneas’ atá sa téacs, ach trí shampla is fiche de ‘níor dheineas’ agus sé shampla is seachtó de ‘níor dhein’ atá ann.

4.7 Úsáid an Ghinidigh

Maidir le húsáid an ghinidigh, ní raibh SO de réir a chéile. Má dhírímíd ár n-aird ar an úsáid a bhaintear as ‘chun’ sa téacs feicimid na patrúin seo a leanas:

1) ‘chun’ + ainmfhocal/ ainm briathartha = ginideach in úsáid

aimhleas: ‘Nílir ghom chur ar m’aimhleas á chómhairleach dom teacht *chun cómhnuighthe* san tigh sin? ghom chur amugha: ar an mbealach mícheart.’

aistearach: ‘Oileán ró-aistearach seadh Oileán Árann san nGeimhreadh *chun cuairde*: ró-fhada ón míntír.’

aithrigeach: ‘Aithrigeach maith seadh thu, chidhim ag dul *chun teampaill* gach lá thu: duine atá cathuightheach i dtaobh do ghníomh.’

bailiughadh: ‘Bíonn sé ag bailiughadh *chun tigh*e de ló agus d’oidhche = bíonn sé ag soláthar don dtigh.’

cóisireacht: ‘Cá bhfuil log na cóisireachta san ósdlann so? an seómra go mbailightear ann go tromshluaghach *chun ithte* agus *ólta* go fairsing, flúirseach, súgrach.’

2) ‘chun’ + ainmfhocal + ‘do’/ ‘a’ + ainm briathartha = don chuid is mó úsáidtear an ginideach, ach cor shampla gan an ginideach in úsáid. Ag breathnú dúinn in GNM (1994: 492), deirtear ann, ‘Is gnáthaí anois gan díochlaonadh a dhéanamh ar chuspóir an ainm bhriathartha i gcomhthéacs den saghas seo: *chun an obair a dhéanamh*, ach níl deireadh fós leis an nós stairiúil, .i. *chun na hoibre a dhéanamh*.’ Meascán de nós nua-aimseartha agus den nós stairiúil, mar sin, a fhaighimid in CCC:

adhaint: ‘Má spriogair an duine tógtha san beir ag adhaint mioscais idir é féin is an té go bhfuil sé ag cúlchainnt air: beir ghá mhisniughadh *chun clampair* do dhéanamh eatartha.’

agairt: ‘Dligheadóir ag agairt do chúise dhuit: ag aighneas ar do shon *chun comhthruim* d’fhághail duit.’

agraim: ‘Agair do dhíoghaltas orm anois, má tá sé de mhisneach agat: déin do dhícheall orm *chun cúiteamh* do bheith agat.’

aimsighim: ‘Nuair bhí an t-urchar deireannach caithte aige d’aimsigh sé a chloidheamh: chuaidh sé i leith a chloidhimh *chun troda* do dhéanamh.’

aisteach: ‘Is aisteach an duine thu *chun scéal* d’innsint, cuirir ag gáiridhe mé: greannmhar, seódhamhail.’

cóisir: ‘Bhíos ar chóisir Ghiúdach i Lonndain um Nodlaig agus is annamh do chonnac oiread seódraidh, feabhas bídh is siamsa: cruinniughadh tagtha ar coinneamh *chun seal* do chaitheamh go subhailceach, sùgach.’

leanbaidhe: ‘Ná tógtar air rudaidhe do dhéanamh thar a thuigsint níl aige fós ach aois leanbaidhe: ró-óg *chun céille* do bheith tagtha léi.’

neamh-shíothchánta: ‘Treabh neamh-shíothchánta iad ná hiarrfadh ach beagán cúise *chun catha* do chorruighe: gan chion ar an suaimhneas.’

3) ‘chun’ + ceann/ críoch/ deireadh/ tosach = chun cinn/ chun críche/ chun **deireadh**/ chun tosaigh – feictear go n-úsáidtear an ginideach sna cásanna seo ar fad seachas ‘chun’ + ‘deireadh’:

aghaidh: ‘Gluais ar aghaidh: *chun cinn* nó mar tá agat dhá dhéanamh.’

athrughadh: ‘Déin athrughadh ar do bheatha má tá fonn dulta *chun cinn* ort: mair ar chuma dheifrig leis an gcuma go mairir anois.’

críoch: ‘Gheall sé na huirc a’s na hairc a’s nuair bhí sé ar a chumas a gheallamhna do chóimhlíonadh ní tháinig a chuid cainnte *chun críche*: níor thárlaidh an rud do gealladh.’

feidhm: ‘Budh bhun tuisgeana d’aonne gur b’é a chaillfeadh, bhí gach buille ag dul i bhfeidhm ó thús air: ag dul *chun críche*: in-a luighe air: ag goilleamhaint air.’

gearr-aighneas: ‘Níl aon cheal *gearr-aighnis* ort, ní bheir *chun deireadh* le haonne a bhíos ag spocharacht ort: cainnt tharcuisneach, neamhthláith.’

glacaim: ‘Glac a bhfaghair a’s tóg a bhféadfair: gaibh lé n-a dtairgeófar ort nó a bronnfar ort, a’s ná bí *chun deireadh* lé haonnidh as do chumas féin.’

liopa: ‘Bíonn dhá *liopa chun tosaigh* ar an rón lé n-a snámhann sé as ionnramhálann se é féin ar an dtalamh tirim.’

rábach: ‘Bhuadamair go *rábach* ortha, ná rabhamair deich slata *chun tosaigh* ortha: ag faoibín: go bog: gan iomad duaidh.’

Feicimid na samplaí seo a leanas ag Ó Sé (2000: 182) d’úsáid ‘chun’ agus an ginideach: ‘tagtha chun síl’; ‘dhá bhuille chun cinn agus buile **chun deiridh**’; ‘áras chun uisce’; ‘an-ole chun óil’; ‘áit a bhíodh na ba chun tuair’; ‘tá sí chun Trá Lí is dócha’; ‘ag traenáil chun caide’; ‘chun na mba a chur amach’; ‘is ea, chun na mballaigh’; ‘ag dul chun laige’; ‘dhóbair nár chuir sé chun báis é.’ I bhfianaise na samplaí seo, ‘deireadh’ sa ghinideach atá aigesean i ndiaidh ‘chun’.

Maidir le húsáid an ghinidigh go ginearálta, feicimid go gcuirtear an ginideach i bhfeidhm, go hiondúil (agus de réir mar a chonaiceamar i gcás ‘chun’), ar fhocal, a bhfuil leagan roimhe a leanann an ginideach é, atá á leanúint ag an réamhfhocal ‘a’/ ‘do’ agus ainm briathartha ina dhiaidh. Sa chás go dtagann dhá aonad ghinideacha le chéile, feicimid go gcuirtear an ginideach i bhfeidhm faoi dhó. Feicimid easpa leanúnachais, áfach, sna sampal i dtaobh úsáid an tséimhithe ar an gcéad ghinideach (‘cathaoireach’, ‘fhir’, ‘chogaidh’, ‘chogaidh’, ‘clagairnighe’, ‘mhná’). Má bhreathnaímid in GNM (1994: 492), feicimid ‘b’fhéidir’ ann i dtaobh úsáid an tséimhithe i samplaí den chineál seo, ‘Is minic nuair a bheadh dhá ghinideach i ndiaidh a chéile go bhfágtar an chéad ainmfhocal san ainmneach, agus b’fhéidir é a shéimhiú, m.sh. *fé dhéin chúirt na n-athach ... a*’

d'iarraig an bhraon uisce sin ... i bhfuirm cruiceog bheach ... ag cur blonag mo shúl amach ... Fo-uair airítear a mhalaírt, m.sh. i dtig athar na céile ... ':

cathaoir: 'Is eaglach duit i láthair cathaoireach an bhreitheamhnais: i láthair an Tighearna chun a thásdála.'

clismirt: 'Gach lá aonaigh bíonn earraidhe athchaithte dhá dhíol sa chairt, a's bíonn clismirt ag muinntir na tuaithe ag ceannach rudaidhe saora: brughadh a's dul tré chéile tímcheall *fhir* an díolta.'

diabalta: 'Áthraighe acir dhiabalta atá ann anois seachas aimsir *chogaidh* an domhain, iomcharaid na tonnaidhe pléascán agus is fairsing, fada a n-achar seolta: iongtach, áidhbhéil.'

féin: 'Chonnaicís féin mar d'éirigh na hearraidhe tige le linn *chogaidh* an domhain a rádh ná héireóchaidís sa chogadh so: chonnac, is do bhrath gach aonne san.'

reamhar-: 'An abha reamhar-thuillte tar éis *clagairnighe* na hoidhche airéir: atuighthe, ag scéidheachtaint thar port.'

scian: 'Daoine muinnteartha *mhná* an dochtúra a chuir cos ina scian mar b'iad budh bhun lé n-a fagháil na bearta san: a shocruigh i gceart é.'

Maidir le hainmfhocal neamhchinnte agus aidiacht ag teacht go díreach i ndiaidh ainm briathartha, deirtear in GNM (1994: 492), 'Ní hannamh le cainteoirí an lae inniu, nuair a bhíonn ainmfhocal a bhfuil aidiacht leis, an dá fhocal a fhágáil gan infhilleadh, m.sh. *fear a' chasóig dhearg ... (casóig = tuiseal ainmneach, 3.4 thuas).*' An nós eile, .i. infhilleadh ar an dá fhocal, a fheicimid in CCC (feicimid easpa leanúnachais arís i dtaobh úsáid an tséimhithe ar an aidiacht fhirinscneach sa tuiseal ginideach):

argóint: 'Ag síorlorg argóna bhíonn mo bhean ar aon tsaghas cúrsa: ag áiteamh nó *ag déanamh cainnte neamhghádhntaraighe* ar rudaidhibh suaracha, neamhthábhachtacha.'

ceisteóir: 'Tiocfaidh ceisteóir ón Riaghaltas ag taighde aos na sean so atá ag cur isteach ar an dtáille: fear a bhéas *ag lorg eólais chruinn.*'

claimhe: 'Fadó budh mhór an scamradh an méid máirnéalach a d'éugadh ar an bhfarraige leis an gclaimhe ó bheith *ag ithe feóla guirte*: brat gearb a's othar ar a gcneas.'

galar: 'Bailiughadh galair duit do bheith ag obair i dtalamh uisce fé dhrochbhrógaibh: *ag tarrac aicíde neamhfholláine* ort féin.'

oiread: (An) oiread san (*ag tómmas blúire big de bharr méire leis an órdóig*) ní bhfuairas lé n-itheadh an rud ocrach: faic in ao'chor.

plob: 'Plob plab agam ag siubhal tríd an mbóithrín gutaidh: mo bhróga ag ceangal ann is *ag déanamh glóir buig.*'

4.8 Tagairtí dó féin agus don saothar

Tá an chuma ar an sampla seo a leanas, i bhfianaise a bhfuil ar eolas againn faoin gcaidreamh a bhí ag SO le Marie Louise Sjoestedt agus an fonn a bhí air í a phósadh, gur ag tagairt dó féin sa dara pearsa uatha atá sé: 'Cion in aistear duit bheith i ngrádh le Máire, ní phósfaidh sí choidhche thu: cion gan tairbhe.' Tagaimid ar roinnt samplaí eile ina dtagraíonn SO dó féin sa tríú pearsa uatha:

aineól: "'Tá aithne mhaith agat féin agus ag an gCóta ar a chéile a Shéamuis" - "Ní haineól do me": bíonn sé do shíor muinnteartha liom.'

ait: 'Níorbh aite liom aon rud 'ná an Cóta agus Séamas Beag do chlos ag agallamh ar an gcaolachán: níor shultmhair liom aon rud 'ná iad.'

annósmhar: 'A Chóta, dob annósmhar liom thu an chéad lá do chonnac an filleadh beag ort, shíleas gur bhean thu: ní raibh do ghabháil ar aonne eile dá bhfeaca go dtí san.'

greannmhar: 'Nuair chuir sé an filleadh beag ar dtúis air, budh ghreannmhar leis na daoibh mar chulaithirt í, óir ná raibh taitheige aca air: aisteach: deóranta.'

scáthán: 'Nuair chuir sé an Filleadh Beag air féin b'é scáthán a raibh ar an sráid é: bhíodh an uile dhuine ag dearcadh air.'¹⁷⁹

Laistigh den fhoclóir tagraíonn SO go minic don saothar féin, don dua a bhain lena chur le chéile, agus don dúil a bhí aige san obair. Faightear, mar shampla:

clabhsúr: 'Seo saothar tromualaigh deacair, mar is follas don léightheóir, agus is fada fós ó chlabhsúr dom: ón litir "u"!'

¹⁷⁹ I bhfianaise na dtagairtí ar fad dó féin agus don fhilleadh beag, agus don chaoi gur cuireadh iontas ar mhuintir na háite nuair a chaith sé é, shamhlóinn gur ag tagairt dó féin sa tríú pearsa atá sé anseo.

cóir: ‘Dá mbeadh cóir lé fagháil budh cheart breis dhaoine bheith ag cabhradh liom chun na hoibre seo: dá ndéintí dréir mar budh chuibhe chun í do dhéanamh níos fearr.’¹⁸⁰

coirim: ‘Obair chortha seadh an scríobhnóireacht so, dá mhéid m’fhonn chúiche, suidhte i rith an lae ar mo chromadh, mo shúile sáidhte ins na focalaibh go dtí go mbíd in aimhréidh go minic ar mo radharc: thnáidhteach, obair a chlaoidhfheadh do chorp agus t’aighe.’

do-mheanma: ‘Is minic do-mheanma orm nuair mhachtnuighim ar an saothar duaibhseamhail, fada so atá romham: ísle meisnigh: mímhisneach: claidhteacht croidhe.’

fadálach: ‘Mara mbeadh mo shuim san obair fadálaigh seo, ag scríobh gan scur ó dhubh go dubh ó ló go ló do bhrisfeadh sí an croidhe ionam: tuirseamhail de dheascaibh a faid is a hionainne.’

saoráideach: ‘Dá mhéid a scríobhaim ó ló go ló ní thagann sé saoráideach fós orm: éascaidh: réidh gan duadh.’

An ag tagairt dó féin atá sé faoin bhfocal **lorgaire** nuair a deir sé: ‘Lorgaire dícheallach, dúthrachtach a bhaileóchadh a bhfuil de choraibh cainnte fós gesna seandaoibh: taighdeóir’?

Feictear go dteastaíonn uaidh go mbeidh sé in ann an saothar a chur i gcrích lá éigin agus é ar ardchaighdeán, agus impíonn sé ar Dhia teacht chun a chuidithe le cinntiú go mbeidh saothar inmholta aige ar deireadh:

ceartuighthe: ‘Ó, cathain bheidh an saothar so ceartuighthe ar mo thoil agam? cathain bheidh sí fém réir agam; í agam ar chuma go mbeadh sásta go gcríochnóchad í go cóir oireamhnach.’

agraim: ‘Agraim a’s guidhim thu, a Dhia Mhóir na Glóire, go raibh an leabhar so go maith: iarraim óm chroidhe ort do bheannacht do dhortadh air.’

¹⁸⁰ I litir a phléitear i gCaibidil a trí, ‘CCC: Comhaontuithe an Tionscnaimh’ (féach 3.7), chuir SO in iúl nach raibh sé ag obair go huile is go hiomlán ina aonar – ‘tá daoine ag bailiughadh dhom in áitcannaibh thart tímcheall agus ní bhfaghainn ionam a gcóngamh do ghlacadh in aisce.’ Litir ó SO chuig Seán Mac Lellan, 15/3/38 (N566 I).

uilechómhachtach: ‘A Dhia Uilechómhachtaigh, féach orm go truaighmhéileach, iarraim cabhair a’s cóngamh ort an saothar so do chríochnughadh go maith: Dia go bhfuil an uile neart a’s an uile bhuaidh a’s feart ar a chur.’

D’fhéadfadh gur ag tagairt dá chuid scríbhneoireachta go ginearálta sna tagairtí seo a leanas atá sé, agus seachas díreach di sna lámhscríbhinní seo, ach is cinn iad a aontódh an t-eagarthóir leo i bhfianaise a raibh le rá aige sna tuairiscí uaidh ar na bearta a bhí á bhfáil aige:

cómharsanacht: ‘Is ródheacair mo chuid scríobhnóireachta do léigheamh trí chómharsanacht na bhfocal: a n-athchomhaireacht: iad do bheith ródhlúth ar a chéile.’¹⁸¹

crothamhail: ‘Budh neamhchrothamhail le haonne é seo mar scríobh: níl na leitreacha cùmtha ró-líomhtha.’

mí-shlachtmhar: ‘Mo chuid scríobhnóireachta chómh mí-shlachtmhar san gur ar éigean is féidir lé héinne í do léigheamh.’

neamh-luas: ‘Neamh-luas mo lámhe is bun leis an droich-scríobhnóireacht so: n.-shocracht.’

neamh-thaithighe: ‘Táim dulta i neamh-thaithighe scríobhnóireachta, mar is fada riamh go rugas im lámh ar pheann: i n.-eólas.’

sciabhach: ‘Is oth liom mo chuid scríobhnóireachta do bheith chómh neamh-sciabhach san is gur deacair é do léigheamh: neamh-chúmtha, neamhshlachtmhar.’

scríobh: ‘Scríobh chómh hólca san agam gur deacair é do léigheamh: an crot do chuirim ar dhéanamh na bhfocal.’

Tagraíonn sé san fhoclóir, chomh maith, dá chur chuige agus é i mbun na hoibre, agus d’fhoilsíú an tsaothair dheireanaigh:

chnuaisceamhnach: ‘Budh chnuaisceamhnaighe dhom dá gcuimhneóchainn in am air gach leathanach do léigheamh ar a bheith scríobhtha agam ’ná fanacht go mbeidís go léir scríobhtha: b’fherr an tslighe chun luas a’s luighead oibre é: budh rianamhla dhom é.’

¹⁸¹ Féach nóta RÓF sa chomhad N566 III (Payments) (a bhaineann leis an imleabhar sin “righin” – “rún”) i dtaobh scríbhneoireacht SO: ‘Is maith liom é bheith le rádh agam go bhfuil an scríbhinn imighthe go mór i léire – is follus go bhfuil peann nuadh facha aige.’

clódhbhualadh: ‘Beifear ag clódhbhualadh na scríbhíne seo lá éigin: ghá chur so ós chómhair na ndaoine i leabhar.’

Faoin bhfocal **saor** feicimid go bhfuil sé ag machnamh cheana féin ar an uair a bheidh an saothar i gcrích aige: ‘Ar mbeith críochnuighthe den saothar so agam tá sé dhá thaidhreamh dom saor-chuid na hÉireann do dhéanamh lé hais farraige: a tímcheall iomlán do thabhairt isteach.’ Réitíonn an tagairt seo le giota as litir a scríobh sé chuig an Taoiseach i mí na Bealtaine 1943 inar dhúirt sé:

Tá fonn orm mór-chuid na hÉireann do dheunamh cois farraige, gach ball inspéise d’fhiosrughadh go bhfuil stair, seanchas a’s béaloideas ag baint leis, agus leabhar do scríobh air, agus ar mo thaisteal an Ghaedhealtacht uile do shiubhal agus do mhionscrudughadh dom féin.¹⁸²

4.9 Cumadóireacht Sheáin Óig agus Tionchar an Bhéarla

Is tuairim choitianta é go raibh ‘féith na cruthaitheachta i SO ... bhí sé de bhua aige focail nua a chumadh nuair nach raibh an téarma cuí sa Ghaeilge ag an am ar fhearas nó ar choincheap nua-aimsire éigin.’¹⁸³ Feicimid go maíonn Tadhg Ó Dúshláine an rud céanna i mbrollach a eagráin de *Fánaí* (1989: v), ‘... chum sé téarmaí oiriúnacha le cur síos a dhéanamh ar an saol a raibh taithí aige air: *uaireachán* (*timepiece*), *treorán gutháin* (eolaí teileafóin), *bioth* (*gum*), *cloch fhaobhair* (*kerb stone*), *scunc* (duine gránna). Maidir le CCC, feicimid roinnt leaganacha in úsáid ag SO a thugann le fios, sa mhéid is go dtugann sé an leagan cuí Béarla nó leagan eile Gaeilge idir lúibíní, go mb’fhéidir gur leaganacha nuachumtha aige iad, mar shampla:

cliathán: ‘Shín an long chogaidh suas lé n-ár gcliathán agus d’fhiafruigheadar an bhfeacamair aon “*lachlong*” (submarine!): tháingadar ar chómhuisce linn.’

¹⁸² Litir ó SO chuig an Taoiseach, 09/05/1943, NA 97/9/370.

¹⁸³ Ó Brosnacháin (2001: 331).

éirghe: ‘Nuair d’ionnsaigh an *lachlong* (bád fé thuinn) an long cogaidh do b’éigean d’ise éirghe ó thuaidh: druideam seal sa treó san.’

dícheallughadh: ‘Sin iad lucht an díchealluighthe a chuir fuireann *lachluinge* (long fé) i dtír i gconntabhairt ’si ndrochbhall: lucht a bhí in acfuinn bearta móir do dhéanamh go tapaidh d’aindeóin guaise.’

Tagaimid ar thrí shampla eile den fhocal seo, .i. ‘lachlong’, sa téacs:

coigcríoch: ‘Nách coigcríoch an chuma a bhíodh ar an mairméalaigh a thagadh i dtalamh annso trí scrios na *lachlong*? cuma dheóranta ortha: a lithéididhe ní fheacthas san áit riamh.’

cúrsa: ‘Ar a cúrsa aniar go Sasana bhí an Liúseatéinia nuair shúngcáil *lachlong* í: ar a slighe dualgais.’

ceannradharc: ‘Lé ceal ceannradharc do shúngcáil *lachlong* leis an nGearmáin an “Liusaitéinia”, mar b’eól dóibh go raibh Meirice ar sciobaigh chun leithscéil rannpháirteachta sa chogadh ar thaobh Shasana: meabhraidheacht ghéar na nidhthibh lé teacht ar mheas na bhfáth ionthárta i gcoinnibh nó léi.’

Ach, lasmuigh de na samplaí áirithe seo, feicimid na leaganacha ‘bád fé thuinn’ nó ‘long fé thuinn’ in úsáid sa chuid eile den téacs. Faightear trí shampla de ‘long fé thuinn’ ach cúig cinn is fiche de ‘bád fé thuinn’.

Feicimid go dtugann sé an focal ‘acid’ idir lúibíní, mar an gcéanna, i ndiaidh an téarma ‘gusa géir’: **cómhacht:** ‘Meádhatar cómhacht “gusa géir” (acid) ar iarann do leigheadh dréir an méid do leigheann sé go cinnte.’ Faoin bhfocal **do-bhainte** feictear ‘instealladh dearmaid’ in úsáid aige ar ‘anaesthetic’: “Fiacal do-bhainte í seo”, ars an fiacloir, “is éigean dom ‘instealladh dearmaid’ do thabhairt duit”: nách furaiste do stathadh as a préachaibh.’ Ní léir an leis-sean an leagan Gaeilge áirithe seo a leanas ach is ceann é a thugann leagan Gaeilge den téarma Béarla ‘creoste’ (‘creosote’ is dócha): **droch-ainm:** ‘Ní dóigh liom gur droch-ainm “tarradh fionn” ar “creoste” as Gaedhling: go n-oireann do “chómh gleoidhte agus dhein in aon tsaoghal riamh”.’

Lasmuigh de chumadóireacht den chineál thuas ina dtugann SO an leagan Béarla, tagaimid ar théarmaí agus ar nathanna eile tríd an téacs a bhfuil an chuma orthu gur aistriúcháin iad. Luann Niall Ó Brosnacháin roinnt samplaí dá leithéid (2001: 333). Deir sé:

Is téarmaí nua-aimsire is mó atá i gceist anseo ar chuir SO Gaeilge orthu toisc nach raibh a leithéid sa teanga ag an am ... Maidir leis na téarmaí féin sa rannóg seo, ní obair aistriúcháin amháin a bhí i gceist. B'éigean do SO dul i muinín a chumas Gaeilge agus bua a shamhlaíochta chun a dheimhniú go mbeadh dul d'fílis na Gaeilge orthu mar is léir ó na focail sna samplaí anseo thíos a bhfuil cló trom orthu.

Is iad 'balmughadh', 'díon-philéir', 'aisbeist díon-teine', 'rian na traenach', 'uaireadóirí righe', 'pléasclach adamúis', 'carra sráide', 'íod', 'cliant', 'oifig an Chonsuil', 'an bhóiriata' agus 'cnuig leabhar' na samplaí a maíonn Ó Brosnacháin gur aistriúcháin de chuid SO iad. Nílím ar aon intinn leis, áfach, i gcás na samplaí seo .i. gur aistriúcháin de chuid SO iad.

Sa liosta thuas tá an focal 'balmughadh', a fhaightear faoin gceannfhocal **crannda**: 'San Éigipt gheibhtear marbháin tréis na mílte mílte bliadhán dóibh san uaigh, mar bhíodhar an lá do deineadh balmughadh ortha acht amháin iad do bheith crannda: seirgthe: dulta 'n-a chéile, agus crapaighthe.' Ag breathnú dúinn in FD (1927: 76), in FMC (1935: 76), agus in FGB (1977: 83) feictear 'balsamaigh' agus 'balsamú'. Is leaganacha iad seo a eascraíonn ón ainmfhocal seanbhunaithe 'balsam'. Seo mar a fhaighimid in DIL (1983: 26) é:

balsam(m), balsim(e) m. (Lat. *Balsamum*) *balsam: unguent, balm: inceissi in betha ... agus a balsaime, Laud 610, 25^b (Plummer Ms. notes). Balsaim os gach lind, Uí Maine. (for embalming) TTete 2212, balsam cobhartha cédfadh/ ... /do mhér (to a harper) balm do*

heal the senses, Studies 1919, 613 § 12. cuireas C. cuid don íce agus don bhalsuim ... re cneadhaibh ... Bh., ITS XXIV 112. 24. corp R. do chumhdach do bhalsaimm, XIX 96. 2. Baladh ... an balsume, St. Ercuil 500. Attrib. gs. an béal bionnfoclach balsaim, Dánta Gr.² 16.48.

Ach, ag breathnú dúinn ar a bhfuil in LEI (1904: 179), agus ar an atheagrán a chuir an t-údar céanna amach (1922: 524), feictear go bhfuil ‘balmughadh’ aige siúd. Seo mar a fhaighimid in eagrán 1904:

Embalm v. bálmuihim; ícim

Embalmed p.p. bálmuihthe; ícthe

Embalming s. bálmughadh -uighthe *m.*; íce *gen. id.*

Agus in eagrán 1922 ansin:

Embalm v.t. to anoint all over with balm, to preserve from decay by means of balm and other spices. (1) balmuighim, -ughadh (2) ícim, -ceadh agus íc: and íocaim, -adh and íoc; also I pay

Embalmed v.a. anointed or preserved with balm, etc. (1) balmuighthe, *ind.* (2) ícthe agus íochta; also paid

Embalming n. the act of embalming (1) balmughadh, -uighthe *m.* (2) íce *gen. id. f.* and íocadh, -ctha *m.*; also paying

Ní dóigh liom go bhfuil aon cheist ann ach go bhfuil gaol idir an dá leagan ‘balsamaigh’ agus ‘balmuigh’. An amhlaidh, mar sin, go raibh idir Lane agus SO ag iarraidh idirdhealú a dhéanamh idir ‘balsam’ nach gá a bheith bainteach leis an marbhán, agus gníomh seo an ‘balmuighthe’? Pé cúis atá leis, ní fheicim gur chóir cumadh an fhocail seo a leagan ar SO.

I gcás ‘dion-philéir’ agus ‘aisbeist dion-teine’, níor éirigh liom teacht ar na téarmaí sin go díreach i bhfoinsí eile ach ba nádúrtha na téarmaí iad ‘dion-philéir’ agus ‘dion-teine’ i gcomhthéacs bhríonna an fhocail **díon** mar atá in FD (1927: 340):

díon cover, shelter, roof, thatch; protection, defence, patronage;
quality of being waterproof or –tight.

Cé nár tháinig mé ar ‘aisbeist’, tháinig mé ar ‘asbeist’ in FMC (1935: 58). Ar an ábhar seo, ní raibh le déanamh ag SO ach na focail a chur le chéile. Bhí an scéal amhlaidh ansin i gcás ‘rian’ agus ‘traen’, ‘uaireadóir’ agus ‘righe’, ‘carra’ agus ‘sráid’ (na focail ar fáil go haonarúil in FD), agus i gcás ‘oifig an Chonsuil’. Tá ‘consul’ in FMC (1935: 240), agus ‘consal’ ansin in LLEI (1922: 352). Má bhreathnaímid arís ar an gcéad chuid de ráiteas Uí Bhrosnacháin thuas, ‘Is téarmaí nua-aimsire is mó atá i gceist anseo ar chuir SO Gaeilge orthu toisc nach raibh a leithéid sa teanga ag an am’, tá sé ag maíomh go raibh air na téarmaí seo a “chumadh” toisc nach raibh siad sa Ghaeilge. Ach, ag breathnú dúinn in LLEI (1922: 1052) agus in FMC (1935: 855), feicimid an leagan ‘dion lathaighe’ acu siúd araon ar ‘mud-guard’, atá aistrithe in CCC mar ‘gárda lathaighe’. Tharlódh nach raibh an leagan ‘dion lathaighe’ ar eolas ag SO, ach ní hionann sin agus a rá nárbh ann dó.

Tá seanfhocail aige ansin agus cosúlacht shoiléir idir iad agus leaganacha Béarla. Faoin bhfocal **greim**, mar shampla, “Dhá ghreim in am naoi ngramanna ar ball” .i. má cuirtear i ndiaidh ruda i dtúis a tréigin saorann sé breis duaidh in-a dhiadh san.’ ‘Is fearr paiste ná poll’ a fhaighimid mar sheanfocal go hiondúil ag freagairt don bhrí seo. Mar an gcéanna faoin mbriathar **oirim**, “Má oireann an caipín duit, caith é”: má is dóigh leat go n-oireann an chainnt duit, go dtagróchadh sí dhuit chómh maith is thagróchadh d’éinne eile.’ Faoin gceannfhocal **róimh**, ansin, tagaimid ar an dá leagan seo: ‘Nuair bheir sa Róimh bí id Rómhánach leo: in áit iasacht nó ameach daoine iasachta déin mar néid .i. ná bí cor lé haon rud a bhíos ar siubhal ag an mbreis’; ‘Ní in aon ló do tógadh an Róimh .i. i ndiaidh a chéile déintear na caisleáin: ní fulair lón is aimsir do chaitheamh lé rud mór-thábhachta.’ Tá nath eile aige chomh maith, ‘ruibe de chlúmh na con’ a bhfuil rian de ‘hair of the dog’ an Bhéarla air:

dochtúir: ‘An bhfuil aon dochtúir agat? “ruibe de chlúmh na con”: braon a leighisfeadh deasca na meisce.’

eagla: “‘Ar eagla na heagla”, arsa Seánín an Chnagaire ná fuil aon bhraon ag an seanmhnaoi dhom béarfad féin cnagaire liom: d’fhonn bheith lán deimhnitheach ná beinn gan “ruibe de chlúmh na con”.’¹⁸⁴

ól: “‘Is é leigheas na póite ól airís”: ruibe de chlúmh na con céadna.’

Tá seanfhocail eile aige ansin atá cosúil le leaganacha Béarla, ach nach aistriúcháin ghlana iad ag an am céanna. Ag breathnú dúinn faoin bhfocal **crobh**, mar shampla, feictear, “‘Is fearr éan sa chrobh ’ná dhá éan ar an gcraoibh” (seanfocal): is fearr an rud go bhfuilir deimhnitheach de ’ná a dhá oiread ná fuilir.’ Tá cosúlacht éigin idir seo agus an nath Béarla “A bird in the hand is worth two in the bush”, ach go bhfuil imeartas focal sa Ghaeilge idir ‘crobh’ agus ‘craobh’.¹⁸⁵ Tagaimid ar cheann eile bainteach le héanlaith faoin bhfocal **éan**: “‘Dhá éan do marbhadh leis an aon chloich (urchar)” (seanfocal) .i. dhá ghnó do dhéanamh d’aon iarracht’, atá an-chosúil le ‘kill two birds with the one stone’ an Bhéarla.

Tá focail agus abairtí eile ann, nach seanfhocail nó nathanna faoi leith iad, a bhfuil de chuma orthu go mb’fhéidir gur bunaíodh ar an mBéarla iad. Feictear faoin bhfocal **aithdhingim**, mar shampla, “‘pacálaim” an athuir.’ Is leis an údar na comharthaí athfhriotail thart ar ‘pacálaim’. An amhlaidh gur cheap sé, mar sin, nach raibh sé nádúrtha mar leagan, nó nár leagan dúchasach é? Tagtar ar na comharthaí athfhriotail arís faoin bhfocal **crothuighim**, ‘Níor chrothuigh a chlann go maith: “d’iompuigheadar amach” go hól’ (ar a bhfuil macalla de ‘they turned out’ an Bhéarla). Sa sampla seo a leanas a bhfuil fáil air faoin bhfocal **leigeant(t)**, ‘Tá an calán san ag leigeant as, níl braon uisce ag fanacht ann: ag sileadh trí léic ann’, an é gurb é ‘leak’ a bhí i gceist aige leis an bhfocal ‘léic’? Tagtar in FD (1927: 651) ar ‘neglect, failing, weakness’ mar mhíniú ar an bhfocal.

¹⁸⁴ Faighimid cur síos ar an duine seo, Seánín an Chnagaire, níos faide ar aghaidh sa chaibidil seo. Féach 4.12.

¹⁸⁵ Tá seanfhocal thar a bheith cosúil leis an gceann seo i gcnuasach an tSeabhaic (1926 [2003³]: 188, uimhir 2256) – ‘Is fearr éan ar an lámh ná dhá éan ar an gcraoibh.’ Sa chnuasach céanna faighimid ceann a fhreagraíonn go díreach do leagan an Bhéarla – ‘Is fearr éan amháin ar lámh ná dhá éan ar an dtor.’ (1926 [2003³]: 188, uimhir 2257). Sa mhéid is go bhfuil na leaganacha seo, nó leaganacha cosúil leo, ag an Seabhaic, is dócha gur leaganacha iad a bhí coitianta i measc na ndaoine.

Tharlódh go mbeadh ‘weakness’ i gceist, ach sa mhéid is go dtagraíonn an sampla do chalán agus don uisce ag sileadh as tá seans maith ann, feictear domsa, gurb é ‘leak’ an bhrí atá leis.¹⁸⁶ Ag breathnú dúinn ar na focail **laifís** (‘féile, flaitheamlacht, raidhse, flúirse, sconnabheartacht’), **laifiseach** (‘árdfhlaitheamlacht: fialbheartach: sconna-bheartach’) agus **laifiseacht** (‘uaisleacht tabhartha: ró-fhéile’) tá cosúlacht idir na leaganacha seo agus ‘lavish’ an Bhéarla. Má lorgaítear in FD iad, feictear nach ann don leagan ‘laifís’ ach go bhfuil an dá cheann eile aige. *McK* atá taobh leis an dá iontráil ag tabhairt le fios gur ó SO a fuair an Duinníneach iad.¹⁸⁷ Ag breathnú dúinn in DIL, in LEI agus in LLEI ní fhaightear aon rian de na focail seo. Tá plé déanta ag Mícheál Ó Siadhail (1985: 158), áfach, ar ‘labhaois’ agus ‘labhaoiseach’, agus sonraíonn sé:

The word was, however, common in Inishmore in the Aran Islands and occurs in *Feamainn Bhealtaine* (Máirtín Ó Direáin, *An Clóchomhar Tta.*, Baile Átha Cliath, 1961) ... The word *labhaois* appears to be well established in the language and occurs in a line of verse from the Waterford area attributed to a Dochtúir Heidhin in a section of a manuscript (RIA 23 N 13, P. 226) in the hand of Sean Ó Murchadha na Ráithíneach († 1762): *Sin agaibh mo scéal is ná déinidh labhaois baoth ná faillith am ráithte*; ‘That is my story for you and do not exaggerate, fool with or neglect my words.’

The semantic range of *labhaois* must be ‘extravagance’, ‘wastefulness’, ‘exaggeration’, ‘excess’. This would point to its origin as a loanword from the now obsolete English substantive ‘lavish’ (from Old French *lavasse*, *lavache* ‘deluge of rain’) meaning ‘profusion’, ‘excessive abundance’. The Oxford English Dictionary gives ‘unrestrained’, ‘wasteful’, ‘extravagant’ as earlier usages of ‘lavish’.

¹⁸⁶ Má bhreathnaímid faoin gceannfhocal **léic**, feicimid go dtugann SO ‘léig’ idir lúibíní le hais an cheannfhocail agus go bhfuil ‘i léig’ i gcuid mhaith de na samplaí faoi. B’fhéidir, mar sin, go bhfuil baint idir an sampla áirithe seo agus ‘léig’/‘i léig’.

¹⁸⁷ Féach 3.2 chun cur síos a fháil ar *McK* in FD.

Níor éirigh liom teacht ar an bhfocal **rubáiste**, ‘trufais, roithleach, roide, brúscar’, ach i saothar seo SO agus in FD, cé, an uair seo, nach luaitear *McK* leis. Ar ábhar na cumadóireachta, bhí sé de cháil ar SO gurbh eisean a chum an focal **rothar**. Feicimid in SC go maíonn Ó Lúing (1985: 9):

Bhí sé ráite go raibh sé ar na daoine ba thúisce a fuair rothar i gceantar an Daingin agus gur mhór an seó é chun é a mharcaíocht. Nárbh é féin a thug an focal “rothar” dúinn!

Tagtar ar an bhfocal ‘rothar’ in FD (1927: 917), agus ar an leagan ‘roithear’, ansin, in LEI (1904: 58). An amhlaidh go raibh an focal cumtha ag Seán, mar sin, faoin am go raibh sé naoi mbliana déag d’aois, agus go raibh sé i measc na bhfocal a bhailigh Lane agus é ag gabháil dá shaothar?¹⁸⁸

Má bhreathnaímid in FMC (1935: 104), ansin, feicimid ‘rothar [M]’ faoin mBéarla ‘bicycle’. Ag tús an fhoclóra, áit a bhfuil fáil ar liosta de na giorrúcháin ar fad faoi ‘List of Sources’, tá ‘Dinneen Dictionary ... McK’ i measc na bhfoinsí, *McK* ag tagairt, mar is eol dúinn, do SO. ‘[M26]’ atá mar ghiorrúchán dó, ach, ní ‘[M26]’ ach ‘[M]’ a thugtar le hais an fhocail ‘rothar’. Leis an ngiorrúchán ‘[M]’ luaitear ‘Siobhán Ní Mhainín, B. Comm. (Ballyferriter, West Kerry).’

Feictear sa liosta seo a leanas cuid de na samplaí eile sin a bhfuil rian éigin an Bhéarla orthu, bíodh gur leaganacha bunaidh de chuid SO iad nó ná bíodh. Tá cló iodálach curtha agam ar an gcuid sin den abairt a bhfuil rian an Bhéarla, mar a fheictear domsa, air. Tá an comhleagan Béarla tugtha idir na lúibíní cearnógacha agam:

anaiteas: ‘D’óladh sé agus d’imthigh sé chun anaitis leis gan muinighin ag aonne as: *chun an phota*, thar cailc ar fad.’ [gone to pot]

anchruth: ‘Caith dhíot an t-anchruth: croith suas tú féin.’ [shake yourself up]

¹⁸⁸ Ag breathnú ar réamhrá an fhoclóra sin feicimid buíochas á ghabháil aige le ‘Mr. John Cavanagh, Tralee.’ Is dócha nach SO agus é ina dhéagóir atá anseo.

aoinfheacht: ‘Chaith sé na bliadhanta ag bailiughadh go sprionnlaithe agus scar sé leis in aoinfheacht ag imirt chártaidhe: *in aon tsuidheachán amháin.*’ [in one sitting]

aoinne: ‘Cé tá annsan? - aoinne *acht mise* (go n-aithnighir mo ghuth).’ [anyone but me]

bannóg: ‘*Ní féidir leat do bhannóg bheith agat agus í d’itheadh.*’ [you can’t have your loaf and eat it]

beatha: ‘*Táim ithe im bheathaidh ges na cuileannaibh:* is mór an ciapadh atá aca dhá thabhairt dom.’ [I’m eaten alive by the flies]

dian: ‘Chuaidh an scéal dian mo dhóthain orm an t-ioc *do scríobáil lé chéile*, b’éigean dom troscán do dhíol: cuireadh i gcuadhtan me: cuireadh go dtí’n m’aon bheart me.’ [scrape together]

doirtighthe: ‘*Cá maith brón an bhainne doirtighthe?* an bainne imthighthe fén mbán.’ [what’s the use in crying over spilt milk]

olann: ‘Mar a chéile dhuit bheith d’iarraidh olna do bhaint de ghabhar nó bheith ag lorg phlúir sa tsiopa san: *fuil do bhaint as thornap:* gírrfhiadh do chur as an dtor ná beadh sé etc.’ [get blood from a turnip]

piocal: ‘*Táim i bpiocal anois, is ní fios dom cad dhéanfadh: in aimpléis: i ndraip: i bhfíor-chruadhtan.*’ [I’m in a pickle]

pisín: ‘Nuair bhíonn eagla mór nó imshníomh ar dhuine deirtear ina thaobh, “tá sé ag breith phiscínidhe”.’ [having kittens]

preab: ‘Bí amuigh as mo thigh de phreib is ná *doirchigh mo dhoras* go deó airís: ar an dtoirt.’ [don’t darken my door]

préachán: “‘Cé dubhairt leat é?’ – “préachán *dubh* éigin”: duine éigin ná hainmeócham.’ [a blackbird told me]

priongaide: ‘Dá bhfeiceadh an dream atá sa chré na priongaididhe atá ag éirghe suas anois *d’iompóchaidís ina gcómhrainn!* iarmaráin mhiona.’ [they’d turn in their coffins]

roimh: ‘*Ag cur na cairte roim(is) an gcapall ataoi:* ar a aghaidh amuigh ionad taobh thiar de: do dhéanamh nidh go mí-cheart.’ [putting the cart before the horse]

rún-: ‘Mo rún-chroidhe thu, *ní dhéanfainn ruibe ar do cheann do ghortughadh:* cara cléibhe.’ [I wouldn’t hurt a hair on your head]

saighead: ‘Is iomdha saighead ina bhogha san: *is iomdha iarann a bhíonn sa teine aige* nó ní bhíonn easbhaidh tionnsail air: duine ioldánach.’ [more than one iron in the fire]

scaoileadh: ‘*B’fhearr liom é do scaoileadh lé gaoith ’ná é do thabhairt do: gan aon choimeád do dhéanamh air dom féin ná d’éinne eile.*’ [I’d sooner throw it to the wind]

scéal: ‘*Is fearr bheith gan aon scéal ’ná droich-scéal: is fearr gan aon tsaghas nuadhachta nó tuairisce ’ná droch-aithris.*’ [no news is better than bad news]

scaiste: ‘*Ach, tá sé imthighthe ina scaiste ar fad: chun an phota.*’ [gone to pot]

stór: ‘*Ó aois go bás ní fheadair neach cad bhíonn i stór do: ina chómhair: i ndán do.*’ [in store]

téighim: ‘*Téigheadh a chuid cainnte isteach i gcluais leat agus amach trís (tríd) an gcluais eile: ná tóg aon cheann dá ghlór.*’ [in one ear and out the other]

uain: ‘*Ní fhanann uain ná taoide lé héinne: an tráth dhi gur cóir a friotháilt chun tairbhe do bhaint aiste.*’ [time and tide waits for no man]

uisce: ‘*Bhíos in uisce bheirbhte aige ag éisteacht leis go gcuirfeadh sé crithniughadh ar dhuine leis an saghas cainnte a bhí aige: náire chroidhearg orm aige.*’ [in hot water]

úrlár: ‘*Táir-se ag cainnt tamall maith anois, tabhair an t-úrlár domh-sa tamall: leig dom-sa labhairt.*’ [give the floor]

4.10 Toirt an tsaothair

Mar a chonaiceamar i gCaibidil a trí (3.1), tharraing Mícheál Ó Gríobhtha agus Seosamh Ó Néill, go háirithe, aird ar thoirt na samplaí agus ar an gcaoi a raibh níos mó ábhair ag SO go minic faoi na ceannfhocail ná mar a bhí ag teastáil. Luadh an focal ‘padding’ le cuid de na samplaí, ábhar a phléifear i gCaibidil a cúig (5.5). Luadh cheana an cnuasach cuimsitheach de shainchomharthaí teanga sa téacs, ach tagann méid de thiúis an tsaothair ó na tagairtí céanna a bheith in úsáid níos mó ná uair amháin. Breathnófar níos doimhne ar cheist seo na dúblála i gCaibidil a cúig (5.5), ach seo blaiseadh de chuid de na samplaí a fheicimid sa saothar níos minice ná aon uair amháin. I gcás cuid acu feicimid gur baineadh leas astu ceithre nó cúig huair:

cómhgar: ‘*Arsa an t-Athair Ó hAodhgáin le Pádraig Ó Firéalaigh ar fheicsint do eisean ag marcaidheacht ar asal a’s ag gabháil ó thalamh air d’iarraidh gabháil amach ar Ghoibil*

a bhí asal eile ag dul ag fritheáilt pósta inghine dhuine aca lé mac an duine eile: “a Pheidí, náire do chroidhe é bheith ag gabháil ar an ainmhidhe beannuighthe a iomchair ár Slánuightheoir go Beithil” – “a mhúirnín”, arsa Peaidí, “dá mb’é seo a bheadh aige, ní shroichfeadh sé choidhche é!” b’shin cómhangar cainnte agat, má’s maith leat: gearr, gonta, bríoghmhar.’

éaseamhail: “A Phádraig”, arsa an sagart, “níor cheart duit bheith ag gabháil ar an asal, sin é d’iomchair ár Slánuightheoir go Beithil” – “A mhúirnín”, arsa Pádraig go héascamhail, “dá mbeadh so aige ní shroichfeadh choidhche í!” .i. chómh tapaidh le “tial!” .i. chómh luath agus bhí an chainnt as béal an tsagairt. [Pádraig Ó Freállaigh agus an tAthar Ó hAodhgáin an lá bhí inghean Phádraig ag pósadh ar an mBuailtín, bhí Pádraig agus “Góibil” Ó Ciabháin athair cleamhan Phádraig ag rás le n-a chéile ar dhá asal.]’

Aoine: “Aoine an Chéasta is mór an céusadh bainne d’ól”: is riaghail é tréadhnas do dhéanamh air an lá san.’

cáisc: “Aoine an Chéasta is mór an méala bainne d’ól, Domhnach Cásca, is mór an náire bheith gan feoil” – seanghiota.’

céasadh: “Aoine an Chéasta is mór an céasadh bainne d’ól, Domhnach Cásca is mór an náire bheith gan feoil” (seanrádh): is mór an pian a chuirfear ar éinne a bhriseas tréadhnas an bhainne an lá san; ilphianadh; pianpháis; crádh.’

feoil: “Aoine an Chéasta is mór an méala bainne d’ól/ Domhnach Cásca is mór an náire bheith gan feoil” (rádh coitcheann).’

dath: “Tá an lá indiu glas” – “ní fheadar cad é an dath atá air ach tá sé fuar!” (deismireacht).’

deaghchainnt: “An bhfuil an lá glas?” – “ní fheadar cad é an dath atá air ach tá sé fuar!” – “an dóigh leat gur deaghchainnt an freagra san?": cainnt dheisbhéalach.’

do-mhúinte: “Tá an lá glas”, ars an fear, “ní fheadar cad é an dath atá air”, arsa fear ghá fhreagairt go do-mhúinte, “ach tá sé fuar”: gan béasaibh.’

gearr-aighneastóir: ‘Nár bh’ é an gearr-aighneastóir adubhairt nár bh’fheadair sé cad é an dath a bhí ar an lá ach go raibh sé fuar mar charbhall ar “lá glas”: pastaire: duine go raibh a theanga ró-phras gan bheith béasamhail.’

deaghchainnteach: ‘An bhean ná raibh clann aice is é dubhairt sí: “mara gcuirid ag gáiridhe sinn ní chuirfid ag gol sinn”, deaghchainnteach go maith do labhair sí: go fáidheamhail: ní raibh fuighleach ar an méid do labhair.’

deisbhéalaighe: ‘An bhean gan chlann adubhairt, “mara gcuirfid ag gáiridhe sinn ní chuirfid ag gol sinn”, do bhí deisbhéalaighe ag baint léi: cainnt d’oir don dáil: glic.’

gáiridhe: ‘Ars an bhean a chuaidh gan chlann, - “mura gcuirfid ag gáiridhe sin, ní chuirfid ag gol sinn” .i. ós rud é ná fuilid againn ní bhfagham a nduadh.’

gol: ‘Mar dubhairt an bhean ná raibh clann aice – mara gcuirid ag gáiridhe sinn, ní chuirfid ag gol sinn”: ní bheidh in-a gcúis bróin againn.’

cómhgarach: ‘Ná bac aonne a bhíos róchómhangarach do féin, mar ná faigheann lámh iadhta ach dorn dúnta: an té a bhíos róleithleachais ná bíodh súil aige lé laimhthighiseacht ón bhfear thall.’

dorn: “Ní bhfaghann lámh iadhta ach dorn dúnta” (seanfocal) .i. an té ná tugann uaidh is doichighde ná tabharfar do.’

dúnaim: “Ní bhfaghainn lámh iadhta ach dorn dúnta” (seanfocal): domhaitheas in aghaidh domhaitheasa.’

dúnta: “Ní bhfaghann lámh iadhta ach dorn dúnta” (seanfocal): an lámh neamhfhial dúntar an lámh eile mar fhreagra.’

iadhaim: “Ní bhfaghann lámh iadhata ach dorn dúnta” .i. fé mar tugtar is eadh gheibhtear.’

dorn: “Is fearr lán duirn d’fhear ná lán gaid de mhnaoi” (seanfocal) .i. dá luighead fear is fearr é ’ná dá mhéid bean chun gnóthaidhe áirighthe.’

fearr: “Is fearr lán duirn d’fhear ná lán gaid de mhnaoi”: dá laighead fear is tairbhighe ’ná bean dá mhéid.’

gad: ‘Is fearr lán duirn d’fhear ná lán ghaid de mhnaoi: dá laighead fear is fearr é ná bean dá mhéid.’

lán: ‘Is fearr lán duirn d’fhear ná lán gaid de mhnaoi: feairín a’s bean mhór.’

droch-ghnóth: “‘Fill orm”, ars an droch-ghnóth. Rádh coitcheann lé duine a fhágas an rud a bhíos idir lámhaibh aige go liobarnach.’

dúbailt: ‘Dúbailt duaidh dom rud do dhéanamh mícheart, “fill orm”, ars an drochghnóth.’

fáscadh: “‘Fill orm”, adeir an drochghnóth, bíodh fáscadh ionat is suimeóchaidh gach aonne thu: an fonn is an acmhainn chun nidhthe do bheith maiseach i ndiaidh do láimhe.’

amhgar: ‘Do phós leaghadh Dia is lom-amhgair: an bheirt is deilbhe, is neamhchríochnamhla, mío-ádhmharaighe.’

Dia: ‘Is maith mar thárlaidh, leaghadh Dia agus lom amhgair: is oireamhnach mar bhuail beirt aindeiseóiridhe gan chríochnughadh ar a chéile.’

lánamha: ‘Is olc an lánamha lé pósadh “Leaghadh Dia” a’s “Lom-amhgair”’: fuairthé a’s fíor-bhochtán.’

leaghadh: ‘Indé pósadh leaghadh Dia agus lom amhgair: fear nár mhaith aonnidh a’s bean ná raibh tada spréidhe aice.’

pósadh: “‘Pósadh leaghadh Dia is lom-amhgair” .i. na beirte go mbíonn cuid dhuine caithte is gan ach an suarachas tearc ag an nduine eile.’

lorg: ‘Buachaill ag lorg máighistir a’s máighistir ag lorg buachalla: ar thriall adhmanna is ó dhuine a’s duine ar thriall duine a raghadh in adhmanna chuige.’

máighistir: “‘Is mar thárla máighistir ag lorg buachalla a’s buachaill ag lorg máighistir” .i. is ádhmharaigh an teangmháil é .i. tusa nó mise ag lorg ruda a’s é ag an nduine eile chun a chúraim do chur de.’

tárla: “‘Is maith mar thárla”, ar seisean “máighistir ag lorg buachalla is buachaill ag lorg máighistir”’: ráinig ar feabhas: thuit amach.’

maith: ‘Is fearr an mhaith a déintear a’s a maoidhtear ná an mhaith ná déintear in ao’chor .i. is cuma cad deirtear leat nuair cuirtear comaoin ort.’

maoidhim: ‘Is fearr an mhaith a maoidhtear ’ná an mhaith ná déintear in ao’chor: a castar lé duine: a “caithtear sa bhéal” air.’

breall: “Imthigheann an spré agus fanann an bhreall ar an mnaoi” = caithtear an t-airgead a thugann an bhean chun a fir agus is annsan is mó tugtar fé ndeara a lochta.’

fanaim: “Imthigheann an spré leis an bhfaill acht fanann an bhreidhill ar an mnaoi” (seanfhocal): luigheann.’

imthighim: “Imthigheann an spré a’s fanann an bhreall ar an mnaoi” .i. léigheann sí: scaipeann sí.’

mairim: ‘Imthigheann an spré leis an bhfaill, ach maireann an bhreill ar an mnaoi: caithtear an t-airgead a gheibhtear léi ach fanann a locht uirthi.’

meill: ‘Imthigheann an spré leis an bhfaill is fanann an mheill ar an mnaoi: rud reatha seadh an t-airgead, rud cómhnaidhtheach gnúis ghránda .i. nuair bhíonn deireadh airgid na céile gránda caithte is baoghalach di a mí-sciamh do chasadh léi.’

spréidh: “Imthigheann an spréidh leis an bhfaill is fanann an bhreill ar an mnaoi”: caithtear cuid na céile mná is ní fhanann aon mheas uirthi.’

(leaganacha gaolta leis na cinn thuas:)

óinseach: ‘Imthigheann an t-ór is fanann an óinseach: caithtear an spré agus maireann an bhean gan chrích.’

ór: ‘Imthigheann an t-ór is fanann an óinseach: scaiptear an spréidh is fanann an bhean a pósadh ar a shon.’

dícháirdeas: “Agus cuirfidh mise dícháirdeas idir tú féin agus an bhean etc.” (Gein. III. 15).’

drochfhuil: “Cuirfead drochfhuil idir thu agus an bhean” (Gen. III. 15): drochaigne: namhadas.’

earraid: “Cuirfead earraid idir tú féin agus an mnaoi” (Gen. III. 15): casaontas.’

faltanas: “Agus cuirfead faltanas eadrad agus an bhean agus idir do shíol agus a síol-sa, brúighfidh sé do cheann-sa agus brúighfidh tusa a shál san” (Genesis III. 15): neimhchion.’

síol: “Agus cuirfe mise namhadas eadrad agus do bhean, agus eidir do shíol agus a síol-se, brúighfidh sé do cheann-sa, agus brúighfidh tusa a shál san” (Gen. III. 15): sliocht: clann.’

fá: “Ólaim do shláinte, a mhinic a thig fé thuairm sláinte, a mhinic nách dtig is truagh nách é minic nách dtig a thig chómh minic le minic a thig” (cailín go raibh éileamh ag beirt uirthé. Sin mar dubhairt i láthair a muinntire is an té a ghnáthuigheadh a dtigh, ach nách air a bhí an cion aice).’

minic: “Ólaim do shláinte a mhinic a thig/ fé thuairm sláinte a mhinic nách dtig/ is truagh nách é minic nách dtig/ a thig chómh minic le minic a thig” (cailín ag ól sláinte beirte buachaillidhe go raibh éileamh aca uirthé): a dhuine a tháinig mórán uaireann.’

tagaim: “Ólaim do shláinte a mhinic a thig/ fé thuairm sláinte a mhinic nách dtig/ is truagh nách é minic nách dtig a thig chómh minic le minic a thig”: a thug cuaird etc.

tuairm: Ólaim do shláinte a mhinic a thig, fé thuairm sláinte a mhinic nách dtig: ólaim is me go mothálach, deagh-aigeanta, deagh-ghuidheach ina taobh agat.’¹⁸⁹

Agus tagairt á déanamh do shamplaí a bheith san fhoclóir níos mó ná uair amháin, tá iontrálacha iomlána agus fáil orthu faoi dhá litir éagsúla, ach iad faoin gceannfhocal céanna, rud a chiallaíonn go bhfuil iontráil amháin acu faoin gceannfhocal mícheart. Faoin dá litir ‘N’ agus ‘T’, tagaimid ar na ceannfhocail seo a leanas, ach ní hiad na samplaí céanna a fhaighimid iontu:¹⁹⁰

tnáthadh: *f.* (-*aithte*) tuargaint: suathadh: buaidhreamh: coimheascar: tuirse: obair mharbhtach: fuadar le haon rud. Bhíomair dár dtnáthadh go maith ag an ngaoith is ag an

¹⁸⁹ Féach an leagan eile seo a fhaightear in Wagner/ Mac Congáil (1983: 108-109), faoin teideal “Minic do thig”: ‘Do thóg sí an gloine ’ná láimh cómh maith lé cách. Seo mar dubhairt sí: “seo í do shláinte a mhinic do thig, ach fé thuairm sláinte an minic nár thig; is truagh nach é minic nár thig atá ’na shuidhe cómh minic le minic do thig.’”

¹⁹⁰ Má bhreathnaímid ar ‘tnáthadh’, feicimid go bhfuil dhá iontráil ann (agus tá na samplaí eile ina dhiaidh ar an múnla céanna). Is faoin litir ‘N’ a fhaightear an chéad iontráil, cé gur ainmfhocal ag tosú ar ‘t’ atá i gceist, agus faoin litir ‘T’ an dara ceann.

dtaoide in am is gur bhog se, ní fada eile sheasóchaimís é: traochadh: ag fagháil ár ndóthana dhe. Tnáthadh seadh bheith in aon bhóthar leat, cad fáth ná ceapair do shuaimhneas ar nós gach éinne? suathadh, traglái, buaidhreamh. B'éachtach an tnáthadh do thugadar dá chéile ag iomrascáil, duine aca ar lár agus duine aca airís: tuargaint thugtha: coimheascar cruaidh. Na fir, mar bheadh scata amadán, ghá fhéachaint lé chéile, d'iarraidh an fhir d'fhagháil, an tnáthadh uathbhásach, an saoise is a theanga ina leathbhéal aige: an fuinneamh is an fuadar. An madra ag tnáthadh na gcaorach: ag tafant ró-dhian ortha. Cá lúthmhar ag tnáthadh an ghirrfiadh bhig: ghá chluicheadh, ghá thraochadh amach: é i ndeireadh na feide aice. Obair tnáithte bheith suidhte i gcathaoir ag scríobhnóireacht ar feadh an lae duaibhseamhail. Ní bheinn ghom thnáthadh féin ag cainnt leat: tuirsiughadh. An Rúis is an Ghearmáin ag tnáthadh a chéile ar dalladh an aimsir seo, na céadta mílte fear dhá mharbhadh ar gach taobh: iad d'iarraidh a chéile a chnaoidhe 'sa chur ar lár.'

tnáthadh: 'f. (-*ththa*) suathadh, traochadh, cluicheadh, tuirsiughadh. Lé dhá mhí anois tá an dá arm ag tnáthadh a chéile gan aon staonadh, d'iarraidh na cathrach do bhaint dá chéile: ag tuargaint 'sag tuirsiughadh. Tnáthadh gan tonachadh chugat: go glcaoidhidh an bás thu is nár fhaightear do chorp lé nighe! Ar an dtnáthadh atá fachtá ón mbreóidhtigh aige mara mbeadh ann neart a bhí ann bheadh sé árdúighthe chun siubhail fadó riamh: tuargaint agus suathadh. Sheirbheáil sé me go raibh mo mhadra ag tnáthadh a chuid caorach: ghá ruagadh is ghá gcluiche. Is iomdha áit go bhfeaca dian-obair ach a leithéid de thnáthadh is a bhíonn i muileann iarainn ní bhíonn lé feicsint: greitheal is strus. Is mór an tnáthadh bhí ag éisteacht leis: chuirfeadh sé tuirse ort: bhodharfadh sé duine. Cé gur bhuaidh sé orm thugas tnáthadh maith dho: suathadh: chuireas trí n-ughamachaibh é. Ní mór go bhféadfadh sé labhairt i gceart, bhítheas ghá thnáthadh le ceisteannaibh is faoidhthireacht: ghá chóir is ghá thraochadh.'

tnáthaim: '(tnáthuighim) *b.a.* tuirsighim: tugaim me féin: cnaoidhim, coirim, cluichim. Tabhair eaga dhom m'anál do tharrac, ná tnáthuigh me: ná coir amach ar fad me. Tnáthfaidh an fharraige fhiadhain sin iad tá sí ró-chrústuighthe ina gcoinnibh: claoidhfidh iad. Tnáthócaid féin a chéile, ná beidh corruighe láimhe ná coise ionta tar éis an bhobhta

so: tuirseóchaid a chéile go gcaithfid éirghe suas dá chéile. Do thnáthfadh sé an fear is fearr aca: raghadh sé go beilt an chloidhimh air. Tnáthann an bás cách: claidheann.’

tnáthaim: ‘*b.a.* claidhim, traochaim, coirim, cluichim, tuargaim, laguighim, suathaim. Cad bhí ar siubhal agat gur thnáthais (thnáthuighis) thu féin, níl corruighe na coise ionat: gur thraochais. Tnáthfaidh ceal an chodlata thu: traochfaidh ar fad. Cad a thnáthaidh é go bhfuil an codladh go léir air? a choir, a chlaoidh é. Tnáthfaidh an bás gach éinne againn: claidhfidh: cuirfidh ar lár. Tnáthfair me má bhír ghom ghualneáil mar sin: suathfair: braithfead ag goilleamhaint ar mo chorp é. Tnáthadh ó thalamh na fir bhochta d’iarraidh talmhan do shroichstint i gcoinnibh an ghála: suathadh is traochadh. Thnáthaidh na madraidhe an chaora gur thuit an t-anam aiste: throach amach í. Tnáthann an tsíor-scriobhnóireacht so me, ní mór go mbíonn ionam corruighe tráthnóna thiar: coireann ar fad.’

tnúthaire: ‘*f.4.* duine a bheadh ag leanamhaint na coise agat nó ag gnáthughadh áite le hionchas go bhfaigheadh síntiús éigin: gobadán: geócach: duine formadamhail. Anois go bhfuil sé gannachúiseach daor, is iomdha tnúthaire tobac tímcheall duine a bhíos ghá chur i léith cuid d’fhagháil. Riamh ní fheaca in aon chuideachtain é ach ina thnúthaire, deoch níor chuala riamh dhá ghlaodhach aige: ina maidrín ag súil lé dighe ós gach éinne. Tnúthairidhe gur mór leó cianóg do bheith ag éinne ach aca féin: dream formadamhail gobadáin.’

tnúthaire: ‘*f.4.* falpaire, maoidhteóir, braithidhe, braithire. Tnúthaire diabhail nár bhain an croiceann de scilling riamh ach ag faire ar bhrabúch d’fhagháil ort-sa nó orm-sa: braithidhe: duine a bheadh ag boladhghail ’sag faire cao búntáiste do bheith aige ar bholg duine eile. Ní shanntuighim ceárd an tnúthaire: ní bhíonn formad agam leis an té a bhíos ag brath ar rud nó “ailp” d’fhagháil go bog ar chúnntas dhuine eile. Tnúthairidhe is mó a ghnáthuigheas an tigh tábhairne sin, fan uatha: daoine a bhíos ag brath ar chao dighe ó dhaoineibh eile.’

tnúthaireacht: ‘*b.3.* ionchas, súil lé rud éigin: failpéireacht, stocaireacht. Do shaoghal caithir ag tnúthaireacht ameasc gach aon chuideachtan: ag brath ar an rath rud éigin d’fhagháil. Ag tnúthaireacht ar dhighe: geócaireacht: ag faire is ag brath mar bheadh

madra ar chnámh. An tnúthaireacht ag gabháil lastuas de, an scian tríd an gcroidhe aonnidh ag éinne ach aige féin: an formad: motháilt na droch-aighe dhá ghriosadh ag maith, ionmhas, buac dhuine eile.’

tnúthaireacht: ‘b.3. ag súil lé rud in aisce, súilidheacht, gan bhuannacht, in ionchas an nidh ná bíonn tuillte. Chuir sé dhe, d’aithnigh sé nár bh’aon tairbhe dho beith ag tnúthaireacht ar dhaoinibh a bhí ag tnúthaireacht iad féin: ag brath ar rud d’fhagháil ar a mbolg. Nách táir an béas aige a cheann do sháthadh i ngach cuideachtain ag tnúthaireacht: in ionchas go bhfaghadh rud dá dhruim. Bhíos ag tnúthaireacht ar thoitín ó bhíodar chómh flúirseach aige, is gan gal lé seachtmhain agam: ag dul i dtreó cinn d’fhagháil.’

tnútháilaidhe: ‘f.4. geócach, bíodán: gobadán: éadaire: formadach. Chaithfeadh an tnútháilaidhe sin a lá sa shaoghal id chosaibh ag súil sag braithteól go bhfaigheadh sé brúscar éigin: gobadán: duine a bhíos ag súil is ag déanamh a ghéir-dhíchill ar é féin do chur in iúil in áit ná bíonn fáilte roimis. Tnútháilaidhe gur mór leis lé n-a sprionnlaitheacht is lé n-a dho-chroidheacht éinne do bheith ag siubhal na talmhan ach é: duine go ngabhann sé tríd go cnámh bail do bheith ar neach eile.’

tnútháilaidhe: ‘f.4. duine formadamhail, braithidhe. Ag rith ina tnútháilaidhe ó thigh go tigh féach cá bhfaghadh sé béile bídh: duine a chuireas é féin i dtreó a fhaghála ar gach slighe gur féidir leis cuimhneamh air gan allus gan náire thríd air. An chnámhscáil is an formad a bhíonn ar an dtnútháilaidhe aon rud d’fheicsint ge n-a chomharsain: maoidhteóir: duine gur mór leis aon rud bheith ag éinne is go ngoilleann air.’

tnúthamhail: ‘a. éadmhar: braithteólach, droch-aigeanta. Chaith sé seal maith go tnúthamhail ar imeallaibh na cuideachtan, uisce é n-a fhiaclaibh is gan aon rud ag imtheacht i nganfios do: ag súil lé cion de n-a raibh ar siubhal. An béal bocht atá uirthi agus an formad lé mnáibh a cómharsan, ag cainnt go tnúthamhail ortha: éadmhar.’

tnúthamhail: ‘a. formadamhail, mío-rúnda. Ní raibh ógánach sa cheanntar ná raibh tnúthamhail leis toisc an chailín áluinn a bhí aige, ní mór ná gur bh’fhearr leó marbh é: formadamhail, éadmhar. Bhís ró-tnúthamhail, ná tuig gur duit féin a deineadh an

saoghal so ar fad: bhí súil leis an mbreis agat i neamhthairbhe daoine eile. Cad n-a thaobh aigne thnúthamhail do bheith mar sin agat gur b'olc leat maith éinne: mío-rúnda.'

tnúthán: 'f.l. éad, dúil mhairbh: ionchas. Ag tnúthán liom-sa atá sé ar an gcogaint bhealaidheacht atá air nuair chidheann sé rud agam-sa is gan faic aige féin: in éad: is mór leis é do bheith agam agus cráidhteacht dhóighte ar a chroidhe féin. Ag tnúthán lé greim bídh an t-aindeiseóir chaith sé an lá: ó chúl-doras go cúl-doras, is a chaolán tríd siar lé hocras: i ndóchas lé rud éigin trí eineach na ndaoine. Me ag tnúthán leis an té is baoghalach ná fillfidh mo shúil anáirde leis go láidir. Ar an dtnúthán a mhaireann sé: síor-lorg.'

tnúthán: 'f.l. ionchas, súil, dóchas, muinghín i bhfagháil, mianadh; duine formadamhail, braithide (braithire), éadaire. Faid agus tá aithne agam ort ní fheaca thu ach ag tnúthán ar rud éigin i gcómhnaidhe: ag braith air is ag dul ina threó gan náire ná iongadh. Ag tnúthán lé biadh mar bheadh ainmhidhe ocrach: ag súil leis is a grith ina dhiaidh. Dá luighead a bhíonn agam, agus dá dheacracht a thuillim é, bír ag tnúthán liom, sé an scian trís an gcroidhe agat é bheith agam: bíonn formad is éad ort liom: suathann sé thu. Ghlac tnúthán an domhain é leis an mbata greanta a bhí agam, agus a thúisce is fuair an chao air ghoid é: dúil aige ann. Dá n-itheadh sé fiche uair ist ló bheadh sé ag tnúthán lé biadh: ag súil go bhfaghadh sé dá mbeadh ar siubhal. Mhaireann sé ar an dtnúthán, ní fheicfeá faic dá chuid féin choidhche aige: ar an méid a gheibheann sé lé déircínteacht is ghá chur féin i dtreó gurb eól go mbíonn ar an lorg. Níl a thnúthán lé héinne, tá a dhóthain mór aige féin: níl sé ag súil lé haon rud ó neach ná ag brath air.'

4.11 Blúiríní Scéalta

Anuas ar na cineálacha samplaí eile in CCC, .i. seanfhocail, cora cainte, tagairtí ón mBíobla, rainn filíochta srl., tagaimid ar roinnt blúiríní scéalta ann. Blúiríní mar na cinn seo a leanas:

brúch: "Tháinig fear lá ar bhrúch a's í ghá grianadh féin ar charraig. Sciob sé scabal a bhí i dtímcheall a gualann mar ná féadfadh sí scaramhaint leis an scabal. Do ráinig clann

aca. Lá amháin nuair chuidh sé anáirde sa frathachaibh mar a raibh líon a theastuigh uaidh. San áit chéadna do bhíodh ar scabal aige i bhfolach ón mbrúich. Thuit sí anuas i nganfios do. Chómh luath a's chonnaic an bhrúich an scabal shnap í agus d'imthigh lé fé dhéin na mara. Ní fheacthas riamh ó shoin í. Ródhéidheanach don bhfear nuair fuair sé amach cad do thárlaidh".¹⁹¹

cleas: 'Bhraththeadh Muiris na Tinte go mbíodh duine éigin as an dtigh ag bradghal ar an dté (agus é gannchúiseach daor an uair sin an tseanshaoghail) agus 'sé cleas a rinne sé ná cuil bheó do chur i stán choimeáda an té. Ar theacht abhaile dho ní raibh aon chuil ann – cómharta gur oscail duine éigin an stán! agus 'sé adubhairt sé: "A Mháire, cá bhfuil an chuil?": beart ghasta, ghlic.' [**cuimhneamh:** "'A Mháire, cuir an chuil i stán an té agus má éaluigheann aonne ar eulóchaidh an chuil, annsan beidh a fhios agat an mbítear ag bradaidheacht" – "mo ghradhain do chuimhneamh, a Mhuiris": machtnamh iongtach.']

cloichín: "'Cuir an chloichín seo id bhéal", ars an sagart le Piaras Firtéar "agus ní féidir tu do chrochadh choidhche". Do réir ráta (béaloidis) sin mar bhí agus faid chongaibh sé 'n-a bhéal í ní chumangóchadh an sealán air, go ndubhairt dhá caitheamh as a bheul nach dtabharfaí "fuilleach na croiche" air féin choidhche.'

cloigneachán: "'Cad is pósadh ann?" ars an sagart le buachaill mór a bhí i mbuidhin an Teagaisc Críosaide – "fear agus bean do cheangal le córda/ iad do chaitheamh síos ar thóin seanchófra/ a's srathar na haindeise d'fhágaint go deó ortha". "Cloigneachán!" do scread an tAthair Seán a's amach an doras leis: amadán "croidhearg".'

creidhill: 'Creidhill cheárdchan air, an t-ainscian, an íde is measa a imtheóchadh air tá sé tuillte aige (mallacht uathbhásach). (Deirtear gur seachtar gaibhne a bhí i dtreis, gur marbhúigheadh dreatháir dóibh a's lé gach buille do bhuailidís ar an inneóin go n-agraidís oirbhire Dé ar an té a dhein agus ar bhain leis, gur bh'uathbhásach an íde a imthigh ar an té a dhein agus ar a mhuintir).'

eachtra: 'Agus sinn 'n-ár leanbhaibh chaithimis na hoidhcheannta cois teine fé dhraoidheacht agus an seandúine ag innsint na n-eachtraidithe a bhí cloiste ós na seandaoinibh. Bhí eachtra aige ar fhear a chaill sparán airgid ag teacht ó Chorcaigh tar éis ime do dhíol, agus a fuair san áit chéadna é, gan coinne, bliadhain ina dhiaidh san agus an féar fásta timcheall air: scéal.'

¹⁹¹ Tá leagan eile den scéal seo in Wagner/ Mac Congáil (1983: 110).

glas: ‘An Ghlas Ghaimhneach, bó áirighthe i ndéscéalaidheacht. Ní raibh aon teóra le n-a tál bainne. Áthrach ar áthrach líontaí as a húth. Ón bhfarraige (deirtear annso) do thagadh sí, ag itheadh ar an bhféar budh shaidhbhre sa cheanntar (baile an Fhiadhanaigh annso mar a gcodladh sí idir dhá stacán mhóra chloch i rith na feadha san tagtaí a’s crúidhtí í. Tháinig cailín a’s criathar aice gur thosnuigh ghá crudhadh gur dhísc bainne na Glas-Ghaimhnighe. As san amach ní feacthas ar talamh í).’¹⁹²

mágach: “‘Dia na ngrást linn nách gearrid mar bhás é, fear tige a’s áite, im a’s bláthach a’s leanbh breagh mágach” (Bean d’eitigh báillidhe ar bhiadh, a’s cuigeann díreach deunta aice, thógadar san a bó in olc. Tháinig an fear ag fuascailt na bó a’s mharbhuiheadar é. D’imthigh an bhean ón dtigh fé dhéin an chorpáin. Ar fhilleadh di bhí an chuigeann laitighthe, a’s an leanbh stollta as a chéile ag cráin mhuice, d’fhág san gan chéile, gan leanbh gan chuiginn í).’

4.12 Leasainmneacha

Tá cuid mhór tagairtí san fhoclóir do leasainmneacha. Luadh na tagairtí do SO féin mar ‘Seán an Chóta’ agus ‘Seán an Chlóca’ i gCaibidil a dó¹⁹³, ach tá raidhse tagairtí eile sa téacs do dhaoine eile agus, i gcás cuid acu, do na fáthanna gur tugadh ainmneacha áirithe orthu. Tá cló iodálach curtha agam ar an leasainm áirithe:

bóithreán: ‘Bhí aithne agam ar fhear go dtugaidís *Seán Bhóithreáin* air.’

breágh: “‘Lá breágh”, beannachadh coitcheann seadh an rádh so. Leasainm (lé deireannaighe) ar dhuine ag tosnughadh ar an nGaedhilg d’fhoghlaim.’

breasal: “‘Breasal’ leasainm ar dhuine go mbíonn fonn troda air.’

bríste: “‘Bristín”, leasainm a tugtar ar dhuine ná bíonn a thriubhas nó a bhríste fáiscighthe mar budh cheart air: nó fear géarrchosach: íseal, téagartha.’

broc: “‘Broc”, leasainm ar fhear bheathuighthe, téagartha gan bheith árd.’

¹⁹² Tagaimid ar roinnt tagairtí eile don Ghlas-Ghaimhneach (agus ‘Ghaibhneach’) chéanna san fhoclóir, mar atá: **léir-:** ‘An Ghlas-Ghaimhneach (ghamhnach), bó na farraige a léir-tháladh ar gach neach dá gcrudhadh í: a thugadh a cuid bainne go fáirsing, flúirseach’; **scamhárdach:** ‘Bó thar bhuaibh dob eadh an Glas Ghaibhneach, bhíodh crudh scamhárdach aice: bainne saidhbhir, sochrach.’

¹⁹³ Féach fonótaí 12 agus 13.

brothall: “*Brothall*”, leasainm ar dhuine go mbíonn mórán cainnte aige, a’s gur bhreágh leis babhta bruighne do bheith ar siubhal.’

buailteán: ‘Leasainm ar dhuine a bhíos trodach.’

cácar: ‘Tugtar *cácar* mar leas-ainm ar dhaoine go dtéidheann díobh.’

cáis: ‘Bhí aithne agam ar fhear go dtugtí “*Cáis*” mar leasainm air, toisc gur ith se *cáis* do caitheadh isteach leis an muir agus ná h-íosfadh aon ne eile í.’

captaen: “*Captaen na luatha ó Bhaile an Ghoilín*” a tugadh mar leasainm ar dhreatháir Thigheama Fhinn Trágha in amhrán, toisc nár thug fóghnamh riamh uaidh.’

casóg: “*Seán na casóige*” leasainm ar fhear toisc a mhinicighe a bhíodh sí air gan ghádhtar. “*Na Casóga*”, mar leasainm a líontighe.’

cearc: ‘B’ aithnid dom duine, bheidhleadóir go dtugtí “*an cearc*” mar leasainm air, toisc an ghlóir chaoil lag a bhí aige.’

ciotach: ‘coitcheann an focal ‘*ciotach*’ mar leasainm.’

ciotóg: ‘Bhí aithne agam ar fhear, siúinéir, de Mhuinntir hUigin go raibh “*Ciotóg*” mar leas-ainm air, agus seo mar deirtí le haon rud budh leis, “úirlisidhe etc. *Chiotóig*”; chonnac an *Ciotóg* leis, ann.’

cleas: “*Liam na gCleas*” an leasainm a tugtí ar mhúinteóir a bhí ar an mBuailtín ar an áilteoireacht gan díobháil do bhíodh aige leis na daoineibh ghá dtarang chun cártaidhe agus braoin dighe: a chuireadh a chuid meallaireachta ’n-a luighe ortha.’

cleas: ‘Bhíodh *cleas* ag “*an Yorcar*” a dheineadh sé le dhá hata agus cheithre mionphráitidhe – iad go léir do chur fé aon hata amháin i ngan fhios don súil: clisteacht láimhe: basluas.’

cnagaire: ‘Bheidhleadóir de Mhuinntir Ghearailt a bhí ar an Gorta Dubha i bParóiste an Fhirtéaraigh go raibh “*Seáinín an Chnagaire*” mar leasainm air, toisc gur b’annamh do raghadh sé abhaile ó chóisir ná ó bhainis gan *cnagaire* chun a leighiste ar maidin – ruibe de chlúm na con san ar n-a bháireach, mar deireadh sé féin “ar eagla na heagla”.’

cnagarnach: “Seadh”, ars an *Boighlear* (fear annso dúlmhar i bhfeoil go bhfuil an leasainm sin air) “anois go bhfuil an tseantáille i ngiorracht dom, beidh cliathán slán na muice ar crochadh os chionn teineadh agam, agus beidh *cnagarnach* agam uirthé, Domhnach a’s dálach: glór m’fhiacra ghá hitheadh, agus cuid mhaith dhi agam.’

cogaint: ‘Tá fear ar an mBlascaod go dtugtar “Cogaint” mar leasainm air lé n-a dhúil “scine” (tobac) do bheith fén fhiacal aige.’

coillteán: ‘Do bhíodh fear annso fadó go dtugti “Coillteán” mar leasainm air, toisc go raibh sé áitrichthe chun ainmhithe do choilleadh.’

colltar: ‘Is minic a tugtar “An Colltar” mar leasainm ar dhuine.’

cómhlann: ‘Ón lá gur baisteadh “Muiris an Chipín” ar Ghearaltach an Leitir Iubhaigh ní i gcómhlann aon fhir ach as chómhlann beirte, bhí beart ghá ionsaidhe: troid le claidhtibh.’

cródh: “Séamas an Chródh”: Séamas mac an fhir láidir go raibh “an cródh” mar leasainm air.’

dath: “An dath”: leasainm ar dhuine coirtighthe dubh ar a cheannagthaibh.’

deifridheacht: ‘Is eol dom fear gur leasainm do “deifridheacht” toisc go gcaithfeadh a lá is a shaoghal ag argóint nó ag cur ceisteann.’

díleas: “Cácar” an leasainm atá air ach an ainm dhíleas “Seán”: an ainm ó thúis.’

féasóg: “Féasóg”, leasainm ar fhear go mbíonn fás fada gan bearradh choidhche ar a aghaidh.’

feileamhnach: ‘Nách feileamhnach an leasainm do tugadh air, “caimiteónach”, mar tá sé cam: oireamhnach: iomchubhaidh.’

fíogach: “An Fíogach” leas-ainm d’fhear a ghaibheas trí anródh go neamhspleádach.’

geannc: ‘Tugtar “Geannc” mar leasainm ar dhuine go mbíonn srón dá shaghas air.’

glinn: ‘Fear ann gur leasainm do “Coilidhe” a bhí chómh glinn radharcach san go gcomhairigheadh sé caoire ar oileán sé míle ón míntír: géar, glanradharcach.’

gliúc: ‘Gliúc leasainm ar dhuine a bheadh ag féachaint fé mar bheadh an radharc go lag aige.’

iarann: “An t-Iarann” leas-ainm do tugtar ar fhear chruaidh, fuinneamhail.’

lá: “Lá breágh (laetheanta breághtha)”: leasainm fén nGaedhealtacht ar thosnóchair Gaedhealainge! toisc gur beannachadh coitcheann é a’s go mbíonn ar an gcéadchuid d’fhoghlumuighid.’

láimhín: “An bhfuil aithne agat ar “láimhín” .i. leasainm ar dhuine go mbíonn a lithéid aige.’

lóistín: ‘Ní bhfaghadh aon fhear siubhail lóistín ar an mbaile céadna, sin é fáth gur baisteadh “*dún an doras; múch an solas*” air, lé doicheadall roim thaisthealaidhthe.’

maidrín: “‘*An maidrín ruadh*’”: leas-ainm do tugtar ar fhear bheag go mbíonn an dath san air.’

maoinín: ‘Duine gur béas aige “mo ghrádh” is “mo laogh” do bheith go mion minic ’n-a bhéal, tugtar “*maoinín*” air.’

múch: “‘*Dún an doras, múch an solas*’” leas-ainm bhaile ag bacadh in áit ná bíodh fáilte rómpa.’

pápa: ‘Bíonn Pápa mar leas-ainm ar dhaoibh.’

pocaire: “‘*Pocaire*’” leas-ainm ar duine go mbeadh “éadan reatha” air, dána, do-thuigseanta.’

puirt: ‘ainm d’fhear bheag, ghasta, thóstalach. Budh mhaith an rinnceóir *an puirt*: leas-ainm.’

puth: “‘*Maidhc puth*’” leasainm ar dhuine a bhíos ag puthaireacht.’

rón: ‘Féach an ceann róin atá air: ceann beathuighthe, sleamhain, leas-ainm ar fhear íseal téagartha, “*an rón*”.’

seithleach: ‘leas-ainm ar dhuine lom, caol.’

sidheóg: ‘*Sighle* nó *Beití fir*.’

síle: ‘duine piteánta, garsún ceanamhail ar coidreamh cailínidhe nó cailín ceanamhail ar choidreamh buachaillidhe.’

sleaidí: ‘*Liam Sleaidí* leas-ainm ar dhuine bhocht.’

smiotaim: ‘Tugtaí “*Muiris an Chipín*” air de chionn gur smiot sé a cloidheamh siar go cipínidhe an dornchlaoidh i gcath: gur bhris ina smut is ina smut é.’

smuilcín: ‘*Smuilcín* an leas-ainm a bhí againn air toisc a shrón: buachaill go raibh srón ghearr, leathan air.’

spóirtín: ‘*Spóirtín* an leas-ainm a bhí air: fear lé ragaim, caitheamh airgid go háit (spóirt).’

stráice: ‘Tugadh “*an stráice*” mar leas-ainm air, an lé n-a dhiomhaointeas is leisce é nó lé tóirtéis é?’

tradhna: ‘Tugtar mar leasainm é ar dhuine go mbíonn glór garg géar aige.’

4.13 Cluichí

Tugann SO léargas dúinn, i gcuid de na samplaí, ar na cluichí a bhíodh ar bun aigesean agus ag na páistí eile agus iad óg, agus cluichí a chonaic sé á n-imirt ag na páistí agus é ina dhuine fásta:

aon-chosach: ‘Chím leanbhaidhe ag imirt “leapacha” ar an sráid d’aon-chois: ag léimeadh ó chearnóg go cearnóg ar chois amháin.’

balla báisín: ‘(**balla bogha báisín**) leanbhaidhe beirthe ar lámhaibh a chéile a’s iad ag casadh mórdtícheall.’

caitheamh: ‘Bhuaidh an garsún réul ar chaitheamh anáirde ós na garsúnaibh eile: cluiche go rúidtear pingnidhe san aer agus go nglaothann an caithteoir “ceann” nó “cláirseach”.’

clúmh: ‘Dheinimís liathróid de chlúmh na mbó, dhá liathradh dhúinn idir ár lámhaibh agus rann ar siubhal gurbh é a tuis, “liathram, liathram ... ” agus sinn ag caitheamh ár silidhe air chun a dhlúighthe ar a chéile go mbíodh daingean fuinnte.’

codladh: ‘Deir garsún beag lé n-a cheaisil (saghas bréagáin go ndéanamh an phéire go mbíonn spiara air ar a gcuirtear ag rinnce í) nuair thógann ar a bhais í, glór dórdánach aice, ar nós beiche, ag rinnce dhi – tá mo cheaisil ’n-a codladh!’

cófra: ‘Seo rann a bhíodh againn agus sinn óg, ghá fhéachaint lé chéile cé b’fhearr agus budh thapamhla chun a ráidhte, gan rith focail do dhul air: “dhoirt cearc uisce pic uisce, cois, cois an chófra” (é d’aithris agus d’athaithe gan stad).’

corrach: ‘Féach, na rudaidhe beaga (leanbhaidhe) ag súgradh ar an maide corrach: maide nó clár curtha treasna tícheall a láir ar thaca agus duine ar gach ceann di síos suas san aer.’

daillicín: ‘cluiche aithnideamhail leanbh go gcuirtear púicín ar shúilibh dhuine den bhfuirinn agus é ar thóir na coda eile d’iarraidh breith ar an gcuid eile: púicín (dallaphúicín).’

lasóg: ‘Dheinimís, leanbhaidhe, lasóga (spríosanna) cois claidhe nuair bhímís ag aodhaireacht tréis scoile agus is minic do bheirbhighimís luthóg (phrátaidhe) ortha: teinteacha beaga lé cipinidhibh as préachaibh sceach a’s aitim.’

neadaireacht: ‘Is minic do shéanamair an scoil is go ndeaghamair ag neadaireacht ó ghort go gort is ó thor go tor: ar thóraidheacht nead.’

pí-pá-pin: ‘Cuirtear rud i bhfolach i gceann den dá dhorn, buailtear méar ar cheann aca agus annsan ar an gceann eile go dtín chéad dorn airís agus leantar de “pí-pá-pin, oscaltar an dorn is tá annsan”, ag teangmháil lé dorn ar gach focal. Ní haon imirt pí-pá-pin í seo: imirt leanbh.’

seile: ‘Caith do sheile ar do mhéir is buail annsan í .i. sin mar déintear (idir gharsúnaibh) mar dhubhshlán troda.’

sprioc: ‘Na garsúin ag imirt airgid ar sprioc: cloch nó eile mar thriall; an té is giorra a chaithfeadh di is aige bheadh caitheamh anáirde, agus lé n-a linn ghoirfeadh sé “ceann” nó “cláirseach”, an méid bonn a iompóchadh mar sin budh leis iad.’

trasna: ‘Abair é seo gan t’anál do tharrac – “is deacair stoca stracadh trasna” airís agus airís.’

trom: “Trom trom cad tá os do chionn?” (cluiche leanbh): caillfir muna gcuirir amach cad atá i láimh an té a labhras agus tusa ar do ghlúinibh is ar do dheárnachaibh.’

Mar is léir ó na samplaí anseo istigh, caint dhíreach atá in an-chuid d’ábhar an fhoclóra, gné a chuireann go mór le stíl scéalaíochta an tsaothair. Tugann an stíl seo beocht agus comhthéacs ceart do na focail, ceann de na príomhaidhmeanna a bhí ag SO agus é ag gabháil do CCC, mar a chonaiceamar in 3.1:

Gheobhfar eólas uatha gurb é áis na bhfocal atá in easbaidh ortha agus connus mar budh ceart earraidheacht do bhaint asta i gcúrsaidhibh na beatha lasmuigh den nGaedhealtacht.¹⁹⁴

Feictear comharthaí ceiste in úsáid amanna ag SO nuair, is dócha, a bhí amhras éigin air i dtaobh leaganacha, lena n-áirítear:

corp: ‘Ar rádh leis ná raibh aon mhaith ann, d’éirigh sé as a chorp (chugham etc.): tháinig buile a’s aonach (? éanach) air.’

¹⁹⁴ Litir ó SO chuig an Aire Oideachais, 20/09/1938 (N566 II).

crochta: ‘Nách crochta an teanga atá aice? is deacair a húrlabhra do thuigsint le teinne (? tinfeadh)¹⁹⁵ nó blas neamhghnáth.’

faghaid: “‘Muna b’ é an té seo d’áirighthe go bhfuilir ag tagairt dó chómh dorcha, doiléir ní fheadar” – “do thuairm i bhfaghaid airis”: gan tur (? “wide”).¹⁹⁶

feirm: “‘Connas bhraithir?’ – “i bhfeirm (? foirm) mhaith”: slán, beó, beathadhach; ‘I lár na hoidhche chonnaic sé amhailt i bhfeirm (? foirm) muice, a scannruigh an t-anam ann: i ndénamh: i gcrot.’

feóthanach: ‘Raghad ar an bhFeóthanaigh ambáireach: baile (? gaothmhar) cois farraige.’

fiar: ‘Is aoibhinn is is fairsing an radharc atá ó fhiar (? fhíoghar)¹⁹⁷ an chnuic: as an áit de go dtosnuigheann an claonadh: an mullach.’

plámásach: ‘Chuiris chuige plámásach go maith, níl aon bhaoghal ná gur chuiris galbhan (? gallúnach) fé: bog-bhriathrach.’¹⁹⁸

plaosc: ‘Ní ná go bhfuil (? ní hé ná fuil) plaosc do dhóthain ort, go dteipfeadh ort rud sonaoideach mar sin do dhéanamh: ceann mór go leór, gur chóir go mbeadh inchinn ann.’

tnáchadh: ‘*f. (chta) (? tnáchadh).*’

4.14 Tatal

Tá níos mó i gceist le CCC ná cnuasach focal. Is téacs uileghabhálach é, atá mar thaisce d’oidhreacht bhéaloidis is léinn, agus de shaibhreas na Gaeilge, ina bhfaighimid cur síos ar shaol mhuintir na háite, ar conas an aimsir a thuar agus an fharraige a léamh, ar chúrsaí polaitíochta na hÉireann, chomh maith le cúrsaí polaitíochta agus cogaitíochta idimáisiúnta. Tá léiriú, chomh maith, ar aigne agus ar éirim SO, ar an tuiscint a bhí aige ar an seansaol agus ar an saol comhaimseartha, agus ar a thuiscint ar an saol náisiúnta

¹⁹⁵ “tuin” (tuin chainte), is dócha atá i gceist anseo.

¹⁹⁶ Ag breathnú ar bhrí na habairte seo, agus an chaoi nach bhfuil bunús le tuairim an duine, feictear domsa go bhféadfadh ‘wide’ nó ‘void’ a bheith i gceist anseo.

¹⁹⁷ B’fhéidir gur “faobhar” atá anseo, i. faobhar ‘an chnuic’.

¹⁹⁸ Sa mhéid is gur ag tagairt do phlámás atáthar anseo, ritheann sé liom go mb’fhéidir go bhfuil ‘galbhan (? gallúnach)’ bunaithe ar “soft-soap” an Bhéarla, a úsáidtear le plámás a léiriú (cf. ‘don’t be soft-soaping him’).

agus ar an saol idirnáisiúnta. Ag tagairt do CCC, deir Seán Ó Lúing (1985: 36), ‘tá foraois eolais i bhfoclóir Sheáin ar chleachtadh agus cóir agus imeacht na Gaeilge.’

Tá sé léirithe sa chaibidil seo gur foirmeacha na Mumhan iad, i bhfianaise DPI, PPI, GCD agus GNM,¹⁹⁹ an-chuid de na foirmeacha teanga a fhaighimid in CCC. Ach, mar a chonaiceamar i gCaibidil a trí (3.1), agus i gCaibidil a cúig (5.4), léiríodh amhras i dtaobh an ábhair féin a bheith bainte le Ciarraí. Go dtí go ndéanfar anailís cheart ar ábhar CCC, áfach, ní féidir linn a luach mar chnuasach de Ghaeilge Chiarraí a mheas. Taispeánadh, áfach, i gCaibidil a trí (3.10), go bhfuil an-chuid tagairtí bíobalta sa téacs agus rainn as dánta agus amhráin, a thugann tacaíocht don amhras sin. Mar an gcéanna, cruthaíonn iontrálacha den chineál seo amhras i dtaobh mhodh oibre SO, agus a mhaíomh gur ag bailiú ó sheandaoine an cheantair a bhí sé. Cuirtear leis an amhras sin má smaoinítear go raibh cónaí air i mBaile Átha Cliath, agus ní i measc sheandaoine a cheantair dhúchais, go dtí gur shocraigh sé go bhfillfeadh sé ar an nGaeltacht i 1937.²⁰⁰ Ina theannta sin, má bhreathnaímid ar chnuasaigh eile de leaganacha canúnacha, feicimid an nós iontu ainmneacha na gcainteoirí a thabhairt mar chruthúnas gurb ann do na leaganacha, nós nach bhfeicimid in CCC.²⁰¹

Tá, ar an ábhar sin, idir mhórbhuntaistí agus mhór-mhíbhuntaistí ag baint le CCC. Fuair mé nóta ón Dr Éamonn Ó hÓgáin le déanaí²⁰² inar iarr sé orm, sa mhéid is go bhfuil CCC clóscríofa, léite agus pléite agam, machnamh a dhéanamh ar ábhar agus ar chineál an tsaothair. Seo mar a bhí sa nóta uaidh:

Conas a mheasfá ábhar an fhoclóra dá mbeifeá á úsáid i bhfoclóir stairiúil?

- (i) ábhar ó bhéal na ndaoine.
- (ii) ábhar ó scríbhneoir cruthaitheach ar cainteoir dúchais Muimhneach é (ar aon dul le Máirtín Ó Cadhain – cainteoir dúchais a scríobh go

¹⁹⁹ Agus foirmeacha Chiarraí i bhfianaise na n-áiteanna a luaitear leis na foirmeacha sna téacsanna sin.

²⁰⁰ Féach 3.1.

²⁰¹ Mar shampla, de Bhaldrathe (1945: xii), Ó hAnnracháin (1964 : vii), Stockman (1974 : v) agus Mhac an Fhailigh (1968: xv).

²⁰² 13/05/2008.

cruthaitheach agus a bhain úsáid as focail etc. ón gcaint bheo mar aon le hábhar lasmuigh di sin ó thaobh ama agus ceantair).

(iii) ábhar amach as foclóir, e.g. an Duinníneach.

I bhfianaise a léirítear sa tráchtas seo, bheadh sé deacair CCC a shuí faoin gcéad nó faoin tríú rogha. Is dócha, mar sin, go rachadh sé faoin dara rogha níos éasca ná aon cheann eile, .i. gur ábhar ó scríbhneoir cruthaitheach ar cainteoir dúchais Muimhneach é, a bhain úsáid as focail agus nathanna ón gcaint bheo mar aon le hábhar lasmuigh di, atá ann.

5. Eagarthóireacht

De réir mar a tháinig ábhar isteach ó SO, ba léir go mbeadh cuid mhór eagarthóireachta le déanamh ar an téacs sula mbeadh sé réidh le cur i gcló. Nuair a bhreathnaigh Mícheál Ó Gríobhtha ar an gcéad chuid a tháinig isteach, tharraing sé aird ar an easpa slachta agus oird a bhí uirthi, agus léirigh sé amhras faoi oiriúint nithe áirithe ann. Mhol sé go gceapfaí duine a mbeadh cur amach acu ar an gcanúint agus taithí acu mar eagarthóir. Socraíodh go dtabharfaí ról an eagarthóra do RÓF ('Fiachra Éilgeach'), eagarthóir leis *An Gúm*.

5.1 RÓF (1871 – 1957)

Ba shaothraí ar son na Gaeilge é RÓF, a bhí bainteach le heagraíochtaí éagsúla Gaeilge agus a raibh ardainm air mar eagarthóir.²⁰³ D'oibrigh sé mar eagarthóir leis *An Gúm* agus i mí na Samhna 1936 fostaíodh é ina eagarthóir ar an dréachtleagan Gaeilge de Bhunrecht an Stáit a bhí á chóiriú ag Mícheál Ó Gríobhtha. Scríobh Breandán Mac Giolla Choille faoi RÓF agus a lámh throm mar eagarthóir ar an gcáipéis úd, rud a thuigfear níos fearr agus an eagarthóireacht a rinne sé ar CCC pléite:

Is mar seo a d'oibrídís: Mícheál ag céadscríobh an téacs Ghaeilge mar aistriú cruinnbheacht ar an fhoclaiocht dlíthiúil sa leagan Bhéarla; Ristead ag déanamh eagarthóireacht, alt ar alt agus focal ar fhocal, ar shaothar Mhíchíl chun é a dhéanamh níos soiléite mar phrós Gaeilge nó chun é a thabhairt i gcóngar na gnáthchainte sa méid ab fhéidir é, gan baint de bhrí an bhunleagain ó thaobh an dlí de. Bhí láimh an-trom ag Ristead mar eagarthóir agus ní foláir nó bhí foighne an naoimh ag Mícheál. Tar éis na heagarthóireachta ar an chéad leagan, mar shampla, bhí na hathruithe chomh hiomadúil sin gurbh éigean do Mhícheál cur chuige agus cóip

²⁰³ Le haghaidh sonraí beathaisnéise RÓF agus liosta de na heagraíochtaí Gaeilge a raibh baint aige leo, féach *Breathnach/ Ní Mhurchú* (1986: 73).

ghlan a scríobh amach a mbeadh ceartú Risteaird istigh inti sula bhféadfaí
tosáí ar an dara dréachtadh.²⁰⁴

Ina theannta sin, chuir RÓF cuid mhór filíochta in eagar (filíocht na Mumhan ón ochtú agus naoú haois go príomha), agus rinne sé roinnt scéalta agus drámaí a scríobh agus a aistriú.²⁰⁵ Bhí sé ina eagarthóir leis *An Gúm* go dtí mí an Mhárta 1941 nuair a thug sé faoi eagarthóireacht a dhéanamh ar CCC i gceart.²⁰⁶ Tá an chuma ar an scéal go raibh taithe ag RÓF ar scríbhneoireacht SO agus go ndearna sé eagarthóireacht ar an gcéad iarracht iriseoireachta dá chuid, ‘Cathrach Nua’, a cuireadh i gcló i *Sinn Féin* i mí Aibreáin 1911.²⁰⁷ Is léir nach raibh Seán Ó Lúing (1985: 11) cinnte cé acu ‘Fear Eagair’ nó ‘Fiachra Éilgeach’ a bhí i gceist leis an ‘FE’ a bhreac an t-eagarthóir ar an mbunscríbhinn:

Chuir sé ‘Dubh Dorcha’ mar ainm cleite leis an aiste. Chuir fear eagair
Gaeilge an pháipéir, más sin é a chiallaíonn F.E. (murab é ‘Fiachra
Éilgeach’ é), chuir sé nóta ag deireadh na haiste ...

Ní raibh an t-amhras céanna ar Thadhg Ó Dúshláine in EDD (1991: Brollach v) maidir le haitheantas eagarthóir an ailt. Maíonn seisean gurbh é RÓF an t-eagarthóir. Réiteodh sin leis an nós a bhí aige an síniú ‘FE’ (nó ‘FÉ’) a chur le nótaí eagarthóireachta in CCC. Bhí díospóireacht bheomhar idir SO agus RÓF, chomh maith, ar úsáid cheart focail Ghaeilge, díospóireacht atá i gcló faoin teideal ‘Comóradh nó Súgradh?’ in EDD (1991: 53-57).

Ar an 30 Aibreán 1936 tháinig an t-ábhar a bhain leis an litir ‘A’ de CCC chuig oifigí na Roinne Oideachais. Cuireadh amach chuig RÓF é go bhféadfadh sé tuairisc a scríobh ina

²⁰⁴ Mac Giolla Choille (1988: 64).

²⁰⁵ Tá ainmneacha na scéalta agus na ndrámáí a scríobh agus a d’aistrigh sé, agus a d’fhoilsigh *An Gúm*, le fáil i gcatalóg *An Gúm* (Mag Shamhráin, Antain [eag.] (1999)).

²⁰⁶ Níl aon tagairt ag Breathnach agus Ní Mhurchú (1986: 73) do RÓF mar eagarthóir ar CCC. Ní thagraítear dó ach oiread in aon cheann de na heagráin eile de *Beathaisnéis* (Breathnach/ Ní Mhurchú 1990, 1992, 1994, 1997; Ní Mhurchú/ Breathnach (1999, 2001, 2003) sa rannán a bhaineann le ceartúcháin agus leasuithe ar eagráin níos luaithe.

²⁰⁷ EDD (1991: 24-25).

thaobh, agus an tuairisc a chur ar fáil do Choiste Comhairleach na Roinne Oideachais. Ar an 18 Bealtaine 1936 fuair An Roinn an tuairisc sin ar an litir ‘A’ uaidh. Cé ‘gur rud foghanta atá ann’ cheap sé ‘nach beag a mbeidh d’eagar le cur air.’ Leag sé béim ar scríbhneoireacht SO agus ar an gcaoi a raibh sí brúite le chéile, gan dóthain spáis fágtha idir na línte le haghaidh nótaí eagarthóireachta. Ina theannta sin leag sé béim ar litriú na bhfocal:

Tá an leitriughadh bunoscionn le riaghail an fhoclóra²⁰⁸ go minic, agus ba mhór an nídh an scéal do leigheas i dtosach bára: connus, ceud, ceudna, deunta, eudach, B’l’Áth Cliath, an diall (diabhal), mhachtnófi etc. etc. etc. Tá na céadta nídh den tsórt san aige, agus ní fearr a bheith dá mbreacadh.²⁰⁹

Tá cuid de na focail a luann an t-eagarthóir, mar shampla ‘B’l’Áth Cliath’ agus ‘an diall’, ina leaganacha canúnacha a thugann leid faoin gcaoi a bhfuaimnítear sa cheantar iad. Ní dóigh liom gur moladh stuama a bhí sa mholadh an litriú de réir ‘riaghail an fhoclóra’ a chur i bhfeidhm, go háirithe sa mhéid is gurbh í príomhaidhm SO agus CCC á chur le chéile aige, an Ghaeilge mar a bhí sí á labhairt ag na seandaoine a bhailiú. Agus é i mbun na hoibre scrios RÓF na leaganacha seo amach agus cuireadh ‘Baile Átha Cliath’ agus ‘an diabhal’ ina n-ionad. Ní chabhródh an litriú ‘foclóra’ seo leis an té a bheadh ag iarraidh staidéar canúnach a dhéanamh ar an nGaeilge labhartha.

Ní díreach an dá fhocal sin a scriosadh amach chun leagan ‘foclóra’ (neamhchanúnach) a chur ina n-ionad. I measc na samplaí coitianta eile a fheicimid tá: ‘tréis’, a d’athraigh RÓF chuig ‘tar éis’, ‘sáipéal’ chuig ‘séipéal’, ‘dréir’ chuig ‘do réir’, ‘cruisteach’ chuig ‘cur isteach’, ‘tarraic’ chuig ‘tarraingte’, ‘scríg’ chuig ‘scríbh’, ‘Abrán’ chuig ‘Aibreán’, ‘thar n-ais’ chuig ‘thar ais’. Bhí RÓF sách dian tríd síos maidir leis na leaganacha seo a ‘cheartú’, ach más rud é go raibh sé chomh mór sin ar son ‘leagan foclóra’, cén fáth ar cheadaigh sé leaganacha mar iad seo a leanas?: ‘comntabhairt’, ‘compráid’, ‘greán’,

²⁰⁸ An amhlaidh gur FD a bhí i gceist ag RÓF anseo, nó litriú stairiúil?

²⁰⁹ CCC (SO) 9.

'piont', 'pínt', 'siolpa', 'sprid', 't'r'om', gan trácht ar na leaganacha ainm briathartha ar fad dar críoch '-int'. Díreofar go mion níos faide ar aghaidh sa chaibidil seo ar eagarthóireacht RÓF (5.2).

I ndiaidh do RÓF an tuairisc a chur faoi bhráid an Choiste Chomhairligh, mhol siad gur chóir ábhar na tuairisce a chur in iúl do SO agus go molfáí dó comhairle an eagarthóra a leanúint. Ar an ábhar sin, seoladh litir chuige ar an 7 Iúil 1936. De réir mar a tháinig ábhar isteach ó SO, iarradh ar an eagarthóir breathnú air chun íocaíocht ina thaobh a cheadú nó a dhiúltú bunaithe ar chaighdeán na hoibre ann. Tagaimid go minic i bpáipéir na Roinne, mar sin, ar thagairtí den chineál 'The Editor reported on 17th September, 1937 that it was very well done. A payment of £80 was made to the author on the same date', 'This was examined by Risteárd Ó Foghladha,²¹⁰ who recommended payment of fee. A payment of £96 was made to him on 7th December, 1937',²¹¹ 'A further instalment of MS was received on 1st March, 1938. It was examined by Risteárd Ó Foghladha and found satisfactory, and a further payment of £94:10:0- was made in respect of it on 14th March, 1938.'²¹²

Tuigeadh go mbeadh cuid mhór oibre le déanamh ar an téacs sula mbeadh sé réidh le cur i gcló, agus iarradh ar an eagarthóir tuairisc a thabhairt ar an tionchar a bheadh ag an eagarthóireacht ar thoirt an tsaothair. I mí na Bealtaine 1938, chuir RÓF in iúl gur cheap sé nach mbeadh laghdú níos mó ná deich faoin gcéad ar an saothar faoi mar a bhí sé cóirithe ag SO. Theastaigh ón Roinn Airgeadais méid an tsaothair a theorannú, áfach, agus eagraíodh cruinniú ar an 17 Meitheamh 1938 leis an ábhar a phlé. Moladh gur chóir iarracht a dhéanamh méid an tsaothair a laghdú:

²¹⁰ Feictear sa chomhfhreagras a bhaineann leis an obair seo, agus sa síniú a chuir sé agus deireadh curtha aige leis an eagarthóireacht, gur mar 'Foghludha' a litrigh sé féin a shloinne. Agus tagairt á déanamh ag an Roinn Oideachais dó feictear, mar is léir ó na tagairtí seo, gurbh é an leagan 'Foghladha' a d'úsáid siadsan.

²¹¹ Má bhreathnaímid ar Aguisín a trí (7.3) feicimid nach bhfuil na dátaí seo ag teacht le chéile. An 9 Nollaig, seachas an 7 Nollaig, atá ann.

²¹² CCC (SO) 13-14.

... by the exclusion of common idioms and examples: and that to secure this the assistance of the Editor, and the influence of the General Inspector (Seirse Mac Niocaill) be brought to bear on the author.²¹³

Ar an 20 Meitheamh tháinig Seosamh Ó Néill agus RÓF le chéile leis an gceist a phlé agus chuaigh siad trí chuid den ábhar a tháinig isteach ó SO. Seo an uair a ardaíodh ceist i gceart faoi nithe in CCC a bheith le cloisteáil lasmuigh de Chiarraí, agus d'iarr Ó Néill ar RÓF samplaí ar bith dá leithéid a scríos. Ag breathnú dúinn ar Chaibidil a trí (3.1), feicimid nach raibh an t-údar sásta in aon chor leis seo, agus nár éirigh rómhaith leis An Roinn iachall a chur air gan ábhar a bhí sa chaint lasmuigh de theorainneacha Chiarraí a úsáid.

Ar an 5 Márta 1941, d'éirigh RÓF as a phost mar eagarthóir in *An Gúm* agus thug sé faoi eagarthóireacht shaothar SO i gceart. Ceapadh go mbeadh an obair i gcrích aige faoi dheireadh na Bealtaine 1943. Ba é 5/- an míle focal an ráta a tugadh dó as an obair. Leag An Roinn roinnt teoracha amach dó inar díródh a aird ar ghnéithe áirithe den chomhaontú, go príomha, an cur síos ar an téacs mar 'liosta de fhoclaibh agus de abairtibh insan teangain Ghaedhilge atá in úsáid i nGaedhealtacht Chiarraighe mar aon le míniúcháin agus samplaí insan teangain Ghaedhilge de na foclaibh agus de na habairtibh sin',²¹⁴ Clásal a ceathair (1) a dúirt nár ceadaíodh don údar aon athrú nó leasú a dhéanamh ar an ábhar agus é curtha isteach aige gan cead an Aire; Clásal a sé, nach mór don saothar a bheith ina shaothar bunaidh de chuid an údair, agus nach mór dó aitheantas ceart a thabhairt do leagan ar bith as téacs nó saothar ar bith eile; Clásal a naoi, agus eagarthóireacht ar bun nár ceadaíodh don eagarthóir an oiread sin ceartúchán agus leasuithe a chur i bhfeidhm go n-athrófaí bunchruth an tsaothair; agus Clásal a trí déag, a leag amach go mbeadh ar an Aire, 'taobh istigh de dhá mhí dhéag ón lá a bheidh críoch curtha ar eagarthóireacht an tsaothair', an cinneadh a dhéanamh faoi fhoilsitheoireacht an tsaothair. Anuas air sin, 'it was impressed upon him verbally that all repetitions and unnecessary items which might be regarded as "padding" must be removed from the

²¹³ *ibid.* 17.

²¹⁴ 'Comh-aontughadh ar n-a dhéanamh an 4adh lá de Dheireadh Foghmhair, 1939, idir an tAire Oideachais agus SO', NA 97/9/370.

MS.²¹⁵ Agus an eagarthóireacht idir lámha measadh go mbeadh dhá mhilliún, céad caoga míle focal sa saothar deiridh.

I 1943, scríobh Seosamh Ó Néill tuairisc d'Oifig an Taoisigh mar fhreagra ar cheisteanna a bhí ardaithe ag an Taoiseach i dtaobh an tionscnaimh. Mar chuid den tuairisc sin chuir sé in iúl go raibh an beart deireanach faighte ar ais aige ó RÓF ar an 14 Bealtaine agus rinne sé tagairt don tsuim a íocadh leis an eagarthóir as a chuid oibre ar an saothar. Mar a luadh thuas, 5/- a íocadh leis as gach míle focal, agus ba é dhá mhilliún, dhá chéad tríocha míle focal an figiúr deireanach ar bunaíodh an íocaíocht air. £557.10.0 an méid a tugadh dó.²¹⁶

5.2 An Eagarthóireacht féin

Ar feadh tuairim is dhá bhliain bhí RÓF ag gabháil d'eagarthóireacht CCC. Le linn na tréimhse sin thug sé faoina chuid oibre go dúthrachtach – ródhúthrachtach i ndáiríre. D'fhéadfaí a rá gur maith an rud é nár cuireadh an saothar leasaithe i gcló riamh toisc rian róláidir an eagarthóra ar lámhscríbhinn bhunaidh SO.

Mar a chonacthas faoi Chlásal a naoi den Chomhaontú, sonraíodh nár chóir go n-athródh an eagarthóireacht bunchruth an tsaothair. De réir mar a fheicimse an scéal, bhris an t-eagarthóir clásal sin an chomhaontaithe agus d'athraigh sé cuid mhór bunchruth an tsaothair. Bhí SO féin ar buile le cuid den eagarthóireacht, agus chuir sé a mhíshástacht in iúl go láidir i litir a scríobh sé chuig An Roinn (ní luann sé ag tús na litreach ach 'a chara chaoin', ach measaim go mb'fhéidir gur chuig Seán Mac Lellan a bhí sé ag scríobh sa mhéid is gur úsáid sé an beannú sin i litreacha eile chuige):

²¹⁵ CCC (SO) 24.

²¹⁶ Litir ó Sheosamh Ó Néill chuig Rúnaí Oifig an Taoisigh, 2/7/43, NA 97/9/370.

Agus eadrainn féin dá bhfeictheá mo lámhscríbhinn (a bhí molta go hárda lé dhá bhliadhain roimhe sin) agus a raibh di scríosta ó chiumhais ciumhais chuirfeadh sé maithneachas ar ao'nne.²¹⁷

Maidir le hábhar a bheith scríosta 'ó chiumhais ciumhais' cé chomh dian agus a bhí an scríosadh i ndáiríre? Leis an gceist seo a fhreagairt i gceart, ní mór dúinn breathnú ar fhairsinge an scríosta. Ag tús na caibidle seo tagraíodh d'fhocail áirithe a bhí scríosta ag RÓF tríd síos, leaganacha a raibh tábhacht chanúnach ag baint lena litriú mar a bhí siad sa saothar bunaidh. I dteannta na leaganacha canúnacha sin, feicfeadh anseo thíos gur scríosadh focail aonarach eile mar aon le habairtí agus iontrálacha iomlána.

5.3 Leaganacha á n-ionadú

Ní hé amháin gur cuireadh litriú 'foclóra' i bhfeidhm ar chuid mhaith focal, ach scríosadh focail agus téarmaí áirithe tríd síos agus cuireadh foirmeacha eile ina n-áit; ina measc:²¹⁸

annso agus annsúd → thall is abhfus

pluc: 'Droch-shaoirseacht ar an bhfalla san féach na pluic atá air annso agus annsúd [thall is abhfus]: iogáin, builg: cuid den saoirseacht leigthe amach as a díreach.'

an ola dhéidheannach → ola an bháis

ola: 'An ola dhéidheannach [ola an bháis]: an tsacraimint a tugtar lé linn bháis ina gcuirtear an ola bheannuighthe ar an gceann is an ucht, ar na lámhaibh is na cosaibh.'

cac → bualtrach²¹⁹

treascraim: 'Is minic do treascradh fear maith i gcac [bualtrach] bó: gur baineadh a bhuinn uaidh is gur leagadh ar an dtalamh é.'

²¹⁷ Litrí ó SO chuig an Roinn Oideachais, 15/10/38 (N566 III).

²¹⁸ Sa mhúnla seo a leanas faightear buntéacs SO roimh an tsaighead agus leasú RÓF ina dhiaidh. Sa sampla féin ansin, is é leasú an eagarthóra a fhaightear idir na lúibíní cearnógacha.

²¹⁹ Breathnófar ar an bhfocal 'cac' níos faide ar aghaidh sa rannán seo.

cailín → buachaill (sí → sé)

giústáil: ‘Raghadh an cailín [buachaill] ar scoil go fonnmar dá bhfaghadh sí [sé] giústáil: léasadh ar a tóin [thóin].’

cruisteach²²⁰ → cur isteach

rún-: ‘Mo rún-pheata beag thu, ní leigfeadh do neach cruisteach do chur ort [neach cur-isteach ort] .i. peata go bhfuilim árd-cheanamhail air.’

dá (mbudh) me thú/ dá mbudh mise t(h)usa → dá mbeinn it áit

leamh-: ‘Dá mbudh me thu [dá mbeinn-se it áit] ní bheinn chómh leamh-inntineach agus go mbeinn de shíor ag trácht ar rudaídhíbh beaga suaracha gur b’iad cúirimidhe na ndaoine iad.’

dulta → imthighthe

bosca: ‘D’imthigh an clár do bhosca (ag rinne, ag ól, ag cainnt, ag troid, etc.) ar fad indiugh (anocht etc.) = tá sé dulta [imthighthe] anfhada air = níl aon chuimse leis.’

gan me/é/í → im/ina (h)éagmuis

ó: ‘“Olagón ó, mo dhiachair, an baile atá im dhiaidh-se: gan me [im éagmuis-se] is fuar, faillightheach é.’

óinseach: ‘Tugaim seo dhuit-se is bím féin im óinsigh: bím go ciotach gan é [ina éagmais]’

pléidhe: ‘Dá oilceas í an tsean-bhean is fearr bheith ag pléidhe ’ná bheith gan í [ina héagmais]: ag broic: ag foidhneamh léi is í bheith ag broic liom.’

go deo → choidhche

²²⁰ Feictear in CCC go n-úsáidtear ‘cruisteach’ leis an mbriathar ‘cuir’, atá athraithe ag an eagarthóir chuig ‘cur isteach’ agus an briathar ‘déan’. Ní hé amháin go n-úsáideann SO an leagan seo ‘cruisteach’, ach úsáideann sé an fhoirm aidiachtach ‘cruisteachach’ chomh maith: **crúcán:** ‘Duine “cruisteachach” is eadh é ná féadann aon rud do leigeant tharais gan a chrúcán do bheith aige ann: baint éigin: lámh éigin.’

neamh-shiubhal: ‘An neamh-shiubhal cainnte atá fút ní bheadh scéal aithriste go deó [choidhche] agat: moille.’

gort → páirc

piocaireacht: ‘Ní mór a bhfuil lé fagháil ges na buaibh ar an ngort [bpáirc] ach piocaireacht annso is annsúd: fo-ghreim.’

mar mise/ thusa → dem/ det shórt-sa

ncamh-shiubhlóid: ‘Neamh-shiubhlóid d’fhear líomhtha, fuinneamhail mar thusa [det shórt-sa] deich míle fichead: taisteal ná cuirfeá aon nath ann.’

péacógach: ‘Gabhtha mar tá sí i gculaith áluinn tá sí ró-péacógach do haimiteánach tuaithe mar mise [dem shórt-sa]: taidhbhseach: bastallach.’

saoiste → ceann meithile /maor²²¹

ainfhial: ‘Saoiste [ceann meithile] ainfhial atá orainn a chuireas sclaimh air féin dá mbeimís oiread agus nóimint deireannach ar maidin: saoiste [duine] dian gan mhórchroidheacht.’

stripach → (imeacht) le haer an tsaoghail

coitcheann: ‘Mo through í an cailín bocht! tréis leinbh gréine do bheith aice a’s ná pósfadh an cionntach í, d’imthigh sí coitcheann: d’imthigh sí n-a mnaoi choitcinn: striapach [d’imthigh sí le haer an tsaoghail].’

²²¹ Bhreac an t-eagarthóir na nótaí seo a leanas san imeall mar shoiléiriú ar an bhfáth go raibh ‘saoiste’ á scrios aige. Taobh leis an bhfocal **maor** - ‘suidhiste = “boss” of straw, hay etc.,’ agus taobh leis an bhfocal **saoiste** – ‘slang ar an mbéarla san “boss”.’ Ag breathnú ar FD feictear go bhfuil dhá cheannfhocal éagsúla aige le haghaidh ‘saoiste’ – 1) ‘a seat or stool, *esp.* a round stool of coiled straw-rope, *etc.*, a hassock or boss, a roll, a roller or billow, anything stout or thick.’ 2) ‘an overseer or “boss”.’ Taobh leis an iontráil seo feicimid go dtugtar (*R.O., McK*) a thugann le fios gurb iontráil í a bhí in RO agus ag SO. [Féach Caibidil a trí, ‘CCC: Comhaontuithe an Tionscnaimh’ le haghaidh plé ar an mbaint a bhí ag SO le FD].

tímcheall → i dtaobh/ i gcúrsaí

neamh-mheabhrach: ‘Táim comh neamh-mheabhrach agus is féidir do bheith tímcheall [i dtaobh] rudaidhe deaslámhacha do dhéanamh: n-ghéar-inntineach: níl tionnscail ar bith ionam.’

neamh-ghuiseach: ‘Táir ró-neamh-ghuiseach tímcheall [i gcúrsaí] an tsaoghail, ní bheidh faic i ndeireadh thiar agat: leadránach, faillightheach.’

Tá trí fhocal faoi leith ansin a d’úsáid SO an-mhínic sa téacs agus iad athraithe beagnach gach uile uair ag an eagarthóir: ‘olc’, ‘iachall’, agus ‘díol’, agus iad athraithe chuig ‘droch-’/‘dona’, ‘d’fhiachaibh’ agus ‘íoc’. Seo a leanas roinnt samplaí as an téacs, leis an múnla céanna in úsáid agam maidir le buntéacs an údair roimh an saighead agus leasú an eagarthóra ina dhiaidh.

1) olc → droch-/ dona (na samplaí seo le fáil faoin litir ‘A’ **amháin**)

acht: ‘Connus tá an duine breoidhte? níl sé acht go bocht suarach: ole [dona] go maith, gan aon fheabhas.’

Adam: ‘Ó cruthnuigheadh Adam ní tháinig lá chómh holc [dona]: faid is tá daoine ar an saoghal.’

adeirim: ‘Níl an fear bocht ró-láidir le fada, mhúise mo thruagh é - sin adeir a chuid bídh leis: ní hiongadh san agus an biadh olc [droichbhiadh] do chaitheann sé.’

adughadh: ‘Ag adughadh ar an aimsir atá le holcas [donacht]: ag dul in olcas agus in olcas atá sí.’ [‘ag dul in olcas agus in olcas atá sí’ scriosta].

aghaidh: ‘Bhíos chómh holc [dona] san gur shaoil gach aonne go rabhas le h-aghaidh báis: ar bhruach báis.’

aimhleas: ‘míothairbhe, dochar, díobháil; slighe olc [dona] nó dhrochthairbheach beatha.’

aimhréidhe: ‘Is deacair ao’nidh do dhéanamh ag aimhréidhe na h-aimsire: tamall olc [dona], tamall maith, tamall gan bheith mar seo nó mar siúd.’

ainbheart: ‘Dá mhéid ar ghaibh sé tríd agus do deineadh mícheart air ní dheárna sé ainbheart riamh: beart nó gníomh olc [dona]’; ‘Cad eile é ach ainbheart luighe trom ar

bhocthaibh? gníomh olc [dona]'; 'Go maithidh Dia dho is iomdha ainbheart do rinne sé ag scriosadh na ndaoine as a mbailtibh: olca [gníomh] gránda.'

ainbheartach: 'droichghníomhach, tugtha d'olcaibh [don cham].'

ainbheus: 'béas olc [droich-bhéas], béas neamhghlan.'

ainbhéusach: 'go mbéasaibh olca [droich-bhéasach].'

aindeis: 'Bliadhain aindeis ag feirmeóiridhibh seadh í, drochaimsir do bharraidhibh agus luach shuarach ar thorthaibh: bliadhain olc [dhona].'

aindeis: 'Is aindeis a rinnis orm é nár bhuaill liom mar gheallais dom: bhíos déidheanach mar gheall ort agus chailleas an traen: olc [dona].'

aindeis: 'Ní dóigh liom go bhfuil sé ach go h-aindeis fé látháir, dá mhéid a shaidhbhreas seal: go bocht, go h-olc as ['go h-olc as' scriosta amach].'

aindeise: 'Ní léighfeadh aonne an leabhar le h-aindeise a scríbhthe: olcas [donacht]; d'ólas cuid di, chaitheas an chuid eile uaim le h-aindeise na dighe: olcas [donacht].'

ainghníomh: 'beart nó gníomh olc [droichbheart nó droichghníomh].'

ainiarsmach: 'Níl aon droichbhéas is ainiarsmaidhe ná an t-ólachán, bochtanacht, míochlú, drochshláinte a thoradh: is measa deasca a fhágas rian olc [droichrian] n-a dhiaidh.'

ainleóireacht: 'Ag ainleóireacht na stoirmeach seadh is mó a chaith an long an tseachtmhain le holcas [donacht] na h-aimsire: a tosach sa ghaoith agus san aimsir.'

ancaire: "'Is maith an t-ancaire an t-adharta" (seanfocal): is maith cluthmhair, daingean an áit an teinteán oidhche stoirmehail: fantar istigh oidhche olc [dhoininne].'

an-chaitheamh: 'Thug na bróga so an-chaitheamh uathu, táid dhá bhliadhain agam: sara rabhadar ró-olc [chaithte] le cur orm bhí seal maith istigh aca.'

anchás: 'cás olc [droch-chás].'

anchruth: 'Do thug an geimhreadh anchruth ort, ar éigean a aithneóchainn thu: crot olc [dona].'

anchruth: 'Seandúine beag, lag, cromtha gan a anchruth ar aonne: clódh an-olc [droch-chlódh].'

an-chúmtha: 'Scríobhnóireacht gach focal an-chumtha de, nách bhféadfainn líne do léigheamh: na leitreacha scríobhtha, déanta go h-olc [dona].'

anfocal: 'gan bheith sláinteamhail lé n-itheadh, galarach, olc [dona].'

aníde: ‘críoch olc [dona], droichdhéanamh, bás éigin.’

aníde: ‘Chuireadh an mháthair céile an leaschlann fé ghlas i seómra gan iad do leigeant amach agus iad ar chaolchuid bídh ag tabhairt aníde ortha: ceann olc [droch-cheann].’

annlann: ‘Is olc [dona] an t-annlann salann le prátaidhibh: ní maith an cóngamh ithte é.’

antoil: ‘Duine antola a bhriseas gach dlighe, do rithtar lé faltanas poilítidheachta: daoine go mbíonn meón olc aca [daoine ag a mbíonn droch-mheón].’

anuas: ‘Tá an diall²²² anuas ort ná fanfadh socair, lé h-ól, chun cártaidhe, le mallaightheacht, le h-olcas [donas], le gliocas: ní féidir buadhachtaint ort, níl aon teóra leat.’

ar: ‘Ná cuir troid ar neach: ná téir chun troda le. Cuireadh fios ar an ndochtúir lém olcas [dhonacht]: glaodhadh air.’

aragal: ‘Is é lá dhuit teacht, é chómh fada ó bhaile lá aragail mar é: lá fiadhain, olc [dona].’

athchaithte: ‘caithte go maith gan bheith ró-olc [dhona], curtha i leathtaobh tréis cuid mhaith chaithte, iar bheith in áis nó dhá chaitheamh cheana.’

athchruadhaim: ‘Bhí buige ar an lá ar maidin acht d’athchruadhaidh sé ó shoin: chuaidh sé in olcas [i ndonacht] ó shoin.’

2) iachall → d’fhiachaibh (samplaí faoin litir ‘T’ **amháin**)

teann: ‘Ránguigh leó dul i dtalamh, ach cuireadh deabhadh amach airís ortha, gur giorra Dia leó bheith bailighthe leó: cuireadh iachall [d’fiachaibh] ortha scriosadh go géar, láidir.’

teicheadh: ‘Cuireadh an teicheadh as an dtigh air nuair bhí a chuid caithte aige ann, is gan aon tairbhe ann dóibh: ruaigeadh é: cuireadh iachall [d’fiachaibh] air an áit d’fhágaint.’

teicheadh: ‘Cuirfidh an teine iachall [d’fiachaibh] ort teicheadh siar uaithi: druideam tamall ar eagla do dhóighte.’

téighim: ‘Tharais seo ní rachfaid, mo dhubhshlán fé éinne bheadh d’iarraidh iachall do chur orm [d’iarraidh a chur d’fiachaibh orm]: ní ghluaisfead: imtheóhad, chorróhad.’

²²² Seo anois sampla den fhocal ‘diall’ a bhí athraithe chuig ‘diabhal’ ag RÓF, ach sa mhéid is go bhfuilim ag breathnú anseo ar na hathruithe a rinne RÓF ar ‘olc’, ‘iachall’ agus ‘díol’, níl luaite agam sna samplaí seo ach malairt leaganacha an eagarthóra ina dtaobhsan.

tiománaim: ‘seólaim, cuirim uaim ar, chun siubhail, leanaim ar, saigheadaim chun cinn, stiúram, dírihim, smachtuighim, cuirim iachall [d’fiachaibh] ar etc., ruagaim, díbrighim.’

tiomáint: ‘An saghas san giobaireacht atá ag tiomáint mórán chun an donais is ólacháin: ghá ngríosughadh: ag cur iachall [d’fiachaibh] ortha ólachán do dhéanamh mar fhaoiseamh ar a mbuaidhreamh.’

toil: ‘Bíonn sí ag imirt a tola air: ag cur iachall [d’fhiachaibh] air na rudaíde is mian léi-se do dhéanamh.’

toileamhail: ‘Ní tháinig sé leis na gárdaídhíbh go toileamhail in ao’chor, b’éigean dóibh iachall do chur [cur d’fhiachaibh] air: dá dheóin féin.’

toilidheacht: ‘Thug sé a thoilidheacht uaidh aon rud budh mhian linn do bheith againn: ghéill sé gan iachall do chur [cur d’fhiachaibh] air.’

tugaim: ‘An dtabharfar chun creidimh choidhche é? an gcuirfear iachall [d’fhiachaibh] air géilleadh dar slighe-ne.’

3) díol → íoc (faoin litir ‘S’ **amháin**)

saor: “‘Cad a thugais air sin?’ – ‘fuaireas saor in aisce é, is amhlaidh do bhronnadh orm é”: gan aon rud do dhíol [d’íoc] as; ‘Ní mór na hallmhuidíde ag teacht saor isteach ’on tír seo anois: gan cháin do dhíol [d’íoc] asta.’

sár-: ‘Tá na fiacha so ort anois leis na ciantaibh, is sár-mhithid iad do dhíol [d’íoc]: budh cheart iad do bheith glan amach fadó riamh.’

scála: ‘Fear an scála a inneósadh duit é: an té a bheadh ag díol [íoc] leat a luigheas ar an sparán agat.’

scaoilteóir: ‘Bhí an t-callach ag imtheacht ag an mbáille i ngioll lé cíos nuair tháinig scaoilteóir maith éigin a dhíol [íoc] é, is leigeadh leo: fuascalthóir.’

sceidimín: ‘Túisce chonnaic sí an gárda ag teacht ná tháinig sceitimínidhe uirthi i dtaobh a madra, mar ná raibh díolta [íoctha] as: loinne is líonrith go gcuirtí an dlighe uirthi mar gheall air.’

scríob: ‘D’aon scríob amháin d’íoc sé a raibh d’fhiachaibh air: in aon díolaidheacht [íocaidheacht] amháin.’

seasuighim: ‘Sheasaimh deoch don dtigh: ghlaoidh uirthé is díol [íoc] aiste do n-a raibh láithreach.’

sin: ‘Níorbh aon easbhaidh airgid a bhí air, leis sin, déarfainn ná beadh sé ag braith ar éinne chun díolta [íoctha] as: toisc sin: nuair tógtar ceann de.’

sin: “‘An ndíolann [íocann] sé as an áit úd?’ díolann [íocann] san, a deirim-se leat: mise fé dhuit go ndíolann [n-íocann].’

siúráil: ‘Thug sé siúráil dom go ndíolfadh [n-íocfadh] sé me: urradhas.’

sláinte: ‘Caitheann gach éinne deachmhadh na sláinte do dhíol [d’íoc] .i. níl éinne ná go dtagann rud éigin air am éigin.’

slán: ‘Tabhair slána dómh-sa go ndíolfair [n-íocfar] roim dheireadh na bliadhna me agus tabharfad cáirde do dhóthain duit: urradhas: téighir fé dhom.’

smacht: ‘Cuirfidh t’athair dian-smacht ort-sa ná déanfair a leithéid sin de rud go ró-luath airís: díolfair [íocfair] as leis.’

smearadh: ‘Níl smearadh na mbróg aige: an oiread agus díolfadh [íocfadh] as a nglanadh, agus gléas do chur ionta.’

smut: ‘Bead ag tabhairt smuit do mar fhéadfad: ag díol [íoc] mo chuid fiach i ndiaidh a chéile.’

socair: ‘Níl socair fós agam leis: réidhtighthe: fiacha díolta [íoctha]: margadh déanta etc.’

sochar: ‘Gheibheann sé an airighthe sin sochair as gach aon luach céad púint a dhíolann sé i dteannta a thuarastail: díolaidheacht [íoc] bhreise as an seirbhís.’

sógh: ‘Ní bhíonn sógh gan an-shógh: is minic díoltar [íoctar] go daor as aoibhneas: leanann duadh subhálceasaidhe.’

sraith: ‘Caithfir sraith do dhíol [d’íoc] as fhoghail na gcaorach: scot’; ‘Aon phingin dá fhiachaibh ní díolfaidh [íocfaidh] an stangaire choidhche leat: duine a obas ar a dhualgas.’

Is léir ó na samplaí thuas go raibh an t-eagarthóir docht i dtaobh na leaganacha seo a athrú, go háirithe má smaoinimid nach bhfuil iontu ach na samplaí a aimsimid faoi aon litir amháin.

Tá aird le tarraingt ar an bhfocal ‘cac’, nó ar easnamh an fhocail ‘cac’, in CCC. Is go fíorannamh sa téacs nár scrios RÓF é, agus, in amanna, scriosann sé abairtí iomlána le cinntiú go gceilfear é. Má bhreathnaímid ansin ar an litir ‘C’ i lámhscríbhinn bhunaidh an téacs, feicimid go bhfuil leathanaigh in easnamh idir na ceannfhocail ‘cabhruighim’ agus ‘cacamas’. Níl ach dhá shampla faoin mbriathar ‘cabhruighim’ faoi mar atá, agus tá an líne dheireanach ag bun an leathanaigh críochnaithe i scríbhneoireacht an eagarthóra, rud a thugann le fios gur athscríobh sé deireadh na habairte ón gcéad leathanach eile. Cén fáth go ndearna an t-eagarthóir amhlaidh, .i. gur athscríobh sé críoch na habairte ón gcéad leathanach eile, agus cén fáth, má chuirimid an briathar sin ‘cabhruighim’ i gcomparáid leis na briathra eile sa saothar go bhfeicimid i bhfad níos lú samplaí faoi? Má bhreathnaímid ar na huimhreacha leathanaigh, feicimid ‘cabhruighim’ ar leathanach a hocht, agus is é leathanach a haon déag an chéad cheann eile atá sa lámhscríbhinn. Is léir, mar sin, gur scriosadh an chéad chúpla leathanach eile, leathanaigh ar a raibh na hiontrálacha eile de chuid an bhriathair ‘cabhruighim’ agus, is dócha, an ceannfhocal ‘cac’. Sa mhéid is go bhfeicimid go bhfuil na leathanaigh ar a mbeadh an focal in easnamh, agus sa mhéid is go bhfeicimid cuid mhór samplaí den fhocal in abairtí a scriosadh, agus, aith go leor, cúpla ceann eile nár scriosadh, chuirfeadh sé ionadh orm nach mbeadh sé ag SO mar cheannfhocal as féin. Seo samplaí de nár scrios an t-eagarthóir:

meadar: ‘Tá an scéal ’n-a chac meidre agat, nách éachtach ná féadair leigean d’aonnidh: laitighthe: curtha gan mhaith ar nós na cuiginne, a raghadh i gcoinnibh dhuine.’

miaslach: ‘Níor lugha leis miaslach madra ’ná é d’ithe, bhí an oiread san col aige leis: cac madra.’

siopa: ‘Cac an tsiopa atá ort: an t-éadach is measa a fhéadfá cheannach.’

Níl sna hathruithe thuas ach athruithe a bhain le focal nó téarma amháin. Bhí an t-eagarthóir gach pioc chomh díograiseach maidir le hathruithe ar abairtí agus iontrálacha iomlána, agus is féidir linn na hathruithe sin a ghrúpáil faoi dhá theideal: 1) na leaganacha a scrios an t-eagarthóir, agus 2) na leaganacha a chuir sé isteach, leaganacha nach raibh aon rian díobh ag an údar féin.

5.4 Leaganacha á scrios

Ag díriú anois ar na leaganacha a scrios an t-eagarthóir is cúis iontais é méid na leaganacha sin. In amanna níor chuir sé tríd an ábhar a bhí le scrios ach líne amháin, ach in amanna eile scrios sé amach go trom iad. Rinneadh iarracht na leaganacha sin a chur ar ais san eagrán seo de CCC. Tharla anois is arís, áfach, go raibh na habairtí scriosta amach róthrom leis an rud bunaidh a oibriú amach. Baineadh triail as cruth bhun agus bharr na litreacha a oibriú amach leis an iontráil a chur le chéile – d'oibrigh sin uaireanta, ach uaireanta eile, ar an drochuair, níor oibrigh.

Tá iarracht déanta anseo thíos ar na samplaí sin a scrios an t-eagarthóir a ghrúpáil – cinn a scriosadh ar mhaithe le cinsireacht a dhéanamh, cinn a thagraíonn do chúrsaí polaitiúla, cinn a scriosadh amach agus ‘Dupl.’, ‘Duplication’ nó ‘Repetition’ breactha taobh leo, cinn a scriosadh a rachadh, is dócha, faoin teideal sin ‘Padding’ a bhí luaite ag An Roinn Oideachais, cinn a thagraíonn do rudaí áitiúla, cinn a scriosadh amach toisc nár bhain siad leis an gceannfhocal a raibh siad leis, nó go raibh siad míchruinn nó doiléir, agus ansin cinn atá ilchineálach atá curtha faoin teideal ‘Ábhar eile leasaithe’. Is dócha gur scrios an t-eagarthóir na cinn sin toisc gur shíl sé nach raibh siad ‘peculiar to Kerry.’

Ag breathnú dúinn ar an liosta faoin teideal ‘cinsireacht’ is dócha go bhféadfaimis ‘cinsireacht mhorálta’ a thabhairt air. Baineann tromlach na dtagairtí le cúrsaí gnéis agus an ball fearga, sin nó gur baineadh úsáid as focal iontu nár thaitin leis an eagarthóir – go príomha ‘cac’ agus ‘tóin’.²²³ Níorbh í seo an chéad uair go ndearnadh cinsireacht den chineál seo ar shaothar de chuid SO. Cuireadh a shaothar *Fánaí* i gcló sa bhliain 1927 ach tarraingíodh raic de bharr tagairtí ann do chaidreamh idir fear agus bean, don taobh foréigneach den chaidreamh go háirithe, mar aon le tagairtí do chúrsaí dí. Ullmhaíodh eagrán leasaithe den téacs agus cuireadh amach i 1928 é. Tugann Ó Dúshláine (1989: 124) tábla de na giotáí sin a scriosadh as an téacs, mar aon leis na hiarrachtaí teacht ar

²²³ Bhí an t-eagarthóir féin breá sásta na samplaí seo a leanas, agus an focal ‘tóin’ iontu, a bhreacadh síos san imeall chun go gcuirfí san áireamh sa téacs iad: **díreach**: “‘Is díreach é, an capall is mó mairc gurab é is aoirde a chaitheann a thóin” (sean-rádh): is iad na suaracháin as mó dhéineann de ghleó etc.’ **liobar**: “‘Níor bh’ é sin an donacht acht an áit n-a raibh Oscar ar chúlaibh an dorais ’n-a chomhair sin, gur buail sé liobar dá shuist le fuinneamh air – níor dhein a ghúna bheith casta ar a thóin do!’”

chomhréiteach idir an t-údar agus An Roinn Oideachais. ‘Author’s comment’ a fhaighimid sa cheathrú colún ann, agus taobh leis an iontráil a bhaineann le leathanach 76 tá an méid seo scríofa ag SO:

Let it all stand. When writing this and other passages similarly marked nothing was in my mind other than language heard very very often among mixed company in the Gaeltacht.

Sa mhéid is go raibh taithí ag SO, mar sin, ar a dhéine is a bhí eagarthóirí agus lucht foilsithe na Roinne Oideachais, an amhlaidh gur chuir sé cuid de na tagairtí isteach ar mhaithe le hiad a chur isteach, ar mhaithe le lucht na Roinne a ghriogadh, nó an é gur chreid sé sa rud sin a dúirt sé i dtaobh an ábhair in *Fánaí*, agus go raibh na leaganacha in CCC ‘heard very often among mixed company in the Gaeltacht’ agus gur theastaigh uaidh na leaganacha sin a chaomhnú? Sin ceist, is dócha, nach bhféadfaimis freagra cinnte a thabhairt uirthi choíche. Má chuirimid an t-ábhar as *Fánaí*, ar tarraingíodh raic ina thaobh, i gcomparáid leis na leaganacha sa liosta seo a leanas atá curtha faoin teideal ‘cinsireacht’, ní haon ionadh gur mharcáil an t-eagarthóir iad le scrios, agus gur scrios sé cuid acu go trom chun iad a cheilt, go háirithe má smaoinímid gur tugadh faoin téacs seo faoi scéim na dtéacsleabhar meánscoile.

5.5 Cineálacha scríosta²²⁴

Cinsireacht

adhall: ‘adhaltranas, dúil chumaisc in ainmhithibh áirighthe. Tá an madra fé adhall: tá mian cumaisce ar an madra.’

adhaltranach: ‘tugtha do chumaisc neamhdhleagthach. Is é an béas adhaltranach an béas is peacámhla agus is gráinde.’

²²⁴ Mura bhfuil nóta curtha idir lúibíní cearnógacha ag deireadh na samplaí seo ag léiriú cén chuid den abairt a scriosadh, is ionann sin agus a rá gur scriosadh an giota iomlán.

adhaltranas: ‘cumaisc neamhdhligtheach (lasmuigh de phósadh). Thug sí í féin d’adhaltranas: do chumaisc lé fearaibh eile seachas a céile.’

ceódh: “‘Bhuadhfainn an duais dá mbeinn istigh ar an gcomórtas” – “mo cheódh a’s mo mhairg deó! is fada siar do chacfá as”: níl id chuid cainnte ach baois: gaith mhór: bladhar a’s aiteas.’ [‘is fada siar do chacfá as’ scriosta]

cimileáil: “‘Ní theastuigheann aon phioc ded chuid cimileála uaim”, ars an cailín leis an mbuachaill agus fearg uirthé: tuánaiste, lámhseáil thútach: ladhráil ar a ballaibh ná taithneann léi.’ [ó ‘ladhráil’ ar aghaidh scriosta]

cionntuighim: ‘Chionntuigh sé le mnaoi an tighé agus a fear as baile: bhí cuid aige dhi: chumaisc sé í.’

cloch: ‘Cad é an méid cloch ionat? – dhá cheann! ars an fear grinn. Ní hé sin a méudhaim ach cad é an méid cloch meádhachana – ó! anois do thuigim thu, cheithre deug!’

cloichín: ‘Níl ag an leainbhín fós ach cloichínidhe: uirgheanna beaga, eudtroma.’

coimeád: ‘Fear naomhtha a dhéanfadh coimeád air féin léi ar an spochoireacht do rinne sí orm: a smachtóchadh a chaise.’

deaghailt: ‘I dtíorthaibh áirighthe bíonn druthlann ar deaghailt: i gceanntaraibh léo féin.’

droch-chaidreamh: ‘Fuair an t-oifigeach amach go raibh a chómhóifigeach dlúthmhuinteardha i ndroch-chaidreamh lé n-a mhnaoi agus lámhach é: go mbíodh baint neamhcheart aige léi: go ndéarna sé drúis léi.’ [‘go ndéarna sé drúis léi’ scriosta]

droch-dhuine: ‘Dár tháinig treasna orm b’é díg na ndroch-dhaoine é: ní thabharfadh sé a chac dosna madraidhibh i gcead ’on chuideachtain: spionnlaithe, cumhang, bochtchroidheach.’ [‘ní thabharfadh ... chuideachtain’ scriosta]

drúis: ‘adhaltranas: céileachas: briseadh pósta: méirdreachas, corb, táth, anmhacnas, antoil na colna, colnaidheacht, sanntughadh céile neamhdhlistineach.’ [‘sanntughadh céile neamhdhlistineach’ scriosta]

glanta: ‘Tá an bhó glanta: árus an ghamhna curtha aice dhi.’

gleacaidhe: ‘Gleacaidhe truaillighthe: duine a bhíos ag imirt ar a bhall síolraidh.’

gleacaidheacht: ‘Gleacaidheacht thruaillighthe: teangmháil droichbheusach leis an mball síolraidh.’

gléas: ‘An gléas: an ball síolraidh.’

guidhe: ‘Nár ghaibhid do ghuidhe (drochghuidhe) thar pholl do thóna as an cómhgar isteach; cainnt an-ghioraisc, an-tharcuisneamhail.’

ionnsaighim: ‘D’ionnsaigh sé an bhean: thug sé iarracht ar a truailliughadh.’

láthaim: ‘cumaisc, cómhluighim, feisighim. Do láth sé í: do chumaisc í.’ [‘cumaisc’ agus an sampla scriosta amach]

láthadh: ‘cumaisc, cómhluighe. Ag láthadh a chéile cois clathach: feisiughadh.’ [‘cumaisc’ agus an sampla scriosta amach]

léim: ‘sáthadh amháin tairbh nó staile i gcumaisc.’ [‘i gcumaisc’ scriosta amach]; ‘Fuair an bhó trí léim ón dtarbh, ní fuláir nó tá sí dortha.’ [‘ón dtarbh’ scriosta amach]

leisce: “Ní leigfeadh leisce dho a mhún de dheunamh!!!”

liobar: ‘Bhuail sé liobar uirthé: chumaisc sé í.’

long: “Long ar an bpoll nó bean ar a dheóin”: ní iarrfaidh stad choidhche; ní ró-ghleóidhte an rádh é ach tá sé coitcheann.’

luath: ‘Sé an luath-éileamh ar mhnáibh agat é, a theallaire, a’s gan na déaga curtha fós agat díot: caitheamh ’n-a ndiaidh an-óg.’ [‘ar mhnáibh’ scriosta amach, agus ‘ar phósadh’ ina ionad]

maide: ‘Chuaidh sé ar a mhaididhe: chumaisc sé í.’

manglam: ‘Tairng anáirde do thriubhas ort, tá sé ’n-a mhanglam tímcheall do thóna: ar sileadh go neamhghasta.’ [‘do thóna’ scriosta amach agus ‘it tímcheall’ ina ionad]

marbh: ‘A haon ón mbeó is a dó ón marbh, sin é chuireann saill ar thóin an tsagairt: an t-airgead do ghéibheann as ghuidheachtaint leis an anam.’

máta: ‘Máta mór caca: clais mhór de.’

méaduighim: “Agus tu fá deara do sciam d’fhuathughadh agus d’oscail tu do chosa do gach n-aon dar ghaibh thart, agus do mhéaduigh tu do striapachas” (Eséic. XVI. 25): rinnis breis is breis de.’ [an iontráil iomlán seo scriosta amach]²²⁵

múnaim: ‘Tá sé chómh tighearnamhail tarcuisneamhail sin go múnfadh sé ort.’

ó: ‘Dhearbhúigh sé nach uaidh a bhí sí ina mnaoi thrupa: nách aige: nárbh é budh chionntach’; “Go dtuitidh do chac uait! mar an aimlidhthe atáir”, deirtear lé duine go mbíonn rudaidhe ag tuiteam uaidh le neamh-aire.’

²²⁵ Is dócha gur ar mhaithe le cinsireacht ar an bhfocal ‘striapachas’ a scriosadh an ceann áirithe seo. Tá fáil air ag an ionad luaite sa Bhíobla a chiallaíonn nár scriosadh é toisc go raibh an t-ionad mícheart tugtha ag SO.

oidhche: “ ... ansan do ghlac an t-ógánach a leanán agus rug amach chúcha í agus do bhíodar aice agus thruailligheadar í ar feadh na hoidhche go maidean etc.” (Breitheamhain XIX. 25): i rith: faid mhair.’

peacadh: ‘Dheineas peacadh léi: déanamh do thabhairt di ná leómhann Dia.’

pilib: ‘Plib (plibín): táir-ainm ar an mbod (péac) fir.’ [‘mball feardha’ curtha in ionad ‘mbod (péac) fir’]

plapachar: ‘teangmháil leis an bplapa. Ag plapachar ar: glacaireacht mí-iomchair tímcheall na háite sin.’

poll: “‘Dhéanfadh sé gabháil lán do shaic ort’ – ‘dhéanfadh! poll tónach ag oscailt sag dúnadh”, deirtear lé tarcaisne is mí-mheas ar dhícheall an fhir thall; ‘Ní raibh uatha ach an chao chun mé d’fhágaint ar pholl mo thóna: ar an bhfóraoil. Chaithfeadh sé an lá ar pholl a thóna: ag caint leis na daoineibh: suidhte síos; ‘Tabhair poll tóna an bháid sa ghaoith is abhaile leat: rith fairsing í.’; ‘Is é mairg a chuireann an saoghal air sin – logall súl méith agus poll tóna gioblach: gach aon rud do chur ’on bholg is cuma cad é an saghas éadaigh a bheadh air; ‘Baoghal mór ar a pholl tóna obair do dhéanamh: gan aon truagh do bheith dho ach oiread lé héinne eile; ‘Ní raghad ina thóin ná gur dheineas: ní thabharfad iarracht ar é do shéanadh; ‘Is furaiste breith ar pholl tóna anois air tar éis saothair an lae: ní deacair labhairt leis: tá sé mfnighthe.’

pósaim: “‘Agus adubhairt Iúdah le Hónan, bí ag mnaoi do dhreathár agus pós í agus déin sliocht dod dhreathair” (Gen. XXXVIII. 8): bíodh sí mar chéile leapan agat dréir dlighe Dé; “‘Má chómhnuighid dreatháracha i bhfochair a chéile agus go n-eagaidh aon díobh agus gan clann aige, ní phósfaidh bean an té a éag lasmuigh lé coimhtheach beidh dreatháir a fir aice agus béarfaidh chuige ina mhnaoi í, agus cóimhlíonfaidh cúram a dhreathar di” (Deut. XXV. 5): glacfaidh chuige í is claidhfidh léi.’

pósta: ‘Sean-striapach fir gur cuma leis aonta nó pósta iad: céile do bheith ag mnáibh nó gan bheith.’

preabaireacht: ‘Preabaireacht atá ag an dtarbh ní dhairfidh sé choidhche an bhó: léimreach neamhthualaing.’

préach: ‘Sin capall ná fuil glan-choillte, tá préacha éigin fágtha aige: cuid des na sreangaibh a bhí ag ceangal na gcloch.’ [‘a bhí ag ceangal na gcloch’ scriosta amach]

préachaim: ‘Ní mór ná gur préachadh me suidhte ar mo thóin ar thochta fhuar ar feadh oidhche gheimhridh, me ar dearg-chreathadh ó bhathas go bonn: nár thug an droich-shín an t-éag dom.’ [‘ar mo thóin’ scriosta amach]

preasach: ‘Clocha preasacha: go mbeadh an mangarla cruinnighthe ar a chéile mar bheadh tar éis teacht as an sáile.’

priongaide: ‘Ní bheadh aon chlann ag eisean is a phriongaide buid: plibire beag.’

puirtidhe: ‘Teasbáin do phuirtidhe dhúinn: do phéac.’

raideóg: ‘Buailleadh cruinn díreach isteach i gclár an éadain lé rúideóig (chloiche) é, a chuir ina shuidhe ar a thón é go breágh, galanta: urchar.’ [‘a chuir ina shuidhe go’ athraithe chuig ‘a shín go’]

rath: ‘Budh mhór an rascail é agus an cailín a bheith do chur ó rath is gan í do phósadh: í do chur ó mhaith, ó crích: í do chreapadh.’

réabaim: ‘An cailín bocht do réab an cladhrae alfraits a clú nuair a chuir sé ó chrích í: do bhris lé héigean’; ‘Réab sé an bhruingheall: rinne sé éigean uirthi.’

reath: ‘D’imthígh sí ó reath sara dtáinig an reatha: an dúil cumaisce lé reatha a bhí aice chaill sí í.’

reatha: ‘É ag an uair sin is é ina reatha tímcheall ban: éileamh mór aige ortha.’²²⁶

reathaidheacht: ‘Caora lom sheirghthe é (an reatha) tar éis reathaidheachta an tsaosúra: cumaisc.’

rith: ‘Chuaidh sé ag rith uirthi, go raibh duine clainne aice leis: d’fheisigh, chumaisc sé í.’

roimh: ‘Ó chuiris ceann an chaca den scéal rómhat, seo leat é, bíodh sé ar a thástáil agat: thugais ort féin an t-aiteas etc.’

ropaim: ‘Rop an tarbh ar bhó: thug léim dhártha di.’

ruaill: “Is conntabharthach an rud d’fhear ruaill do thabhairt ar striapaigh”, ars an dochtúir, “ar eagla galair”.’

ruainne: ‘Fuair sé ruainne uaithi: leig sí dó í do chumaisc.’

ruaiseacht: ‘Tá toradh a ruaiseachta ag an gcailín mbocht, leanbh toghartha aice: a súgradh léi leis an rud toirmeasctha.’

rud: ‘Thairng sé amach a rud os chómhair na ndaoine: a bhod.’

²²⁶ Leagan canúnach, is dócha, atá anseo den fhocal ‘reithe’.

rúisc: ‘Nách neambéasach, mío-mhúinte an duine é do dhein sé rúisc i láthair na cuideachtan go léir: dhein sé breim.’

rúiscim: ‘Chómh dearbhtha is tá gabhar i gCiarraighe má rúiscir arís, a bhleai géird, amach an doras leat: má bhreimir, má bhrisir gaoth.’ [‘a bhleai géird’ agus ‘má bhreimir’ scriosta amach]

sailim: ‘Do shailigh an bhunóc an leabaidhe: dhein sí a suidheachán (cac) innte’; ‘An té a shaileóchadh leabaidh fir eile is aithiseach an rud do: a thruailleóchadh is a dhéanfadh drúis lé n-a mhnaoi.’

sainnt: ‘Rinne sé sainnt ar mhnaoi a chómharsan: dhein sé drúis léi.’

salchar: “‘Tadhamh puill ar an té a dhein a shalchar annso fem nadhbhóig”, ars an t-iascaire: a chac’; ‘Thuit sé i salchar duine: cac.’

sanntach: ‘An té a bhíos sanntach cun mná a chómharsan bíonn sé cionntach i bpeaca na drúise.’ [‘na drúise’ scriosta amach]

sanntughadh: “‘Acht adeirimse ribh ‘ghiodh b’é neach a fhéachas ar mhnaoi chun a sanntuighthe, go ndearnaidh sé adhaltranas cheana léi ina chroidhe” (Matha V. 28): go mbíonn smaointe cumaisce aige’ [‘go mbíonn smaointe cumaisce aige’ scriosta]; ‘Lámhach sé a chómharsa trí amhras go raibh sé ag sanntughadh a mhná: go raibh mian aige drúis do dhéanamh léi.’

sanntuighim: ‘Ná sanntuigh bean do chómharsan: ná drúis lé: ná cothuigh droichmhian ina taobh: ná héiligh a cion thar chrois a fir.’

saoghal: ‘Bíonn saoghal aca ar a chéile: gheibhid aoibhneas cumaisce ó chéile.’

scagaim: ‘Scag an bhean a cosa an iomad: leath sí amach ró-mhór iad: cuireadh ó chrích í.’

scáirdim: ‘Fiche uair ist oidhche do scáird an fear bocht, níl aon ghreim ar a chuid uisce aige: mhúin sé.’ [‘mhúin sé’ – scriosta amach]

scaoileadh: ‘Chuaidh sé cois claidhe chun scaoilte uaidh: a shalachar nó a bhraon uisce do dhéanamh.’

scaraim: “‘Scar sí a cosa ró-mhór”, deirtear (ós íseal) lé mnaoi go mbíonn leanbh toghartha aice.’

scathadh: ‘Chaith sé scathadh ar leabaidh léi: bhain sé scathadh dhi: tháinig cumasc aige léi.’

sceathach: “‘Léan id pholl sceathach!’ deirtear lé duine nó ainmhidhe breimnighe.’

sceinnim: ‘Bheadh an scéal go maith aige mara sceinnfeadh a chac uaidh: go n-imtheóchadh uaidh gan choinne aige leis.’

scoithim: “‘Rug na mná isteach air, leagadar fútha thíos é, agus chuadar i ngiorracht phoinnte an bhiorán go scoithfidís é’: go gcoillfidís.’

scrabhadh: ‘Scrabhadh leathair: cumaisc. Thug sí scrabhadh leathair do: chumaisc sí é. Bhain sé scrabhadh (leathair) di: chumaisc sé í.’

seangán: ‘Chómh géar lé mún seangáin: an-ghonta.’

sileadh: ‘Cuireadh ag sileadh caca iad, agus d’imthigheadar agus teann deabhaidh ortha: eagla a gcroidhe ortha.’

sioladh: ‘Bean ró-aosta chun siolta anois: thar ionbhaidh clainne do bheith aice: a cnúthacha silte aice.’ [‘cnúthacha’ scriosta amach]

síorach: ‘Seáinín síorach suarach Seán ruadh na gcailínidhe: táir: dí-mheasa.’

siortach: ‘bean nó cailín mío-mhánla: striapach. Ag imtheacht ina siortaigh ges gach éinne sin mar tá mo speal: tamall ges gach duine uirthi a loirgeas í. Ní bheadh súil lé malairt drochchainnte ó shiorthaigh mar thu: bean mí-mhanla: gháirseamhail.’²²⁷

sleabhcaire: ‘Ní thabharfaidh an sleabhcaire úd a chac ar na madraidhibh: rud sprionnlaithe.’²²⁸

sráideóir: ‘Ó cuireadh ó chríoch í dhein sráideóir di: ag siúl sráideann ar son a beatha.’

stealladh: ‘Chuirfeadh ag stealladh a chaca lé heagla é: bheadh sé ag imtheacht gan aon ghreim aige air.’

steallaim: ‘Steall sé cac uaidh leis an eagla: scaoil cac lé fuinneamh.’

stocach: ‘Ar an bhfonn ban atá air, tá an galar stocach air: a bhiach do bheith ina shíor-sheasamh’; ‘Chómh stocach is ná féadfainn cac: teann.’

stropa: ‘Deirtear go bhfuil stropa iongtach aige: mangarlaidhe is clocha toirteamhla.’

stuif: ‘Ag dortadh a chuid stuife: fola síl an fhireannaigh.’ [‘seamhan’ curtha isteach in ionad ‘fola síl’]

²²⁷ Bhreac an t-eagarthóir an nóta seo san imeall, taobh leis an gceannfhocal seo: ‘An O’Reilly error for “siorthach” = one who “solicits”: see sirtheach in Duineen [*sic*]. Compare O’Reilly’s “cigire”! for “cígihire” or “cighire” (dot fell off).’

²²⁸ Bhí an focal ‘repetition’ breactha taobh leis an gceann seo ag an eagarthóir, ach níor éirigh liom teacht air arís aon áit sa téacs. Measaim gur scriosadh é de bharr an fhocail ‘chac’ a bheith ann.

tafann(t): ‘Is gránda an rud baint do bheith aige lé mnaoi gan cheart fiú amháin is í féin do thafannt air: tairsgint a cumaisc do.’

tafnaim: ‘Do thafant sí í féin orm: thairng sí í féin i gcumaisc dom gan gríosadh ar bith uaim.’

tamall: ‘Bhain sí tamall as: d’fheisigh sé í. Thug sí tamall do: thug do í d’aithint, do chumaisc.’

taobh-: ‘Cad a chuir taobh-throm í? connas ráinig sí torrach.’

tarraingim: “‘Tairring chughat as do thóin thiar é!’ ag éitheach duine nó lé duine gur cheart do féin an rud a iarrann do bheith aige féin’; “‘Tabhair dom gal’ – “tairring as do bhúndún thiar é”: beir dhá cheal uaim-se.’

te: ‘Bean the: bean go mbíonn dúil i gcumaisc aice.’ [‘bruithneach’ curtha in áit ‘go mbíonn dúil i gcumaisc aice’]

teas: ‘Bean go bhfuil teas uirthi: dúil chumaisce: an fhaid agus bhíonn an dúil sin ar dhuine.’ [ó ‘dúil chumaisce’ ar aghaidh scriosta amach agus ‘bruithneacht’ ina ionad]

thíos: ‘Rug sí thíos air: ar a mhangarlaidhe.’

triall: ‘Bíonn a thriall aige uirthi: cumaisceann sé í.’

thuaidh: ‘Chuaidh sé thuaidh uirthi: chumaisc sé í’; ‘Tháinig sé aniar dtuaidh orm: fuair sé brabúch orm agus bhain tairbhe as (seo rádh ameach lucht foghluma na Gaedhealainge atá coitcheann anois agus nár chóir do chothughadh. Nath shalach seadh í. Samhluigheann sí peaca Sodom dom. Is í an t-aon chainnt scríobhtha go dtí so agam í go mbeadh col ag cluais na sean-Ghaedhilgeóiridhe léi. Ní maith liom í).’²²⁹

tuar: ‘Dearbhadh ceart air go raibh na caoirigh ann, ná fuairtheas a dtuar ann? cacamas.’ [‘otrach’ curtha in ionad ‘cacamas’]

ullmhuighim: ‘D’ullmhuigh sé í: d’fháisc sé í.’

Tagairtí polaitiúla

adhanta: ‘Nuair theastuaigh ó Shasana buanaidheacht do chur ar ógánaibh na hÉireann lé linn an chogaidh fuair sí na daoine adhanta ’n-a choinnibh le míchion air: tógtha i bhfeirg.’

²²⁹ Is le SO féin an nóta seo idir na lúibíní.

adhbhar: ‘Cad é an t-adhbhar atá agat lé n-a rádh go bhfuil an Ghearmáin ag ullmhughadh chun cogaidh airís?: cad air gur féidir leat do ráidhte d’adughadh.’

adfhuathmhar: ‘Ár, marbhadh, ionnarbadh, gorta agus gach ao’nidh dá adfhuathmhaire do rinne Sasana ar mhuintir na hÉireann: budh ghráineamhla, budh dhéistinighe ’ná a chéile.’

adhnadh: ‘Sé cáil atá ar Shasana ameach tíortha lasmuigh bheith ag adhnadh fala ’n-a measc: ag lasadh ’sag cothughadh mioscaise, fill agus neamhmhuinghine’; ‘Bíonn lucht na fhreasabhartha sa Dáil ag adhnadh na ndaoine in aghaidh an riaghaltais: ghá ngoradh, ghá spriogadh, ghá spionnadh chun achrainn a’s clampair do dhéanamh.’

cóimhlíontach: ‘Ceann-urradh budh chóimhlíontaighe ’ná an Sáirséalach budh dheacair d’fhagháil, a dhualgas d’Éirinn i mbaile ’sa amuigh dhein sé é: fear is mó chuir i gerích an ceart a bhí ag Éirinn ar a chogubhas.’

cóimhmheas: ‘Ag déunamh cóimhmheasa idir Arm Shasana agus Arm na Gearmáine do bhíos, a’s ní ag moladh ná ag cáineadh chinn aca thar an gceann eile: ag cur an dá airm ar meád, a dtreise agus a bhfeabhas: ghá dtómhas lé chéile, an chosamhlacht agus an éagcomhsamhlacht do chur lé chéile.’

cóimhneartughadh: ‘Tháinig Bliúitsear chun cóimhneartuighthe Uilleangton lé sluaightibh fear in aghaidh Neapóilean: chun a chómhachta do thacaidheacht agus do threisiughadh. Cóimhneartughadh ar an gcois leónta cliath do chur léi: fáscadh agus treise.’

cóimhneartuighim: ‘Gearánann Sasana go gcóimhneartuigheann Musailíní agus Hitlear na círéibigh san Spáin agus gearánaid sin go gcóimhneartuigheann Sasana riaghaltas na Spáine: go dtugaid a gcógnamh dóibh.’

cóimhneartuighthe: ‘Dún cóimhneartuighthe thar barr ní fuláir dob eadh Bheardún, ar an iomshuidhe fhada do sheasaimh an chathair ar na Gearmánaigh gan a thógaint: dún daingean, diongbhálta.’

cóimhré: ‘Do mhair an Sáirséalach a’s Rí Uilliam i gcóimhré: do bhíodar ann an t-am chéadna d’aois an domhain’; ‘I gcóimhré lé hEoghan Ruadh Ó Néill do bhí Piaras Firtéar: bhíodar ’n-a maireachtaint lé linn a chéile.’

cóimhréidheach: ‘Beirt chóimhréidheach dob eadh Art Ó Griobhtha agus Mícheál Ó Coileáin: mhaireadar san aimsir chéadna.’

cóimhréimeas: ‘Ní bheadh Sasana sásta cóimhréimeas do bheith ag an bhFrainc léi ar thalmhaintidhibh do bhaineadar den nGearmáin, gan iad do bheith gan cruisteach fúithe féin: comhbhuannacht riartha.’

‘Duplication’²³⁰

bádhadh: ‘Seán báidhte: beathuisce, bainne nó té a bhíos laitighthe lé n-a iomad uisce.’
[‘an sampla céanna arís faoin bhfocal báidhte’]

báirneach: “‘Biadh ríogh ruacain biadh bacaigh báimigh” seanfhocal é seo a chuireas in iúil suaraidheacht na mbáirneach i gcompráid ruacán.’ [‘Dupl.’]

buirbín: ‘fóidín caol a fágтар i lár slighe na claise i riastáil ar iompódh ar dheis agus chlé fód dhá iomaire d’fhonn an chlais do bheith níos leithne. Foghruightear “bruibín” é.’ [‘I think I recall that the word deleted opposite has appeared already under the spelling boirbín (or perhaps birbín) but the vol. in question has left my hands. FÉ.’]

cail: “‘Rún caile go h-íomcháin” (seanfocal): mol seanbhean is coimeádfadh sí an rún ort, ach cain í is níl aon teóra léi.’ [‘Explained more fully on page 22, under the headword caile’]

caíreís: ‘Piaras Firtéar ag caoineadh an Dúna “an dún is dubhach liom mar tá sé/ a dhóirse dubha dúnta lé buidhiughadh gréin/ annsúd do bíodh flúirse agus caíreís/ lucht súgraidh na gcúig gcúige chun dínéir” bítí go cúramach i dtaobh fheabhasa an bhídh a’s na dighe agus i dtaobh na ndaoine a bhíodh ar cuireadh ann agus iad san i dtaobh a ngleusta.’ [‘Duplication of matter which has already appeared in this collection (probably under the headword “buidhiughadh”)’]

ceannas: ‘Lean sé sall ’on bhFrainc í lé ceannas di: grádh dochoimsighthe dhi.’
[‘duplication of page 7’]

céasadh: “‘Aoine an Cheusta is mór an ceusadh bainne d’ól, Domhnach Cásca is mór an náire bheith gan féoil” (seanrádh): is mór an pian do cuirfear ar aonne a bhriseas tréanas an bhainne an lá san: ilphianadh: pianpháis: crádh.’ [‘quotation opposite has already appeared in this work (under Cásca)’]

cluichim: ‘Madra agat tagann agus cluicheann mo chuid caorach dem chuid féin – cad é mar shaghas oibre san? ruagann sé iad dem sheilbh.’ [‘dupl. of matter on page 66’]

²³⁰ Is le RÓF na nótaí idir na lúibíní cearnógacha i samplaí an rannáin seo.

dlaoi: “A dlaoithe ag teacht go halt ’n-a deóidh”: trílsidhe fada a fuilt.’ [‘see below’]

dúiseacht: ‘Paidear do múineadh im leanbh dom féin ar dhúiseacht lé dúthracht ar ghairm na n-éan mo ghlúin deas do leigeant fúm a’s bheith athchuir chun Dé ar an Righ d’fhuing sciúirse a’s peanaid ’n-ár dtaobh.’ [‘sid é mar ghabhann an roinn san insna scríbhneibh: - Urmaidhthe múineadh im leanbh dam féin – Mo ghlúine a chur chugham is me ag agall chum Dé, Dúiseacht le dúthracht ar ghairm don éan, Do ghrádh an Úirmhic fuair sciúirse agus peanaid n-ár dtaobh. FÉ. 16.1.1940.²³¹ This appears already in the series – probably under the word ‘agall’]

íthim: “‘Cheithre muca bainneanna, bána ag féachaint siar ar thalamh Uí Dhálaigh, d’fosfaidís a dtiocfaidh ’sa dtáinig, as ní chacfaidís oiread an cháinthe” – cheithre chúinne na roilige.’ [‘Dupl.’]

lámh: ‘Cuireadh mo lámh i bpaca mar d’imreas thar lámh: b’éigean dom mo chártaidhe do chaitheamh uaim mar d’imreas roim m’uain.’ [‘Dupl.’]

lomaidheacht: ‘Ní cheannóchadh aonne an t-ainmhidhe lé n-a lomaidheacht: ceal bláthais na feóla.’ [‘dupli of line in previous book?’]

maolán: ‘Cad fhásfadh ar an maolán cnuic sin: cnoc cruinn, scéirdeamhail.’ [‘Dupl.’]

mór: ‘Tabharfainn breis duit ach ná fuilim mór fé airgead indiugh: gan cuid mhór.’ [see above - FÉ]; “‘Ní raibh mór riamh ná beadh beag”, deirtear so lé daoinibh ná bíonn buidheach dá chéile ce go rabhadar tráth muinnteartha go maith.’ [‘already entered’]; ‘Táid chómh mór lé chéile is bheadh bó is cóca féir: an-mhuinnteartha ar fad.’ [‘Repetition’]

olughadh: ‘ungadh, an ola dhéidheannach do chur suas, tháinig an sagart chun é d’olughadh chun báis: ungadh: an ola dhéidheannach do chur. Gan cléireach láithreach chun a n-oluighthe: gnás deidheannach na heaglaise do dháil dóibh. Mise an sagart oluighthe a bheidh ort-sa: mise a chuirfidh deireadh leat. Olughadh an chroidhe an t-ím: íle: ungadh: is é is maith mhór do.’ [‘Repetition’]

oluighim: ‘cuirim an ola dheidheannach ar. B’ é an sagart so a oluigh chun báis é: a thug an tsacramaint dheidheannach dho.’ [‘Repetition’]

²³¹ Tá an uimhir dheireanach seo, .i. ‘0’, doléite ar an lámhscríbhinn féin, ach tháinig mé ar nóta ó RÓF, sa chomhad N566 II, a bhaineann leis an mbeart ó ‘dúirneog’ go ‘éileamh’ agus an dáta 16/1/1940 leis.

oluighthe: ‘ungtha. Seadh, is mór an nidh é do bheith oluighthe chun báis: an ola deidheannach curtha air i gcóir na siorraidheachta.’ [‘Repetition’]

poc: ‘Cuir do lámh i boc ceileabhrais: cuir do chártaidhe ameach na gcartaidhe cinn.’ [‘dupl.’]

réagún: ‘Ní talamh atá aige siúd i lár na hÉireann ach réagún: leirgidhe gan teóra.’ [‘see previous page last line but one’]

ridire: ‘Ná tuigtear duit ar feadh leath-nóiminte go mbeinn-se im ridire agat: im sheirbhíseach nó im fhreastalaidhe táir ort.’ [‘see next page “má tuigtear duit ... ”’]

ropaire: ‘Ropaire cait ná fágfadh faic fé chloich ná go mbeadh aige: sladaidhe.’ [‘dupl.’]

seachnaim: ‘Nár sheachnaidh Dia choidhche sinn: nár shéanaidh.’ [‘dupl.’]

seanduine: ‘Ná déin magadh fé sheanduine ná fonmhód fé sheanóir: ná gáir fé dhuine i dtaobh a aois agus ná tarcuisnigh an sean-chomhairleach.’/ **seanóir:** ‘Magadh fé sheanduine nó fonmhód fé sheanóir: tarcuisne do thabhairt do dhuine ársa ughdarásach.’ [‘triplication, see p. 163’]

seólaim: ‘Seól isteach ina shuidheachán féin gach éinne: treóruigh: tabhair eólas na suighe.’ [‘Dupl.’]

siubhaltach: ‘Lamhach sé fear toisc é do bheith siubhaltach ar a mhnaoi: do thabhairt cuairdeanna neamh-chearta uirthi.’ [‘duplication of earlier page ... 59’]

siublach: ‘Peaca marbhtach bheith siublach ar mhnaoi dhuine eile: bheith ró-dhlúth-bháidheamhail léi.’ [‘dupl 59’]

sleamhnughadh: ‘Is baoghalach liom go bhfuil a chosa ag sleamhnughadh uaidh, ná fuil an oiread measa air agus bhíodh: é ag cailleadh an ghradaim a bhí dho.’ [‘Dupl.’]

sligrín: ‘Beidh sligrínidhe againn má leagtar an bórd: áruistidhe briste.’ [‘Dupl.’]

sprochadh: ‘Bhagair sé sprochadh air má bheadh aon bhaint lé n-a inghin aige: é do choilleadh.’ [‘repetition of meaning which appears already under sprochadh’]

sprochaim: ‘coillim, scriosaim, foghaim. Sproch an imirt me, chailleas gach cluiche: dhealbhuigh: níor fhág tada agam. Cártaidhe is cur geall do sprochfadh thu: a árdochadh airgead uait.’ [‘already entered under the word sprochaim’]

sprochaire: ‘coillteóir, scriosaire, beartóir. Siad na sprochairidhe iad, a shaoire cheannuighid agus a dhaoire dhíolaid: robálaidhthe. De ló is d’oidhche sprochairidhe i mullach cinn orm gan aon chairde ag lorg fiach: dian-éilightheóiridhe. Aon chao, aon dul

a gheóbhadh an sprochaire sin ort bheadh do chuid aige: bitheamhnach.’ [‘already entered under the word sPOCHAIM’]

suas: ‘Chuir sé suas an áit orm: é bheith ceannuighthe aige agus annsan gan a mhargadh do chóimhlíonadh.’ [‘Dupl.’]

teasbach: ‘Tá teasbach ort is nár chuirir díot é: lé duine go mbíonn lán an domhain fé is ná hiomcharamn é féin.’ [‘Dupl. see 84’]

teine: ‘Tabhair gal den dteine don éadach tais sin sara gcuirir ort é: cuir fe bhrághaid an teasa é go n-imthigheadh an taisireacht.’ [‘Dupl.’]

tón: ‘Tairring as do thóin é (airgead, biadh, etc.) go míbhéasach an chainnt seo i bhfreagra ar lorg éigin.’ [‘Dupl.’]

trí: ‘Na trí nidhthe is fusa ghortughadh – súil, glúin is uile.’ [‘Dupl. of p.54 line 2’]

trice: ‘Budh shásamh leat í d’fhaire ag fuagháil, a thrice is ghníonn sí: a chlisteacht is a aicillidheacht do thriallann a méireannta: an oilteacht atá ag baint léi.’ [‘Dupl. see prev. page under tric’]

tosnughadh: ‘Tosnughadh maith leath na hoibre: an chéad chuid do bheith déanta go maith.’ [‘Dupl. see p224 line 6’]

tuitim: ‘Thuit a mhúin uaidh le heagla: scéidh a chuid uisce dá aindeóin air.’ [‘Dupl.’]

‘Ná tuit chun feóla mar bheifeá it aindeiseóir cheart: ná leig d’fheóil teacht ort.’ [‘Dupl.’]

uisce: ‘Ní fiú uisce na gcos thu: aon faic in ao’chor.’ [‘dupl.’]

‘Padding’²³²

adughadh: ‘Tamall tréis aduighthe dhóibh in Éirinn d’éirigh na Gearaltaigh fíor-Ghaedhealach: tréis curtha rompa chun maireachtana agus fanamhna innte.’ [‘tréis curtha rompa chun maireachtana agus fanamhna innte’ scriosta amach]

aerach: ‘Buachaill aerach é, dhein sé trí greasa rinnce agus thug sé tamall maith ag amhrán: beódha, meadhrach, scléipeach, gan buaidhreamh aigne.’ [ó ‘dhein sé’ chuig ‘beódha’ scriosta amach, agus ó ‘scléipeach’ ar aghaidh]

aerím: ‘Aer an léine sara gcuiridh tú ort í: cuir lé gréin nó le teas í, go n-imthighidh pé taisireacht atá innte.’ [ó ‘go n-imthighidh pé taisireacht atá innte’ ar aghaidh scriosta amach]

²³² Is liomsa an t-ábhar idir na lúibíní cearnógacha sna cinn seo a leanas.

aicídeach: ‘Níl aon dúthaigh is neamhaicídige do dhuine ’ná a dhúthaigh féin: is lugha go mbeadh drochshláinte aige innte: is lugha a ghoillfeadh ar a shláinte.’ [‘is lugha a ghoillfeadh ar a shláinte’ scriosta amach]

aigéanach: ‘Ní mar a chéile éisceanna aigéanacha agus éisceanna abhann: éisceanna as an bhfarraige agus éisceanna abhann.’ [‘éisceanna as an bhfarraige agus éisceanna abhann’ scriosta amach]

aighneas: ‘Aighneas ar fad seadh é: cainnteóir maith seadh é, nó ní bhíonn aige ach cainnt a’s gan obair.’ [ó ‘nó ní bhíonn’ ar aghaidh scriosta amach]

aon: ‘Níl aon tsubháilceas agam sa tsaoghal, ní bhfaighim sult ar bith ann ach sé an t-aon subháilceas atá agam, mo phíp: subháilceas amháin (cinnte).’ [ó ‘ní bhfaighim’ chuig ‘atá agam’ scriosta amach agus ‘ach mo phíp’ curtha ina ionad]

bagairt: ‘Níor ghádh dhi ach bagairt air nuair leanfadh sé ar fuaid an domhain í = sméideadh amháin air.’ [‘sméideadh amháin air’ scriosta amach]

bainim: ‘Baineann an feirmeóir na huain de dheól nuair thógann sé ós na caoiribh iad agus nách féidir leó bheith ag ól bainne a máithreach.’ [ó ‘agus nách féidir’ ar aghaidh scriosta amach]

baothán: ‘an chlais i gcorp an duine amuigh anuas ón gcromán go dtín ngabhal.’ [scriosta amach]

béal: ‘Bíonn beul múinte aige liom-sa = bíonn sé béusach liom. Tá scáth aige rómham, ní abran sé aon rud as an slighe ar mhaithe leis féin.’ [ó ‘tá scáth’ ar aghaidh scriosta amach]

braithim: “‘Braith an abha sara dtéighir n-a cuilthe” = féach an bhfuil sí conntabharthach sara dtéighir n-a lár = scrúduigh go maith cad tá fút do dhéanamh sara dtéighir ceangailte ann ar eagla gur thinn duit.’ [ó ‘scrúduigh’ ar aghaidh scriosta amach]

broideamhail: ‘An lá chuala bás m’athar dob é an lá budh bhroideamhla dá rug riamh orm é: bhain obaine an scéil preab asam, chuir sé buairt dochoimsighthe orm agus bhí orm dul i bhfad gan puinn aimsire agam: an lá budh shuaidhte etc.’ [ó ‘bhain obaine’ chuig ‘aimsire agam’ scriosta amach]

call: ‘Níl aon chall orm dul abhaile go Satharn, fanfad sa chathair: níl aon iachall orm, ná níl aon nidh gur gádh dhom fritheailt air nó níl aon cheal orm gur b’éigean dom an chathair d’fhágaint mar gheall air.’ [ó ‘nó níl aon cheal’ ar aghaidh scriosta amach]

cam: “Comh cam le hadhairc reatha”, “chómh cam le snáithín stoca”, na canamhna a chialluigheas míomhacántacht agus cealg aigne.’ [‘chómh cam le snáithín stoca’ scriosta amach]

caol: ‘Duine is caoile ’ná thu níor bhuail riamh liom, ní fheicfeá do chroidhe dá mbeadh sé ar do bhais agat: is sprionnlaithe.’ [ó ‘ní fheicfeá’ chuig ‘do bhais agat’ scriosta amach]

catach: ‘Bíonn cluasa fada ar uan na caorach cataighe: tagann clann mhórchúiseach ó mhuintir chúlbhánta, réadhchúiseach.’ [ó ‘tagann clann’ ar aghaidh scriosta amach]

céir: ‘Bain an chéir as do chluasaibh a’s b’fhéidir go gcloisfeá me! an bracht righin buidhe a bhailigheas ’n-a chnapán san gcluais.’ [ó ‘an bracht’ ar aghaidh scriosta amach]

ciorrbhaim: ‘Chuaidh an lucht oibre ar stailc mar chiorrbhaidh an saoste ’n-a dtuarasdal iad, coróin ist ló a bhíodh dóibh, a’s níor thug dhóibh ach ceathair a’s raol: chuir sé siar iad: níor thug sé an tsuim iomlán dóibh.’ [‘níor thug sé an tsuim iomlán dóibh’ scriosta amach]

coc: ‘Ó eirigheas indiu, táir id choilichín coc ar fuaid an tighe: ag gleódhgháil, mar bheadh coilichín ag glaodhach ’sag rith tímcheall go ruaiseach, ait.’ [ó ‘mar bheadh’ ar aghaidh scriosta amach]

cogar mogar: “Fiú amháin”, ars an seandúine go raibh a shaoghal millte ag mnáibh an tsaoghail mar deireadh sé féin, “ní fhéadfadh na diaill bheith ’n-a dtost i láthair an aifrinn gan bheith ag cogar mogar ar na cómharsanaibh”: ag cúlchainnt ’sag ithiomrádh.’ [ó “Fiú amháin” chuig ‘deireadh sé féin’ scriosta amach]

coilice: “Chaith sé an oidhche casta ar a chéile aige” – “cad n-a thaobh nár chuiris ortha an choilice dho?” – “ní raibh agam” – “múinfeadsa dhuit í – “fear fial a’s bean mharbh, a’s mac Dé ’n-a luighe san gcolg, agus cuimil an tsealg a’s beidh sí slán.”” [ó ‘fear fial’ chuig ‘slán’ scriosta amach]

cóimhriar: ‘Ní hé an cóimhriar céadna do thugadh Sasana uirthé féin agus ar Éirinn – géirleanamhaint orainne, saoirse dhóibh féin: níor bh’ionann a slighe chun an dá tíre do riaghalughadh.’ [ó ‘géirleanamhaint’ chuig ‘riaghalughadh’ scriosta amach]

cóimhrith: “Connus tá an dreatháir úd leat do fuair an taom breóidhteachta?” – “n-a chóimhrith ag obair ’sag gnóth mar bhí riamh”: ag caitheamh a thóna, chómh maith agus a bhí se in aon saoghal riamh.’ [ó ‘ag caitheamh’ ar aghaidh scriosta amach]

coimpléas: ‘Féach an coimpléas atá aige! níl casóg mhór sa tsiopa a oireamhnóchadh é: an tímcheall cabhlach a’s deunamh colna atá aige.’ [‘an tímcheall cabhlach a’s deunamh colna atá aige’ scriosta amach]

drithleach: ‘Fíon drithleach dhá líonadh chúcha i gcornaibh: dealánach: mar bheadh solas spreach aige nuair ritheadh sé.’ [ó ‘mar bheadh’ ar aghaidh scriosta amach]

droichmheónach: ‘Bodach droichmheónach gur bheag an nath aige bob do bhualadh ar chailín shaonta: amus nó rún chun a mhillte a’s a sásughadh a mhian féin.’ [‘a’s a sásughadh a mhian féin’ scriosta amach]

ladhróg: ‘Chidhinn an seandúine ag baint scéach le haghaidh díon-scolb, ladhróg a’s corrán aige: smut de chrann aitinn go mbíodh gabhal dhá bheann a’s cos ghearr air.’ [‘gabhal dhá bheann a’s cos ghearr air’ scriosta amach agus ‘gabhlóg ann’ curtha ina ionad]

priocadh: ‘An rud salach, ag priocadh mhíol do thugann sé a shaoghal: ghá mbaint dá chuid éadaigh é n-a mhéireantaibh. “Cad dhéanfad anois?” “téighir ag priocadh míol” (tarcuisne).’ [ó ‘ghá mbaint’ ar aghaidh scriosta amach]

ropaim: ‘Mara bhfuil fonn air é do thabhairt uaidh ropadh sé ina thóin é: sáthadh: cuireadh ann le neart is deabhadh é.’ [‘cuireadh ann le neart is deabhadh é’ scriosta amach]

sár-: ‘Chuirfeadh sé an ghráin mhairbh agat air bheith ag féachaint air ghá shár-shacadh féin lé biadh, ar nós sutha muice: ag slogadh lé hairc.’ [‘ar nós sutha muice’ scriosta amach]

scéalaidhe: ‘Deirtear lé duine go mbíonn sean-bhlas air i dtaobh scéil, “slán an scéalaidhe, is go n-éalughadh a chac uaidh!”: rud a shághfadh ina cheap magaidhe gan coimeád ar aonnidh aige níos mó ná tá aige ar a theangain.’ [ó ‘i dtaobh scéil’ ar aghaidh scriosta amach]

silim: ‘Nuair chloisfidh sé é silfidh sé fuail: beidh sé ag strealladh a chuid uisce lé feirg.’ [‘a chuid uisce’ scriosta amach]

slapaireacht: ‘Ná bí ag slapaireacht léd chuid bídh ar nós na muice: ag méiseáil.’ [‘ar nós na muice’ scriosta amach]

spleódar: ‘Creid uaim-se ná fuil aon spleódar ortha taréis an lae: má bhuidheadar féin, ná raibh puinn lé maoidheamh aca: ná fuil puinn lé maoidheamh aca.’ [‘má bhuidheadar féin, ná raibh puinn lé maoidheamh aca’ scriosta amach]

teanga: “‘Is amhlaidh sin as ball beag an teangaidh, agus do ghní mórdháil mhór. Féach, créad é méad an adhbhair lasas re teine bhig” (Séamas III. 5): an ball féin.’ [‘féach créad é méad an adhbhair lasas re teine bhig’ scriosta amach]

tiugh-: ‘Bíonn sé ag tiugh-shlogadh bídh mar bheadh muc: ag alpadh.’ [‘mar a bheadh muc’ scriosta amach]

toghaim: “‘Agus do sheas an pobal ag féachaint air. Agus do rinneadar na huachdaráin leis fonmhód faoi maille riú san, ag rádh d’fhóir sé ar dhaoineibh eile. Fóireadh sé air féin má sé seo Críost, do thoigh Dia” (Lúcas XXIII. 35): a cheap Sé lé hintinn áirighthe.’ [ó ‘Agus do sheas’ chuig ‘dhaoineibh eile’ scriosta amach]

tonn: “‘Acht iarradh sé maille ré creideamh gan bheith amhrasach ar éanchor, óir an té ar a mbí amhras is cosamhail é ré tuinn farraige ghluaisdear ris an ngaoith, agus bhíos dá thiomáin anonn ’sanall” (Séamas I. 6).’ [ó ‘Acht iarradh’ chuig ‘éanchor’ scriosta amach]

tréigean: ‘An té a dhéanfadh a thír dhúthchais do thréigean lé linn a broide ní bheadh ann ach meathtach: an té ná claidhfeadh léi: an fear teip ar fógnamh do dhéanamh di.’ [‘an fear teip ar fógnamh do dhéanamh di’ scriosta amach]

Tagairtí do nithe áitiúla

ábhacht: ‘Chuirfeadh iarthar Chiarraighe ábhacht ar chroidhe aonne lé n-a bhreághthacht: aoibhneas agus éirighe croidhe.’

abar: ‘Cáirde dob eadh Tomás a’s mé féin riamh, agus níor shaoileas go bhfágfadh sé in abar mé: thréig sé mé.’

aerach: ‘Áit aerach seadh mullach Chnuic Bhréanainn: áit go bhfuil radharc fairsing a’s aoibhneas ann féin. Deirtear gur áit aerach Mullach an Chlasaigh, dá mbudh i lár an lae é: áit go bhfeicfí taidhbhsidhe nó púcaidhe nó daoine maithe ann.’

‘Daoine aeracha seadh muinntir Chaomhánach: nílid róstudéardha ’n-a meabhair, táid baoth.’

aghaidh: ‘Is ar aghaidh Dhún Chaoin siar atá na Blascaodaidhe: ós a choinne, san áird sin.’

caol: “An Caol” ainm fir a bhí sa cheanntar seal ó shoin toisc a dheunamh.’

cóimhréimeas: ‘Nuair thagann an Dún Chaoin seo againn agus aon pharóiste ar thuaithe an Daingin in iomarbháidh Gaedhilge lé chéile bíonn cóimhréimeas an domhain eatartha: comórtas: d’iarraidh sárúighthe ar a chéile i bhfeabhas.’

Botúin déanta ag an údar (nithe as ord, tagairtí neamhchruinne srl.)²³³

ballán: ‘Fear chómh láidir le ballán seadh é = an-láidir. Táir id bhallán = táir beathuighthe láidir. Cheannuigh sé leathchéad bhallán ar an aonach = leathcheud do bheithidheachaibh fireanna a bhí coillte. Talamhaintidhe ballán seadh iad = talmhaintidhe go mórchuid cloch mhór, nó talamhaintidhe go mbíonn a lia beithidheach fireann coillte ortha = leirgidhe eallaigh.’ [‘the scored lines are carried to ballán’²³⁴]

breall: “Imthigheann an spré agus fanann an bhreall ar an mnaoi” = caithtear an t-airgead a thugann an bhean chun a fir agus is annsan is mó tugtar fé ndeara a lochta.’ [‘notation cancelled opposite is inaccurate. It should come under breill (see p. 166) and not under breall’]

cam: ‘Caimín ubhall (deirtear freisin) caimín garbh?’ [Not cam but com dheineóil -FÉ]

ciota: ‘Ghlaoidh fear ón Leitir Iubhach ar sheacht bpínt leanna duibhe, budh mhaith an mhaise sin d’Eóghan é, dubhairt sé na ciotaidhe céadna do líonadh amach ar an gcuideachtain airís: na h-áraistidhe céadna.’ [Leitir Iubhach athraithe chuig ‘Leith-triuch’]

cneas: ‘Bíonn fuinneamh i gcapall ar an aos san agus ní rófhuiriste é do bhriseadh: an snódh: an diall deallramh nádúrdha.’ [“cneas” not included in the passage’]

cocaidhe: “Cocaidhe ó cúc! cá ndeunfad mo nead?/ Dá ndeunfainn sa tráigh í, gheóbhadh na faoileáinn/ A’s cocaidhe ó cúc cá ndeunfad mo nead?/ Dá ndeunfainn san tsiabh í, gheóbhadh na fir fiadhaigh í/ A’s cocaidhe ó cúc, cá ndeunfad mo nead? etc.” [an giota iomlán seo scriosta agus ‘Gogaí ó gaoc’ scríofa ag RÓF thar]

coille: ‘an chéad lá den mbliadhain nuadh. Lá Coille do saoghaluigheadh é. Oidhche Choille, ól é sin mar onóir don oidhcheche. “Oidhche Choille ’o chodladh leat, a chailleach”: bailigh leat, a ghósta. Lá Coille: lá Nodlag beag. Iarsmaidhe lae Coille: na

²³³ Mura luaitear ‘SO’, is le RÓF an t-ábhar idir na comharthaí athfhriotail (sna lúibíní cearnógacha) i samplaí an rannáin seo. Is liomsa ábhar idir na lúibíní gan comharthaí athfhriotail.

²³⁴ .i. na línte sin ar chuir RÓF líne tríothu.

h-aiscidhe a loirgtear an lá san. “Fógraim iarsma ort” (órduighim ort a thabhairt dom) – “fógraim an diall ort! (sa diall leat!)” – “fógraim an t-oileán thiar ort”: an Blascaod Mór (isteach ann leat).’ [‘nothing to do with Coille.’ An iontráil iomlán scriosta agus na samplaí ar fad den fhocal marcáilte le hathrú chuig ‘caille’]

grádh: “Níl grádh ná só níos mó ag éinneach ná a anam do thabhairt ar son a charad” (Eón XV. 23): cumann ceanamhail.’ [‘Níl seo le fagháil insan ionad atá luaidhte .i. Eón XV. 23. Tá caint an Bhíobla Ghallda botúnach liobarnach sa méid sin.’]

madradh: “Ní thabharfaidh tuarastal striapáige nó luach madraidh go tigh do Thigheama Dia ar son móide ar bith, óir is athfuathmhaireacht iad so araon dot Thigheama Dia” (XXIII. 18): cóimhmheas do bhí ortha.’ [‘reference incomplete’]²³⁵

marcaidheacht: “... agus iad uile ’n-a n-ógánachaibh toileamhla ’n-a marcshluagh ag marcaidheacht ar eachaibh” (Ec. XXIII. 6): ag gluaiseacht.’ [‘not in section specified’]²³⁶

marmar: “... d’fháinnidhibh airgid is d’uaithnidhibh marmair agus do bhíodar na leabthacha d’ór agus d’airgead ar úrlár de mharmar dhearg agus gorm agus bán agus dubh” (Esc. I. 6).’ [‘not where stated’]²³⁷

nádúrtha: “Óir dá n-éisteadh éinne ach leis an mbriathar agus nách ndéin sé dá réir is cosamhail é lé duine a bhíos ag breithniughadh a ghnúise nádúrtha i scáthán” (I. ²³⁸ Peadar. 23).’²³⁹

oibridhe: “Agus thugadar é don lucht oibre a shaothruigh i dtigh an Tigheama, do chur suas agus do dheisiughadh an tigh” (ii. Croinic XXXIV. 13): oibridhthe: oibridhtheóiridhe: fir oibre.’ [‘not in the location indicated’]²⁴⁰

²³⁵ Níor luaigh SO an leabhar as ar baineadh an ráiteas seo, ach d’éirigh liom é a aimsiú ag an ionad sin .i. Caibidil fiche trí, Alt a hocht déag, in Deotranaimí.

²³⁶ Ní raibh SO leanúnach i gcónaí maidir leis na giorrúcháin a bhí in úsáid aige do leabhair an Bhíobla. Feicimid go minic ‘Ec.’ in úsáid aige do thrí leabhar éagsúla – Eacsadas, Ecclesiasticus agus Eiseceil. Tá fáil ar an iontráil áirithe seo ag an ionad luaite i leabhar Eiseceil.

²³⁷ Feicimid ‘Esc.’ in úsáid ag SO mar ghiorrúchán don dá leabhar Eacsadas agus Eiseceil. Is dócha gur botún a rinne sé anseo toisc gur i leabhar Estear, ag an ionad luaite, a fhaighimid an tagairt áirithe seo agus ní i gceachtar den dá théacs Eacsadas nó Eiseceil.

²³⁸ Bhain SO úsáid as idir uimhreacha Rómhánacha agus uimhreacha Arabacha agus tagairt á déanamh aige don chéad nó don dara leabhar, mar shampla, feicimid, mar atá sa sampla seo, an t-ionad ‘I. Peadar. 23’, ach feicimid an t-ionad ‘I. Peadar III. 5’ in úsáid aige chomh maith.

²³⁹ Is dócha gur scrios RÓF an ceann seo toisc nach raibh sé san ionad ceart. Tháinig mé air i litreacha Shéamais seachas Pheadair. Is é ‘Séamas II 23’ ionad iomlán an ráitis.

²⁴⁰ Níor éirigh liom teacht ar an gceann seo in Ó Fiannachta (1998) mar atá sé ag SO. Faighimid an tagairt seo a leanas ag an ionad (II. Croinic XXXIV. 13) ann: ‘a thuilleadh a bhí i gceannas an lucht iompair; a thuilleadh a thug treoracha do shaoistí oibreacha na mbeartas ar leith; agus roinnt Léivíteach a bhí mar scríobhaithe, mar chléirigh, agus mar lucht faire ar na geataí.’ (Ó Fiannachta, 1998: 403).

oilim: “Agus oilfidh me thu annsan óir atá fós chúig bhliadhna gorta ann d’eagla go dtiocfá féin agus do mhuintir agus an uile nidh a bhaineas leat chun bochtaine” (Gen. XV. 11): cothóchad thu.’ [‘not in the location indicated’]²⁴¹

órduighim: “... annsan adubhairt sé, cé órdóchas an cath? agus d’fhreagair seisean, tusa” (1. Righthé 14): cé chuirfidh treóir air.’ [‘Location not distinctly stated’]²⁴²

pus: “Gach a bhfeiceann me bíd ag magadh fúm, sáthaid amach a bpus, croithid a gceann” (Sailm XXII. 7): cuirid breall ortha féin chugham.’ [“Pus” is not in this location in my copy of the Bible: béal is the word used’]²⁴³

ros: ‘Galla-ros: ros na nGall: ainm áite. Teampall Ghalla-ruis: roileige na ngall.’ [‘Wrong interpretaion of place-name: properly Gall-iorras and not gall-ros. FÉ 15/5/1942’]²⁴⁴

ruadh: “Agus d’imdhéarg sé an Mhuir Ruadh mar an gcéadna, agus do thiomuigh suas í, agus thug ortha san siubhal ins na haigéannaibh mar an ndiothramh.” (Sailm XXI. 9). [‘wrong location indicated’]

ruibh: “Agus gheóbhaidh na daoine meathacha ... a gcuid sa loch atá ar dearg-lasadh do theine agus do ruibh noch is dara bás ann” (Sailm XXI. 8): den earra uathbhásaigh seo.’ [‘not in position indicated’]²⁴⁵

saothar: ‘Fuadar chun an bhídh is saothar chun an óir.’ [‘Location for this is not indicated, and is not ascertainable’]

scéalach: ‘An do scéalach choidhche aige, ní déarfaidh se “seadh” go bráth lé rud: cainnt neamh-thaithneamhach.’ [‘incoherent’]

seo: ‘Seo mar bhíos ar feadh na hoidhche: ar agam a déarfad nó atá ráidhte agam.’ [‘incoherent’]

sluasad: “Agus do dhéan chum a luatha do ghlacadh chúcha, agus a sluaiste agus a baisínigh, agus a hadhail agus a hoighne teineadh; a huile shoithighe do dhéanfaidh tu do phrás” (Ecs. XXVIII. 3).’ [‘wrong location given’]²⁴⁶

²⁴¹ Is in Geineasas XL. 11 atá an tagairt áirithe seo.

²⁴² Bhí an chaibidil in easnamh anseo. Is é (1. Righthé XX 14) an t-ionad iomlán.

²⁴³ Is in Sailm XXII. 8 atá an ceann seo, ní in Sailm XXII. 7, agus in Ó Fiannachta (1998) is é an focal ‘pus’ atá in úsáid: ‘Gabhann a bhfeiceann mé ag fonóid fúm: croitheann siad a gceann agus pus orthu.’ (Ó Fiannachta, 1998: 508).

²⁴⁴ Ag breathnú ar *Onomasticon Goedelicum* (1910), a bhfuil teacht air ar an suíomh <http://www.ucc.ie:8080/cocoon/doi/locus/G#navtop>, tugtar ‘gall-irrus, Smerwick in Kerry, MI. 35, note’ ann a thugann le fios gur ag an eagarthóir atá an ceart leis seo. (19/02/2008).

²⁴⁵ Níl teacht ar an tagairt seo i leabhar na Salm, ach tá teacht air ag an ionad luaite in Apacailipsis Eoin – ‘Taisbeánadh’ an t-ainm atá ag SO ar an leabhar úd.

smeacháinín: ‘braon beag beathuisce. Ní rabhamair glas in ao’chor bheith fo-smeacháinín den bhfear cruaidh againn: rith an lae: braonaidheacha beathuisce.’ [‘incoherent’]

soillse: “‘In aice na gcoillte i gcuim an tsléibhe, gan mhairg gan mhoill ar soillse an lae”: solasmhaireacht.’ [‘Not the same meaning: the proper word here would be soillseadh (soillsiughadh) = the act of brightening, dawning: iar s. The same expression occurs in “Eachtra Giolla an Amarráin” viz. “San uaigh sin síos iar s. an lae ghlí”. FE’]

soir: ‘Ní fhéadfá an chainnt sin do chur siar orm-sa: ní fhéadfá san d’áiteamh orm. Ól siar é agus mún síos: stail síos id ghoile é go sásta etc. “Níor ghabhaidh siar aniar”, deirtear mar shláinte lé linn óil.’ [Nóta ó SO: ‘fé siar iad so’; RÓF: ‘no opportunity of transposing to the appropriate position as the “siar” book is not at hand’]²⁴⁷

spairn: ‘Mé féin agus an saoghal ag spairn lé chéile: an saoghal mó agus maith dom mo shlighe bheatha do dhéanamh aige.’ [‘incoherent’]

stróinséis: ‘Daoine ann agus dá mbeadh puinn den tsean aca phasálfaidís thu lé’ [‘incomplete’]

teagascóir: “‘A teagascóir fhior múinte na ndaoine neamh-eagnaidhe, ad theagascóir na leanbh, air son go bhfuil foirm an eólais agus na fírinne agad fan dligheadh” (Romh. ii. 20): eólaidhe, oide.’²⁴⁸

tin: ‘cimiar, gortughadh, máchail, buadhait. “Cad na thaobh gur imthigh do bhean uait?” – “tin t’fhiafruighthe ort!”: buadhait is ciapadh go né sé dhuit maran fiafruightheach ataoi. Seadh, nách gleóidhte giorraisc an freagra fuairis uaidh agus tin t’fhiafruighthe ort maran ort a chuireann cúram na ndaoine eile an tinneas: ná rabhais istigh leat féin mar gheall ar bheith chómh fiosrach.’ [‘This, with two lines on p229 to be carried to don in an earlier book’]²⁴⁹

²⁴⁶ Is é Eacsadas XXVI. 3 an t-ionad ceart.

²⁴⁷ Scrios RÓF na cinn seo cé, mar a scríobh sé féin, nach raibh fáil aige ar an gcuid sin de lámhscríbhinn a raibh ‘siar’ ann chun mian an údair a chur i gcrích, rud a chiallaíonn, is dócha, go mb’fhéidir nach gcuirfí i bhfeidhm in aon chor iad.

²⁴⁸ Ní thuigim cén fáth ar scríosadh an ceann seo. Seo mar a fhaighimid in Ó Fiannachta (1998: Rómh. II. 20) ag an ionad sin: ‘gur tú oide na n-ainbhiosán agus múinteoir na naíonán mar go bhfuil corp an eolais agus na fírinne agat sa dlí.’

²⁴⁹ Má smaoinímid, áfach, gur admhaigh RÓF nach raibh an leabhar a bhain leis an bhfocal ‘siar’ (fonóta 243) aige agus nach raibh sé in ann an t-athrú áirithe sin a chur i bhfeidhm, an amhlaidh go bhfuil an scéal céanna i gceist anseo? .i. sa mhéid is nach raibh an leabhar eile aige nach gcuirfí an t-athrú seo i bhfeidhm ach oiread?

truaghair: “Nách muar an t-óbhacht ’s an gleó i measc daoine truaghair ’et shórt gan bhó gan chaoirigh”: aindeiseóir dealbh.’ [‘Ní “truaghair” atá sa Chúirt le ceart acht “Truagh Mhuire”’]

tuarthach: ‘Bhí an ré is na réalta thuas, níor chlos fuaim tuinne na trágha: ar an spéir.’ [‘Suas’ a bhí ag an bhfile ann’]

turraing: ‘Ghoirtigh turraing mo dhuirn: an fuinneamh a bhraith se nuair teangmháladh leis.’ [‘? sense wanting’]

Ábhar eile leasaithe

a: ‘an méid. Seo púnt duit, a bhfuil agam: níl a thuilleadh agam, sin an méid atá agam. “Imtheóchaidh a dtiocfaidh is a dtáinig riamh”: gheobhaidh an chinidh daonna bás. Mura mbeadh ar tharla dhó nuair leónadh a chos budh mhaith an reathaidhe é: an rud (gortúghadh) d’éirigh do. Sin é an fear lé n-a mbím ag iascach: go ndeinim iascach in-a fhochair. Thar a bhfeaca riamh, is tú an cladhaire is mó: i gcomórtas leis an méid daoine etc. Dar a bhfuil beó, má chuirtear barra méire orm marbhóchad duine éigin: luighim fé, móidighim é. Fág an leabhar mar a bhfuil sé: san áit etc., ná corraigh é. Mar a mbíonn talamh maith bíonn barraidhe maithe: in áit go mbíonn talamh maith etc. Fág an leabhar mar atá sé: ar an aiste go bhfuil sé; ná hathruigh aon phioc de; ná hathruigh a dhéanamh; ná déin aon nidh leis.’

abha: ‘Braith an abha sara dtéighir ’na cuilithe: féach rómhat sara dtugair fé rud do dhéanamh.’

ábhacht: ‘*b.3.* meidhir, caitheamh aimsire, aoibhneas. Ag ábhacht seadh bhí na buachaillidhe nuair goirtigheadh duine aca: ag déanamh seóidh (spóirt nó grinn). Bímíd bailighthe sa tigh seo gach oidhche ag ábhacht: ag déanamh cuideachtan, is grinn a’s seóidh. Scéal ro-stuama dho seadh é chun ábhachta do dhéanamh de .i.chun magaidh do dhéanamh de.’

abhaile: ‘Tair abhaile: chun do thighe. Abhaile leat, níl aon ghnóth annso agat: imthigh chun do thriall go tapaidh. Bhíodar ag argóint le chéile ghá chur abhaile duine acu ar an nduine eile gur aige féin a bhí an ceart: ghá áiteamh go dian’; ‘Scaoil abhaile mé: leig dom dul chun mo thighe.’

abair: ‘Ná stad fós, abair leat: labhair a thuilleadh. Cad thug sé ar an gcoin? – ní fheadar, fiche púnt abair: b’fhéidir.’

ábalta: ‘Nílim ábalta ar léim sé troighthe ar aoirde do chaitheamh: níl sé ar mo chumas. Nílim ábalta ar Ghaedhilg do scríobh chomh maith agus budh mhaith liom é: ní fhéadaim etc. Gan sciathánaibh ní bheadh éan ábalta ar eiteal: ní éireodh sé ón dtalamh gan iad. Nílim ábalta ar thu chlos leis an ngleódh ar fad: ní féidir liom etc. Dob ábalta an cléireach a árduigh leis na céadta a’s níor rugadh riamh air: glic, deagh-colais. Budh dheacair bheith ábalta don nDíomsach i gcródh na dórnála: cómhchliste, cólgaiseach.’

ábaltacht: ‘Budh mhór an ábaltacht do teacht idir thú féin agus airgead do dhreathár: budh mhór an gliocas agus an chamasghal dó é do dhéanamh.’

ablach: ‘Ablach duine seadh Ceárnaora, an dóirneáilidhe: duine amhór neamhchórach, beathuighthe, aindeis. Mhairbh an madra cheithre caoire ach ní aithneófá cér leis iad mar ní raibh ann ach na hablaigh: na corpáin míochúmtha, stolta, stractha. Tháinig an leómhan agus an sionnach nuair bhí an t-asal marbh aca chun a ablaigh do roinnt eatarthu: an marbhán, an corpán. D’ith an t-ablach oiread lé cúigear: an craosaire. Nuair bhíos ag gabháil thar fhuinneóig an bhrothaire do chonnac trí ablaigh mairt ar crochadh innte: trí cuirp feanta, cóirighthe lé díol. Fág san! as mo shlighe, a ablaigh, táir rómhall: a dhuine aindeis, neamhpaidh.’

abláil: ‘b.3. láimhseáil nó ionnramháil neamhchneasta; gearradh tuathalach, neamhshlachtmhar; útamáil shalach. Beir ag abláil leis an gcíste sin ag cur an iomad bainne ann gan a dhóthain taois go laitfir é: láimhseáil gan eólas. A lithéid d’abláil agus tá agat dhá dhéanamh ag gearradh an aráin: neamhshlachtmhar, ghá lat. Brúighfir an t-iasc má sheasuighir air agus ní cheannóchaidh aonne é lé habláil: trí n-a bheith millte, míochúmtha. Ní curadóireacht atá déanta ar an ngort so ach abláil: tá sé a bhfad ó n-a bheith saothruighthe mar budh cheart é. Ní rinne sé riamh d’aon ghnóth ach abláil: neamhchríochnamhail, neamhshlachtmar. In ionad an ghlais do chur ar an ndoras mar budh cheart, is amhlaidh do dheinis abláil air idir dhoras agus ghlas: táid araon millte agat. Focal de san ní féidir liom léigheamh, ní scríobhnóireacht í ach abláil: obair míochumtha, míscéimheamhail. Ní dhéanfair choidhche ach abláil: obair gan chuma uirthé.’

ablálaidhe: ‘f.4. duine a ghnidheas gnóth nó cúram go haindeis nó gan slacht; tuathalán. Tá do chos cam n-a dhiaidh, níl ann ach ablálaí dochtúra: dochtúir gan eólas a ealadhan aige. Ablálaidhe coisidhe seadh thu, cos leat thall is cos leat abhfus: coisidhe nach siubhalann go slachtmhar. Níl tóin ná ceann ar an leitir seo, ní scríobhfadh aonne í mar seo ach ablálaidhe críochnuighthe: scríobhnóir andhona. Fair an t-ablálaidhe, an tslighe aindeis go mbeireann sé ar roth an ghluaisteáin: duine gan luid eólais aige ar chonnus breith ar an roth. Nuair tháinig an freastalaidhe im aice do thuit an sciath a’s a raibh uirthe uaidh im ucht, an t-ablálaidhe!: an duine aindeis, neamhaireach, neamhchúramach, neamheólgaiseach. Chaith an t-ablálaidhe an oiread san aimsire ag cur an bhoighte ar an ndubhán gur thug sé suas é: duine míthapaidh, míchliste. Ag cur a mhealbhóige airgid i bpóca a chromáin do thuit sí ar an dtalamh i ngan fhios dó, an t-ablálaidhe: neamhchliste lé n-a lámhaibh. An dtugann tú rámhaidhthe (imirtheóiridhe peile etc.) orthu san go bhfuil a mbád ag casadh ar gach áird fén spéir? ablálaidhthe do thugaim-se orthu. Fód slán níor chuir sé aníos as an bportach, ablálaidhe seadh é: oibreóir millteach, díobhálach. Dá bhféachtá rómhat, a ablálaidhe, ní thuitfeá leis an staighre: a dhuine aindeis, neamhchúramaigh. Ablálaidhe iondúra do cheap an caladh san nách féidir teacht air ná imeacht de ach ar leathtaoide: iondúir gan aon tsaghas eólais. Ní dheárma ablálaidhe ceárdaidhe riamh: ní féidir duine gan meabhraidheacht a mhúineadh chun céirde.’

abhraiseach: ‘b.2. cardálaidhe nó sníomhadóir olna.’

abhraiseach: ‘a. tugtha do chardáil nó do shníomhadóireacht olna. Budh shlachtmhar na mná abhraiseacha a bhí ann sa tseanaimsir: na cardálaidhthe is na sníomhadóirí ban.’

abrán: ‘f.1. an ceathramhadh mí den mbliadhain. Is maith liom an t-Abrán bog, braonach: mí gan fuacht, míncheathach, go mbíonn fás ann.’

abhras: ‘f.1. an líon nó an olann oireamhnach lé figheadh n-a éadach; roinnt lín nó roilcheithidhe olna le cur ar an gcoigeal nó ar an bhfearsid. Bíodh dhá abhras ar do choigeal agat: ná bí ag brath ar nidh amháin ar fad, ar eagla go dteipfeadh slighe ort, bíodh breis agus san agat. Ionann dhuit a bheith ag iarraidh airgid orm-sa agus bheith ag iarraidh abhrais ar phocán gabhair: ag lorg an ruda do-fhaghála: lorg in aistear seadh é. “Ní den abhras an chéad tsnáth” ar chualais riamh é?: tástáil airis é, má theip an chéad iarracht ort ná cuireadh san droichmhisneach ort. Abhras garbh: línéadach garbh go ndéintí bailríntidhe de. Abhras mín: go ndéintí éadaighe cláir a’s a lithéididhe de.’

acaointeach: ‘Nách acaointeach ataoi, fuairis oiread le haonne: gearánach. Tugtar lucht acaointeach ar na feirmeóiridhibh, agus níl san ceart mar is orthu thuiteann breis gach cruadhtain: míoshásta, doshásta. Ní duine acaointeach mé: is furaiste mé do shásamh: nílím tugtha do bheith ag fagháil lochta ar mo chion de rud.’

achar: ‘méid, fairsinge, faid na haimsire, faid, slighe, tums. Ní bhíonn aon achar sa lá tímcheall na Nodlag: bíonn sé an-ghearra agus ní bhfaghfá chun do shásta é chun aonnidh do dhéanamh. Is sia d’achar ó B’I’Áth Cliath go Corcaigh ’ná ó B’I’Áth Cliath go Béal Feirsde: tá breis faid slighe ann. Níor thómhaiseas riamh an gort so, ní fheadar cad é an t-achar atá ann: fairsinge. Cad é an t-achar atá ó bhí bliadhain na gorta ann?: an iomdha bliadhain? Cad é an fhaid aimsire. Táimid ag gluaiseacht ar achar fhada anois, ní bheam ar ais go ceann mí: turus fada.’

acfuinn: ‘Do thug gach aonne a shíntiús dréir a acfuinne: dréir mar bhí gustal nó neart aige air. Ní raibh sé ar m’acfuinn pingin do thabhairt don mbochtán direóil: ní raibh sé agam lé tabhairt do. Dá mb’acfuinn dom iasacht mo rothair do thabhairt duit do dhéanfainn sin: dá bhféadfainn é. Níl aon acfuinn ar bháistigh aige, tá sé ró-leice: níl fulang aige uirthe. An bhfuil acfuinn fuachta ionat?: an féidir leat fuacht d’ fhuilang? Déarfainn go bhfuil acfuinn i leathar na mbróg san: buanas agus fulang. Lé haois níl acfuinn ag fanacht ionam: neart, luadar a’s fulang. Tháinig taom obann air nár fhág aon acfuinn n-a ghéagaibh: aon lúth ná luadar. Ná bí ag cainnt ar acfuinn na dtonn, ná feicir gur scoilteadar an chloch dhubh: cómhacht, luighe. Níor chaith an slabhradh ar feadh na mbliadhan lé n-a acfuinn: buanas. Bíodh acfuinn id bhuille nó ní bhrisfir an charraig: fuinneamh agus cómhacht. Speach go raibh acfuinn innte do chuir an chaid leathchéad slat: ceól a’s fuinneamh. Cuir ding leis an gcúilín sin agus déanfaidh sé breis acfuinne air: neartóchaidh sé é.’

acfuinneach: ‘Mara mbeadh an bád acfuinneach do bhí agaibh ní thiocfadh sibh saor: bád dhaingean, láidir, liomhtha. Mara mbeadh gur cheannaidhe acfuinneach é ní fhéadfadh sé an oiread earraidhe do thabhairt ar cáirde: láidir a dhóthain agus maoin aige. Fear acfuinneach, cuir uait, seadh aonne go bhfuil míle púnt sa bhanc aige: ná bí ghá rádh nách eadh; fear os cionn a chumais seadh é. Cómhluachta acfuinneacha seadh ceannuightheóir muc: ní beag é a maoin. Tá an dair ar an gcrann is acfuinnighe ag fás: is

láidre. Dob acfuinneach an fear é, ag iascach ist oidhche a's ag feirmeóireacht is ló ar bheagán codlata: bríoghmhar, fuilngtheach, dochlaoidhte.'

acfuinneacht: 'cumas ar rud do dhéanamh, feidhm, neart, maoin, ionmhas. Níl sé d'acfuinneacht lútha ionat an falla do léimeadh: de chumas. Ní raibh acfuinneacht áruis agam chun an bhainne do chur ann: árus mór a dhóthain. Dá mhéid ar chaith sé dá chuid níor bh'fhéidir é do bhochtánughadh lé n-a acfuinneacht: an mhaoin a bhí aige. An té go mbíonn acfuinneacht aige is cuma cad é dho cabhradh leis an mbocht: saidhbhreas.'

achmhusán: 'f.1. easmailt, searbchainnt, carbhall míchéadfadhach, easonóir, béal-aithis, aithbhir, imdheargadh, toibhéim, leasainm. Ní hachmhusán d'aonne an bhochtánacht: ní rud é gur cuibhe do chasadh le haonne, do chur mar choir n-a leith. Caithid a saol ag achmhusán ar a chéile: ag fagháil lochta agus ag cur rudaidhe suaracha i leith a chéile. Bíonn mo bhean mhic ag achmhusán orm go bhfuilim sprionnlaithe agus nách bhfaigheann sí a cion uaim: ag tromaidheacht orm go héagcórach. Dá mbeadh aon achmhusán agat le cur im leith ní cheilféa é: aon nidh budh dhóigh leat do chuirfeadh mímhéas ag na daoibh orm. Sid é an chéad uair agam ghá eiteach é agus deineann sé cúis achmhusáin de: cúis ghearáin. Duine mín macánta dob eadh é nár chuir achmhusán le neach riamh: nár thug aithis d'aonne. Bítheat ag achmhusán ort má dheinir maith ar do chómharsanaibh: ag tromaidheacht ort. Ní haon achmhusán fear flaitheamhail do thabhairt air, mar is aige atá croidhe na gcéadta: leasainm. Bíonn an dá chomplacht poilitidheachta ag síor-achmhusán ar a chéile: iad ag cur cortha i leith a chéile, gach re ceann.'

achmhusánach: 'a easmailteach, imdheargach, toibhéimeach, gearánach. Duine achmhusánach gan mheas ar aonne aige seadh é: tarcuisneach, gearánach. Pé rud a déarfair leó n-a gcoinnibh ná bí achmhusánach: bí measartha id ráidhtibh. Ná bí achmhusánach orm ná fuaireas obair dod mhac, dheineas mo dhícheall: ná bí míchéadfadhach, gearánach. Dá achmhusánaighe a bhí ar a chéile, an bheirt dreacháir, nuair bhíonn aonnidh aca roinnid ar a chéile é: dá ghearánaighe.'

achmhusánaidhe: 'f.4. cáinteoir, aithiseóir, báirseóir. Raghadh leat bheith it achmhusánaidhe gan géilleadh gan tabhairt ionat: síor-ghearántóir aithiseach. Sin é mar gheóbhfá fúrmhór na ndaoine dá fheabhas a bheidhfeá dóibh, n-a n-achmhusánaidhthibh:

gearánach, aithisbhéalach. Is olc an díol air, an t-achmhusánaidhe maith do dhéanamh air: an duine searbhcainnteach, míobháidheach, tromchainnteach.’

achmhusánaim: ‘*b.a.* tugaim ide béil dó, lochtuighim. Ná hachmhusáin mé i dtaobh nár choimhlíonas mo gheallamhaint, do theip orm dem aindeoin: ná bí chómh míchéadfadhach a’s go gcuirfir rudaidhe míchearta im leith. Cad mar achmhusáin ceann na scoile agus a thoghantóir a chéile: níor fhágadar aon rud i bhfuirm cúise ghearáin ná gur chasadar le chéile é.’

achrann: ‘aimhréidheas, dul trí chéile, imreas, bruighean, snaidhm, iomard; daingean. Achrann ar fad seadh an bóthar san, clocha, gearrthaidhe cumhang, fan as: aimhréidheas, ceal míne. Chuaigh mo dharadha in achrann nuair bhíos ghá chaitheamh amach: ceangailte ar a chéile i slighe ná rithfeadh sé. Scaoil an t-achrann san ar éill do bhróige: an trí chéile atá uirthé. Bíonn achrann éigin sa tigh sin ó cheann ceann na seachtmhaine: imreas, clampar. Cailleadh an long in achrann na n-oileán: a dheacracht seóladh n-a measc toisc a ghiorracht a bhíodar dá chéile. Fág ar mo bhuille anois mé, táim in achrann ceiste cruaidhe: ceangailte taighde isteach innte. Ag gabháil thar n-a chéile dóibh do chuaidh an gluaisteán ’san trucaill in achrann a chéile: ceangailte. Glac mo chomhairle, ná téirigh in achrann dlighe go deo má fhéadair: ná leig duit féin greim d’fhagháil ort innte. Ní cuimhin liom riamh ’ná beadh achrann éigin ort, a dhuine mío-ádhmharaigh: cruadhtan. Dhearbhúigh an gárda go bhfeaca sé rian achrainn ar an mbóthar tréis na hoidheche: comharthaidhe go raibh bruighean ann. Is mór an náire do chómharsanaibh béil dorais bheith ag achrann: in easaontas. Ag cur bruighne a’s achrainn, a alfraits, ataoi ar dhaoibh riamh: ag cur troda ortha a’s ag déanamh toirmisc dóibh. Réidhtigh an t-achrann so eadrainn, ní thuigimid féin a chéile: socrúigh go sítheach an cúrsa dhúinn. Ná téirigh in achrann ban: ná bíodh aon bhaint agat leó. Má tá fonn gnótha oraibh, caithidh uaibh achrann agus tagaidh le chéile: easaontas. Seachain tú féin go deó ar fhear achrainn: fear troda. Fear achrainn seadh an Tomásach so na gcánach: fear gur fonn leis cruadhtan do chur amach. Caithfear an t-achrann so ar fad do scartadh sara dtosnuighthe ar thógáil: na rudaidhe toirmisc seo go léir atá sa tslighe. Achrannach do dhuine bhocht iseadh dul go B’l’Áth Cliath agus teacht as: costas a’s clampar. Ní fonn réidhtigh a bhí air ach achrann: ní síocháin a bhí uaidh ach troid.’

achrannach: ‘fuadhmach, casta, trodach, constaiceach, toirmeascach, doshaothruighthe. Thugas an oidhche ar fad d’iarraidh na háite d’fhagháil ameach na gcúlshráideann, áit chómh hachrannach san seadh é: casta, deacair eolais. Bóthar chómh hachrannach san ná féadfá cairt a bhreith ann: aimhréidh, neamhmín. Tá iall mo bhróige chómh hachrannach san go bhfuilim clipthe aice agus go dtabharfad an scian uirthé: casta, snadhmta, do-scaoilte. Ceann (tíre) achrannach seadh é le carraigeachaibh, pollaibh, aiteann, cnapánaibh: aimhréidh, deacair do thaisdeal, Ní gádh dhuit aon eagla do bheith ort, níl aon rud achrannach rómhat: faic a thiocfadh treasna ort. Is achrannach an diall duine thu in earrad lé gach aonne: in casaontas, mío-mhuinntearhas. Is deacair an talamh san do chur toisc a achrannaighe: clocha nó constaicidhe eile ann; gairbheacht etc.’

acht: ‘*comhnasc*. Gheobhair oiread le duine má thagair in am, acht muna dtagair, ní bhfaighir ach (acht) a leath: i gcás nách dtagair. acht amháin gur chosnuigheas ortha é mharóchaidís é, bhí an oiread san buile ortha: dá mbeinn as an láthair bhí a ghnóth déanta. Pósfaidh sé í má gheibheann sé míle púnt léi acht gan san ní dhéanfaidh: dá mbudh nách bhfaigheadh sé an méid sin ní phósfadh sé í. Is maith is feas dom go bhfuil an ghráin aige orm agus go mbeadh sé annso acht ná beinn-se ann: ar mise gan bheith annso. Tháinig sé chugam ag ceannach bróg a’s gan acht coróin aige: sin a raibh aige. Connus tá an duine breoidhte? níl sé acht go bocht suarach: olc go maith, gan aon fheabhas. Ní stadann sí acht ag gearán: ag síorghearán. Ní théidheann lag air acht ag itheadh agus ag ól: bíonn sé ag gabháil de bhiadh agus de dhigh chómh minic is gheibheann sé an chaoi. Níl aon scannradh acht an lá: is mór an scannradh é, drochlá ceart iseadh é. Deirir ná raghair go Tráighlí ambáireach, ní raighead-sa acht an oiread: acht chómh beag. Cé a bheadh ar an aonach acht fear ná raibh ann lé deich mbliadhanaibh: ní raibh coinne leis. Cé bhuailfeadh chugainn isteach acht mo dhreatháir ón Oileán Úr ná feaca le fiche bliadhain: chuir a theacht iongadh orainn. Cad gheobhainn ar an mbóthar acht bille chúig bpúnt!: rud gan choinne. Raighead-sa fé bhrághaid na traenach acht bí-se uirthé: ar choingeall go mbír uirthé. Labharfainn acht teanga líomhtha bheith agam: dá mbeadh teanga etc. Déanfaidh an garsún san fear maith fós acht córaidheacht a thabhairt dó: faigheadh sé í a’s níl baoghal air. Thugas deoch dó, acht má thugas thug sé ceann dom: de chionn gur thugas, fuaireas ceann n-a coinne. Acht amháin ná labharfá focal ní leigfí isteach tú: ar choingheall ná. Acht gur labhras in am

dearmhadfí mé: mara mbeadh gur etc. Céad púnt a bhí sa bhanc agam thógas amach é ar fad acht chúig phúint: thógas amach nócha a chúig púnt. Ní fiú acht púnt an seanrothar san: ní fiú breis é.'

acht: 'Bíodh sé n-a acht eadrainn go mbuaileam lé chéile annso ar an uain seo ambáireach: n-a choimhgheallamhaint dhaingean. Ar acht go bhfaigheadh sé fiche púnt n-a láimh dubhairt go scríobhfadh sé scéal: ar choingheall etc. Cuireadh an reacht os cómhair na Dála agus tréis a shuathadh agus d'argóint do deineadh acht de: tá sé n-a dhlighe don ndúthaigh anois. Acht riamh ameach na ndaoine dob eadh teinte cnámh a d'adughadh oidhche Bhealtaine: nós. Gheóbhair iasacht airgid sa bhannc lé beirt urraidhe, agus ar chúig phúint fén gcéad d'íoc as, ar aon achtaibh eile ní bhfaighir pingin: coingheallacha.'

achtughadh: 'cóiriughadh, órdughadh, socrughadh, bunughadh, breitheamhnas nó moladh, dlighe nó órd ag lucht ceannais. Sé an t-achtughadh do rinneadar, mé do chaitheamh i gcarcar ar feadh dhá bhliadhain: órdughadh. B'é an t-achtughadh a rinneamair eadrainn mise do bheith ag iascach agus eisean do bheith ag feirmeóireacht, agus roinnt leath ar leath: b'é sin an margadh a's a choingheallacha.'

ád: 'Is mór an t-ád cloinne a bhí ar an mnaoi go raibh deichneabhar aice: an bhail uirthé nó an buaidh. Ní fheaca an fear san ag imirt riamh ná go mbeadh ád cártaidhe air: gheibheann sé cártaidhe anmhaithe. Ní hiongadh é bheith ar droichéadach, agus dealbh, mar is fada go raibh ád an tsaoghail air: gur éirigh aon rud leis. Go n-éirighidh an t-ád leat, tá sé tuillte agat: gura fearrde thu an uile lá ded shaoghal nó go raibh an buaidh agat ar pé nidh do chuirir rómhat do dhéanamh. Beannachadh so leis, a deirtear nuair bhíonn daoinne ag dul ar thurus nó ag scaramhaint lé chéile. Is olc an t-ád a bhí leis ná rabhas chúig nóimintidhe níos luaithe bhéarfainn ar barra uisce air sar ar shúncáil sé: bhí an chinniúin n-a choinnibh. Bíonn ád ar dhaoinibh thar a chéile: daoine go ritheann leo agus daoine ná ritheann. Dá mbeadh sé d'ád ort go bpósfadh sé thu: dá dtuiteadh sé amach, dá dtárluigheadh b'é do bhail é: bheadh malairt cuma sa tsaoghal ort nó budh shona dhuit sin. Nár éirighidh ád leat, maran mé atá clipthe agat: mo mhallacht ort, táim cráidhte agat. Ád a's mío-ád an saoghal so: daoine go mbíonn rath nó bail ortha agus daoine ná bíonn.'

adhaint: ‘*b.2.* fadughadh, dóghadh. Mar a chéile dhuit bheith d’iarraidh céille do thabhairt don nduine buile sin nó bheith ag adhaint teine ar loch: d’iarraidh teine do lasadh ann: iarracht in aistear is eadh í. Is deacair teine d’adhaint in áit scéirdeamhail: d’fhadughadh nó do dheargadh. Má leanair ar an gcainnt atá fút beir ag adhaint fola dhuit féin: beir ag bíodhghadh daoine chun díomais id id choinnibh. Má sprigair an duine tógtha san beir ag adhaint mioscáis idir é féin is an té go bhfuil sé ag cúlchainnt air: beir ghá mhisniughadh chun clampair do dhéanamh eatartha.’

adhaircín: ‘adharc bheag nó rinn, beara.’

Adam: ‘Ní fheadar ó Adam cé hé an duine sin: níl aon léas eolais agam air. Ní fheadar ó Adam anuas cé bhí ag cainnt liom: aon neach den gcinidh daonna. De shíol Adam is tú an fear is measa liom: ameach na cinidh daonna níl aonne is fearr liom ná thu. Ó cruthnuigheadh Adam ní tháinig lá chómh holc: faid is tá daoine ar an saoghal.’

ádhamhail: ‘do bhreith maitheasa gan choinne leis: do theacht i dtreó dhuine go fabharach, rathmhar; bail nó maitheas a theacht lasmuigh dár smacht féin. Is ádhamhail do chlainn go bhfágann a muintir airgead aca: ádhmharach, is sármhaith dóibh é.’

adhanta: ‘Teine adhanta seadh anois í, do bheirbheóchadh sí aon rud: lasta go maith.’

adhantach: ‘Is adhantaighe oíle ná adhmada: is fusa é a chur ar lasadh nó teine do chur ann. Níl aon mhianach chómh hadhantach le gual: is fusa do dheargadh ’ná é.’

adhantacht: ‘*b.3.* solastacht. Chuaigh an teine sa ghual go luath lé n-adhantacht: furaisteacht lasta. Budh chonntabharthach an rud lasán do lasadh annso ameach na gcéadta soitheach oile toisc a n-adhantachta: a fhusa bladhm do chur ionta.’

adhantaidhe: ‘*f.4.* rud a lasfadh lóchrann nó coinneal nó píp nó toitín. Dioltar adhantaidhthe oíle fé láthair: gléiseanna go n-oíle, rud a bhaineas splannc. San tseanaimsir breó-chloch a bhíodh acu mar adhantaidhe: is leo chuiridís teine i nidhthibh.’

adharc: ‘an forfhás péacach cruaidh a bhíos ar cheann ainmhidhthe áirighthe. Adharc cheoil, adharc ólacháin, adharc fhiadhaigh, adharc cheóidh, adharc ghluasteáin. Nách neamhshíothach na daoine sibh ó Luan Satharn in adharcaibh a chéile: ag achrann is ag clampar. Chuala an gluasteán ag séideadh na h-adhairce. Séideann longa adharca i gceódh. Chroch an sealgaire adharc fhiadhaigh ar a chríos: adharc chun éighimh ar a chonairt. Tá an tarbh ar leath-adhairc: aon adharc amháin. “Bó na leath-adhairce”: ainm amhráin.’

adharcach: ‘*a.* adharca do bheith ar, beannach. Ainmhidhe adharcach seadh bó. Crann adharcach é sin, seachain tú féin ghá ghreamughadh: tá fadharcáin nó snadhmana ar a shleasaibh. Iasc adharcach iseadh gliomach: bíonn beara a’s crúba air. Bata adharcach seadh droighean: bíonn dealga láidre, géara air.’

adharcadh: ‘*f.* (-*ctha*) ag ionnsaidhe leis na h-adharcaibh. Deighil na hainmhidhthe nó beid ag adharcadh: ag bualadh a chéile.’

adharcáil: ‘*b.3.* ag ionnsaidhe leis na h-adharcaibh; ag péacadh. Baintear na h-adharca d’éadáil ar eagla go mbeidís ag adharcáil a chéile nuair cuirtear ar thrucaillidhibh traenach iad: ag tabhairt fé chéile leis na h-adharcaibh. Dearbhuighim go bhfeaca an bheirt fhear so ag adharcáil a chéile: ag tabhairt fé chéile (ag tuargaint ’sag bualadh) go fíochmhar.’

adharcaim: ‘*b.a.* tugaim fé leis na h-adharcaibh, cuirim adharc trí, ionnsaidhim go fíochmhar. Seachain tú féin ar an dtarbh san nó adharcfaidh sé tú: buailfidh sé le n-a adharcaibh thu, péacfaidh sé thu. D’adharc an bhó mo mhadra sa bholg: chuir sí an adharc trí n-a bholg. A bháinidhe, ná hadharc í sin!: a bhó bhán, ná tabhair fén mbuin eile lét adhairc. (**adharcálaim**)’

adharcáin: ‘*f.1.* adharc bheag; péacáin; beannán, fáibre cruaidh ar an gcroiceann fe’n mbonn, nó ar órdóig, nó ar mhéir coise. Drochbhóthar é seo, tá adharcáin chloch tríd aníos: stacáin. T’anam ’on diail cé bhuail thú? tá adharcáin ar t’éadan; fáibre atuingthe cruaidh de dheascaibh gortuingthe. Nuair thagann an taos tagann adharcáin diailta ar mo chosaibh nách féidir liom siubhal: fáibridhe cruaidhe, leóchaileacha.’

adharta: ‘*b.2.* cúilín fada cuirtear fé’n gceann. Is iomdha duine, fairí, ná faigheann bás adhairte: bás n-a leabaidh (nádúrdha).’

adhastar: ‘an téadán nó eile ceangailte de cheannrach ainmhidhe lé n-a ngiolluighthear é. Tá sé ar adhastar ag n-a mhnaoi: tá sé fé smacht cheart aice’; ‘Ná bí ag brath ormsa chun teacht leat, ní féidir é, tá adhastar orm: cosc éigin, go mórmhór ag céile dhuine. Tá sé ar adhastar ó phós sé: níl an tsaoirse aige a bhíodh.’

ádhbhairín: ‘Níl agam ach ádhbhairín airgid mara mbeadh san do chabharfainn leat: suim nách fiú trácht air. Níl ach ádhbhairín talmhan ges na daoinibh sa Ghaedhealtacht: fághaltaisidhe gan méid. Dá mbeithfeá ádhbhairín eile níos luaithe bheithfeá in am: beagán aimsire. Níl do chuid tae milis a dhóthain, cuir ádhbhairín eile siúicre chugat:

tómhaisín eile. Dá mbeadh ádhbhairín breise gaoithe ann chuirfimis an seól anáirde: is beag eile an méid gaoithe budh ghádh etc. 'N-a ádhbhairín is 'n-a ádhbhairín iseadh a bhailightear airgead: cnuaisciúin bheaga ar a chéile. Nách tú an sutha, ní dhéanfadh ádhbhairín in ao'chor thu: deacair do shásamh, ceal meónaidheachta ar roinnt. Tabhair slighe dom, druid isteach ar an stól ádhbhairín: beagán eile slighe. Árdúigh do lámh ádhbhairín leis an solas: tamall eile anáirde. Táim ádhbhairín ró-iseal lé me do ghlacadh sa Gharda: nílím san aoirde cheart. Níor h-árduigheadh an brat fós. Táimid luath ádhbhairín: tréimhse beag roim am tosnuighthe. Ní fiú trácht ar an ngortughadh fuair sé, níl ar ach ádhbhairín: ní mór go mothófa ar éirigh dó. Ní fhanann sé ar ádhbhairín nuair bhíonn sé sa treó: ólann breis is budh cheart dó.'

ádhbhal: 'a. an-mhór, fairsing, arrachtach. Nách coimhtheach í an fharraige ádhbhal: mór, doimhin, fairsing. Chaith an mhuir ainmhidhe ádhbhal-mhór isteach ar an dtráigh: dhéanfá iongtas agus faitchíos dá mhéid neamhghnáthach. Iasc ádhbhal-mhór seadh an míol mara: is iongtach 's is uathbhásach an toirt é. Ainmhidhe ádhbhal-ghranda seadh nathair nimhe: róghranda ar fad. Loch ádhbhal-dhoimhin seadh í, deirtear nách féidir tón d'fhagháil aici: doimhin, doimhin dothómhaiste.'

adhbhar: 'Bhuail sé mé, a bhreithimh, gan chúis gan adhbhar: gan aon tuilleamh agam air, ná raibh aon rud aige im choinnibh a bhéarfadh cóir do air. Táir déidheanach 'od chuid oibre indiugh, bír déidheanach gach aon lá, ar an adhbhar san ná tair airís: toisc sin, mar gheall air sin. " ... pheacuigheas go rómhór im smaointibh, im bhriathraibh, im ghníomharthaibh, trím chiontaibh, tríom chiontaibh go rómhór, ar an adhbhar san athchuinighim ar etc.": mar gheall air sin, dá bhrí sin etc. Toghadh iad chun imeartha ar adhbhar gur dhóigh leis an mbreitheamh gurbh iad rogha iad: de chionn, toisc, de bhrigh, mar gheall air. Níl aon adhbhar agat fearg do bheith ort liom: aon chiall leat. Gheibheann na boicht bainne agus féoil in aisce agus ceannúireacht airgid, ar na hadhbharaibh sin táid buidheach: toisc sin, de chionn na maitheasa san. Níl do dhóthain leathair agat mar adhbhar bróg: an méid a raigheadh chun a ndéanta. Adhbhar sagairt seadh an buachaill sin: tá sé ag foghlaim chun bheith n-a shagart. Raighead i gcoláisde mar adhbhar dochtúra: ag foghlaim chun bheith im dhochtúir fé dheóidh. Thug sé bliadhna 'n-a adhbhar saoir a's i ndeireadh na haimsire sin ní fheudfadh sé cloch do chur: 'n-a phrintíseach; ag foghlaim a chéirde. Adhbhar maith mná seadh an cailín sin: tá an

mianach innte (é de chuma uirthé) go mbeidh sí 'n-a mnaoi mhaith nuair fhásann sí. Níl stáca ar bith ná a adhbhar ann, an cnoicín fraoigh: aon rud gurbh fhéidir stáca do dhéanamh de. Adhbhar bitheamhnaigh seadh é: níl aon rud do dhéanann sé ná go gcuireann sé 'n-a luighe ort go mbeidh sé 'n-a bhitheamhnach. Tuathach deaslámhach a dhéanfadh aon rud dá mbeadh an t-adhbhar aige: an rud bunaidh mar adhmaid, éadach, leathar, etc. An bhfuil aon ádhbhar (d'aon rud) agat?: cuid, roinnt. Ní h-aon díobháil bheith ádhbhar déidheanach, tá an lá so fada a dhóthain aige: aimsir neamháirighthe. D'ísligh an t-eiteallán ádhbhar ró-ghairid don talamh a's níor nocht sí droim an tigh: achar thar ceart agus theip uirthé éirghe os cionn an tigh. Ná himthigh chómh luath san uainn, fan ádhbhar eile againn: seal níos sia, faduigh d'fhanacht. Scaoil ádhbhar beathuisce chughat féin: braon idir-eatartha. Thugas ádhbhar dem shaoghal san Oileán Úr: tamall de bhliadhantaibh. Cuir ádhbhar mine sa phlúr agus beidh an ciste níos fearr: roinnt ná beadh ró-mhór. Maide ádhbhar éatrom chun rámhaidheachta go maith seadh é: tá sé ar a thruime. Mara ndéanfaidh sé rud ort agus dul ar scoil imthigheadh sé ar a ádhbhar féin: ar a thoil féin. D'imthigh gach fear díobh ag lorg an óir ar a ádhbhar féin: do féin gan baint aige le haonne eile ná ag aonne leis. Imthigheadh sé ar a ádhbhar féin feasta: bíodh sé ag brath air féin. Ní bheir ar d'ádhbhar féin choidhche arís anois ó taoi pósta agus tigh agat: ní bheidh cead do chos agat. Dá óige scaoileadh ar a n-ádhbhar féin iad, nuair fuair a muinntir bás d'éirigh leo: ag déanamh dóibh féin, gan chabhair ó aon'ne.'

adhar: 'Ní raibh adhar a ghnótha riamh ann – ní raibh ann ach fuarthé: ní raibh sé i gcumas a ghnóth do dhéanamh mar budh cheart. Ná bac aonne ná bíonn adhar a ghnótha ann: aonne ná cuireann roimis sa cheart nidhthe do dhéanamh go cúramach. Deirtear so le duine a bhíos failligheach, siléigeach ar aon tsaghas cuma; níl adhar a bheatha ann.'

ádhbhar: 'Cuir do mhaide rámha ar an ádhbhar (más dolaidhe adhmaid a bhíos ghá choimeád i dtreó); cuir do mhaide rámha san ádhbhar (más laghar iarainn í): ionad an mhaide rámha.'

adeirim: 'Ní tú adeirim in ao'chor: ní duit go bhfuilim ag tagairt. Nuair labhrann an fear san deir(eann) sé cainnt mhaith: tagann cainnt mhaith uaidh. "Tá cuma an fhuachta ar an aimsir" – "ní deirim (abraim) id choinnibh": aontuighim leat air. Nuair bhíonn groga i

nduine ag imirt chártaidhe deirtear leis, “cad deirir?”: cad tá fút do dhéanamh?”; ‘Deir sé amhrán go maith: canann sé go maith.’

adfhuar: ‘Lá millteach adfhuar dob eadh an lá fuair sé slaghdán: lánfhuar ar fad, ar fad.’

adfhuath: ‘Cuireann daoine a bhíos ag cáineadh na tíre seo adfhuath orm dóibh (leo): ní fhéadfadh déistin níos mó do bheith orm leó.’

adfhuathmhar: ‘*a.* gráineamhail, déistineach. B’adfhuathmhar an choir do cuireadh ’n-a leith, an bhean do mharbhadh agus í do ghearradh ’n-a ceathramhnaibh: coir a chuirfeadh gráinidheacha ar do chuid fola. Ní mór ná gur thuit an t-anam asam leis an eagla nuair chonnac an t-ainmhidhe adfhuathmhar chómh mór le tigh ag éirighe in aice an bháid: cuma ghránda, mhíochuibheasach air.’

adhllacadh: ‘Ceann des na seacht ngníomharthaibh trócaireacha corparachdha seadh adhllacadh na marbh: a gcur fá iadhadh uagha. Ní leigfí é d’adhllacadh i dtalamh coisrictha: cur críosdaidhe do thabhairt do. Bhíomar ag adhllacadh na marbh: ghá gcur i gcré.’

adhlaicim: ‘*b.a.* cuirim (duine). Adhllacadh go galánta é: do cuireadh tórramh maith air, cómhra shlachtmhar, a’s bhí sochraid mhór aige, níor coigleadh aon airgead ar a chur. Mara mbeadh aonne eile beó ach mé ní adhllacóchainn thu! d’fhágfáinn ar barr ithreach thu lé droichmheas ort! Ní fios d’aonne cá n-adhllacfar é: an áit go sínfear i gcré é.’

ádhmhail: ‘*a.* rathamhail, buacach. Thógadar clann ádhmhail: clann gur éirigh leó go maith sa tsaoghal. Ní rabhas riamh ádhmhail ar chártaidhibh: níor bhuadhas faic ortha tá a shláinte aige tá a dhóthain de strus an tsaoghail aige. Fear ádhmhail seadh é: fear go bhfuil an sonas air. Daoine ádhmhala agus neamh-ádhmhala a dheineas an saoghal mór: daoine sona agus daoine dona. Nách ádhmhail do bhuailis liom anois díreach a bhíos ag dul chun do thighe: is mór an bhail dom etc. Dob ádhmhail dóibh gur fhan an fharraige ciúin agus an drochbhád a bhí aca: budh rí-mhaith dhóibh, budh shona.’

admhaim: ‘*b.a.* feic admhuighim’

admhálach: ‘*a.* d’admháil; bheith freagarthach. Ní bheadh sé admhálach i bhfiachaibh a mhuintire: ní gheóbhadh sé air féin iad d’íoc. Clipighthe, chómh clipighthe sin gur scríobhas chun na bpáipéar ná mbeinn admhálach i bhfiachaibh mo mhná: freagarthach. Deir an saoghal mór gurbh é do mhairbh an t-oifigeach, ach níl sé admhálach ann: ní aontóchadh sé sin. B’fheárr duit saoste do dheunamh de dhuine éigin eile seachas mise

níor mhaith liom bheith admhálach le hobair chómh tábhachtach san: freagarthach, sásta le gabháil fé n-a deunamh 'n-a ceart. Téanam go dtín dtáilliúir; déarfad-sa leis go mbead admhálach in aon rud a thabharfaidh sé dhuit: go n-íocfad é má theipir féin.'

admhálacht: 'b.3. d'admháil, freagarthacht. Glac-se admhálacht an airgid seo ort féin, bheith freagarthach ann, é a chur chun na críche is ceart: súil bheith 'n-a dhiaidh agat, gan é do leigean ar fóraoil. Céagaibh go bhfuil admhálacht na hoibre seo air?: céagaibh a bhfuil a cúram air, atá 'n-a cheap lé n-a dhéanamh go ceart.'

adhmanas: 'Is iomdha san aidhmeanas do thairngeann an duine air féin: is iomdha rud do chuireann an duine roimis etc. n-a bheatha, duine muinteóireacht, duine siopadóireacht, etc. duine de shlighe eile agus mar sin do.'

ádhmhar: 'a. ráthamhail, sonasach, le conách, le leas. Is é an lá ádhmhar duit an lá phósas thu, a dhuine neamhchríochnamhail: budh mhór an sonas duit mé mar is ró-olc an sás chun an tsaoghail thu. Beart ádhmhar gur cheannuighís an tuicéad, féach gur bhuaigh sé 30,000 púnt duit. Ní raibh ach a rádh gur scar sé leis an ngluaisteán é do bhualadh, garsún ádhmhar seadh é: rathmhar. Sin cao ádhmhar agat ar dhul go B'l'Áth Cliath in aisce sa ghluaisteán so: teangmháil gan choinne leis agus fhabhrach. Feirmeóir ádhmhar: go n-éirightheadh a chuid leis. Is ádhmhar don té go mbíonn inchinn mhaith aige: is sonasach do san.'

ádhmharach: 'Dá mbeadh uain ádhmharach ann gheóbhfá iasc san abhainn sin: tráth éascaidh, fhábharach, shéanamhail.'

ádhmharaighe: 'Tógadh a chuid troscáin le fiachaibh, ar ádhmharaighe an domhain do ráinig an t-airgead agam a's do thugas do é chun a choda d'fhuascailt: séan gan choinne leis. Ag imirt chártaidhe dá mbeadh cárta lag ag cearrbhach a bhuaileadh agus gur bh'shin do bhuaidh ann, cárta eile – ar ádhbharaighe an domhain. Ádhbharaighe an duine, agus ní a fheabhas de shiopadóir, gur dhein sé airgead sa pholl san. Lé n-a fheabhas de mhairnéalach do thug sé an bád saor ach lé n-a ádhmharaighe: rath iongantach. Ní lé n-a fheabhas do deineadh saoste dho ach lé n-a ádhmharaighe: séan, an chinneamhain do bheith ar a thaobh; an rath do bheith air.'

adhholadh: 'b.3. (-lta) do labhairt go hárd ar son; mórmhaoideamh. Gheibheann an Craoibhín adhholadh ar son a ndéarna sé don nGaedhilge: moladh thar na beartaibh. Ní

féidir an Ghaedhilge d'adhmholadh lé saidhbhreas a cora cainte: a mholadh rómhór. Ní féidir maitheasaidhe Dé d'adhmholadh: do mholadh mar budh cheart.'

adhmholaim: 'b.a. molaim go hárd. Cé gur adhmholadh mé léim aghaidh, cáineadh me léim chúl: tugadh moladh iongtach dom im láthair. Ní gá gníomh maith d'adhmholadh: moladh go leor seadh feabhas an ghnímh féin.'

admhuighim: 'mínighim nó cuirim síos go mion. Admhuighim gur pheacuigheas; deirim é gan chosnamh gan choimirce. Admhuighim go Dia go bhfuil mo chroí briste agat le haiteas: deirim é go firinneach. Admhuighim gurbh áilne cómhnaidhe cois farraige sa samhradh ná in áit eile: aontuighim leat air. Admhuigheann sé go raibh sé ann nuair a goideadh an t-éadach, ach nách raibh aon lámh aige ann: cuireann sé in iúil, craolann, fógrann. Ní raibh aonne ann a admhóchadh do cheart-sa ar chuid den roinnt d'fagháil: a fhógróchadh go raibh buannacht agat air. Ná hadmhuigh d'aonne choídhche go raibh grádh agam duit: ná leig ort le haonne é agus má fhiafruigtear díot é ná h-aontuigh leis.'

adhnacadh: 'f.3. (-*ctha*) feic **adhllacadh**'

adhnachaim: 'b.a. feic **adhllacaim**'

adhnadh: 'adhanta, do chur teine ann, d'at; spionnadh, misneach; soillsiughadh, lasadh. Dá mbrisinn mo chroidhe, ní fhéadfainn teine d'adhnadh as an móin fhlich seo: do fhadughadh, do chur ar lasadh. Ag adhnadh a's ag adhnadh atá an chneadh: ag at agus ag at. Do chuir an beathuisce adhnadh 'n-a chroidhe lag: múscailt, spionnadh, bíodhghadh. Bíodh adhnadh ionat agus tabhair fé labhairt: bíodh misneach agat. Dá mbeadh aon adhnadh ionat ní fhoighneófa dhá nóimint lé teallaire tagarthach mar é sin: misneach. Ní raibh sráid sa chathair ná raibh adhnadh solais innte le honóir don Uachtarán: gluardhacht agus gléire agus gléineacht. Níor chaillis riamh é, ag adhnadh achrainn idir dhaoine: ag bíodhghadh na ndaoine chun troda.'

adhnaim: 'b.a. faduighim, deargaim, lasaim, soillsighim, spionnaim, misnighim. B'fhada nár labhramair lé n-a chéile, sa deireadh d'adhain eadrainn: d'éirigh eadrainn go fíochmhar. Ní raibh beirt riamh ag adhaint (ag adhnadh) teine ná go n-adhanfadh eatartha: ná go dtroidfidís. Ná bí ag cur fúm anois, ní adhanfadh do dhícheall mé: ní bhainfeá choidhche chun buile mé. Níor ghádh dhuit ach méar do bhualadh air, chómh lasánta san é, nuair adhanfadh sé chughat: nuair a thiocfadh buile air. Adhnaim chómh

luath agus chidhim é: tá an oiread san gráin agam air. Ní raibh riamh i gcuideachtaí ná h-adhanfadh spaim: ná músclóchadh troid.’

adhnáire: ‘*b.4.* náire dhearg. M’adhnáire é, a Sheáin, nár bheith ag obair agus do chómharsa béil dorais dhá adhlacadh indiugh: náire mhór.’

adhnáireach: ‘*a.* cúthail. Labhair amach ná bí adhnáireach: cúthail. Níor éirigh riamh le garsún chómh hadhnáireach leis: cúthail, tamáilte. Budh dhóigh lé duine ar a adhnáirighe do thaidhbhsigh sé ná tiocfadh oiread cuthaigh air a’s go labharfadh sé go feargach. Bean lághach adhnáireach dighe seadh í: cúthail, méineamhail, gan scléip.’

adhnódh: ‘Táthar ag déanamh adhnóidh de dhuine éigin sa tigh sin anocht, an gcloiseann tú an ceól? an bhfeiceann tú na soilse go léir? ag tabhairt urraime do dhuine éigin.’

adhradh: ‘*f.3.* an urraim, an umhlaidheacht, agus an onóir is dual do Dhia. Téidhtear chun teampaill chun Dé d’adhradh: chun seirce agus urraime do thabhairt do Dhia. Na déithe adhartha a bhí in Éirinn roimh theacht Phádraig, déithe pagánacha dob eadh iad. Théidheadh na manaigh go logaibh iargcúlta ná beadh aonne ag cur isteach ortha chun an Dé chirt d’adhradh: do ghrádhughadh, umhalughadh dho, urraim do thabhairt dó.’

adhruightheóir: ‘*f.3.* níl tír fé luighe na gréine ná go bhfuil adhruightheoiridhe Dé ann: a chreideas, a ghrádhás, a mholas a’s a umhaluigheas don bhfíor-Dhia.’

adhraim: ‘*b.a.* grádhaim go hiomlán, umhal. A Dhia, adhraim tú: grádhaim lém chroidhe a’s lém anam go hiomlán thu.’

adtuaidh: ‘Gaoth adtuaidh: gaoth ag séideadh ón áird sin. “Cad as an duine sin?” – “adtuaidh seadh é”: ón dtaobh thuaidh den ndúthaigh.’

adubhairt: ‘Chuala dubhairt-sé-dábhairt-sé éigin i dtaobh oibre do chur ar bun annso: trácht ná raibh deimhnightheach, ráfláil. “Deirtear go bhfuilir ag imtheacht as so” – “níl ann ach dubhairt-sé-dábhairt-sé”: cainnt nách ceart suim do chur innte. Ní maith liom daoine dubhairt-sé-dábhairt-sé: daoine a bhíos ag aithinnsint gach ráflála dá gcloisfid. Mé féin is ciontach le bheith déidheanach, chaitheas an aimsir ag comhchainnt leis gach aonne a bhuaill liom. Tá scéal breágh agat a ndubhairt an fear: mar déarfadh aonne a chloisfeadh thu. “Chuir an leanbh a lámh san teine agus dóigheadh go cnámh é” – “ní mise ná dubhairt sin”: d’fhógras air aire do thabhairt dó féin. Ní fada a bhí an muileann ar siubhal nuair dúnadh é, “ní mise ná dubhairt sin”: d’fháisnéiseas san.’

adughadh: ‘teine do chur. Ag adughadh na teine; ag cur adhbhar na teine i gclódh agus í do lasadh. Ná bíodh aon eagla ort go gcaithfear amach tu, déin tú féin d’adughadh annsan: cur fút go neamhfhaithíosach, dána. Níl adughadh na teine agam: aon rud do thabharfadh teine don adhbhar. Ó bhliadhain go bliadhain bhíodar ag adughadh leó sa cheanntar go dtí ná raibh aonne ann sa deireadh ach iad: ag méadughadh. Ná bí ag adughadh leis an scéal tá sé siléigeach a dhóthain agat: ná bí ag cumadh aon nidh nár chóir do bheith ann.’

aduighim: ‘*b.a.* lasaim, deargaim. Feic **faduighim**’

aduighim: ‘Ní mar sin do chuala-sa cad tharla, ní fuláir nó d’aduighis leis: chuiris breis leis. D’imthigh sé as so fadó riamh a’s ní fheadair aonne cár aduigh sé: cár lonnuigh sé. D’aduighinn ar mo bheagáinín airgid gach uair dob fhéidir liom, mar sin d’fhás sé: chuirinn aguisín leis. Aduigh annso in aice liom-sa tu féin: socruigh annso. Adóchad ar thaobh na fothana den gcarraig: suidhfead nó cuirfead fúm. B’olc leó an chre talmhan a bhí ann a’s ní adóchaidís ann: ní lonnóchaidís. Daoine tóirtéiseacha ní maith leó go n-adóchaidís ameasc bochtán: go mairfidís. Is aisteach na háiteanna go n-aduigheann éanlaithe ann go minic: go ndéinid a neadacha. Ag adughadh tighe ar ghainimh seadh bheith ag brath ar an rud nár thuillis fós: rud nách iontaobha. D’aduigheadar ar feadh na hoidhche i dtigh an óil: chuireadar fúta ann: thugadar an oidhche ag ól.’

ae: ‘Fáilte rómhat, a chara na n-ae: a chara mo chroidhe istigh, a chara na gcarad. Bíonn dúil na n-ae ag cat in iasc: raigheadh sé fé’n roth chuige. Baintear úsc as ae éisc: ofle ionlasta. Ní fuláir nó níl aon ae ann, féach an dath mílíteach atá air: tá an ball beatha san ar míriar ann.’

aer: ‘Níl grian ar an aer indiugh: níl sí soifheicse. Is é an t-alfraits is mó idir aer a’s uisce é: atá le fagháil ar an saoghal. Imthigh amach fé’n aer duit féin: buail amach fé’n spéir. Ó tháinig grian ar aer indiugh tá sé ar an aiste sin: níl aon athrughadh air ó éirigh grian. Níl aon aer sa tseómra: tá sé múchta. Tabhair aer don mnaoi (í i laige): druidtear siar uaithe. Thuas san aer chonnac eitleallán a’s gan oiread éin innte: abhfad anáirde ón dtalamh. Fadó bhíodh obair ag dul san aer san Oileán Úr: oiread san oibre nár bh’fhéidir daoine d’fhagháil di. Ná coiglídh an deoch, a fheara, tá sí ag dul san aer annso: oiread annso dhi agus ná féadfaidh sibh d’ol is bhur ndícheall do dhéanamh. D’imigh mo chuid ag éanlaitheibh an aer: gan chosc ar aonne é d’árdach leis, gan aon aire do thabhairt do.

Labhair go ciallmhar a's ná bí ag imtheacht lé haer an tsaoghail: gan aon chosc ar do labharthaibh ná machtnamh ar do ráidhtibh. Is doiligh an scéal aige é, d'imthigh a chlann go léir le haer an tsaoghail: scaipeadar soir siar gan tuairisc ortha. "Cá bhfuil do thriall anois?" – "táim ag imtheacht le haer an tsaoghail": gan aidhm agam ar aon áit ná aon rud. Mara mbeadh tú bheith ag imtheacht le haer an tsaoghail ní bheidhfeá gach oidhche go maidean nách mór ód thigh féin: gan aon riaghail, ciall ná fonn ort faic a dhéanamh seachas ragaim a's scléip. Indiugh tá gach nidh ag imtheacht san aer orm: nílím in ann teacht ar aon rud do dhéanamh. Níl mo mhac ar fónamh in ao'chor, níl ann gabháil amach fé'n aer fós: dul amach as an dtigh. Is folláine an t-aer cois na farraige ná isteach fé'n ndúthaigh: an fonn.'

aerach: 'diamhair, a chuirfeadh faitchíos (áit); ceanamhail ar sheódh; soiléasta, éadtrom, luaith-inntineach. Níor mhaith liom gabháil thar an áit sin im aonar, tá teist aerach air: deirtear go mbíonn na daoine maithe ann. Áit ró-aerach chun cómhnaidhthe seadh bun cnoic: ró-uaigneach, iargcúlta. Ní raibh aon díobháil ann ach é bheith aerach: neamhstuidéardha, tugtha do sheódh, do bheith ag gabháil tímcheall ar chóisiridhíbh: duine nách mbíonn saoghaltach: duine cainnteach. Dá mbeinn chómh haerach leis an gcuid eile raghainn ar na ráiseannaibh indiugh: dá mbeadh an oiread fonn aoibhneasa orm. Cathair aerach seadh B'l'Áth Cliath: cathair go mbaineann daoine aoibhneas as a saoghal innte.'

aeridheacht: 'ag siubhal chun aoibhneasa; siamsa (rinnce, ceól, amhránidheacht etc.) fén spéir; baois, neamhspéiseamhlacht (aigne). Raighead ag aeridheacht an chuid eile den dtráthnóna: ag siubhal go neamhspéiseamhail in aon rud ach i mbreághthacht na háite. Ag aeridheacht cois na farraige dob fhearr liom mo chuid laetheanta saoire do chaitheamh: ghom aoibhneas féin ann, gan chúram eile. Ní chuirfínn aon eadh sa duine sin cad dhéanfadh sé, tá aeridheacht ag baint leis: níl sé ró-stuidéardha, rófhuaimeantamhail.'

ag: 'Bíonn fuath agam don pheaca: 'n-a inntin. Ná corruigh nílir sa tslighe orm, fan mar a bhfuil agat: san áit 'n-a bhfuilir. Fan mar tá agat: ar an gcuma go bhfuilir.'

aghaidh: 'Suidh ar m'aghaidh sall: ós mo chomhair, ós mo choinne. Gluais ar aghaidh: chun cinn nó mar tá agat dhá dhéanamh. Ar aghaidh, a fheara: chun cinn sibh. Thuiteas ar m'aghaidh: is í m'aghaidh bhí fúm. Tabhair aghaidh orm-sa; féach im threó-sa. Suighidh aghaidh ar aghaidh: ós choinne a chéile. Ná stad, déin ar t'aghaidh: lean rómhat nó ar an

rud atá ar siubhal agat. Budh ró-lag mé mar bhí deichneabhar im aghaidh: ag gabháil díom, d'iarraidh an lae do bheith aca orm. Thugas fé ndeara an lasadh 'n-a aghaidh: go raibh a aghaidh lasta. Budh dheacair dúinn teacht agus an tsíon i 'n-ár n-aghaidh: ag teacht as an áird go raibh ár dtriall air. Ná téirigh in aghaidh do mhuintire: ná déin aon rud ná taitheóchadh leó. “Cad thuillir?” – “púnt in aghaidh an lae”: púnt gach lá. Beireann an chearc ubh in aghaidh an lae: ubh gach lá. Mar mhaithimid dóibh seo a chionntuigheas 'n-ár n-aghaidh: a dheineas cortha orainn. In aghaidh a ndubhart leis ghá chómhairleach gan dul in arm chuaidh sé ann: d'aimhdeóin etc. A dhalladain, ná bhfeiceann tú do phíp ar t'aghaidh amach? díreach féd shúil. Gheóbhair an t-árus sa chupard ar t'aghaidh isteach díreach: lom díreach gan bheith ar aon taobh. Má labhráir ar son na mbocht, ní chuirfead it aghaidh: ní dhéanfadh aon chur isteach ort. Bailightear an t-árthar lé h-aghaidh an gheimhridh lé h-aghaidh an eallaigh: i gcóir an gheimhridh (lé chaitheamh i rith na haimsire sin), lé tabhairt lé n'itheadh don eallach. A lithéid d'aghaidh bhéil agus thug sí orm: cáineadh, masladh. Cad tá curtha tharat agat le haghaidh deiridh do shaoghail? i gcóir, chun ná beidhfeá ag brath ar aonne. Tóg aghaidh do chaoraidheachta dhíomsa: t'aire fiosrachta agus ná bí ghom shíor-chiapadh (ag lorg orm, ag cainnt nó ag cur isteach orm etc.). Thairng sé aghaidh na poiblidheachta air féin nuair lámhach sé a bhean i bhfuil fhuar: de chionn san bhíodh na daoine ag cainnt air. In aghaidh mo thola d'fhág mo chlann mé: ní raibh mo thoil dóibh lé n-a bhfágaint. Ná bí in aghaidh réidhtigh choidhche: bí sítheach. Dubhairt sé léim aghaidh gur bh'fearr leis marbh mé: go dána: ní laistiar dem dhrom do chuaidh sé ghá radh. Ní raibh ach uisce le h-aghaidh lae aca: oiread agus dheánfadh a ngnóth ar feadh na haimsire sin. Ná téirigh ann lé h-aghaidh toirmisc: má's fonn troda atá ort fan as. Níl aghaidh ná tón ar an gceist. Ná teasbáin t'aghaidh go deo airís annso: ná feictear annso thu.'

aifreann: 'Aifreann na geine Aifreann a's fiche: gheibheann duine oiread luachta as aifreann meádhon oidhche Nodlag agus gheóbhadh sé as fiche aifreann eile.'

as: 'Tá sé ag dul amach as a chroiceann: ag pleuscadh nách mór lé cothughadh. Ag dul amach as a chroiceann lé teaspach ataoi: ag brúchtghail lé mire a's lé fonn.'

baoth: 'Tuitfidh an t-ualach tá sé baoth = tá leathcheann ar an ualach.'

barra fuar: '(fic **barra**) seadh doradha gan iomchar air. Cuirtear ag iascach nuair bhíonn an t-iasc eudtrom .i. in aice uachtair uisce.'

bladar: ‘Bí ag bladar leis agus b’fhéidir go ngéillfeadh sé dhuit = labhair leis i slighe do thaitheochaidh leis.’

bodhrán: ‘Nuair buailtear bodhráin chun catha = na dromaidhe.’

bog-: ‘Táim bogchortha ó bheith ag scríobh = cortha go maith.’

braithlín: ‘(bairlín) 4. blúire mór, fairsing líneudaigh nó eudaigh cadáis a leathtar ar leabaidh. Luigh fén mbraithlín = téidhir a chodladh. Cuireadh braithlín seoil fén mbád = seol mór fairsing. Níl aon déanamh ar do chasóg, tá sí mar bheadh braithlín = mór, flúirseach.’ [an iontráil iomlán scriosta]

braon: Thóg sé braon ar bórd = d’ól sé deocha mearbhail.

breac: ‘i *gcómhfhoclaibh* cuibheasach; foth-; ballach. Breac-dhubh: cuibheasach dubh. Breac-bhán: cuibheasach bán. Breac-ghlas: cuibheasach glas nó fuar. Chuir sé sioc trom airéir agus tá an lá breac-ghlas dá chionn = fuar go maith mar gheall air sin. Níl an t-uisce sin oireamhnach chun té do dhéanamh leis, níl sé ach breac-the: cuibheasach te.’ [an iontráil iomlán scriosta]

buannacht: ‘Táim aosta, caithte, lag anois, is beag é mo bhuanacht ar an saoghal so: is gearrid mhairfead.’

bullá báisín: ‘f.4. mearbhall incheann, ag gabháil tímcheall i mboghaisín. Tá mo cheann n-a bullá báisín ó bheith ag léigheamh: tá glór agus meubhán ann, níl aon nidh léir dom. Chas an ghaoth me féin a’s mo rothar ’n-ár mbullá báisín: casadh tímcheall sinn mar deunfí ceirtlín.’

cailleamhaint: ‘Cailleamhaint an dochar mo sheanuairleadóir, bhíodh sé ag stad rómhnic: a dhul ar fán níorbh aon chur siar orm é.’

caitheadh: ‘Le neart agus fuinneamh na gaoithe do bhí farraige cháithte ag teacht aníos de dhruim na bhfaillteach: an sáille ag imtheacht ’n-a cheódhmharán leis an ngaoith.’

cáithim: ‘Thug sé an oidhche ag cáitheadh sneachtaidh: ag cur.’

carthannach: ‘Sé an té is mó thugas dréir a chumais, is ní hé an té is mó thugas an té is carthannaighe: an té gur méine leis an mhaith do dheunamh ar a chómhduine.’

ceangal: ‘Cuir ceangal féd theangain: ná bíodh an oiread sann cainnte agat.’

ceannasach: ‘a. grádhmhar, gnaoidheamhail. Duine ceannasach gan tóirtéis gur furaiste labhairt leis: duine a bhíos íseal, uasal, caoin, cneasta lé gach n-aon. Dá bhfaighinn cainnt cheannasach féin ann gan bac lé biadh: cainnt bheusamhail, gnaoidheamhail. Dá

cheannasaighe bhír anois a's gan aon chao leithscéil do thabhairt do 'seadh is mó an dul atá agat ar eirghe leat: dá lághaiche labhair leis: dá chneasta thugair cainnt do.' [transferred back to page 8 - FÉ]

ceapaim: 'Ceapann gach óigfhear gur leó féin me nuair ólaim lionn 'n-a bhfochair a's go labhair séimh leo: tuigtear dóibh etc.: bíonn sé n-a gceann.'

ciócaire: 'Cíocaire beag duine ná feicfeadh a chroidhe dá mbeadh sé ar a bhais aige: sprionnlóir.'

claidheascairt: 'Ní fhéadfadh an chlaidheascairt é, tá a fhios féach cad tá 'e bharra an tseóidh aige ach a chos bheith briste de dheascaibh an ghluaisteáin do dhul 'on ghleann: an sólas gan teóra.'

cnagadh: 'Cnagadh maith seadh í: is fiú dul 'n-a clúid.'

cnagaim: 'Nách é an droichmhianach é, bhíos cnaguighthe aige sara raibh suas faic agam: buailte go cruaidh, láidir. Tá a bhean cnagtha (cnaguighthe) aige: cumaiscthe: clannuighthe.'

cníosc: '*f.l.* caoch ar arbhar. Ní bheidh an coirce go maith tá cníosc sa chraoibh aige: an "bhleais": feódhadh. A chnísc! an suathadh a bheir orm ameach na bhfear bhfiadhain ag gabháil orm (focal eighdeánach): dar fiadh! táim buidheach agus bheith scartha leó. "Cuirfead geall leat go mbeadh eagla ort dul ag iomaras cáil liom" – "dar cnísc! ní bheadh": dar mo mhóide ná beadh. [Is iomdha duine ar m'aitheantas go bhfuil sé mar nath (focal a leanas do shíor a gcuid cainnte) aige, "dar chnísc" do rádh ag deimhniughadh a mbriathar].'

codladh: 'Deirtear lé duine a chodlas rófhada nó gur deacair a mhúscailt "codladh an tradhna" (ceann des na seacht gcodlatánachaibh): go ndeinir codladh fada.'

coimeád: 'Coimeád istigh ón sneachta: fán sa tigh.'

cóimhlíonadh: 'Gach geallamhaint dár nasc a athair air ar linn bháis dho do dhein a mhac iad do chóimhlíonadh go galánta: do rinne sé mar iarradh air.'

cóimhlíonaim: 'Ar chóimhlíonais do gheallamhaint go ndíolfá t'fhiacha sara gcuirfí an dlighe ort 'n-a dtaobh? a ndeaghais dréir do gheallamhna? ar íocais iad? Cóimhlíonadh na bréithre do labhair an fáidh: an rud adubhairt sé thárlaidh sé. Níor cóimhlíonadh riamh é: níor cuireadh 'n-a dhiaidh: níor deineadh san.'

cóimhlíontach: ‘a. do chur i gcrích: do dhéanamh: a shroichstint. Dá mbeadh sé gan tu d’íoc go ceann fiche bliadhain, gheóbhair do chuid uaidh, duine cóimhlíontach seadh é: duine a dheineas amach dá fhocal. Dhearbhúigh sé go ndíolfi as an éagcóir do deineadh air, bídís seachantach, mar fear cóimhlíontach seadh é: fear a ghníos an rud a deir sé. Dualgas ná comaoin ná braithim ar mo chogubhas cad chuige go mbeinn cóimhlíontach ann? cad fáth go bhfuasclóchainn iad?’

cóimhlíontacht: ‘b.3. do dhéanamh dualgais, comhardú comaoine. Cóimhlíontacht a bheartha a thug a bhás do, chuaidh sé ar tóin puill lé n-a luing: ag déunamh an ruda bhí ceangailte air - gan a long do thréigean. Dúthracht cóimhlíontacht maitheasa do deineadh air do bheir do aire do thabhairt don ndíleachtaidhe: díoghras (fonn ceart) comaoin na maitheasa do dhéunamh. Ná bíodh aonne in éadóchas ar chóimhlíontacht briathar Dé, go maithfidh Sé don bpeacach is dona, a ghnidheas síothcháin is aithrige: fíorughadh a bhriathar.’

cóimhlíontóir: ‘f.3. duine a ghnidheas a chúram, a ghnóth dearbhtha. Cá bhfuil cóimhlíontóir is beachta ’sis firinnighe ’ná an Bás! gan teip air.’

cóimhmhéad: ‘Cuirtear cóimhmhéid ualaigh ar gach fear agus ní bheidh leathscéal leatthruim ag neach: an mheáchtaint chéadna, agus ní bheidh cúis ghearáin aca. Cóimh-mhéid “a dó is a trí” agus “a cúig”: is ionann iad i gcomhaireamh. Cóimhmhéid in aoirde, i meádhchtaint, agus in aois nách mór, dob eadh an bheirt dhóirneálaidhthe: dob ionann iad ar gach slighe ach beagán. ’n-a udhacht d’fhág sé cúig céad púnt ge n-a mhnaoi agus a chóimhmhéid ag aonne dá thriúr mac: cúig céad an duine aca san freisin.’

cóimhmheas: ‘Is furaiste an bheirt do chóimhmheas, duine aca láidir a’s duine aca lag: ní deacair neart dhuine aca d’fhionnadh. Ní cóimhmheas duit in ao’chor é ar Ghaedhling, is cuma cad thuigeann sé di ná cad is féidir leis de do léigheamh, tá an chainnt go dona aige: ní comórtas duit é: níl se in aon ghiorracht duit in eólas. Na fir atá tugtha suas ar thé a’s ar arán plúir cuir i gcóimhmheas iad lé n-a sínsear ná bíodh aca ach arán míne choirce a’s prátaidhe a’s bainne, freagair me, céaca is sláinteamhla nó is treise? meádhaidh a dtréithe agus cuir lé chéile iad. “A Sheáin, is mór agam-sa tusa” – “an cóimhmheas céadna agam ort”: tá an cion céadna agam ortsa. “Chuirfinn fearg i gcóimhmheas le teine!” dheallramhóchainn iad. An tionntódh do rinne sé ar an leabhar, dá gcuirtheá i gcóimhmheas é leis an scéal bunaidh d’fhionnfá go bhfuil caibidil cóimhlíonta ann focal

ar fhocal: i gcompráid: á gcur lé chéile agus scrúdughadh do dhéanamh ortha. Cóimhmheas idir rudaidhe cosamhla, eaidrdhealughadh (dealughadh) idir rudaidhe deifreacha. Ar a dtáinig riamh a's a dtiocfaidh choidhche ní raghainn ar chóimhmheas leat, a shuaracháin: ní raghainn ar chomórtas leat: ní dhéunfainn na rudaidhe do dhéinir, dá bhfaghainn Éire saor air!'

cóimhmheasaim: 'Cóimhmheas na scríbhinnidhe go léir go bhfuil an eachtra ionta sara gcuirir in eagar í: cuir lé chéile iad agus tabhair do bhreith ortha. Cóimhmheasfaidh sé an dá fhagháltas ar dtúis sara roinnidh sé go comhthrom eatartha é: meádhfaidh sé luach an dá cinn agus cuirfidh agus tómhaisfidh.'

cóimhmheascadh: 'Sid é an cóimhmheascadh - 'Seán Báidhte!' - agus ní rómhaith an earra é, sé an cumasc gan suiméar é: an cur trí chéile uisce a's beathuisce. Níor deineadh an cóimhmheascadh ceart ar an mbarracht (táthán, "suimint") san, tá an iomad grin i gcuid di a's cuid eile dhi ar chaolchuid: níor cuireadh lé chéile san gcomhthrom riachtanach.'

cóimhmheascaim: 'Níor chóimhmheascas leis na daoibh sin ó scéidheadar leis na Dubhchrónaigh: ní dheaghais 'n-a gcómhluadar. Má chóimhmheasctar "bán" a's "uaithe" gheibhtear dath ruadhbhuidhe: má cumasctar iad: má cuirtear (suaidhtear) tré chéile iad. Dá gcóimhmheascthá brúscar móna leis an gcré thalmhan d'fhásfadh an bhláth sa phróca níos fearr: iad do shuathadh go comhthrom ar a chéile. Ar mbeith don dá chuallacht ceannaidheachta ag dul chun deireadh i dtrácht chóimhmheascadar d'fhéachaint an dtiocfaidís suas ar an gcuma san: rinneadar aon chuallacht amháin díobh féin. Chuir sé spíonóga siúicre ar a chupa agus annsan chóimhmheasc sé é go dtí go raibh sé ar chuma ná féadfá é d'ól lé mílseacht: leaghaidh sé trí chorruighe an tsiúicre ar an dté go dtí ná raibh gráinne ann.'

cóimhneart: 'Cuma dhuit céaca capall do chuirfir ag obair, cóimhneart atá ionta: an neart céadna: cómhláidir dóibh. Mara mbíonn cóimhneart agat ar do dhá mhaide ní rámhfair i gceart: tú do tharang mar a chéile leis an dá ghéig: cómhtharangt.'

cóimhneartughadh: 'An scéal atá tagtha gur bádhadh an uile dhuine den bhfuirinn deineann sé cóimhneartughadh ar an ráfla fuairtheas indé: dearbhuiigheann sé gur firinne ghlan é.'

cóimhneartuighim: ‘Chóimhneartuigh an sagart é lé gnásaibh na hEaglaise i gcóir an bháis: threisigh sé é: thug sé misneach agus fortacht spiride dho.’

cóimhneartuighthe: ‘An scéala do fuaireas coigthíos ó shoin ghom bhriseadh, tá sé cóimhneartuighthe san leidir do fuaireas indiu: dearbhtha: ghá rádh airís agus ghá chur in iúil go bhfuil sé fíor.’

cóimhneasa: ‘Labhras leis an té budh chóimhneasa dhom agus nár mhór an glór a bhí ann a’s é gem chluais nár chualaidh me: an té a bhí nách mór buailte liom. Daoine cóimhneasa dhómsa iad san sa bhaile: chidhim an uile lá iad nách mór: buailte liom.’

cóimhneasacht: ‘b.3. cómharsanacht, foigseacht. Cómhnuighid i gcóimhneasacht dá chéile, is furaiste dhóibh scéala do bhreith chun a chéile: i gcómharsanacht: in aice a chéile. Ar éirghe don gceódh do bhí an long mhór i gcóimhneasacht carraigeacha gránda agus scannruigh a fuireann: an-ghiorracht dóibh.’

cóimhphréamh: ‘Mo thuairm go bhfuil do chóiriughadh catha féin tugtha agat-sa ar an scéal; ní hionann é a’s an ceann atá agam-sa, cé gur cóimhphréamh dóibh: gurb ón áit chéadna thángadar.’

cóimhphréamhaim: ‘(cóimhphréumhuighim) tugaim préamh (préach): éirighim as an bhfoinse chéadna: ón mbuntús céadna. Chóimhphréamhuigh ár sliocht i Loch Garman: is ann do shíolbhuigheadar lé chéile a’s do chóimhneartuigheadar. Na céadta, céadta bliadhan ó shoin do chóimhphréamhuigh ár sinnsear sa thaobh thoir d’Éirinn: shíolbhuigheadar lé cois a chéile: ón bhuntús céadna dhóibh.’

cóimhréidh: ‘a. libhéalta, socair, tuinn, slinn, ar chóimhrían. Is fada ó bheith cóimhréidh an bóthar so, tá sé lán de chnapánaibh a’s de phollaibh: níl a uachtar mar a chéile, ar an líomhthacht chéadna. Cuir an clog ’n-a shuidhe ar chlár cóimhréidh, mar clog ait seadh é, nó ní raghaidh sé ar siubhal: ar bhórd beidh uachtar comhthromamhail. Dheineamair deithneas mar bhíomair ag gluaiseacht go mear ar bhóthar chóimhréidh: ar bhóthar go raibh uachtar mín air. Siubhaluigh go cóimhréidh, a shaighdiúiridhe, ag éalódh ar an namhaid díbh: ar chéim shocair tómaiste, éadtrom. Má bhuaileann tú in ao’chor, buail go cóimhréidh, mar rud an léochaileach seadh gloine: go héadtrom, cneasta.’

cóimhréim: ‘D’fhág trí athraighe móra seóil an Astráil i gcóir Chóibh lé cruithneacht agus bhíodar i gcóimhréim ar an slighe ar feadh dhá mhí gur ghaibh ceann aca amach ar an gcuid eile: ar an gcúrsa chéadna agus suas lé chéile i ndrém gluaiste.’

cóimhriachtain: ‘Má bhíonn camplachtaidhe poilitidheachta in earrad lé chéile féin in aimsir shíothchána, tagaid i gcóimhriachtain i ngábhadh dúthaighe: tagaid agus luighid lé chéile i gcomhobair.’

cóimhfhreagraim: ‘Scríobhann sé chugham fothuair agus cóimhfhreagraim gach leidir leis: cuirim aithscéala air. Caith uait an peann san tá rinn róchaol air, ní chóimhfhreagrann sé Gaedhilg do scríobh: ní oireann di. Cosa aimlidhthe atá orm agus ní chóimhfhreagrann feidhre as an siopa iad, is éigean dom an gréasaidhe do dhéanamh bróg dom: ní bhíd oireamhnach dom chosaibh.’

coir: “Más coir a bheith dubh tá an saoghal damanta”: más aon rud in aghaidh Dé nó duine dath dubh do bheith ar dhuine tá an oiread san daoine mar sin nách ar neamh do raghaid.’ [‘dubh’ athraithe chuig ‘buí’]

dailtíneach: ‘Nár dhailtíneach an rud do a rádh suas lém bheul cá’n fáth ná raibh clann gem mhnaoi: tionnscalach: sáthadh cinn i rud nár bhain leis.’

díriughadh: ‘Ag díriughadh ar ólachán: ag luighe amach air: ag caitheamh an iomad de’; ‘Ag díriughadh na ngunnaidhe: ag caidhmsiughadh leo: ag tabhairt a mbéil ar an mball buailte.’

diúltadh: ‘Is gearrid is fear tá sé ag diúltadh den bhiadh: ní íosfadh é.’

droichbheusamhail: ‘Ní thaitheóchadh a shlichthe droichbheusamhla ag caitheamh a sheile ’sag séideadh a shrón ar an úrlár: droichiomchair: nósa aige ná taithegheann lé meón na ndaoine.’

glaodhaim: ‘Tá an ghráin agam ort, ná glaoidh orm fiú amháin ná déin oiread a’s m’ainm do rádh liom.’

ladhráil: ‘Laitfir an t-iasc má bhír ag ladhráil leis: má bhír ghá shuathadh léd lámhaibh.’

laoch: “Is é mo laoch mo ghile mear etc.”: mo threóir a’s mo thogha saighdiúra.’

laoidh: ‘Ar dhearcadh laoidhe dhóibh chuadar ag ól: b’é críoch na mbeart aca é.’

leagaim: ‘Cár leagais t’ualach? cár chuiris díot (uait) é: scaoilis é.’

léas: ‘Níl léas tímcheall ban aige: tá sé bán gléigeal lé héileamh ortha: do shíor ag cainnt go hait ortha.’

leath-rann: ‘Cuireadh ar leath-rann me toisc m’óige: leath-chion fir.’

longughadh: ‘An fonn longuighthe atá annsan ort ná fuil aon fionn gluaiste ort? fonn fanamhna níos sia mar is ceart.’

luighim: ‘Ná luigh ar an gcluais go ná go bhfuil a fhios aice cad tá ar siubhal laistiar di d’aindeóin a luighead do leigeann sí uirthé: ná bí deimhnightheach de go bhfuil sí dall air.’

máthair: ‘Ar an maoidheamh atá air budh dhóigh leat go ndéanfadh sé an diabhal ’sa mháthair: iongtaisidhe.’

milleadh: ‘Mo mhíle milleadh é: táim (ba chóir bheith) mí-bhuidheach go mór de.’

millte: ‘Girrfiadh millte ná féadfadh cú ar bith teacht suas leis: ceann go raibh siubhal áidhbhéil aige.’

mór: ‘Ní mór a gheóbhfá a dhéanfadh beart shuarach mar sin: cuid bheag dhaoine a dhéanfadh é.’

poc-fheádhaire: ‘Aon diabhal gnóth níl annso dhe ná lugha na theastuigheann sé ó éinne téigheadh sé ina poc-fheádhaire in áit éigin eile: ina dhuine ná fuil uaidh ach bheith ag féachaint ar dhaoibh eile ag obair.’

ráib: ‘Ní har mhnaoi ná ar bheirt do thug an ragmálaidhe sin ráib: d’aithin iad.’

réidh-: ‘Bhuail sé an tsráid síos go réidh-dh. gach éinne ag feadhail is ag faoidhrigh fé: ar a chraodó: gan áird ná suim aige ortha.’

réidhteach: ‘Réidhteach gach cruadhtain an bás: cuireann deireadh leó.’

ropaim: ‘Níl breágh ná scéal a bhíos ag imtheacht ná go roptar sa cheann orm-sa: go gcaithtear gan bac lé comhthrom na truagh.’

rud: ‘Fear gan rud anois iseadh é: lag-bhríoghach chun obair.’

saoghlach: ‘Nách mhi-shaoghlach an duine má chuireann rud beag mar é sin déistinn ort: duine lag-spirideach.’

saoraim: ‘Saoraidh airgead i dtúisce lé aghaidh ceal deiridh do shaoghail: taisc é: cuir i gcoimeád é.’

sáruighim: ‘“Sáruigheann bean an diabhal”: chlaoidhfeadh sása is cluain mná duine i bhfad níos measa ná dhéanfadh cathughadh an diabhail.’

scannradh: ‘Duine fiadhain, ná tóg aon cheann de gan scannradh roim Dhia ná dhuine aige: gan eagla air go ndéanfadh Dia ná duine díoghbháil do: is cuma leis cad dhéineann sé as an slighe.’

scaoilte: ‘Féachaidh poll scaoilte! duine ná bíomn coimeád aige ar aonnidh n-a chliabhlach.’

scartghail: ‘Mara mbeadh scartghail agat nuair a chidhfir é, déanfá aon gháire amháin fé mara mbeadh agat ach é: pléascadh gan chosc.’ [‘poor!’ - FÉ]

seóinseálaim: ‘Mara dtaithnigheann an suidheachán san leat sóinseálfad leat: malartóchad.’

siubhal: ‘Chuadhas ann de siubhal mo chos: gan cúram ar bith eile.’

siubhlach: ‘a. tugtha do shiubhal, ghluaiseacht, corruighe taisteal.’

slánuighim: ‘Má bhír aon rud chun deiridh slánóchad-sa dhuit é: cúiteóchad leat é.’

slighteach: ‘Má chuimhnigheann aca ar connus é do dhéanamh cuimhneóchaidh tá sé slighteach: beartach, cuimhnteach.’

tabhartha: ‘Siúd é an fear go bhfuil an tabhartha amach aige ar a ngníomhtharthaibh: an cumntas cruinn, iomlán. Bainis go raibh tabhartha amach dhá lae uirthé aca: coinnimh: biadh, deoch etc. etc. Casadh leis gur mhac tabhartha é ná raibh a fhios aige céir bh’é: leanbh neamh-dhlistinneach, nár saoghaluigheadh fé chuing phósta.’

taomnach: ‘Uaireannta bheadh sé talamh annso agat is uaireannta ná beadh, barra taomnach is eadh: claon lé teip chómh maith lé n-a theacht.’

tarraing: ‘Ag cur na té chun tairric: ag leigeant don uisce te an suiméar do shughadh aiste.’

tarraingim: ‘Thairring sé amach a raibh aige: d’fhoillsigh sé é.’

tart: ‘Cá bhfuil a chúis gearáin níl tart oighear ná ocras air: níl ceal dighe, bídh ná cadaigh air.’

teann: ‘Cuir a thuilleadh gaoithe sa lamhnán, níl sé teann fós: lán amach.’

teastún: ‘Ní thabharfadh sé a chuid den ndonas ar theastún.’

tiugh: ‘Ag déanamh airgid i rith an chogaidh chómh tiugh le tiul! chómh pras is thiocfadh piléir ort.’

tréigthe: ‘Tá gach aonnidh tréigthe anois: druim láimhe tugtha lé gach rud go gcuireadh sé suim ann.’

úndúir: ‘Budh mhaith iad na sean-úndúiridhe: an sean-dream.’

úth: ‘Chuireas amugha gan sabhchus d’éinne buile na hútha is lúth a ngéaga.’

Ag breathnú dúinn ar na samplaí faoin rannán deireanach thuas, ‘Ábhar eile leasaithe’, feicimid go dtosaíonn na hiontrálacha faoin litir ‘A’ ar leathanach 204 agus go leanann

siad ar aghaidh go leathanach 223 (beagnach naoi leathanach déag), ní théann iontrálacha ‘B’ thar leathanach amháin, ó 223-228 a fhaighimid de shamplaí ón litir ‘C’, agus leathanach amháin, ansin, nó níos lú, atá i gceist le hiontrálacha as ‘D’, ‘G’, ‘I’, ‘M’, ‘P’, ‘R’ agus ‘U’. Ar leathanaigh 229 – 230 a fhaighimid iontrálacha ‘S’, agus 230-231 iontrálacha ‘T’. Má smaoinimid gurb iad na litreacha ‘S’ agus ‘C’ an dá litir is mó in CCC, cén fáth go bhfeicimid níos mó d’iontrálacha ‘A’ scriosta ná na hiontrálacha eile curtha le chéile? .i. beagnach naoi leathanach déag atá i gceist le hiontrálacha ‘A’, agus ocht leathanach le hiontrálacha na litreacha eile le chéile. Feicimid go dtagraíonn Nessa Ní Shéaghdha (1990:1) do mhéid an scriosta a rinneadh ar an gcéad imleabhar: ‘Vol. 1 (G601) has copious deletions in different coloured pencils.’

Feictear domsa go bhféadfadh dhá chúis a bheith leis seo. Baineann an chéad cheann le cúrsaí airgid. Scríobh SO chuig An Roinn Oideachais i mí na Samhna 1935 ag lorg eolais maidir le cúrsaí íocaíochta (idir mhéid agus mhodh íocaíochta). Sa litir a cuireadh ar ais aige, mí Eanáir 1936, cuireadh in iúl dó go raibh sé i gceist acu £2 an míle focal a íoc leis, ‘but that he must understand that he would be paid only on the total of words accepted by the Department.’²⁵⁰ Shamhlóinn gurbh í an bhrí a bhí leis seo ná líon na bhfocal agus an eagarthóireacht déanta. Socraíodh go n-íocfaí 5/- an míle focal le RÓF as an eagarthóireacht. Ní bhfaigheadh RÓF níos mó nó níos lú airgid ag brath ar mhéid na heagarthóireachta a dhéanfaidh sé, agus, mar a chonaiceamar ag deireadh 5.1, íocadh £557.10.0 leis as eagarthóireacht ar dhá mhíliúin, dhá chéad tríocha míle focal. Ach, sa mhéid is go raibh SO á íoc as líon na bhfocal ‘accepted by the Department’ d’fhéadfaí níos lú nó níos mó airgid a íoc leis ag brath ar obair RÓF. B’fhéidir, mar sin, go raibh cúrsaí airgid i gceist le doimhneacht an scriosta ar an litir ‘A’. Ach, ní mhíneodh sin an fáth nár lean sé ar aghaidh mar an gcéanna tríd síos.

Ar an 18 Bealtaine 1936, chuir RÓF tuairisc i dtaobh na litreach ‘A’ faoi bhráid Choiste Comhairleach na Roinne Oideachais.²⁵¹ Ní raibh ceachtar den dá chomhaontú sínithe agus RÓF ag breathnú ar an imleabhar, agus níor tugadh treoracha dó i dtaobh na

²⁵⁰ CCC (SO) 8.

²⁵¹ *ibid.* 8.

heagarthóireachta ar an saothar. Scrúdaigh sé an t-imleabhar, scríobh sé tuairisc ina thaobh agus dhírigh sé aird an Choiste Chomhairligh ar nithe áirithe a thug sé faoi deara ann. Ach, níorbh é seo an t-aon uair amháin a bhreathnaigh sé ar imleabhar na litreach ‘A’. Ag breathnú dúinn ar an leathanach deireanach den lámhscríbhinn bhunaidh, feicimid ‘FÉ 10.5.41’ scríofa ag an deireadh. Faoi 1941, bhí an dá chomhaontú sínithe agus bhí RÓF tar éis *An Gúm* a fhágáil. Bhí eagarthóireacht CCC ar bun i gceart aige, agus treoracha na Roinne Oideachais á leanúint aige:

In the letter of instructions issued to him at the commencement of the editing his attention was directed to the terms of the Agreement summarised under 36 (1) (5) (8) (11) and (13)²⁵² above, and, in addition, it was impressed upon him verbally that all repetitions and unnecessary items which might be regarded as “padding” must be removed from the MS.²⁵³

Is dócha, i bhfianaise na dtreoracha béil sin a tugadh dó, gur á leanúint a bhí sé agus é ag gabháil d’imleabhar ‘A’. Chonaiceamar in 3.2 thuas, go raibh ar An Roinn géilleadh ar cheist an ábhair a bhain le Ciarraí amháin. Chonaiceamar, chomh maith, comhfhreagras idir Seán Mac Lellan agus Proinsias Ó Dubhthaigh ar an ábhar i mí na Bealtaine 1940. An amhlaidh, mar sin, nár cuireadh seo ina luí ar RÓF go dtí go raibh an eagarthóireacht ar ‘A’ déanta aige, agus gurb í seo an chúis go bhfeicimid difear suntasach idir líon na n-iontrálacha a scríosadh in imleabhar ‘A’ agus líon na n-iontrálacha a scríosadh sna himleabhair eile?

5.6 Leaganacha á gcur isteach

Ní hé amháin gur scrios RÓF abairtí iomlána as an saothar, ach chuir sé abairtí iomlána isteach é féin, abairtí nach raibh rian díobh ag SO, línte as amhráin nó as dánta i gcás cuid mhaith acu. Má smaoinimid ar na forálacha ar fad a leagadh amach do SO maidir le

²⁵² Ailt 1, 5 8, 11 agus 13 de Chomhaontú 1939 atá i gceist anseo.

²⁵³ CCC (SO) 24.

hábhhar bunaidh a úsáid agus aon ábhar as aon téacs a cheadú go soiléir, is cúis iontais é gur chuir an t-eagarthóir an oiread sin giotáí isteach gan tagairt go minic don té ar leis an ráiteas, nó don áit as ar baineadh iad. Ní hamháin sin, ach ag dul tríd an liosta thíos tá roinnt mhaith tagairtí d'áiteanna i gContae Chorcaí. Ní fhéadfadh éinne a chruthú gur tagairtí 'peculiar to Kerry' atá iontu.²⁵⁴ Seo a leanas cuid de na habairtí agus na giotáí sin a bhreac RÓF san imeall agus saigheada leo le taispeáint cá háit sa téacs a raibh siad le cur:

beárna: ““Briseadh agus beárna ar bhur n-arrachtach sean!” – Eoghan Ruadh.’

bocht: ““Cos istigh is cos amuigh, ní bhfuil cóir, is dócha liom; ceann fá'n bhfárdoras, lámh ar tairsigh, is bocht an cás má thá san mar sin”.’

bolg: ““Óch ón! is scíosmhar glór na taoide san oidhche/ is nuair shuidhim-se cois an tige amuigh is chim an bhuilg bhán/ Ar mo chroidhe bocht tigeann sceimhle/ ná raghaidh díom go bhfagha mé bás” – Rann ag máthair gur bádhadh mac léi.’

cáineadh: ““An de mhuintir Cháinte (sloinne) na háite seo tusa?” arsa duine leis an bhfile. “Seadh” arsa eisean, “má thuillean siad uaim é!”

cámas: ““Ag fagháil cámais ar shaoithibh” – Eoghan Ruadh.’

casadh: ““Mar do bheadh cúrsa cú agus gírrfhéidh aici – a chasadh i ngach ponnc is an cúpla ar saothar” – Donnchadh Ruadh.’

ceanann: ““Ar a dtarraingthea ón ngeadaigh bhig is ón mbuidhe de/ Ar thairbhe na ceanainne agus ciar-dhuibhe an ghaid/ Ar ar ghlacais-se de theagascaibh ó mhíle bean/ Ní scartha dhuit le caidreabh na saoithe sean” – rann a seóladh go dtí Tadhg na Súil mBeag i mBaile Bhoirne nuair chomhairligh bean do caidreamh na bhfilí do thréigean.’

ciste: ““Gile mo chroidhe do chroí-se, a Shlánaitheoir, is ciste mo chroidhe do chroí-se a fhagháil im chomhar.”

clárach: ‘Seán Clárach Mac Domhnaill, ardfhile: fear mór-chinn-aightheach.’

cloch: ““Clocha ceangailte agus madraí is Eilís ag titim chomh mear is a d'éiríodh sí” arsa an duine deoranta ar bhaile nuair nach bhféadfadh sí iad a bhaint ag sioc agus na

²⁵⁴ Is dócha go bhféadfaí léamh eile a dhéanamh ar chur chuige RÓF anseo – go raibh sé ag glacadh leis nach foclóir de chaint Chiarraí amháin a bhí idir lámha ag SO.

madraí á dtóraíocht is á ngreamú.’ [an giota ‘is Eilís ag titim chomh mear is a d’éiríodh sí’ curtha isteach]

cré: “‘Cré agus cill go bhfaghaidh gach bráthair/ Cuir spéis ná suim in im ná i mbláthaigh/ Dream do mhionnuigh go bruinne an bhrátha/ In aghaidh gach cruinnighthe ciste gaus cána ...” - Leastar an bhráthar.’

cruadhaim: “‘Crudhann sí gach lá dham seacht gcáirt insa cheann” (amhrán): bíonn seacht gcáirt agam uaithi ar maidin agus um thráthnóna.’

crúibín: “‘Is an crúibín muice a gheobhthá ar phingin go mbeitheá á chreimeadh go hoidhche” – “Aonach Bhearna na Gaoithe” (Sean-amhrán).’

cruinn: “‘Beir scéal go cruinn abhaile leat/ Go Cloichín siar an Mhargaidh/ Go n-imeochaidh íde is measa fós/ Ar Bhaguell is ar Mhaude/ Go sloigtear beó sa talamh iad/ Nó amuigh i lár na fairrge/ Nó áit ná beidh a gcasadh chugainn/ Go Luan Lae an bhráth” - sean-amhrán ar an Athair Nioclás ‘ac Síthigh do crochadh i gCluain Meala, A.D. 1766.’

cuan: “‘Agus ‘Donnchadh Ruadh’ i gcuan a thraochta”: an sionnach i mbaoghal a mharbhtha.’

cúil: “‘D’aithle na bhfile dar bh’ionmhas éigse is iúl/ Is mairg do chonnaic an chinneamhain d’éirigh dúinn/ A leabhair ag tuitim i leimhe is i léithe i gcúil/ Is ag macaibh na droinge gan siolla da séadaibh rúin!’”

cúirt: ‘Cúirt na mBúrdún: cúirt fhileata a bhíodh ag an éigse, agus bachall a bhíodh innti mar chomhartha ughdaráis: “glaodhfam cúirt anonn go Fanaisc air/ is cuirfam ’n-a shuidhe é ag ‘bata na bachaille’/ annsúd gheobhaidh triail amesc trí cheathrair/ is má’s daor í a chúis i láthair búird le feidhm go dtachtfam é!’”

damhas: “‘bíonn tuirse na ngaibhne ar na buachaillí bó!’ – FÉ, 25.x.39’

dlúth-churtha: “‘Do leaghaidh clú úr-chloinne Táil go feas, gan oidhreacht fiú a n-úire ina láimh gan cheas; crainn na n-ubhall gcúmhra do b’ádhbhal meas - an draigheanach dúr dlúth-churtha ar lár ’n-a measc.” [sin é olagón dhuine den éigse nuair adhlacadh Burton i dtuama Shéarlais Uí Bhriain.]’

dorn: “‘Dorn de bhochannaibh ghorm rósta”: ladhar de phrátaibh shuaracha.’

Éire: “‘Ar Éirinn ní neosainn cia hí” arsa file eile.’

fabhar: “Dé Domhnaigh tig fabhar chughainn is grása ó Dhia/ Dé Domhnaigh níl clampar ná crádh lucht fiach/ Dé Domhnaigh níl pobhar ag an namhaid ’n-ár ndiaidh/ ’S ’sé mo lom-chreach nach Domhnach gach lá sa bhliadhain!”

foilighim: “foilighidh, foilighidh an chloichín ghlas, foilighidh í sin go ró-ró-mhaith”: cluiche do leanbhaí nó do dhaoine fásta.’

gealt: “Dá b’eaglach le gach beirt dá gcuala, go rachainn im pheilt im gheilt gan tuairisc”: as mo mheabhair: fiadhain.’

gráig: ‘Gráig na Manach, Gráig na nGabhar: Ioth na Gráige.’

guardal: ‘an t-éan beag mara a shamhluigheann beith ag siubhal ar an bhfairrge, mar aon le heitilt uirthi: Peadairín .i. “Éan Pheadair”.’

lachanta: “Lúbín lachanta, eala an chuirp bháin” – sean-amhrán.’

laogh: ‘An eilit is a laogh: a hoisín (óig-fhiadh).’

lastar: “Ba me an cleas margaidh nó an lastram aonaigh” (Donnchadh Ruadh).’

leadhb: ‘Garrdha na leadhb: cillín le haghaidh adhlactha leanbhaí gan baiste.’

léim: “Thug se léim ó Fhlaitheas Dé go hifreann”: duine a mhalartuigh a chreideamh.’

loch: ‘loch sáile: loch a líonann le gach taoide.’

loca: “Uch! mo chreach-sa faisean Chlár Éibhir/ Loca cas ar mhac gach mná déarca/ Cufa geal ’ma ghlaic, is fáinne aerach/ Is a chrobh ó alt go halt go práisleadach”!’

lóma: “Anois ó taoi it lóma is gan hata ort ná bróga, is do mhálaí it dhóid agat ag dul ó thigh go tigh, ní mar sin do Nóra, ach t sí each fá n-a cóiste, is ní fhéachfadh sa ród ar an Rógair Dhubh”.’

lomaim: “Ó lom an cuireata cluiche ar an rí córach.”

luath: “Uabhar ná poimp ná déineadh duine as a stór, is an uaigh go líontar díobh go minic sa ló; ní luaithe innti an fíothal foirbhthe ar dtóis, ’ná an muar-fhear groidhe nó an naoidheanán leibh bhig”.’

lúbach: “Ba lúbach fada righin a striúide paidrín”.’

mac: ‘Lá na mac: lá an chatha.’

maingléiseach: “Is ait an nós so ag mór-chuid d’fhearaibh Éireann, d’át go nódh le mórtas maingiléiseach, cé tais a dtreoir i gcódaibh galla-chléire, ní chanaid glór acht gásta garbh-bhéarla”.’

maiseacht: “A bhainríoghan na mbainríoghan is a mhaise na mbé”: tagairt fhileata do Mhuir Mháthair.’

mála: “Seo chughainn ‘Seán an Mhála’” .i. an púca – chun leanbhaí a chiúnughadh.’

marc: ‘Mar bheadh cuil i marc: ar nós cuileóige i gcapall.’

masluighim: “Is ní chasfadh a chúil/ le héin-fhear insa Mhumhain/ nó gur mhasluigh an gúta/ a chosa is a chnamha” – Donnchadh Ruadh.’

muillteóir: “Tusa árd-mhaor Mhuisire/ mise muillteóir mhuilinn an Ghlíomaigh/ déin-se dhamhsa scillige agus déanfadh-sa dhuit-se mín-mheilt”.’

múineadh: “Ag múineadh scoile do b’obair dom laethibh/ Is a rún don phobal go mba follamh an chéird sin”.’

oirim: “Oireann spallaí d’fhallaí chomh maith le clocha muara/ agus oireann ciall do ghaigí chomh maith le móran tuairim”.’

planndughadh: ‘Do bhí leabhrán Gaedhilge ag Bíoblóirí céad bliadhain ó shin agus “Cat Breac” an dá fhocal tosaigh de.’

poc: “An té chífedh an ainnir ar maidin nó ar neóin, Gúna agus clóca uirthi, caidhp agus cnot; Stocaí geal greanta uirthi, bróg chaol is búcla, Is gan leithéid mo chúilfhinn ar Aonach an Phuic”.’

portán: “Tagann biolar sa bhféithe bháidhte/ fásaid báirnigh ar an gcarraig/ an cat, tré dhuthchas, clúmhaíl ar/ siubhlann an portán ar nós a athar”.’

pota: “Má théigheann tú go Conaithe gheobhair pota maith ann ach glaodhach go tigh Chiarmhic an t-ósta”.’

sácráil: “Ar Aifreann dá ndeachainn-se le linn sácrála”.’

sál: ‘Sál an lae: tráthnóna.’

scáirdeach: “scaoil chughainn scáirdeach den bheóir is cuibhe dhúinn a shláinte siúd d’ól”.’

scilleadh: “Tusa árd-mhaor Mhuisire/ mise muilleóir Mhuileann an Ghlíomaigh/ déin-se dhomh-sa scilligeadh/ is déan-sa dhuit-se mín-mheilt” [Muileann an Ghlíomaigh .i. láimh le Daingean Uí Chúis].’

siodairiam: “Beidh siodairiam againn den bhfon ’s den bheóraigh” – an t-amhrán san “Eóchail”.’

speirín: ‘Speirín: ainm chnuic i dTír Eoghain.’

srannán: “Go dtagann srannán an bháis ’n-a scórnain, is mo thruagh-sa an t-anam bocht n’fheadar cá ngeóbha sé!”

steall: “Don Pháp ná thabharfá steall cé náir it tigh/ ná lán an pheannta mhantaigh bhearnaigh bhig”.’

stiocuim: “Québec stioc-chaite ag fuirinn na bhFrannc”.’

striúda: “Ba lúbach fada righin a striúda paidrín”.’

sursaing: “Má’s bráthair bocht an bráthair méith/ is maith a ghné is a shursaing teann”.’

teacht: “Ar mo ghabháil dam trí Dhroichead na Tuairighe/ ar thuairisc mo stuaire cailín/ do casadh cnap tige orm in uaigneas/ gan braon ag teacht anuas air ná aníos”: sileadh anuas, ná fúscadh aníos.’

thuaidh: ‘Tháinig sé aniar dtuaidh ortha fé mar tháinig Tadhg na Cuaiche ar Corcaigh: d’ealuigh sé ortha gan fhios.’

trasnach: ‘An Loch Trasnach: cuan atá in iarthar Cho. Chorcaighe.’

úire: “Do leagh clú úrchlainne Táil go feas – gan oidhreacht fiú a n-úire ina lámh gan cheas; crainn na n-ubhall gcumhra do b’adhbhal meas, an draighneach dúr dlúth-churtha ar lár ’n-a measc”, rann dár cheap duine d’fhilibh Thuamhain nuair d’adhacadh Burton i dtuamba Shéarlais Uí Bhriain.”²⁵⁵

5.7 Nótaí ón Eagarthóir

Bhreac an t-eagarthóir roinnt nótaí ansin ag tabhairt treoracha do na clódóirí nó inar ardaigh sé ceisteanna faoi litriú cuid de na focail sa téacs. I lámhscríbhinn na litreach ‘B’, mar shampla, scríobh sé an nóta seo do na clódóirí, nóta a luadh i gCaibidil a ceathair (4.7): ‘Printer – throughout this book and up to page 148 of the next book the author has changed his plan of using colons and now uses “equals” mark. Please regard every “=” as colon.’²⁵⁶ Taobh leis an gceannfhocal **ainbhiosach**, tá an nóta: ‘Ceist i dtaobh an

²⁵⁵ Bhí an sampla áirithe seo breactha síos cheana ag an eagarthóir le hais an cheannfhocail **dlúth-churtha** rud a thugann le fios dúinn nach SO amháin a bhí ciontach as leaganacha a athúsáid faoi cheannfhocail eile.

²⁵⁶ Níor éirigh liom teacht ar aon tagairt do na clódóirí i gcáipéisí na Roinne féin. Tá corrlathagairt déanta ag SO i litreacha chuig An Roinn ina dtagraíonn sé do chlódóirí agus don téacs a chur i gcló. Níor tháinig mé ar aon fhianaise go raibh aon teagmháil ag Oifigigh na Roinne le clódóirí i dtaobh CCC, agus níor aimsigh mé ach na tagairtí seo do chlódóirí in CCC (SO) 10 & 11: ‘The Committee recommended that the portion

leitríocháin sin dreatháir agus i dtaobh an fhocail sin “monchra” factory ar leath.ch. a 76. Ní dócha go bhfuil sé in úsáid i gcaint Chiarraige. FÉ. 30. iv. 1941, Lá fillte na scríbhne ar an oifig.’ D’fhéadfaimis an leagan seo ‘dreatháir’ a ghrúpáil leis na leaganacha ar fad ag tús na caibidle sin ar leaganacha canúnacha iad a chabhródh le húsáideoir an fhoclóra fuaimniú na bhfocal sa taobh sin tíre a thuiscint. Tá ceist eile ardaithe aige maidir le hiontráil faoin bhfocal **scannradh**: “‘I much doubt the sentence marked [] opposite. I believe it must be a misreading of a line in Cúirt an Mheadhon Oidhche, the proper reading of which is – Mo scannradh! scéal gan féith dhem chroidhe = horror of horrors! a thing which had never entered my head!’”²⁵⁷ Maidir leis an dá cheann eile anseo, ní dóigh leis an eagarthóir go bhfuil siad i gceart; scríofa san imeall taobh leis an bhfocal **clúnfairt** tá, ‘Mairiach (= marbh-each – Dictionary – meaning a foal stillborn or prematurely): given opposite as applied to a prematurely born human!’, agus taobh leis an bhfocal **buidheanach**, “‘Baenach, baoinach, atá ann le ceart: ionann ‘baon’ nó ‘laogh’”.’ Tugann SO ‘dréir’ mar cheannfhocal as féin, agus ‘do réir’ idir lúibíní taobh leis. San imeall scríobh an t-eagarthóir: ‘This is out of course. It should be brought back to “do réir” or forward to the word réir. There is no sense in putting it under dréir, there being no such word.’

Mar is léir ó na liostaí ar fad thuas, bhí RÓF thar a bheith díograiseach agus dúthrachtach agus é ag gabháil do ghnéithe dá chuid oibre ar an saothar seo, ach rinne sé faillí ar cheann de chúraimí bunúsacha an eagarthóra – botúin a cheartú. D’fhág sé botúin litrithe tríd síos mar aon le neamhréireanna i litriú focal áirithe. Mar shampla, níor cheartaigh sé, nó is ar éigean gur cheartaigh sé, an síneadh fada in easnamh ar an bhfocal ‘ná’, an chaoi a raibh ‘féar’, ‘fear’ agus ‘fearr’ measctha suas, d’fhág sé ann na leaganacha ‘Meirice’ agus ‘Aimeirice’, ‘Páiméalach’, ‘Peáiméalach’, ‘Peairneil’ agus ‘Peáirmeill’, agus níor

of the work in question be accepted for publication. ... the Committee recommended that A and B be printed as separate volumes and that be bound in paper covers.’; ‘This letter [17/11/1936] was brought before the Advisory Committee on 20th November, 1936 when the Committee recommended that a further payment of £100 be made to the author, but that he be informed that no further payment in respect of A and B could be made to him until that portion of the work had been set up in proofs by the printers.’ Tá ‘FÉ 22.v.1941’ scríofa le hais an fhocail **buailte**, a thugann le fios, is dócha, gur thart ar an am sin a bhreac sé síos an nóta seo do na clódóirí. (I litir dar dáta 28/11/1944 (NA 97/9/370) a cuireadh in iúl do SO nach mbeadh an saothar á fhoilsiú).

²⁵⁷ ‘Is é mo scannradh scéil gan airgead .i. is uathbhásach (orm) lé hinnsint’ a bhí idir na lúibíní ceamógacha ag RÓF.

cheartaigh sé leaganacha mar ‘go hÉireann’ (m.sh. **reibiliúntaidheacht**: ‘D’ao’ghnóth glan do cuireadh na dubh-chrónaigh go hÉireann chun reibiliúntaidheachta do dhéanamh ar na daoibh: marbhadh, sladaidheacht is fuadach’).

Ag breathnú dúinn ar na hiontrálacha ar fad a scrios an t-eagarthóir d’fhéadfaí a rá, i gcomhthéacs thoirt iomlán an tsaothair, nach mórán iad an tríocha leathanach (nó mar sin). Ach nuair a chuirimid na leathanaigh sin leis na hathruithe ar fad a rinneadh ar fhocail aonaracha agus ar litriú canúnach, chomh maith leis na nithe ar fad a chuir an t-eagarthóir isteach é féin, bheadh sé deacair a áiteamh nár bhris RÓF Clásal a naoi de chomhaontú Dheireadh Fómhair 1939:

Ní misde don Aire nó dá eagarthóir nó dá eagarthóirí nó do dhuine eile ar a leagfaidh sé cúram eagarthóireacht an tsaothair de thuras na huair ceartúcháin agus teascaí **réasúnach** do dhéanamh insan tsaotar nó in aon chuid de fá órdughadh an Aire. Ní **ceadmhach** do cheachtar de na páirtidhthe sa Chomhaontughadh so ná do dhuine ar bith thar a cheann nó thar a gceann **malairt crota do dhéanamh le ceartúchán nó le teascadh** ar ghné geinearálta an tsaothair do réir mar a léirighar san sa Chomhaontughadh so.²⁵⁸

Ní haon ionadh, nuair a smaoinimid ar thoirt an tsaothair agus ar an méid ama a chaith RÓF ag gabháil don eagarthóireacht, go raibh sé ag súil go mór leis an deireadh de réir mar a bhí an deireadh sin ag druidim leis. Sa nóta a scríobh sé i dtaobh an imleabhair dheireanaigh (“Tuagh” – “útamálaidhe”) scríobh sé ‘sidé an chríoch ar obair an ughdair, agus is binn liom an focal deiridh de d’fheicsint. Tá an beart so ar chomh-dhul le n-a dtáinig cheana.’²⁵⁹ Ag breathnú dúinn ar dheireadh na lámhscríbhinne féin ansin feicimid gur shínigh idir SO agus an t-eagarthóir í mar léiriú ar a gcúraimí siúd a bheith déanta acu:

²⁵⁸ ‘Comh-aontughadh ar n-a dhéanamh an 4adh lá de Dheireadh Foghmhair, 1939, idir an tAire Oideachais agus SO’, (Alt a naoi), NA 97/9/370. Is liomsa an cló trom.

²⁵⁹ N566 III Payments.

‘Ar n-a chríochnughadh ar an 30adh lá d’Easbafuilt 1942.
A bhuidhe le Dia.
Seán an Chóta.’

Ba le filíocht a chuir RÓF a shéala leis an saothar:

‘Críoch don eagar fám’ láimh-se II.V.1943; 9.20 pm.
A bhuidhe le Dia – amen.
Risteárd Ó Foghludha’

‘A chlanna Gaoidheal sin crích [*sic*] ar mo ghnó
Gan smúid gan fuigheall ó bhuinn go baitheas;
D’cagruigheas gach nidh bhí romham
Go fiú gach poinne is síneadh fada! – “Fiachra Éilgeach”.’

6. Úsáid agus Fuaimniú na bhFocal

Tugann SO leideanna tábhachtacha go minic tríd an bhfoclóir i dtaobh úsáid cheart na bhfocal chun brí faoi leith a chur in iúl. Faightear treoir idir lúibíní, nó, anois is arís, tar éis fleiscín, ag deireadh chuid mhaith abairtí a insíonn comhthéacs an ráitis dúinn. Ar na cinn is coitianta tá ‘deagh-ghuidhe’, ‘drochghuidhe’, ‘eascainghe’, ‘guidhe choitcheann’, ‘mallacht’, ‘rádh’, ‘seanamhrán’, ‘seanfocal’, ‘seanghiota’, ‘seanrádh’ agus ‘seanscéal’, mar shampla:

briseadh: ‘Nár thé briseadh ar do shláinte (*deagh-ghui*): lé linn buidheachais nó ólacháin: go raibh sláinte mhaith i gcónaidhe agat.’

log: ‘Leigheadh na log ort (*drochghuidhe*): na súile go n-imthighidh lé galar éigin a’s ná raibh agat ach na cuasa.’

daol: ‘Nead an daoil it scórnaigh! (*eascainghe*) go raibh na piastaidhe ghod itheadh sa chré.’

iascaire: “Go dtugaidh Dia saor na hiascairidhe” (*guidhe choitcheann*).’

lom-scread: ‘Lom-scread air, an bitheamhnach, gan mheas air féin, a ghoidfeadh ó leanbh (*mallacht*): bás chuig a’s á chaoineadh go rabhtas.’

dán: “‘Abair (cas) amhrán’ – ‘ní chasfad; níl ‘dán ná duain’ agam”: (*rádh*) filidheacht de ghlanmheabhair ná guth a canta.’

cábla: “‘Loingeadh...gan luascadh ar linn dá gcáblaidhe etc.” (*seanamhrán*): na téada móra a bhí ghá gcoimeád ar ancaire: chómh ciúin sin ná raibh strus ortha.’

bheart: “‘An bheart dhéidheannach an bheart’ (*seanfocal*): an mhaith dheidheannach is í an mhaith a mbíonn an meas uirthé.’

dailtín: “‘Dar lé dailtín na gcuach gur mar é féin do bhíonn an sluagh’ (*seanrádh*): an té a bhíos ar meisce, dar leis gur b’í an chiall ait chéadna bhíos ag cách.’

seanghiota: ‘An Mhioncháisc, an domhnach roimh Domhnach Cásca. Um Cháisc: tímcheall na Cásca. “Aoine an Chéasta is mór an céasadh bainne d’ól, Domhnach Cásca, is mór an náire bheith gan feoil” – *seanghiota*.’

díodán: “‘Bhuail an fathach uime a’s é ag díodán amhráin” (*seanscéal*) ag cur aeir nó fuinn air idir a fhiaclaibh.’

Ina theannta sin, faightear treoir anseo is ansiúd maidir le fuaimniú agus brí na bhfocal, áit go dtugann SO litriú foghraíochta, nóta faoi litreacha nach gcloistear nó nóta beag faoi bhrí faoi leith na bhfocal. Seo a leanas liosta de na nótaí atá tugtha aige ina míníonn sé na nithe faoi leith sin a bhaineann le focail nó nathanna áirithe. Go dtí seo, níl aon staidéar déanta agam ar na nótaí ná na teoracha a thugann sé agus, ar an ábhar sin, ní dhéanfar a luach a mheas anseo:

adh, aidh: ‘(ádh, áidh) *réimhmhír* aidhbhlithe (adh- in iarthar Chiarraighe).’

Adam: “An raibh mórán daoine ann?” – “bhí síol Ádhaimh is Éabha” (síol Á is É, sin mar a fhoghruightear é): na sluaighete.’

ádhbhar: ‘Cuir do mhaide rámha ar an ádhbhar (más dolaidhe adhmaid a bhíos ghá choimeád i dtreó); cuir do mhaide rámha san ádhbhar (más laghar iarainn í): ionad an mhaide rámha.’

ag: ‘leis an ainmfhocal bhriathardha; de thamall nó d’eaga; cialluigheann gníomhaidhe gnímh; cialluigheann sé toisc; cialluigheann sé seilbh le briathraibh seachas ‘is’ agus ‘tá’; i dtaobh, mar gheall air; féach annso le ‘seo’; in ioscaid le ‘ar’, chun chomhthruim a chur i gcéill.’

ag: ‘Ag seo leabhar duit: tóg an leabhar (mar bhronntanas nó le cur in ionad rud eile b’fhéidir). Má cuirtear an fhoirbhrigh ar an bhfocal ‘seo’ sé a chialluigheann sé go bhfuil leabhar ag teastáil; más ar an bhfocal ‘leabhar’ do chuirtear an fhoirbhrigh cialluigheann sé leabhar in ionad ruda éigin eile.’

áidhbhéil: ‘Innseósad an scéal díbh gan aon áidhbhéil: gan aon iarracht do thabhairt im aithris ar a chur ’n-a luighe ar mo lucht éisteachta go raibh sé níos measa nó níos uathbhásaighe ’ná bhí (níl an chiall “áidhbhéis” leis annso in ao’chor).’

áidhbhéil: ‘Á, a dhaoine, éistidh leis an áidhbhéil atá aige: an chainnt árdbhlasach (is féidir so gan áidhbhéis).’

aimhleisceacht: ‘aimhleisce, an bhrígh chéadna.’

aithbheódhadh: ‘f. (*aithbheódhaidhte*) aithbheódhachtain(t), aithbheódhughadh, aithbheó. Malairtidhe fuirmeach iad so ar aithbheó.’

aithdheinim: ‘An uile lá cuireann sé geall ar chapallaibh agus cailleann, ach ní thréigfeadh a mhian, ní aithdheunfadh (aiteunfadh an fhoghraidheacht) an saoghal mór: ní atharróhadh faic a aigne.’

ál: ‘Uimhir iolraidh an fhocail seo, alta.’

amach: ‘Tháinig tinneas amach im dhrom: suas im dhrom (ní h-ionann so agus amach tríom dhrom).’

amach: ‘Amach, a madra! fág an áit gan rómhoill. (Is soiléir as an méid seo go gcialluigheann “amach” le breithribh áirighthe treisiughadh nó breisiughadh agus lé réamhfhocal faid slighe).’

amhlabhair: ‘Bíonn na leitreacha seo amhlabhair as Gaedhling uaireannta, “c” i ndiaidh “g”, “b” i ndiaidh “m”, “d” i ndiaidh “n”, “f” i ndiaidh “b”, “p” i ndiaidh “b”, “t” i ndiaidh “d”, “s” i ndiaidh “t”, etc.: cailleann siad a bhfuaim: múchtar iad.’

amhlabhra: ‘droichrith chainnte, mílíomhthacht, neamhshnastacht (contrárdha an fhocail seo, uchtach).’

aimhdheóin: ‘Aindeóin an bhrigh cheudna.’

amhras: ‘“An fear maith é” dhá fhreagra deifreacha ar seo: m’amhras é (nuair bhíonn an bhéim ar an ainmfhocal cialluigheann sé nách é do thuairm láidir, agus ar an bhforainm cialluigheann sé dearbhacht).’

an: ‘Is é an lá é (le teas, fuacht, cruadhtan, áthas nó aon rud mar sin a chomharthóhadh é thar laetheantaibh eile): an-lá.’

anachain: ‘Anachain dubhach (drochghuidhe ach is minic, minic deirtear é le duine toisc díombáidh do chur ar dhuine) air nár fhan uatha (daoine a dhein a dhíobháil) a’s a fhios aige cad é an saghas iad: bíodh san aige de bharr a amadántaidheachta.’

anairt: ‘“Nár bheiridh t’anairt ar an luach!” deirtear so lé duine go mbíonn deabhadh nó fothragadh air chun aon ruda (mo thuairm gur éirigh so san am a dtugtí anairt i bhfochair ime go Corcaigh ó Dheasmhumhain).’

an-am: ‘In am ’san an-am bí aireach ar t’anam: gach tráth. (Is ar “an-” do bhíonn an bhéim nuair bhíonn an chiall fé leith seo leis an bhfocal; ar “-am” a bhíonn sí nuair chialluigheann sé am maith).’

annamh: ‘Ní cloistear an “mh” i ndeireadh annamh roimh “l”; is anna(mh) liom, leat, leis, léi, linn, libh, leó.’

anois: ‘Nuair deintear nó thárluigheann aon rud a chuireas sásamh ar dhuine deirtear, “seadh anois”.’

anshásta: ‘Freagra anshásta seadh “b’fhéidir”’: freagra ná sásódh duine.’

aoinnidh: ‘Cad tá fé t’oscail agat? - aoinnidh: faic (bíonn fonn ceilte ort nó fiosracha do chur díot).’

araghaidh: ‘Ní fheaca riamh araghaidh ar aon fhear mar atá air: gnúis thaitheamhach (“araoi” an fhuaim, ach nách “ar” + “aghaidh” atá ann? ar nós air scríobh, airrí etc.).’

arbhu: “Cathain chonnaicis é?” – “arbhu indiu!”: indé (deirtear san amhail a’s dá mbudh greann é). Arbhu anocht (deirtear san ar an slighe gcéudna mar a deirtear ‘arbhu indiu’).’

árd: ‘Ainmneacha áiteann: Árd Fhearta, Árd Fhíonáin. Na h-Árd Ruaidhtidhe: uimhir iolraidh Árd Ruadh (is ar an aidiacht do bunuigheadh an iolraidheacht! nách ait sin?).’

árd-: ‘Traighlí sé árd-bhaile Chiarraige (cóimhbhéim ar an dá fhocal): an baile is mó ann.’

athair: ‘Na h-Atharacha Naomhtha: Ábratham, Iácób etc. ach “ár n-aithreacha”, deirimíd lé n-ár dtuismightheóiridhibh féin.’

bainim: ‘Tóg díot do chuid éadaigh (sid é contrárdha cuir ort).’

bairrliobar: ‘barə `lubər` (barraliobar)’

bandairne: ‘fic ‘bambairne’ an chiall chéadna atá leo.’

bannlámh: ‘Deirtear trí bannlámhtha etc.’

bantracht: ‘Ní nár díbh bheith maoidhteach as bhur mbantracht = mná áilne seadh iad go mbeadh an saoghal mór meastamhail asta, nó (nuair deirtear lé searbhas é) chuirfidís náire ar aonne.’

barránach: ‘garsún nó ógánach. (Tá an chiall so leis caillte anois nách mór agus tagartar é lé duine go neamhmheastamhail). “Á, a bharránaigh!” déarfá lé bitheamhnach nuair bhéarfá ‘sa bhfoghail air, nó ag iascach, cuir i gcás, agus go mbeadh iasc dhá choimheascar agat agus bheadh ar tí imtheachta uait ach nuair bheadh daingean agat, “á! a bharránaigh!”. Cad as an barránach? = cad as an duine iasachta? (ná beadh t’aithne air nó gur chuma leat é). Chidhtear mar sin gur b’é an chiall atá lé barránach = duine glic, cúinseach, intseachna.’

barróg: “‘Mhuise, dhá bharróig ort” = “léan ort”, ach ní lé drochaigne deirtear é.’

bas: “Tá sé go deas agat dá mbeadh sé ar do bhais agat”, deirtear é seo le rud a bheadh ag duine eile go mbeadh meas aige air agus ná beadh aon mheas agat-sa air.’

bastairt: ‘ní díochlaontar’

beag: ‘gan díochlaonadh’

beagán: “Beagán ratha ort” (drochghuidhe) = ná raibh aon rath in ao’chor ort. Is minic a deirtear é seo, leis, ag cur míchéadfadh in iúil gan aon drochaigne do bheith ag an té a labhras: beagán ratha orm-sa féin nár dhein an obair agus gan bheith ag braith ar fhuairthe duine mar thusa.’

beanbhach: ‘cloistear an bh’

beannacht: “Mhuise beannacht Dé leat (agus abair amhrán)” deirtear so lé cion ar dhuine; “Beannacht Dé le hanam do mharbh agus innis scéal dúinn”, ag cur misnigh ar dhuine labhartar mar seo.’

beárna: ‘Stad stagúin i mbéal beáranan ort, deirtear lé duine a stadas agus ná raigheadh chun cinn ar an uain thábhachtaigh, nó nuair ná beadh coinne ná gádh leis.’

beart: “An bheart dhéidheanach an bheart” = an mhaith dhéidheanach is í an mhaith go mbíonn an meas uirthé. Dá mbeithéa ag déanamh maitheasa do charaid duit ar feadh do shaoghail agus go dteipfeá aon uair amháin agus go ndéanfadh duine eile iasachta an rud nár néis is minic gur mó an mheas bheadh ag do charaid air sin ’ná ort-sa, uime sin an seanfhocal.’

beilt: ‘Chuaidh sé go beilt an chlaoidhimh air = ní mór ná gur éirigh leis. Tá baint éigin ag an gcarbhal so lé pionnsaidheacht, dar liom.’

bliadhain: “Chuir sé ceangal lae a’s bliadhna ar a churrachán, cuir i gcás, agus ná beadh sé uaithe ach aon uair an chluig amháin”: láithrigeann an chainnt seo go minic i seanscéaltaibh = ceangal maith.’

bochtán: ‘Léan ort! a bhochtáin, ní fheicfeá do chroidhe dá mbeadh sé ar do bhais agat (lé n-a luighead) = rud suarach, sprionnlaithe seadh thu (a chontrárdha so: tá croidhe bó aige!).’

bodhar: ‘An bhfuil do lámh-sa bodhar? (in imirt chártaidhe) an bhfuil do lámh caithte uait agat?’

boireann: ‘Ní cloch do chaith sé liom ach boireann, deirtear chun méid na cloiche do chur in iúil. Áidhbhéis seadh é.’

brach: ‘ní díochlaontar’

bradach: ‘Tá greim bradach ag an leanbh (deirtear so lé rud a éalóchadh sé i nganfhiós; is deacair goid do thabhairt air).’

breágh: ‘Nuair a chuirtear (go) breágh roimh aon aidiacht cialluigheann sé brigh na haidiachta san chun doshásta.’

breill: ‘Tá breill ag teacht ar an leanbh: tá cuma an ghuil ag teacht ar a bhéal. (Aithchiall) Imthigheadh an bhreill díot: cuir uait an chuma mhíoshásta.’

breith: ‘An bhfuil sé ag breith na gcos fós leis? an bhfuil sé ag éalughadh ó n-a namhaid (má tá sé ar teicheadh); an bhfuil sé eulughadh na dlighe? (má tá coir déanta aige); an bhfuil sé ag eulughadh ón mbás? (má tá sé aosta nó an-bhreóidhte); an bhfuil sé chun tosaigh? (má tá sé i gcomórtas nó in iomarbháidh).’

briathar: ‘“Ambriathar mhuisse”, deirtear so i dtúis cainnte go mbíonn malairt tuairme innte leis an rud a bhíos ráidhte nó déunta.’

bró: ‘“Ní mheileann leathbhró”: muna luigheann beirt lé n-a chéile go dúthrachtach ní deintear an obair (is minic adeir bean lé n-a fear é agus í ghá imdeargadh lé n-a dhíomhaointeas).’

broigheall: ‘saghas fiaidh mhara. Sid iad na saighiseanna atá ann: an seagadh (an ceann is lugha agus néal glasuaithne ann leis an ngréin) an fiach (mara) féin (dubh ar fad); an broigheall annsan (níos mó agus dhá bhall bhána ann siar fés na sciathánaibh) agus an lóma (an ceann is mó agus is fánaighe).’

brón: ‘Brón ort, ná stadfadh: léan ort: b’fhearr liom go stadfá (deirtear so lé duine a bheadh ghod chiapadh gan aon drochaigne do bheith agat do).’

brugham: ‘Ná bí chómh támáilte, brúigh isteach tú féin: ná bíodh scáth ort roim aonne: druid isteach (an támáilteacht amháin a bhíos ag cosc sa chás so).’

brúighte: ‘Seadh, tá an turus brúighte agat, is maith an teacht é sin: tá do thriall sroichte agat (i sín olc is minicighe deirtear so, nó fé dhuadh).’

brusaire: ‘duine mear, gasta; teallaire; cleasaidhe; duine ná beadh róthoirteamhail agus go gcuirfeadh a dheallramh sa dhéunamh in iúil duit ná bíonn sé rómhínbhriathrach ar fad (tá an Ghaedhilg lán den saghas so focal ag ríomh daoine).’

buachaill: ‘Tugtar fé ndeara an earraidheacht do baintear as bhuachaill ar na cumaidhibh seo: - an bhfuairis an casúr fós? tá an buachaill agam’; “‘Chughat na buachaillidhe bána” (deirtear lé leanbhaidhibh chun iad do chur n-a n-éisteacht): ta do namhaid chughat.’

buidheanach: ‘Focal ancheanamhail ar fad is eadh é a luigheas leis an gcroidhe i bhfad níos mó ’ná mar ghnídheann “grádh”, “múimín”, “cumann” ná eile.’

buirbín: ‘Foghruightear “bruibín” é.’

bun: ‘Bun i gcómhfhoclaibh aidiachta: cuibheasach, agus i gcómhfhoclaibh ainmneach: adhbhar maith.’

buirbín: ‘foghruightear “bruibín” é.’

camhaoir: ‘Is aoibhinn liom siubhal cois mara leis an gcamhaoir: an tráth gur deacair na rudaidhe id thímcheall do thabhairt chun cruinnis (tairnigheann fuaim an fhocail seo leis na daoinibh, is minic do chuala iad ghá mheádh ar an dteangain).’

can: ‘Is eól dom líon tige áirighthe a bhaineas áis as an bhfocal “can” in ionad “gan” do shíor.’

canad: ‘*d.bh.* cad é an áit (cá + ionad).’

carr: ‘Is minicighe gur ar an gcabhail gan na rothanna tugtar carra.’

cás: “‘Dhéanfainn trí mhíle focal do scríobh in aon ló” – “níor chás duit”: ní fhéudfá choidhche: b’fhada uaidh thu (nuair cuirtear béim na cainnte ar “chás” cialluigheann an rádh searbas). Níor chás duit do chos do chur san uisce te sin: níor dhuadh leat é: ní thárlóchadh go loiscfí thu dá ndéinteá é (an bhéim chomhthrom-roinnte) ach níor chás duit (béim ar “cás”) do chos etc.: ní bheadh sé de mhisneach agat: budh bhaoghal duit.’

ceaidé: ‘Cá bhfuil (cabhail) an ceaidé? (bíonn tagairt annso do dhuine éigin áirighthe is eól don té go gcuirtear an cheist air): an duine beagchúirim: a bhíos de shíor gan puinn dochma ag obair ná saoghaltacht ghá chur air.’

ceann: “‘Cé chídheann indiugh ach seanMháire Ruiséal, gléasta, ineachalltha budh dhóigh leat gur tí pósta bheadh sí” – “ceann oireóige ar sheanchirc”: an aois d’iarraidh bheith óg airís (oireóg = sicín).’

céiddéag: ‘i ráidhtibh mar aon chéaddéag etc., cialluigheann sé cuid anmhór.’

ceódhmar: ‘ceódhmar an chéim bhreise a chuala i gcómhnaidhe in ionad ceódhaighe.’

cianmharthain: ‘Léd chianmharthain ní iomcharófá an mála guail seo go barra an chnuic sin: faid agus bheidhfeá beó (lé cinnteacht a deirtear é seo).’

ciara-má-boc: ‘‘ciarla-má-boc’ adeirtear sa Dún so agus thart tímcheall.’

cleachtadh: ‘Focal marbh ar dhair seadh “omna” anois ní deintear aon chleachtadh air: ní baintear aon áis as.’

cliabh: ‘San Dún so againn agus mórdtímcheall ní tugtar “cliabh” ar aon árus fighte ach ar an gceann do h-iomcharthar ar dhruim dhuine.’

clog: ‘Do bhí clog san gcoill a’s budh bhinn an clog é, ach tháinig clog eile a dhein clog binn den gclog san: ceann budh mheasa ’ná é. Deirtear so dá mbeadh duine ar digh uair agus gur mheasa bheadh sé an chéad uair eile.’

enap: ‘An enap uaireadóira atá aige ní iomcharóchadh asal í! uaireadóir toirteamhail (uaireadóir, gluaisteán, baininnscin ar nós bád).’

cníosc: ‘Is iomaidhe duine ar m’aitheantas a bhfuil sé mar nath (focal a leanas de shíor a gcuid cainnte) aige, “dar cnísc” a rádh ag deimhniú a mbriathar.’

cnocadóir: ‘D’aithneófá na cnocadóiridhe in aon áit! (focal táire é seo): na daoine a mhaireas ar shleasaibh cnoc.’

cnuga: ‘ceann casúra nó fadhb mar é ar an rud: cnapóg, meall, ceann cruaidh: dola: cnapán (óir): borradh nádúrdha nó at ar aon rud. ’sé an smalcaire droichmhianaigh é, a’s sin é cnuga atá air: d’aithneófá ar a cheann – an deunamh cruaidh atá air – go bhfuil an mianach san ann (mar tá ráidhte cheana agam cuireann cómhartha clóidh mar seo in iúil don Ghaedhilgeóir tréithe an duine, an ainmhidhe go mbíonn sé air).’

codail: ‘‘Fear as so go Tráighlí ní sheasóchadh dhá dhorn (dhá bhuille) liom!’’ – ‘‘codail, a bhuachaill!’’ (treise na cainnte ar an bhfocal “buachaill”); ‘‘Codail! táim bodhar ó bheith ag éisteach leat: éist (an-láidir do ar an áis seo).’

cóir: ‘‘Cuir isteach na páipéir sin ar na taostaibh go cóir’’: in oirear, dréir mar is cheart agus cúláistighe iad do bheith. Ach, ‘‘cuir isteach na leabhartha ar na taostaibh córa’’: ar na taostaibh gur cheart dóibh do bheith, gach ceann ar a thaosta féin, cuir i gcás leabhartha staire leó féin, agus leabhartha leitrídheachta leó féin’; ‘‘Tá me fear’’, ní hé sin an chóir ach ‘‘is fear mé’’: an carbhall ceart, an friotal ceart.’

coirín: ‘Tá an guth “o” le clos san bhfocal so fé mar atá san bhfocal “coisc”, ach san bhfocal “coirín” mar atá ’n-ár ndiaidh a’s brigh eile leis “u” an fhuaim.’

colmóir: ‘Deirtear é dá mbeadh milleán an uile rud a thárlóchadh dhá chur air (mo thuairm gur tuigeadh do lucht ithte an cholmóra gurbh’ é an chuid dob’fhearr de lé n-itheadh agus go mbíodh gach aonne ag sádhadh chuige d’iarraidh é do bheith aige féin. Tá an teanga lán den saghas so ráidhte).’

colpa: ‘Dhá cholainn (beithidheach ó bhliadhain go dhá bhliadhain) colpa; trí cheartaois dhá cholpa; sé caoire seasca agus cheithre uan, colpa: fiche beithidheach lánfhásta nó a gcómh.’

chómh: “‘Chómh teann as do bholg” (gan aon fhocal eile do chur leis an abairt) teannbholgach”; ‘An bhfuilid stadaighthe (staithe an fhuaim) den obair chómh luath so: iongadh a luathacht do stadadh.’

comard: ‘an bhéim ar an dara siolla.’

cómhacht: ‘Diadhacht (dí-acht an fhuaim), a nádúir diadha: ollchómhacht.’

cómharthuighim: ‘Nuair bhuailfidh an focal “suiméar” leat cómharthuigh gur b’ é ciall atá leis “scabhárd”, “tathag”: tabhair fé ndeara: cuir síos nod ’n-a thaobh ghá rádh san.’

cómhbhrughadh: “‘An amhlaidh atá a chos” ars an fear grinn, “briste mar brisfí bata treasna díreach, nó an amhlaidh atá cómhbhrughadh déanta uirthé mar bheadh ar chrann gabáiste!”: liotuighthe mion as ionad ar a chéile.’

cómhchainnt: ‘fogharuighthe é, cóchainnt’

cómhchainnteach: ‘fogharuighthe é, “cóchainnteach”’

cómhfhocal: ‘Cómhfhocal is eadh an focal “cómhfhocal” féin, ceapaignthe as an réimhmhír “cómh” agus “focal”’; ‘Cómhfhocal is eadh “agus” idir “fear” agus “bean” san rádh “fear agus bean”: focal ceangail a chialluigheas cómh.’

cómhfhortacht: ‘Cialluigheann an focal so ádhbhar éigin faoisimh, éadtromuighthe nó laguighthe ar an dtinneas nách féidir linn do an leigheas ceart iomláin do thabhairt air.’

cómhgaire: ‘cómhangaire: cóngaire, “ón” an-shrónach’

cómhgar: ‘fogharuighthe cómhangar’

cómhghonadh: ‘Doiligheas as pheaca nó mioneamailt, cómhghonadh as thromchorthaibh.’

cómhlán: ‘Ar theacht i gcaladh dhúinn bhí an barra taoide cómhlán: chómh líonta a’s b’fhéidir é do bheith. (Ar mbeidh don muir ’n-a tráigh sara gcasann sí ar líonadh (thuile) deirtear go mbíonn sí idir an lag is a lom).’

cómhnascain: ‘Cómhnascann mo righe mo chrobh a’s mo chuisle: is é mo righe an ceangal atá idir an crobh (an bhas a’s na méireanta) agus an chuisle (an fhorghéag ón uilinn anuas) a’s a néas eadargníomh dóibh.’

conabhruhadh: ‘Ní baintear aon áis as an bhfocal so ach ag tagairt don nduine nó don ainmhidhe, ní habartar cuir i gcás “fuair an chloch conabhruhadh”’

conách: “‘An ólfair deoch im fhochair?’ – “ólfad” – “seadh fe thuairm ár sláinte” – “conách do thabhartaistidhe ort”: go raibh breis ag teacht ar do thabharthaistidhíbh an uile lá (tá sé seo ar an gcarbhall is breághtha i nGaedhílg).’

congabhaim: ‘Congaibh an gadhar dom: coimeád greim air ar mo shon; ach conghaibh an gadhar díom: ná leig do teacht i ngiorracht dom.’

constaic: ‘An dtuigir “breasdoló breannoló”? – “ní thuigim, níl ann ach constaic”: focal chun me do chur i ndraip (“beir as de ló” “beir ann de ló”).’

corra: ‘Corriasc (criasc, “r” leathan): éan fadchósach, fadghobach, caol, a ghnáthuigheas aibhnte, curraighthe a’s trághanna ar thóraidheacht breac a’s eascún: “Sighle na bportaidhthe”, “Siobhán an Scrogail”.’

cos: ‘An bhfuil i gcois (fuaim “o” ag “c”) leat? it chuideachtain.’

cothuighim: ‘Ní deirtear “cothuigh é” le haon bhéile amháin do thabhairt do, ach biadh i gcoitchinne.’

chráidhteacht: “‘Mo chreach a’s mo chráidhteacht is fada siar Márthain agus an baile atá láimh leis” (baile agus paróiste in iarthar Chorca Dhuibhne): mo chiapadh: cur mór trí chéile aigne. (Deirtear so lé haon rud a thaidhbhsigheas dodhéanta.); “‘An dóigh leat go n-éireóchaidh leis?’” – “mo chráidhteacht” (is air ná fuil an baoghal), nó “mo chráidhteacht” (is fada buidhe uaidh é): níl aon dul aige air (tá an dá chiall leis – iongadh go ndéanfadh nó deimhnightheacht).’

crann: ‘Crann speile: an chuid di go mbíonn na dúirmínidhe air (ach sámhthach sluaiste, ráinne, sámhthach bata).’

craobh: ‘*iol.* craobha, craobhacha, gan fuaim ag “bh” agus “ao” anfhada’

cruadhas: ‘Camá (cá mbudh fháth) ná beadh na leaga liatha sa bhanc aca, cá ngeóbhadh an cruadhas? an tsainnt chun an tsaoghail a’s an greim doscartha ar an rud a bheadh aca.’

cuibhe: ‘cuibhthe céim bhreise ar nós buidhe, buidhthe.’

cuimlim: ‘Chaitheadar amach me, chuireadar príosún orm, thógadar mo chuid, ná bím ghod bhodhradh leis chuimileadar sop a’s uisce dhíom: lomscriosadar me. (Tagann so ón nglanadh do thugadh na mná do bheistidhibh (árthaighe bainne, oigheanta, etc.) le huisce te agus craobh nó fraoch ón gcnoc sara gcuirí an leamhnacht ortha: níor bh’fhéidir iad bheith níos glaine).’

cumaim: ‘*b.a. & n-a.* deilbhim, cruthuighim, ceapaim, beartuighim, tionnscnaim. (Bíonn “u” fada nuair chialluigheann an focal rudaidhe corpordha ach nuair chialluigheann sé rudaidhe teibidhe ní bhíonn sé fada ach san aimsir fháistinnigh, ach san módh coingheallach agus an phréamh san aimsir chaithte feictear na focail rómhainn).’²⁶⁰

dalta: ‘buidheanach (“baoinach” an fhuaim)’

dar: ‘Dar m’anam ’on diabhal go sádhfad thu! (go bhfuil an ceart agat, gur fearr d’fhear me ná thu, etc.): (níl an dearbhadh so chómh híogair agus tá cuma air). Dar a maireann (beó)! is dóigh liom go n-aithnighim thu. (I gcómhnaidhe an dearbhadh so lé linn iongadh).’

deabhthrach: [scríofa ar an leathanach lámh leis] ‘d’a:fræx, d’aufræx’

dearbhach: [scríofa thar] ‘d’æræfæx’

deaghbhaile: “‘Ní raibh i ndaingean ná i ndeaghbhaile (fuaim deóra ag “deagh”) indiu” (rádh): níl a fhios agam an ceannsíós ar Dhaingean Uí Chúis é seo nó nách eadh .i. in aon tsaghas baile móir.’

deaghdhathach: ‘go ndath taitheamhach, dath ruadh (nuair fuamuighthear “deagh” n-a dheóghar).’

²⁶⁰ Tuigfear níos fearr an difear idir ‘cum’ agus ‘cúm’ má bhreathnítear ar na hiontrálacha atá aige le haghaidh na bhfocal ‘cumadóir’/ ‘cumadóireacht’ agus ‘cúmadóir’/ ‘cúmadóireacht’: **cumadóir:** *f.3.* ‘duine a chuimhnigheas ar rudaidhibh ná bíonn fíor ná i gceist as a stuaim féin: finnscéalaidhe. Cumadóir díabhail is eadh nár cheart focal as a bhéal do chreideamhaint: duine a bhíos ag ceapadh scéala chun daoine do chur amugha nó chun a meallta lé hinntin a bhfóirleathanadughadh’; **cumadóireacht:** ‘*b.3.* ceapadh nó cur lé chéile ná fuil fíor: scéal nó eachtra as stuaim duine féin. Cumadóireacht dob eadh gur éag sé, chonnac an lá eile go beó beathadhach é: déantús: rud ná raibh i gceist ach adubhartas go raibh’; **cúmadóir:** ‘*f.3.* ceapadóir, duine a cheapas rud nuadh mar craolacháin, long aoir etc. Eideason, Marcóiní, beirt chúmadóiridhe áittrighthe duine aca ar an aibhléis, duine aca ar an eadarbhuais’; **cúmadóireacht:** ‘*b.3.* deilbh, cur lé chéile: tógáil: déantús. Ealadha chaillte is eadh an chúmadóireacht a dheineadh an seandream ar throsacán tighe: an deilbh agus an déantús. Cuideachta olc is eadh me, is oth liom a rádh, mar ná fuil cúmadóireacht ná cumadóireacht ar eolas agam: níl ionam scéal do cheapadh ná d’innsint.’

deaghghlórach: ‘Gárda: “an bhfuil aon mhadra sa tigh seo?” Bean an tigh: “níl, a chroidhe, fuair sé bás leis an aicíd”. Leanbh beag: “tá, dhá mhadra ann!” B. an t.: “nách deaghghlórach ataoi”: nách agat atá an chainnt gan aonne ghá iarraidh ort.’

deagmhaise: ‘Gníomh deagmhaise do dhein sé agus an bochtán d’adhlacadh as a phóca féin: beart uasal: gníomh a thugas meas agus urraim do. (fuaim deaghrach ag deagh).’

deaghobair: ‘Is maith an bhail ar anam an té a ghníos deaghoibreacha, déirc agus carthanacht: gníomhartha a thaitnigheas le Dia. (Ach “deáibreacha”, cialluigheann sé i gCorca Dhuibhne gníomhartha i gcoitchinne); ‘B’fhuraist aithint ná rithfeadh do droichdheáibreacha (is deacair a rádh gur b’ionann an focal so agus droich-deaghoibreacha) leat i gcómhnaidhe, beireadh sa bhfoghail sa deireadh ort: gníomhartha cama.’

dearmhad: ‘uaireannta ní bhíonn “m” séimhighthe agus deirtear ‘gan dearmhad gan dearmad’ (gan aon amhras ar bith) ar an gcuma go n-abraimid go deimhin (gan fuaim ag mh) agus go deimhin (fuaim “bh” is “mh”) ag treisiughadh na cainnte.’

deochadh: ‘Tá sé chómh lag san gur ag deochadh na dighe a bhíonn sé: braon beag ar gach slogóig (contrárdhacht an fhocail ‘slogadh’).’

Dia: ‘Budh gheairrid (ghairid) Dia leis an doras do bheith aige nuair phléasc an seómra ’n-a bhladh: b’é deónughadh Dé dho é agus b’ádhmharach leis é (budh gar+re+Dia? “budh gheairrid (ghairid) Dia leis”, a deirtear ‘gar ré Dia’ = aisce le Dia).’

diabalta: ‘a. ait, dothuigse, iongtach: ar nós an diabhail: dósháruighthe: olc.’

diabhailta: ‘(an b. buailte) a. sármaith: oirdhearc: iongtach, maith.’

diachair: ‘Mo dhiachair! an mhuir mhór! fairír! (deirtear lé díombáidh nó ceal cómhachta ar a dochuimse).’

díghean: ‘daibhcheacht (do-aghaidh + teacht)’

díreach: ‘Ar dhéanamh ruda go cruinn nó go tric, deirtear, “go díreach”.’

díth: “Mo dhíth a’s tuirse ar lár mo chroidhe!” (rádh) (deirtear so le linn ruda nó teangbhála ná taitnigheann lé duine nó le linn neamhcháis).’

diú diú: ‘Diú diú ort-sa, a Phúca Ráilí ní bhfaghair mo leanbh-sa: imtheacht gan teacht ort-sa (“chughat an Púca Ráilí!” sin fógairt ar leanbh chun a chodladh a thuiteam. Fuair na daoine an oiread san scannraidh lé linn droichéachta Dhún an Óir go bhfuil sé ’n-a chianrádh fós eadrainn).’

dó Bair: “‘D’fhó Bair’ ar nós “d’fhág” etc. ar dh’fhó Bair? ar dh’fhág: níor dh’fhág etc.’

dochmair: ‘Dá mbeinn chómh dochmair lé daoineibh áirighthe (slighe lághach chun tagartha do dhuine gur b’eól cé hé) bheadh náire orm labhairt ar ghreann: searbh: gruamha: canncarach: dúránta.’

do dair: ‘doghciteacht = do + aghaidh + teacht’

doigh: ‘Tagann doigeanna (“g” gan séimhiúghadh) ionam .i. freangaidhe nó ríoganna tinnis ar aitreampaibh, ach tagann dathacha orm: .i. an galar go n-atann na matáin a’s na ballnaisc leis.’

do-nuachar: ‘codarsna so-nuachar.’

dreapadóir: ‘ní thagrann so do ascnamh i gcoinnibh cnoc mar a mbíonn duadh siubhlóide amháin.’

dreólán: ‘ceolán (i gConnacht).’

droch-chúinseach: ‘Imirt dhroch-chúinseach duit bheith ag ceileabhradh chártaidhe chun me bhualte (tá an dul so anchoitcheann - chun me buailte, marbhtha etc.)’

drochfhaobhar: ‘Nuair chídhtear duine go glan-bhearrtha deirtear: - mhúise ní raibh aon drochfhaobhar agat: altán nó rásúr mhaith agat.’

drochfhocal: ‘Drochfhocal ar “chaipín” seadh “hata”: neamhoireamhnach.’

droich-dheór: ‘Dá mb’eól céaca féith liom go bhfuil do dhroich-dheór ionam, gheárrfainn amach asam í (ag cainnt lé gaol míothaitheamhach): an fhuil nách uasal.’

dúdóg: ‘Níl ach sálóg sa tseandúdóg seo, cuarduigh íochtar do phóca: ádhbhairín ar thóin na seanphípe dá mbeadh blúire beag fuighlligh nár bhfiú puinn agat (tá gliocas iarratais san méid seo).’

dúluighthe: ‘I ndeireadh a saoghail thiar chaitheadh sé an lá i dtigh an aifrinn ar chealg (cealgán = gealacán) a dhá ghlún ag guidhe de go dúluighthe: go díoghráiseach: lé lánchroidhe.’

Éabha: “‘An raibh a lán daoine ann?’ – “Síol Ádhaimh is Éabha” (síol “Á” agus “É” an fhoghraidheacht): an dúthaigh Éireann daoine.’

éaluighim: ‘Ní hamhlaidh do cheannuighis riamh an leabhar san, cár éaluighis leat é?: cá bhfuairis an chae ar é chúbláil chughat (ar shlighe éigin ní machtnuighítear goid ar an gcuma so).’

éirighthe: ‘Is mar a chéile bheith leis anois nó mar bheifeá ag cuimilt do mhéire de chloic, tá éirighthe air anois: tá sé ar aoirde láin aiste ná héisteóchadh sé nó go bhfuil sé imthighe thar a chumas smachta a choimeád air féin, nó tá an oiread san nirt ann gur fuar iarracht ar a chlaoidheacht, a chiúnughadh nó a chiallughadh – imthighthe ó smacht. (Is féidir so do rádh i dtaobh éinnidh a bhíos domhínighthe nó do cheannsuighthe).’

éiriughadh: ‘Fiche púnt sa bhliadhain do bhíodh dó, fuair sé éiriughadh indé, chúig pháint fhichead a bheidh dó anois (ní déarfáí “éirghe” sa chás so in aon chor): breis: méadughadh.’

faire: ‘Ar mbeith do bhain ag an dtarbh is ná bíonn eisean praitineamhail éigtear “faire! faire!” air is ar an nóimint tagann preab ann – is fíne me air seo.’

fearsadach: ‘Guailne leathan, fearsadacha go bhfuil gach féithleóg ionta chómh reamhar lém mhéireantaibh, ní fhéadfaidís gan neart do bheith ionta: préamhacha láidre go mbíonn achmhuinn nó fulang mór ionta is a chrapann. (Ní hionann ciall don bhfocal so “achmhuinn” is “acfuinn” i gCorca Dhuibhne; “achmhuinn” = fulang is buancas: “acfuinn” – neart, feidhm, etc.)’

féidir: “‘B’fhéidir ná fuil meas a dhóthain aige air féin” – “(dar ndóigh,) b’fhéidir tá”: bí lándeimhnightheach de. (Tabhair fé ndeara “tá” in ionad “go bhfuil”).’

feithim: ‘Feithibh ar na fearaibh sin ar an dtoirt, táid ag fanacht annsan leat le ní fios cathain: friotháil ortha: tabhairt dot aire cad atá uatha. Feithim leis gach lá agus sinn ag dul chun oibre: fanaim leis. Feithibh go dtagann an oidhche: an rud atá ar t’aighe ná dein go dtí san (níor airigheas riamh an focal ach ar na trí cumaibh sin).’

fiadhaire: ‘níl fuaim “g” ag “dh” sa bhfocal so.’

fiafruighe: “‘Connas táid ag réidhteach le chéile an aimsir seo?’ – “ná bí á fhiafruighe dhíom-sa, a dhuine, ní beag dom aire do thabhairt dom chúram féin”: ná cuir a chunntas orm (saghas imdheargtha an freagra so).’

fiotal: ‘Cad é an diabhal atá ar an gcailín breágh, sláinteamhail, slachtmhar san agus a leithéid de pháiothal geimhridh do phósadh?: suarachán fí, gan neart ná dus. (Bíonn páiothal (fiotal) dona go leór, ach ceann geimhridh, monuar!).’

folt: ‘Folt an focal is uaisle ar chlúmh chinn an duine.’

fuaire: ‘(Fuacht an lae, ach fuair an tseómra). Ghaibh fuair (ní fuacht) an lic oighre trím ó bhonn go bathas.’

fuinnte: ‘Móin fhuinnte (fhuite, an fhuaim) .i. leathtar an brúscar, fliuchtar é, pasáltar is iompuightear é áirighthe uair, deintear drithlidhe dhe nuair bhíonn sé ceangailteach is ceaptar annsan gach fód as na drithlidhibh le faobhar na lámh.’

furas: ‘Cómh-fhuras dómhsa is cómh-fhuras liom, dhá thagairt gur fear neamhspleádach me fanacht nó imtheacht: is cuma liom is is cuma dhom céaca: fúm féin atá.’

gabhal: ‘Dóthain bliadhna de ghabhal móna: scar móna leathta amach ó threó bhun an phortaigh (an portach os a cionn a thugas ciall “gabhail” di).’

gaedhealach: ‘Earraidhe Gaedhealach (ní ‘Gaedhlacha’ adeirtear in éanchor).’

gárthach: ‘Beidh gárthach ar fuaid na háite ag lorg plúir má’s rud é go dtéigheann: gleódh is callán ag lorg go fiadhain. (feic **gáirfeach** asal mar a bhfuil fuaim shrónach ag “á” mar tá “á” sa bhfocal “snámh”).’

geall: ‘(Bíodh geall = biceall (sin mar fuaimightear an dá fhocal)) An uair is “cosamhlacht” a bhíos i dtreis mar atá is geall le girrriadh an coinín seo í an fhógharaideacht: ‘is g + eabha le etc.’ ach an uair is urradhas, banna etc. is ciall do fuaimightear ‘na trí focail go hiomlán mar atá – ‘is geall le’ hairgead géir.’

gleóite: ‘ní ghabhann toirt le “gleóite” san áit seo.’

greannmhar: ‘ait, deóranta. Feictear “greannmhar”, níl fuaim an deódhair san bhfocal leis an gcéill seo.’ (**greannmhar:** ‘a. lán de ghreann, aoibhinn, sultmhar, subháiiceach’).

ingir: ‘Bacart a’s ingir saoir (coitcheann in Uibh Ráthach) = riaghail chearnach a’s daradha.’

láir: “‘An láir bhán” .i. an bhreághóg i bhfoirm cinn a’s cuirp capaill a bhíos dhá iomchar ag fear, a cheann sa ghualne, lá an dreoilín. (Bhíodh so coitcheann, tráth: maireann fós i gCorca Dhuibhne).’

laprachán: ‘Fág san (fásan), a lapracháin, ní bheinn ag féachaint ort ag útamáil leis an nglas san: duine go méireannaibh liobarnacha.’

le: “‘Tá airgead aige, deirid” – “tá, leis”: gan aon amhras, ach da ndéarfí – “tá, leis, a lán”: d’fhéadfadh sé a chiallughadh ná beadh nó má bhí go raibh amhras trom agat ná raibh.’

le: ‘Lé troid a’s ólachán atá sé ó tháinig aon chaoilidheacht (leitriughadh foghraidheachta ar an bhfocal so) ann: tugtha dóibh ó tháinig aon ghús ann.’

leabhar: ‘Sin leabhar Eóin (“iúin”) féd mhuineál do fuairis nuair bhís breóidhte a’s tu beag: tosnugadh soiscéil Eóin crochta fé shraing.’

léas: ‘Leus táth (domán leus), punann (mórán táth), stioca (fiche punann), beart (fiche punann), stáca (dachad éigin beart).’

leath-: ‘Ó táim leath-dhíomhaoín (leaitíomhaoín) an aimsir seo: níl mórán lé déanamh agam.’

leath-thuille: ‘Tá sé ’n-a leath-thuille (leath a thuile) anois: an taoide leath-lán.’

líneáil: ““nionáil” is minicighe.’

lóma: ‘f.4. éan mór farraige de chineál an fhiaigh mhara (aon bhaint níl aige leis an “bhforcain” mar deirtear go minic): daoiste.’

mairc: ‘Is é an t-ól a fhágas mairc ar a lán: iarsma shoiléir ná tagaid uaidh. (Ní hionann an focal “mairc” agus “marc” annso againne).’

mallacht: ‘Mallacht uathbhásach seadh “báthadh is bascadh ort”: eascaine seadh “th’anam ’on diabhal!”’

méar: ‘An ordóg, an mhéar spáin (teasbáin), an mhéar mheádhon, an tsisle (méar an fháinne) agus an lúidín.’ (**órdóg:** ‘An órdóg, an mhéar spáin, an mhéar mheádhoín, an tsisle agus an lúidín; sin iad in ord iad.’); ‘Sid é a ólfaidh gan aon mhéar leis é: gan tafant: go dúlmhar. (Is minic do caithtear méar do chur i mbéal gamhna leis an mbainne, in aithris ar an sine!).’

méith: ‘*intriath*. an glaodhach chun caorach. Méith! méith! (leantar i bhfad ar an “é”).’

mí-: ‘Tá mí-fhoirtiún (miairtiún) éigin ort ná féadfá fanacht socair: mí-ádh.’

mórdtímeall: ‘Mórdtímeall mar dho-bhriathar, mórdtímeall mar ainmfhocal.’

muimhneachas: ‘Muimhneachas seadh “in ao’chor” do rádh in ionad “ar chor ar bith”.’

’ná: ‘c.n. rangbháil leis an mbreis-chéim neamh-ionannais, i ndiaidh an aidiachta agus roim an ainmfhocail nó an réamhfhocail a bhíos in ionad an dara rud do cuirtear i gcompráid.’

námha: ‘Is ait an chiall atá annso i mBéal Bán leis sin. Budh dhóigh lé duine gur námha, aonnidh a bheadh choidhche in aghaidh nó ar tí, ach dréir dheallraimh gur don duine is námha iad.’

neamh-am: ‘neath-am, an fhuaim’

nodlaig: ‘Oidhche Nodlag: an tráthnóna is an oidhche a dtuifeann sí ortha. Lá Nodlag an cúigeamhadh lá fichead de mhí deiridh na bliadhna. Oidhche Lae Nodlag: oidhche an chúigeamhadh lá fichead. Oidhche Nodlag mór: oidhche an ceathramha lae fichead. An Nodlaig mhór: Nodlaig na bhfear agus Nodlaig bheag.’

ó: ‘*c.n.* cuireann “ó” i gcéill scaramhaint, imtheacht, aistriuchán, deighilt, baint de, éisceacht, ceal: foillsigheann sé áit mar a ngluaiseann rud as, duine nó áit go dtagann rud as: túis, áit bunaidh, agus smaointe cosamhail leó so: de bhrigh, mar gheall ar: toisc: de chionn etc.’

oirbhire: ‘oiríre, eiríre, an fhuaim’²⁶¹

ón: ‘Ón, níor thuigeas é, níor cheart aon mhilleán do bheith orm .i. ag fagháil leathscéil, deirtear é mar seo nó nuair thagann groga labhartha i nduine: - ná bíodh “ón” ná “án” ort ach abair amach pé rud atá lé rádh agat.’

onóir: ‘Lé toil t’onóra an dtabharfá cead dom: más mian lé duine chómh mór nó chómh tábhachtach leat é, nó ag labhairt lé giúistís nó breitheamh (is minic gur leamhas a bhíos ann).’

peacadh: ‘Ná bíodh peacadh an tómhais ort, cuir beagán eile sa scála: mí-ghníomh gan a cheart do thabhairt do dhuine (tá so chómh déistinneach lé peacadh marbhtach nách mór i súilibh na ndaoine, is measa go mór é aca ’ná goid’); ‘Peacaidhe mhuintire an tighe seo ar mhuintir an tighe seo amuigh: cúiteamh ár gcortha ortha (deirtear so nuair bhíonn dhá thigh in earrad lé chéile. Go minic ní bhíonn ach iarratas maitheamhnachais).’

piíce: ‘(An tagairt seo, cuireann crithniughadh ar dhuine) “bratach na bhFranncach os chionn mo leapan is piíce agam chun sáidhte” (amhrán): sleágh i mbarr feaca chun troda.

pilib: Cá bhfuil Pilib (Plib) uainn? an duine na fuil puinn measa againn air as a dheallramh (cuireann an focal i gcuimhne duine caol neamh-ghusach, neamh-anamamhail).’

pioc: ‘Ná bí ag gearán, do scarais go maith leis, níl pioc a mhaireas (a bharra = dá bharra) ort: an rianán is lugha. Ní dhéanfaidh deoch nó dhó pioc a mhaireas (a bharra = dá bharra) leat: díoghbháil ar bith.’

²⁶¹ (foghar iríre) a bhí ag deireadh na hiontrála seo ach gur scriosadh amach é agus cuireadh (oiríre, eiríre, an fhuaim) isteach ag tús na hiontrála. SO – ar a láimh – a rinne an leasú seo.

plaosc: ‘Léan id phlaosc (táir): mí-rath ort (nuair bhíonn rud déantas as an slighe nó aimideach).’

plispín: ‘Maidir le fuaim gabhann “plispín” agus “raispín” “uispín” cruinn-díreach i gcoinnibh na riaghlacha, c.i.g. “speal” “spiúnadh” “spirid” “spideóg” etc. etc.’²⁶²

práta: “‘Bheadh na fataidhe bainte, nighte, bruite, ithte ag an gConnachtach faid bheadh an Muimhneach ag rádh prátaidhe!’”; ‘Prátaidhe gréine: iad so go dtagann dath na gréine ortha ó bheith leis. Prátaidhe piastacha: ithte ges na piastaidhibh. Prátaidhe brúigte, rósta, nuadha, etc. Prátaidhe seic-bheirbhte! ró-bheirbhte, ach gurb amhlaidh do bhíd leachta in ionad bheith cruaidh! Prátaidhe miona = critheáin. Prátaidhe plúrach: go mbriseann an croiceann ortha lé n-a bhfeabhas is go mbíonn cuma is dath an phlúir ar an mbiadh. Táid ina bprátaidhe préachán: fágtha ar an ithir gan priocadh. Luthóg: prátaidhe rósta i ngríosai gh teineadh.’

púca: “‘Chughat an púca, Ráilí”, deirtear i gCorca Dhuibhne lé leanbhaidhibh chun eagla do chur ortha is go raghaidís chun suain gan bheith ag lógóireacht: i gcuimhne ar ár Dhún an Óir agus an scannradh d’fhág sé i gcroidhthibh na ndaoine.’

rama: ‘Téanam ag ól, a rama! (chun gáiridhe so).’

rangartach: ‘f.l. duine nó ainmhidhe lom-chnámhach, neamh-chórach (focal táire).’

rascail: ‘A rascail, mo sheasamh ort, anois nó riamh, a bhitheamhnaigh (lé cion).’

rath: ‘An té go mbíonn an rath ar maidin air bíonn sé um thráthnóna air: is gnáthach nuair thosnuigheann an t-ádhdh lé duine go leanann sé dho (deirtear so trí fhormad lé duine go gcasann is go n-athchasann an séan air).’

ré: ‘Tá an ré ina suidhe: lé feicsint (rádh binn leis an gcluais é sin: músclann sé samhlaoididhe).’

réamh-: ‘Seadh, is dóigh (dóin) sarar cuireadh aon leasughadh leis bhí réamh-fhás déanta aige: ní hé an leasughadh budh bhun leis go léir.’

réidh-: “‘Réidh-osnaidhe dhá bhaint as dhaoineibh ag an imirt seo”: osnaidhe fada, troma (carbhall lé duine go mbeadh cártaidhe ró-mhaith dho istigh leis).’

riabhóg: ‘Chualaidh an riabhóg mhná so agam-sa ó mhnaoi cómharsan é, sin a bhfuil dá chunntas agam: ratalálaidhe mná (samhluigheann an focal neamh-thoirteamhlacht).’

ridire: ‘An dtáinig ridire an asail fós (le greann)? giolla an asail.’

²⁶² ‘c.i.g.’: ‘cuir i gcás’, is dócha, atá anseo ag SO.

righe: ‘An iomcharóchaidh a reathacha é? (lé greann) .i. táid chómh sprionnlaithe sin nó tá an oiread san measa aige air féin.’

righin: ‘Is righin an muinéal atá ar éinne a bheadh ag tnúth ar thé le héinne, is í chómh daor, gann san: “neaimh-iongtach” (sin mar fogharuighítear an focal so).’

roilleóg: ‘Ná bí ag imtheacht id roilleóg, bíodh stuidéar éigin leat (lé mnaoi): duine rúiseach. Ná déin roilleóg díot féin (lé mnaoi) .i. bíodh ciall is fuaimeant leat.’

róstadh: ‘Cá mbeidh an gabhar dhá róstadh anocht? (Ar shean-nós é do bhruith iomlán lé reidhleán teineadh: sóghlas ar chóisridhibh pósta lé linn m’óige dob eadh gabhar-fheoil): cá mbeidh an fleadh?’

rothag: ‘Rith roim léim thug sé fásc rothaig (fáscrothag) fén gclaidhe: greas reatha roim léime chun fuinnimh do chur leis féin.’

ruadh: ‘Ná habair “ruadh” lé lucht iascaigh ach “deagh-dhathach!” mar sin ag tagairt ar bhannc éisc nó ar an slighe chun iascaigh, ná habair an fear (bhean etc.) ruadh ach an fear etc. deagh-dhathach. Chun an mío-rath do chur ar iascaire abair: - “mada ruadh ar dubhán agus faoilleán ar do bhaoite (mada ruadh ort)!!!”

ruadh: ‘Iascairidhe meisneamhla is tabhairt amach fén bhfarraige ruaidh: fiadhain, buileamhail (bíonn an dath san sa gheimhreadh uirthi); ‘An t-iasc bhíonn ar an mbreac ruadh bíonn sé dearg .i. an breac ball-dearg go mbíonn a chroiceann ar dhath idir dearg agus buidhe (mínigheann so go maith an deifridheacht idir ruadh agus dearg); ‘Mar sin tá againn arán, siúicre, páipéar, leathar, pingin, daoine, muca, talamh, uisce (muir, abha etc.), gruaig, folt ruadh ach cosa, ba, spéir, fion, feoil, gaiste etc. dearg.’

ruchall: “Ruchall” ar aon ainmhidhe idir an dá chois tosaigh, “buarach” ar chosaibh deiridh bó le linn a crúidhte, “crobh-nasc” ón gcois tosaigh (deas nó clé) go ceann, “laincide” (laincis) an ceangal fiar-threasna ó chois tosaigh go cois deiridh.’

rud: ‘Dé beatha-sa (de do bheatha) is rud agat .i. fáilte rómhat bronntanas nó earra éigin do bheith agat.’

rúm: ‘Níor airigheas riamh “rúm” in ionad seómra (seámra), tabhair “rúm” dom ná aonnidh mar sin ach ag tagairt do luíng nó do bhád amháin.’

rútálta: ‘Tá an talamh ar fad ar úrlár an locha rútálta age brocaibh ar lorg néanfartaighe (néallfartaighe): tóchta lé n-a soc.’

sampla: ‘Lé duine a bhíonn go háitríghthe ar aon rud áiríghthe, deirtear, “is mór an sampla é” .i. nách é an t-iongadh é.’

sambhthach: ‘Samhthach atá tuillte aige, deirtear lé duine díomhaoin nó nách taitheamh linn .i. bualadh lé bata ar nós sámhthaighe.’

saor-: ‘Lé leacsteámar (= lag i dtámar) agus éagconntacht ní fhéachfadh sí ar saor-earraidhe .i. a beadh ar luach íseal.’

saothar: ‘Is iongtach an saothar atá déanta agat (leamhas): fíor-bheagán (dá mbeadh duine ag maoidheamh nó lé duine go mbeadh muinghin aige as féin).’

scallach: ‘Táir féin is do phlaosc scallach (lé táir): maol: gléigeal gan ruibe.’

scaoilim: “‘Cé scaoil amach é, iad, etc.?’” deirtear i bhfonn magaidh.’

scaoilte: ‘An fada scaoilte amach é? deirtear lé duine a bhíos leigthe as an ngealtlann, príosún nó gabhann eile.’

sceidimín: ‘san iol. i gcómhnaidhe.’

sceilpéir: ‘Tair annso chugham, a sceilpéir, cad san agat dá dhéanamh anois? (go ceanamhail): a chladhaire.’

scian: ‘focal níos taitheamhaighe do “diabhal”’

scrabhadh: ‘Tá iolardhacht ag baint leis an bhfocal so mar atá: - s. baistighe, féir etc.’

scaiste: ‘Cá bhfuil scaiste an tige seo? (go ceanamhail): duine go mbíonn go héinne geanamhail air: ná bíonn dian chun an tsaoghail: ceanamhail ar aoibhneas do bhaint as.’

scrios: “‘Táir ghod scrios féin leis” (searbas), lé duine a bheadh ag déanamh mórán cainnte den mbeagán do bheadh aige dhá thabhairt uaidh.’

sealbh: ‘A’ sheilbh Dé cá rabhais go bhfuil an íde sin ort? (lé hiongadh): cá rabhais nó eá bhféadfá bheith.’

séamra: ‘f.4. séomra (ar aon bhaile amháin atá an focal so coitchianta)’

seamhrach: ‘bríoghmhar dá aos: beódha, croidheach, sláinteamhail: niamhair, gasta, (díreach mar an fhocal “peitite”), taitheamhach gan bheith groidhe.’

seanduine: ‘Foireann seanduineidhe sinne .i. tá gach nduine againn aosta ach seandaoine an cheann (cnuasainm).’

seangán: ‘Ghoidfeá a thár ón seangán is ní beag san: an t-ualach a bhíos thiar anáirde air. Tagairt do ghliocas na feichide atá annso .i. ghoidfeadh sé aon rud dá mhéid faire a bheadh air.’

seile: ‘Ná caithtear seilidhe annso (fógra).’

seo: ‘(so) *réamh-fhocal foillsightheach* an duine rud, etc., atá i láthair, go bhfuil tagairt do. *Mar dho-bhriathar nó intriacht*, féach.’

seólaim: ‘Seól na ba san: cuir ar an ngort iad, ach seól abhaile iad: beir ón ngort etc. iad chun buaille nó cróidh.’

sighneadh: ‘Is minic agus sighneadh fada ar ghuth as Gaedhealaing go n-athruigheann sé brigh an fhocail ar fad.: cómharta os a cionn chun a faduighthe.’

simné: ‘Coimeád an simné is ní baoghal duit (leamhas): déin gnás d’fhanacht i gcómhghar na teineadh.’

siolruighim: ‘Síolruigheann an focal “iargcúlta” ó “iar” agus “cúl”: tagann se uatha: fásann asta.’

spior: ‘san gcanamhain spior spear’

srónach: ‘Fuaim shrónach seadh atá san gcéad tsiolla den bhfocal “amhlaidh”: tagann cuid di tríd an srón.’

srónaidheacht: ‘Tugann srónaidheacht na Gaedhealainge blas agus dath ar an dteangain. Fuaim gotha nó consaine do dhéanamh agus cuid den sruth aoir ós na scartachaibh do bheith ag gabháil trís an sróin.’

srónghail: ‘Níl srónghail ar an bhfocal “gabhar” ach tá ar an bhfocal “geamhar” ní thagann aon phioc den bhfuaim tríd an sróin: do chur coda d’fhuaimannaibh na húrlabhra tríd an sróin.’

srónaidheacht: ‘Tugann srónaidheacht na Gaedhealainge blas agus dath ar an dteangain. Fuaim gotha nó consaine do dhéanamh agus cuid den sruth aoir ós na scartachaibh do bheith ag gabháil trís an sróin.’

starragán: ‘Fasan! (fág san, fág an áit sin) is ná bí id starragán rómham: duine sa tslighe orm.’

táilliúir: ‘Is minic do gheall táilliúir is ná tiocfadh: sa tseansaoghal i dtightheibh dhaoine féin seadh dheineadh táilliúiridhe an táilliúireacht agus de chionn go mbíodh an méid sin éilimh ortha thugaidís geallamhaintidhe .i. ná creidtear gach geallamhaint.’

táim: ‘an chéad phearsa uathaidh den mbriathar beith’; ‘Ag déanamh aithris ar dhuine go mbíonn “tá” aige ar gach rud a fiafrófaí dhe dearfaí lé leamhas “tá” “tá” “ta-ta” “tá”.’

téanam: ‘Téanam abhaile: tair abhaile im fhochair; ach téanaidh (téanaididh): tagaidh.’

tí: ‘(tíim) ‘an 2 san 3 pearsa fò-shuidhteach’

tógtha: ‘Níl aon bhaoghal ná gur mise atá tógtha leat-sa (leamhas): bail curtha orm agat: me go maith as agat seachas mar bhíos.’

toileamúintidhe: ‘Lean de agus beir go maith, tá togha toileamúintidhe agat (leamhas): duine ciallmhar, deaghchomhairligh.’

tón: “‘Féachaidh brob i dtón!” le duine go mbíonn clódhchas nó tóirtéis ann. Dar lé gach máthair gur as thóin a hinghine féin a éirigheas an ghrian (cuirtear b. i dt. i gcompráid leis seo).’

tórramh: ‘Ar do thórramh go raibh sé (tobac) maran agat atá an dúil mhairbh ann: ameach an chóimhthionóil a bhéas ’ghot aire an oidhche bhír fé chlár (lé míchéadfadh deirtear so).’

traochadh: ‘Éist lé gaoith na mbeann is traochfaidh na huiscidhe (leamhas): fanacht gan aon rud do dhéanamh, is beidh fuar agat lé réidhteach do dhuabhaise.’

triús: ‘An eochair in iascaibh áirighthe agus an déanamh san uirthi, tugtar briste leis uirthi.’

trucail: “‘Tá rud ina cheann súd” (moladh) – “tá, gíoscán trucalach!” (cáineadh): an glór garg a dhéanfadh cairt ualaigh gan smearadh.’

thuaidh: ‘Tháinig sé aniar dtuaidh orm: fuair sé brabúch orm agus bhain tairbhe as (seo rádh ameach lucht foghluma na gaedhealainge atá coitcheann anois agus nár chóir do chothughadh. Nath shalach seadh í. Samhluigheann sí peaca Sodom dom. Is í an t-aon chainnt scríobhtha go dtí so agam í go mbeadh col ag cluais na sean-Ghaedhilgeóiridhe léi. Ní maith liom í).’

tuigsin(t): “‘Á! fear na tuigseana go léir!”, deirtear nuair bhíonn dearmhad nó botún déanta ag duine go mbíonn meas mór aige ar a chuid eólais is clisteachta.’

tuise: ‘Níor bhfada an mhoill orm-sa do thuise do thógaint (seo carbhall go bhfuil cuireadh cómhraic ann): tu do threascairt dá gcuirtí chuige me.’

tútmhaire: ‘contrárdha an focail “tuirireacht”.’

7. Aguisíní

Aguisín a haon – An comhaontú a síníodh idir SO agus An Roinn Oideachais, 20 Bealtaine 1936

Aguisín a dó - An comhaontú a síníodh idir SO agus An Roinn Oideachais, 4 Deireadh Fómhair 1939, mar aon leis na cúlscríbhinní

Aguisín a trí – Íocaíochtaí a rinneadh le SO as a chuid oibre ar CCC

Aguisín a ceathair – Na dátaí agus líon na bhfocal a bhaineann leis na bearta difriúla a chuir Seán Óg Ó Caomhánaigh chuig An Roinn Oideachais

Aguisín a cúig – Na Státseirbhísigh a luaitear sa tráchtas

Aguisín a sé – Foinsí scéalaíochta, amhránaíochta agus filíochta SO

Aguisín a seacht – Príomhnoda gramadaí ar bhain SO leas astu in CCC

Aguisín 1: An comhaontú a síníodh idir SO agus An Roinn Oideachais, 20 Bealtaine 1936*

* Ní cóipeanna sínithe de na comhaontuithe (an chéad agus an dara ceann, mar aon leis na cúlscribhinní) atá anseo istigh. Níor fhéad mé teacht ar chóipeanna sínithe i gcomhaid na Cartlainne Náisiúnta (Comhaid na Roinne Oideachais agus Comhaid Roinn an Taoisigh). Ní fhéadfainn a bhcith cinnte gurb ionann na leaganacha seo faoi iamh agus na cinn a síníodh, ach tagann an méid atá iontu leis na tagairtí ar fad a rinneadh dóibh. Tháinig mé ar chóip eile den chéad chomhaontú i gcomhaid *An Gúm*. Dhá leathanach atá sa chóip faoi iamh, ach níl ach leathanach amháin sa chóip eile. Ach, ag cur na gcóipeanna i gcomparáid le chéile, feicimid nach bhfuil de dhifear eatarthu ach clómhéid agus imill.

CÓM-ANNUÁIL AR η-Α ΔΕΛΗΑΝΗ ΑΝ ΕΥΑΘ ΔΕΛΤΑΙΟ, 1935, ΙΔΙΟ ΔΙΟΡ
ΟΙΔΕΑΔΑΙΣ ΣΑΟΡΣΤΑΙΤ ΟΙΡΕΑΝΗ Ι η-Α ΟΙΡΙΣ Ι ΜΒΑΙΕ ΔΤ ΟΛΙΑΤ (ΔΑ
ΗΣΑΙΡΜΤΕΑΡ ΔΗ ΤΑΙΡΕ ΑΗΗΣΟ ΡΕΑΣΤΑ) ΑΡ ΤΑΟΒ, ΑΣΟΣ ΣΕΑΝ ΟΥ Ο
ΟΑΟΜΑΗΑΙΣ, ΑΣ ΟΟΛΑΙΣΟΕ ΣΑΗ ΑΗΘΒΙΑΣ, ΕΙ ΡΑΙΤΟΕ ΣΟΙΟΡΑΙΗ, ΒΑΙΕ
ΔΤΑ ΟΛΙΑΤ, Ι ΣΟΗΗΤΑΕ ΒΑΙΕ ΔΤΑ ΟΛΙΑΤ, (ΔΑ ΗΣΑΙΡΜΤΕΑΡ ΔΗ ΤΥΣΒΑΡ
ΑΗΗΣΟ ΡΕΑΣΤΑ) ΑΡ ΑΗ ΤΑΟΒ ΟΙΕ.

ΕΕ ΟΡΙΣ ΣΟ η-ΑΟΗΤΑΙΣΕΑΗΗ ΑΗ ΤΥΣΒΑΡ ΛΕΑΒΑΡ ΒΑΡ ΤΕΙΒΕΑΙ "ΟΡΟΙΘΕ
ΟΑΙΗΗΤΕ ΟΙΔΡΑΙΘΕ" Β'ΥΛΛΗΜΥΣΑΒ Ι ΗΣΑΘΒΙΣ ΑΣΟΣ ΛΑΙΜΣΟΡΙΒΙΗΗ
ΙΟΜΛΑΗ ΑΗ ΛΕΑΒΑΙΡ ΣΗ ΒΟ ΣΕΑΘΑΔΑΘ ΒΟΗ ΑΙΡΕ.

ΑΗΟΙΣ ΟΥΜ-ΑΟΗΤΑΙΣΤΕΑΡ ΤΡΙΘ ΣΕΟ, ΑΣ ΡΑΙΡΤΙΘΤΕ ΑΗ ΟΥΜ-ΑΟΗΤΑΙΣΤΕ
ΣΕΟ ΑΣΟΣ ΕΑΤΟΡΤΑ, ΜΑΡ ΛΕΑΗΑΣ:-

- (1) ΣΑΒΑΗΗ ΑΗ ΤΥΣΒΑΡ ΡΕ η-Α ΑΙΣ ΑΗ Τ-ΑΘΒΑΡ ΒΟ ΣΕΑΘΑΔΑΘ
ΙΗ ΟΙΡΙΣ ΑΗ ΡΟΙΗΗ ΟΙΔΕΑΔΑΙΣ, ΒΡΑΙΗΗΣΕ ΗΑ ΘΡΟΙΛΛΙΣΥΘΑΝ,
ΣΡΑΙΘ ΜΑΟΙΛΒΡΙΣΘΕ, ΒΑΙΕ ΔΤ ΟΛΙΑΤ, Ι ΣΟΒΑΘΑ ΒΟ'Η
ΡΑΙΘ ΔΙΡΙΘΕ ΑΡ Α ΣΟΜ-ΑΟΗΤΟΡΑΡ Ι η-Α ΟΙΔΙΘ ΣΕΟ, ΑΣΟΣ
ΑΗ ΟΥΙΘ ΒΕΙΡΙΘ ΒΕΗ ΛΕΑΒΑΡ ΙΟΜΛΑΗ ΒΟ ΣΕΑΘΑΔΑΘ ΑΡ ΟΔΤΑ
ΗΑΘ ΒΕΙΘΕΑΗΗΑΙΣΕ ΗΑ ΒΙΛΑΘ ΜΙ ΗΑ ΗΟΒΛΑΣ, 1937, ΗΘ ΑΡ ΡΕ
ΘΔΤΑ Ι η-Α ΟΙΔΙΘ ΣΗ ΛΕ ΗΑ η-ΑΟΗΤΟΘΑΙΘ ΑΗ ΤΑΙΡΕ
ΟΙΔΕΑΔΑΙΣ ΑΡ ΑΟΗ ΡΕΑΣΥΗ ΣΡΕΙΣΙΑΙΤΑ.
- (2) ΣΑΒΑΗΗ ΑΗ ΤΥΣΒΑΡ ΡΕ η-Α ΑΙΣ ΑΤΑΡΥΣΑΘ ΗΘ ΟΕΑΡΤΥΣΑΘ ΑΡ
ΒΙΘ Α ΗΕΑΣΡΑΙΘ ΑΗ ΤΑΙΡΕ ΒΟ ΒΕΙΘ ΡΙΑΘΤΑΗΑΘ ΒΟ ΔΕΛΗΑΝΗ
Ι ΒΤΘΙΟΕ ΑΗ ΛΕΑΒΑΙΡ.
- (3) ΑΡ ΒΕΙΘ ΟΡΙΘΟΗΥΙΣΤΕ ΒΟΗ ΛΕΑΒΑΡ ΟΥΗ ΣΑΣΤΑΘΤΑ ΑΗ ΑΙΡΕ,
ΙΟΟΡΑΡ ΛΕΙΣ ΑΗ ΤΥΣΒΑΡ ΣΥΗΗ ΑΙΡΣΙΘ Α Η-ΑΙΡΜΕΘΡΑΡ ΒΟ
ΡΕΙΡ Ε2 ΑΗ 1000 ΡΟΟΑΙ ΣΑ ΛΕΑΒΑΡ. ΒΕΑΗΡΑΡ ΑΗ
ΙΟΟΑΙΘΕΑΘΤ Ι η-Α ΗΙΟΜΛΑΙΗΕ ΗΘ Ι η-Α ΟΟΒΑΘΑ, ΙΗΣ ΑΗ
ΑΗ, ΗΘ ΙΗΣ ΗΑ ΗΑΜΑΗΗΑ, Α ΣΟΟΡΘΘΑΙΘ ΑΗ ΤΑΙΡΕ.

- (4) Aoncuigeanh an tUigbar an leabhar san, maraon le pé
 odirpceart a beib aige an, do beic agus d'fhanamhainc
 dá gcuid féin as rialtas saorstáit éireann go dtí go
 mbeib an brabús a tionscfaib as bfol an leabhair sin óm
 mór le hiomlán an éaicéadáis (aótc gan an focaidéadcc
 a forálad 1 mór (3) tuas d'áiream) fé h-ar cuadccas a
 cábairc amac agus a foillsiugad. Nuair a beib an
 brabús a tionscfaib as bfol an leabhair sin tar éis
 caicéadccas iomlán roimráite a cábaircc amac agus a
 foillsiugcc d'foc amlaib, raóib ceart an uigbar san
 leabhar agus a odirpceart an d'áireamh maraon le haon
 stoc de odirpceanna beib ar lámh, agus na plátaí buanóid
 má beirtear a leicéidí, raóib ccar h-ais ón an uigbar
 agus leis seo sahcac do id.
- (5) Beib sé de ceart as an aire cur suas do dul ar áráib
 le foillsiugad an leabhair sin má measann go bfuil a
 bccáin de óis máic aige óuige sin agus maibir leis
 sin ní beib dul ccar a breic agus dá druim sin saorfair
 é ó oblagáib ar bic fé seo.
- (6) Má éirgeann ceisc ar bic, bccáob léiriuugad nó brícc nó
 feibmíuugad aon forála d'forálácc an óm-aoncuigcc seo
 is é an caire béaraib breic ar an gcceisc sin agus ní
 beic dul ccar an mbreic sin.

do ccanamh a f'adnhaise seo do óuir an tUigbar a lámh leis seo agus do
 óuir an caire fé hbeár a séala comparáide do cur air.

AR h-a sígriuugad do

Seán Óg Ó Caoimháin

Coláiste San Aindrias

b.í. ác Cliaic

1 b'f'adnhaise

Seán Mac Iellán

Aguisín 2: An comhaontú a síníodh idir SO agus An Roinn Oideachais, 4 Deireadh Fómhair 1939, mar aon leis na cúlscríbhinní

COPY/

COMH-AONTUGHADH ar n-a dhéanamh an 4adh lá de Dheireadh Fogmhair, 1939, idir an tAIRE OIDEACHAIS ina Oifig i Sráid Maoilbhrighde i mBaile Átha Cliath (dá ngairmtear "An tAire" annso feasta) den chéad leith agus SEÁN ÓG Ó CAOMHÁNAIGH ó Dhún Chaoin, Daingean Uí Chúise i gContae Chiarraige (dá ngairmtear "an tUghdar" annso feasta) den leith eile. DE BHRIGH go bhfuil an tUghdar fá stiúradh an Aire de bhun Chomhaontuighthe darab dáta an fichmhadh lá de Bhealtaine míle naoi gcéad tríocha a sé idir an tAire agus an tUghdar (dá ngairmtear "an comhaontughadh réamhráidhte" annso feasta) ag cóiriughadh saothair gur teideal do "Croidhe Cainte Chiarraige", is é sin liosta de fhoclaibh agus de abairtibh insan teangain Ghaedhilge atá in úsáid i nGaedhealtacht Chiarraige mar aon le míniúcháin agus samplaí insan teangain Ghaedhilge de na foclaibh agus de na habairtibh sin (gairmtear "an saothar" annso feasta den liosta san mar aon le na míniúcháin agus le na samplaí) AGUS DE BHRIGH go bhfuil an tUghdar fá réir an Chomhaontuighthe réamhráidhte taréis cuid den tsaothar san .i. an chuid a ghabhann ó thosach leitir "a" fá an gcinnfhocal "a" go dtí an cinnfhocal "cúthaile" fá an leitir "C" do chóiriughadh agus do chur chun an Aire cheana féin suim ina bhfuil 572,000 focal nó mar sin AGUS DE BHRIGH go bhfuil an tAire tar éis suim £993:10:0 airgid do íoc cheana leis an Ughdar fá an gComhaontughadh réamhráidhte AGUS DE BHRIGH go dtuigtar gur cuibhe an Comhaontughadh réamhráidhte do athghairm agus comhaontughadh nuadh do dhéanamh idir na páirtidhthe sa Chomhaontughadh so chun socrughadh do dhéanamh d'fhonn leanamhaint den tsaothar agus é do chríochnughadh AONTUIGHTEAR LEIS SEO idir na páirtidhthe seo mar leanas:

1. Ar ndéanamh an chomhaontuighthe seo tuigfar deire do bheith leis an gComhaontughadh réamhráidhte darab dáta an fichmhadh lá de Bhealtaine míle naoi gcéad tríocha a sé agus tuigfar é bheith gan feidhm maidir leis an méid den tsaothar atá cóirighthe agus curtha chun an Aire cheana agus fós le fuigheallach an tsaothair sin.
2. Gabhann an tUghdar re n-a ais leanamhain den tsaothar do chóiriughadh agus é chríochnughadh fá stiúradh an Aire agus do réir an Chomhaontuighthe seo.
3. Déanfaidh an tUghdar an saothar so do chóiriughadh in órd aibghitre do réir na gcinn-fhocal le n-a bhfuil míniúcháin agus samplaí insan téx nó ar pé cuma eile a orduigheann an tAire ón uain go chéile fá choinghiollacha an Chomhaontuighthe seo.
4. (1) Déanfaidh an tUghdar an saothar san do sheachadadh chun Brainnse na bhFoillseachán de Roinn an Oideachais i mBaile Átha Cliath in eastraimh nach sia óna chéile 'ná tríocha lá i mbeartanna a bheidh in órd leanamhnach agus in órd aibghibre mar adubhradh. Tuigfar gach beart a bheith iomlán ar n-a sheachadadh agus ní ceadmhach don Ughdar cur leis aon tráth tar éis é sheachadadh gan cead fá scríbhinn ón Aire acht ní misde don Aire atharruighthe ceartúcháin agus teascaí a dhéanamh insan tsaothar nó in aon bheart de do réir forála atá ina dhiaidh so.

(2) Baineann na coinghiollacha so leanas leis an gclásail so:

- (i) Ní bheidh d'fhiachaibh ar an Ughdar beart do sheachadadh fá choinghiollacha an chláisail seo:
 - (a) I rith nó ag deire aon tréimhse de thríocha lá má thárluigheann do a bheith ar feadh na tréimhse sin nó ar feadh aon mhór-pháirt di ag obair ar ghnó eile ar athchuinghe nó le cead ón Aire nó ó Roinn an Oideachais;
 - (b) Má bhíonn breoidhteacht nó fáth eile do-sheachanta dá thoirmeasc.
- (ii) Ceadófar don Ughdar tréimhse tríochá lá de shaoirse i ngach bliadhain gan bheith air aon bheart den scríbhinn do sheachadadh.

5. Ní fuláir don Ughdar cóiriughadh an tsaothair do chríochnughadh agus an beart deiridh de do sheachadadh chun Brainnse na bhFoillseachaí réamhráidhte lá nach déidheannaighe 'ná an 31 lá de Mhárta, míle naoi gcéad a dó is dathad agus maidir leis seo dhe is ar an am atá seasamh an chonnartha.

6. Gabhann an t-ughdar re n-a ais ar mbeith críochnuighthe don tsaothar gur dá shaothar bhunúsach féin amháin é, agus fós go dteasbáinfar go soiléir i gcás athchóirighthe nó tionntócháin ó leabhar nó ó obair litreadha eile gur athchóiriughadh nó tionntócháin le fírinne iad agus fós go luadhfar go soiléir an t-ionad as ar baineadh iad agus ná bainfar feidhm asta acht le cead ó na hUghdair nó ó na daoine eile gur leo pé cóibcheart a ghabhann leo-san. Aontuigheann an tUghdar fós slánughadh do dhéanamh ar an Aire agus ar aon duine nó daoine nó comhlucht corpraithe dá bhfoillsigheadh an saothar san nó aon chuid de don Aire nó thar a cheann nó fé chonradh leis i gcóinnibh gach aon chostais éilimh aicsin iarratais is caithteachais de dhruim an tsaothair sin nó aon chuid de toisc é do shárughadh cóibchirt duine ar bith eile nó clú-mhilleadh scríobhtha nó scannal a bheith ann.

7. Gabhann an tUghdar re n-a ais gan aon tsaothar eile den tsórt so do chóiriughadh ná do chur dá chóiriughadh ná congnamh a thabhairt ina chóiriughadh tráth ar bith taobh istigh de shé mhí i ndiaidh an bhirt dheiridh den tsaothar do sheachadadh gan cead fá scríbhinn ón Aire do bheith aige.

8. Ó is fá stiúradh an Aire atáthar ag cóiriughadh an tsaothair is le Riaghaltas Éireann an cóibcheart ann acht gan dochar do théarmaí agus do choinghiollacha chláisail a l3 den Chomhaontughadh so.

9. Cuirfear eagar ar an saothar thar ceann an Aire ag na daoine agus insna tráthaibh agus insan chuma a ordóchaidh an tAire. Ní misde don Aire nó dá eagarthóir nó dá eagarthóirí

nó do dhuine eile ar a leagfaidh sé cúram eagarthóireacht an tsaothair de thuras na huairé ceartúcháin agus teascaí réasúnach do dhéanamh insan tsaothar nó in aon chuid de fá órdughadh an Aire. Ní ceadmhach do cheachtar de na páirtidhthe sa Chomhaontughadh so ná do dhuine ar bith thar a cheann nó thar a gceann malairt crotha do dhéanamh le ceartúchán nó le teascadh ar ghné geinearálta an tsaothair do réir mar léirighitar san sa Chomhaontughadh so.

10. (1) Íocfaidh an tAire leis an Ughdar as a chuid oibre ar chóiriughadh an tsaothair suim airgid a áirmheófar ar ráta dhá púnt (£2) an míle focal sa tsaothar ar n-a eagrahdh tar éis gach aon atharrughadh ceartughadh agus teascadh réasúnach do dhéanamh ann go sásamh an Aire.

(2) Cuirfar críoch le heagarthóireacht an tsaothair ag an Aire nó thar a cheann lá nach déidheannaighe 'ná dhá mhí dhéag ón dáta a gheobhtar an beart deiridh ón Ughdar.

(3) An gcríochnughadh na heagarthóireachta ní foláir fógra ina thaobh san a chur chun an Ughdair le haon cheann de na háiseanna atá luaidhte i gclásal a 14 de seo.

11. Bhéarfaidh an tAire don Ughdar thar ceann gach beart réamh-dheóntas den íoc san a áirmheófar do réir deich scillinge fichead (30/-) an míle focal a seachadfar ag an Ughdar chun Brainnse na bhfoillseachán réamhráidhte taobh istigh de thríocha lá ón lá a shroisfidh an beart san an tOifigeach ceart. Taobh istigh de thríocha lá ón lá a críochnófar eagarthóireacht an tsaothair sin go sásamh an Aire bhéarfaidh an tAire don Ughdar íoc eile gur leór é fara na réamh-dheóntas a bheidh déanta cheana chun breith suas ar an suim airgid atá luaidhte insan chlásal a ghabhann díreach roimhe seo insan Chomhaontughadh so.

12. Beidh sé de chead ag an Aire an saothar d'fhoillsiughadh nó gan é fhoillsiughadh ar a thoil agus aon duine nó daoine nó comhlucht corpraithe d'ughdrughadh chun a fhoillsighthe dho nó thar a cheann nó fá chonradh leis. Gheobhfar tionnsamh do dhéanamh ar an bhfoillsiughadh san nó leanamhaint de nó scur de ar na tráthaibh agus ar aon chuma dá gcinneann an tAire. Gan dochar do gheinearáltacht na nidhthe sin roimhe seo féadfar iomlán nó aon chuid den tsaothar a fhoillsiughadh bíodh ná foillsightear an fuigh-eallach agus ní misde an saothar d'fhoillsiughadh i leabhar aonair nó ina chodannaibh de pé faid a chinnfidh an tAire. I gcás foillseacháin is é an tAire a chinnfidh cló páipéar crot agus praghas mór-dhíola agus mion-díola an tsaothair sin.

13. Taobh istigh de dhá mhí dhéag ón lá a bheidh críoch curtha ar eagarthóireacht an tsaothair, cinnfidh an tAire an bhfoillseochaidh sé an saothar nó aon chuid de nó ná

foillseochaidh agus cuirfe sé a bhreith in iúil don Ughdar. Má chinneann an tAire gan an saothar nó aon chuid de do fhoillsiughadh raghaidh an cóibcheart sa tsaothar nó in aon chuid de nach toil leis an Aire é fhoillsiughadh i seilbh an Ughdar ón lá a cuirfear breith an Aire in iúil do.

14. Má obann an tUghdar do chomhlíonadh an Chomhaontuighthe seo ní misde don Aire deire a chur leis an gComhaontughadh so go diair le fógra fá scríbhinn don Ughdar. Feadfar an fógra san a thabhairt don Ughdar i bpearsain nó le post-leitir lán-fhrainceálta fá chlárughadh a seolfar chuige ag an seoladh nó ag an ionad comhnaidhthe is déidheannaighe is eol do bheith aige. Má thárluigheann an fógra san do bheith tabhartha go cuibhe ag an Aire beidh an tUghdar i dteideal an íocaidheacht so a leanas do fhagháil as ucht an tsaothair agus gan dul thairis, is é sin íocaidheacht do réir deich scillinge fichead an míle focal insna beartanna a fríoth ón Ughdar ag Brainnsena bhFoillseachán réamh-ráidhte roimh lá an fhógra san.

15. An chuid den tsaothar a cóirigheadh agus a cuireadh chun an Aire roimh dháta an Chomhaontuighthe seo tuigfar é bheith cóirighthe fá théarmaí an Chomhaontuighthe seo. Is é ráta íocaidheachta na coda san dán tsaothar an ráta atá luaidhte insan Chomhaontughadh so agus tuigfar na hící atá tabhartha cheana ag an Aire do bheith déanta fá an gComhaontughadh so as ucht an chuid sin den tsaothar agus aontuighfar nach lugha 'ná 2993:10:0 an lán-íoc ar an méid sin den tsaothar.

16. Má éirigheann aon tráth ina dhiaidh so aighneas conspóid nó ceist ar bith idir na páirtidhthe sa Chomhaontughadh so nó idir a n-ionaidaithe a gcomharbaí nó a sannaithe fá seach nó éinne dhíobh i dtaobh léiriughadh brigh nó éifeacht an Chomhaontuighthe seo nó i dtaobh aon chlásal nó aon nídh dá bhfuil annso nó i dtaobh cearta nó freagarthacht na bpáirtidhthe fá seach nó a n-ionadaithe a gcomharbaí nó a sannaithe fá seach nó aon duine aca fá na gComhaontughadh so nó i slighe ar bith eile maidir leis an gComhaontughadh so cuirfar gach aighneas conspóid nó ceist den tsórt san fá eadarscán bheirt eadarscánaidhe ar n-a gceapadh is é sin eadarscánaidhe an duine do gach páirtidhe leis an dTagra nó eidirbhreitheamh a ceapfar fá scríbhinn ag na headarscánaidhthe agus má dhiúltann nó má fhailligheann aon pháirtidhe d'eadarscánaidhe do cheapadh taobh istigh de lá is fiche d'éis eadarscánaidhe a bheith ceapaithe ag an bpáirtidhe eile agus é d'éis fógra fá scríbhinn do thabhairt don chéad pháirtidhe atá luaidhte dá iarraidh ar an bpáirtidhe sin a leithéid sin de cheapadh a dhéanamh ní fuláir don eadarscánaidhe do cheapadh mar adubhradh cheana ar athchuinge an pháirtidhe ler ceapadh é dul agus na nídhthe atá fá chonspóid d'éisteacht agus moladh do thabhairt ortha amhlaidh is dá mba eadarscánaidhe

é a bheadh ceapaithe ag an dá pháirtidhe chuige sin agus an moladh nó an socrughadh a déanfar ag na headarscánaidhthe ag an eadarscánaidhe nó ag an eidirbhreitheamh san beidh sé ina bhráith dheiridh agus ina cheangal ar na páirtidhthe sa Chomhaontughadh so fá seach agus ar a n-ionadaithibh a gcomharbaí agus a sannaithe fá seach ar eacht go dtabharfaidh na headarscánaidhthe nó an t-eadarscánaidhe sin a moladh nó a mholadh fá scríbhinn taobh istigh den dáthad lá a ghabhann díreach tar éis an tagra do chur fá n-a mbrághaidsean nó fá n-a bhrághaid-sin nó an lá nó roimh aon lá is déidheannaighe 'ná san a chinneadh na headarscánaidhthe nó an t-eadarscánaidhe sin le haon scríbhinn fá n-a shighniughadh nó fá n-a shighniughadh ag faidiughadh an trátha chun a moladh nó a mholadh do thabhairt agus ar eacht go dtabharfaidh an t-eidirbhreitheamh san a mholadh nó a shocrughadh fá scríbhinn taobh istigh den fiche lá do ghabhann díreach tar éis deire na bun-thréimhse nó na tréimhse faidighthe atá ceapaithe le haghaidh moladh na n-eadarscánaidhthe nó an eadarscánaidhe, nó an lá nó roimh aon lá níos déidheannaighe 'ná san a chinneadh an t-eidirbhreitheamh le haon scríbhinn fá n-a shighniughadh ag faidiughadh an trátha chun a mholadh do thabhairt AGUS fós ná tionnscnófar aicsion nó imeachta dlighe ar bith ag ceachtar den bheirt pháirtidhthe sin nó ag a ionadaithe a chomharbaí nó a shannaithe i dtaobh aon nídh de na nidhthe atá fá chonspóid muna ndiúltann nó muna bhfailligheann an pháirtidhe a bheadh ina chonsnach ina leithéid sin d'aicsion nó imeachta na nidhthe sin do chur fá eadarscáin do bhun na forála atá annso cheana nó muna mbeidh an t-am atá ceapaithe chun déanamh an mholta san rithe gan aon mholadh a bheith déanta agus fós go ngéillfidh na páirtidhthe fá seach don Tagra san mar aon le gach duine atá ag éileamh tríotha fá seach dul fá scrúdadh le mionna nó le dearbhughadh ag na headarscánaidhthe nó ag an eadarscánaidhe nó ag an eidirbhreitheamh san maidir leis na nidhthe atá fá aighneas agus go dtabharfaidh ós comhair na n-eadarscánaidhthe nó an eadarscánaidhe nó an eidirbhreitheamh gach aon leabhar dinntiúir páipéar cunntas scríbhinn is cáipéis dá bhfuil i/seilbh nó i gcumas na bpáirtidhthe sin fá seach agus a theastochadh nó go n-éilighar iad agus gach aon nídh eile do dhéanamh dá n-iarrfaidh na headarscánaidhthe nó an t-eadarscánaidhe nó an t-eidirbhreitheamh i gcúrsa imeachta an Tagra sin AGUS go scrúdófar na fídhnéithe fá mhionna nó fá dhearbhughadh má's cuibhe sin leis na headarscánaidhthe leis an eadarscánaidhe nó leis an eidirbhreitheamh AGUS go mbeidh costaisí an Tagra agus an mholta ar chomhairle na n-eadarscánaidhe an eadarscánaidhe nó an eidirbhreithimh. Agus nach misde dhóibh nó dhó ordughadh cé chuige agus cé leis agus cad é an chuma go n-íocfar an costas nó aon chuid de mar aon le cómhacht chun an tsuim a bheidh le híoc nó aon chuid di do mheas nó do shocrughadh agus íoc costaisí idir aturnae is cliant do mholadh.

Do dhéanamh a fhíadhnaise seo do chuir an tUghdar a lámh leis seo agus do chuir an tAire fá ndéar a shéala

corpraithe do ghreamughadh dhe an lá agus an bhliadhain
do céad-luadhadh thuas.

Ar n-a shighniú do

Seán Óg Ó Caomhánaigh
Dún Chaoin, Daingean Uí Chúise,
Co. Chiarraige.

i bhfiadhnaise

Pádraig MacArtáin
Liagh agus Láimh Liagh
Dún Chaoin, Daingean Uí Chúise.

Séala an Aire ar n-a chur air seo
i bhfiadhnaise

Phroinnsias Ó Dúbhthaigh.

CÓIP/

Cúl-scríbhinn é seo a deineadh an 4adh lá so de mhí Márta, 1942.

Aontuightear leis seo idir na páirtithe don Chomh-aontughadh atá sgríobhtha laistigh go léighfear na focail "an 31adh lá de mhí iúil míle naoi gcéad lá a dó is dachad" i n-ionad na focail "an 31 lá de Mhárta míle naoi gcéad a dó is dachad" i gclásal a 5 den Chomh-aontughadh san ach gan dochar ó fharálacha eile an Chomh-aontuighthe agus fós gur ar an am atá agus a bheidh seasamh an chonnartha i n-aimhdheoin an atharuighthe a deintear leis an gcúl-scríbhinn seo.

DO DHEÁNAMH A FHLADHNAISE SEO do chuir an tUghdar a lán leis seo agus do chuir an tAire fá ndear a shéala corpraithe do ghreamughadh dhe an lá agus an bhliadhain do céad-luadhadh thuas .

Ar n-a shighniú do

Seán Óg Ó Caomhánaigh.

i bhfiadhnaise:

Richard H. Hudson, Solicitor, Tralee

Séala an Aire ar n-a chur air seo i bhfiadhnaise:

Proinsias Ó Dubhthaigh.

CÓIP/

CÚL-SCRÍBHINN É SEO a deineadh an 23adh lá de mí Meadhon-
Foghmhair, 1942.

AONTUIGHTEAR LEIS SEO idir na páirtithe don Chómh-aontughadh
breachta laistigh mar leanas .i.

1. Go léighfear Clásal a 5 den Chómh-aontughadh san ar n-a
leasughadh leis an gCúl-scríbhinn den 4adh lá de mhí Mhárta,
1942, atá breachta laistigh amhail agus dá mba iad na focail
"an 3ladh lá de mhí na Nodlag míle naoi gcéad a dó is dachad"
a bhí curtha i n-ionad na bhfocal "an 3ladh lá de mhí Iúil
míle naoi gcéad a dó is dachad" agus go mbeidh brígh agus
éifeacht leis an gClásal san dá réir sin feasta.
2. Maidir le forálacha Clásail a 5 den Chómh-aontughadh san
ar n-a leasughadh mar atá ráidhte thuas gur ar an am atá agus a
bhéas seasamh an chonnartha i n-aimhdheoin an atharruighthe
a deintear leis an gCúl-scríbhinn seo agus fós i n-aimhdheoin
an atharruighthe a rinneadh leis an gCúl-scríbhinn tuas-laidhte
den 4adh lá de mhí Mhárta, 1942.
3. Fé réir na bhforálacha so thuas go ndaingintear leis seo
téarmaí uile an Chómh-aontuighthe sin.

DO DHÉANAMH A FHIADHNAISE SEO do chuir an tUghdar a lámh leis
seo agus do chuir an tAire fá ndéar a shéala corpraithe do
ghreamughadh dhe an lá agus an bhliadhain do céad-luadhadh
thuas.

Ar n-a shíghniughadh dó Seán Óg Ó Caomhánaigh
i bhfiadhnaise Alfred Bergan, 4 Clare St., Dublin

Séala an Aire ar n-a chur air seo i
bhfiadhnaise

Proinnsias Ó Dubhthaigh.

**Aguisín 3: Íocaíochtaí a rinneadh le SO as a chuid
oibre ar CCC**

Tá na táblaí seo a leanas atáirgthe agam anseo mar atá siad sna cáipéisí bunaidh (N566 IV). Ba i mBéarla a scríobhadh an t-eolas ar fad atá sna tablaí, mar aon leis na sonraí ag barr agus ag bun an dara tábla, agus d'fhág mé mar sin iad. Cur síos atá iontu ar na hiocaíochtaí a rinneadh le SO. Léiríonn an chéad tábla na hiocaíochtaí sular cuireadh comhaontú 1939 i bhfeidhm. Tá forluí sna táblaí sa mhéid is go bhfaightear na figiúirí i ndiaidh 25/5/39 sa dara tábla chomh maith.

Date	Amount	Remarks	No. of Words	
21.6.35	£50:-)	Advance payments		
20.5.36	£75:-)	@30/- per 1000		
27.6.36	£75:-)	words in respect of		
4.12.36	£100:-)	Letter A, B, C,		
17.9.37	£80:-)	(portion of)		
Total	£380:-		282,598	
29.9.37	£43:-	Balance due @30/- per 1000 words in respect of material in hands viz.		
Total	£423:-	282,598 (i.e. £423)		
9*.12.37	£96:-	Further instalment of letter C	64,198	
14.3.38	£94:10:-	" " " " "	63,184	
1.4.38	£25:-)	Further instalment of letter C	31,376	
12.4.38	£21:10:-)			
11.5.38	£100:-	Amount paid to raise previous payments made at rate of 30/- per 1000 words to 35/- per 1000 words		
16.6.38	£75:-	Further instalment of letter C	49,278	
Total	£835:-		Total 490,634	less dedu-
			10% 49,000	cted in res
			441,634	-pect of
				surplus
				matter
9.7.38	£25:-)	Balance of Amount paid in respect		
19.7.38	£22:-)	of material already submitted viz.		
Total	£882:-	441,000 words at rate of £2:- per 1000 words (£882:-)		
		D/Finance sanction 7.7.38 (s.18/11/34)		
21.12.38	£16:8:-)	Advance payment for further Instalment of letter C	41,748	
21.2.39	£45:-2:-)	" " " " "		
25.5.39	£50:-	" " " " "	39,984	
Total	£993:10:-			
New	agreement	signed 4 th October 1939.		

* Seo an ceann ar tagraíodh dó in 5.1 (fonóta 211) toisc nach réitíonn na dátaí.

9.11.39	£64:10:-	Advance payment @30/- per 1000 words for instalment of letter D	43,519	
23.11.39	£69:-:-	" " "	46,926	
19.12.39	£58:10:-	Further advance @30/- per 1000 words for instalment of letter D	39,744	
21.1.40	£63:-:-	" " " " " D-E	42,479	
26.2.40	£49:10:-	" " " " " E-F	33,304	
13.3.40	£43:10:-	" " " " " F (Continued)	30,033	
8.4.40	£69:-:-	" " " " " F (Continued)	46,124	
	£1410:10:-	Total payments.	805,495	

II. Payments made since execution of Agreement dated 4th October, 1939

Number of words (unedited)	Date of receipt	Date of payment	Amount paid £.s.d.
43,036	14.10.39	9.11.39	64.10.0
46,224	12.11.39	23.11.39	69.0.0
39,600	8.12.39	19.12.39	58.10.0
42,855	5.1.40	23.1.40	63.0.0
33,600	2.2.40	26.2.40	49.10.0
29,750	2.3.40	13.3.40	43.10.0
46,641	30.3.40	8.4.40	69.0.0
31,890	29.4.40	9.5.40	46.10.0
42,435	29.5.40	6.6.40	63.0.0
38,540	22.6.40	2.7.40	57.0.0
40,325	3.8.40	7.9.40	60.0.0
35,030	26.9.40	3.10.40	52.10.0
30,270	25.10.40	2.11.40	45.0.0
42,670	23.11.40	3.12.40	63.0.0
19,090	28.12.40	6.1.41	28.10.0
17,635	21.1.41	4.2.41	25.10.0
39,250	20.2.41	28.2.41	58.10.0
14,350	18.3.41	2.4.41	21.0.0
37,635	22.4.41	30.4.41	55.10.0
54,360	19.5.41	24.5.41	81.0.0
3,474	14.6.41	1.7.41	4.10.0
31,045	14.7.41	19.7.41	46.10.0
69,179	11.8.41	11.9.41	103.10.0

60,825	10.9.41	19.9.41	90.0.0
59,422	7.10.41	23.10.41	87.0.0
40,520	5.11.41	10.11.41	60.0.0
50,515	11.12.41	29.12.41	75.0.0
37,070	12.1.42	16.1.42	55.10.0
56,365	6.2.42	12.2.42	84.0.0
44,100	6.3.42	19.3.42	66.0.0
60,375	4.4.42	18.4.42	90.0.0
53,735	2.5.42	13.5.42	79.10.0
40,355	4.6.42	19.6.42	60.0.0
69,016	3.7.42	21.7.42	103.10.0
70,080	6.8.42	20.8.42	105.0.0
47,015	1.10.42	15.10.42	70.10.0
60,605	3.11.42	16.11.42	90.0.0
36,300	2.12.42	15.12.42	54.0.0
56,720	31.12.42	12.1.43	84.0.0

£2,482.10.0 being amount referred to at (2) in letter referred to under

III

III As in letter to Mr. Ó Caomhánaigh's Solicitor, dated 21st December, 1943.

Aguisín 4: Na dátaí agus líon na bhfocal a bhaineann
leis na bearta difriúla a chuir SO chuig An Roinn
Oideachais

Seo a leanas mar a thosaigh SO na cnuasaigh éagsúla.¹ Naoi n-imleabhar is fiche atá in CCC mar atá fáil air sa Leabharlann Náisiúnta, ach tá níos mó imleabhar ná sin ag SO féin. Ag breathnú ar na litreacha ‘A’, ‘B’ agus ‘C’, ní thugann SO an t-eolas céanna i dtaobh na n-imleabhar sin agus a thugann sé leis na himleabhair ina ndiaidh. Bhí sé mar nós aige sna himleabhair eile ainm an tsaothair a lua (.i. CCC), an t-ábhar a bhí san imleabhar áirithe (.i. an chéad fhocal agus an focal deireanach ann), mar aon le dáta tosaithe agus síniú. Má bhreathnaímid ar an eolas ann faighimid tuiscint níos fearr ar amlíne an tionscnaimh.

- CROIDHE CAINNTE CIARRAIGHE AG AN gCÓTA ar n-a thosnughadh 17adh lá de Bhealtaine 1935.
- Croidhe Cainnte Chiarraidhe, An leitir “B” annso. An Cóta a scríobh.²
- Cá – ceallargain.
- Cealltar – cíocras. 33,990.
- Cíocrasán – clúnfair. 35,715 focal. Seán an Chóta.
- Clúracán – coisreacaim.
- An leitir “C” ó Coisreacaim go Comhmaith 31,749 focal.
- Comhmaith go conggháil.
- Congghaim – curtha.
- “Croidhe Cainnte Ciarraighe” an leitir D. 43,036 focal ón bhfocal “dá” go dtín focal “deólaim”. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Meadhon Fógmhair 25/39.
- “Croidhe Cainnte Ciarraighe” ón bhfocal “deónach” - “do-riartha”. 46,224 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, 9adh lá Shamhain 1939.
- Croidhe Cainnte Chiarraighe ó “doriarthacht” go “dúire” 39,600 focal. Mí na Nodlag 1939, Seán Óg Ó Caomhánaigh.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “dúirmeog” go dtín bhfocal “éileamh”; 42,855 focal (ar leanamhaint). Seán Óg Ó Caomhánaigh, Eanáir 4, 1940.³
- “Croidhe Cainnte Ciarraighe” ón bhfocal “éilicean” go dtín bhfocal “fáilteoir”. 33,600 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Eanáir, ’40.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ó “failtighim” go “fear”, 29,750 focal. Seán an Chóta, Feabhra 29adh lá 1940.
- “Croidhe Cainnte Ciarraighe” ón bhfocal “féar” go dtí an focal “foclach”. 46,641 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Márta 29adh lá, 1940.
- “Croidhe Cainnte Ciarraighe” ón bhfocal “fochmhaid” go dtín bhfocal “frigh”. 31,890 focal. Abrán 26adh lá 1940, Seán Óg Ó Caomhánaigh
- “Croidhe Cainnte Chiarraighe” ón bhfocal “frighdín” go dtín bhfocal “ganntar”, 42,435 focal. Bealtaine 24/40, Seán Óg Ó Caomhánaigh, Dúnchaoin.

¹ Tá an t-eolas seo tugtha agam mar a bhí sé ag SO. Baineann na comharthaí athfhríotail, na línte faoi agus an leagan amach leis-sean.

² Ní thugtar dáta tosaithe le himleabhar ‘B’, ach tá dáta críochnaithe ag an deireadh – ‘14 Bealtaine 1935’. Má bhreathnaímid ar leathanach clúdaigh an fhoclóra (atá ag barr an liosta seo) feicimid go luaitear an 17 Bealtaine 1935 mar dháta tosaithe CCC. Ach, mar atá pléite ag tús Chaibidil 3, ba í an litir ‘B’ an chéad bheart a chuir SO faoi bhráid na Roinne.

³ Seo mar a chuir SO críoch le himleabhar ‘D’: ‘Mo shúil go bhfuil an leitir “D” i gcrích go maith, níor coigleadh dúthracht uirthé! Seán an Chóta.’

- “Croidhe Cainnte Ciarraige” ón bhfocal “ganntarach” go dtín bhfocal “glanadh”, 38,540 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Meitheamh 22/40.
- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “glanaim” go dtín bhfocal “grianach”, 40,325 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Lugnasa 22/40.
- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “grianadh” go dtín bhfocal “ionannas”, 35,030 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Meádhon Fógmhair, 26/40.
- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “ionannughadh” go dtín bhfocal “láimhsiughadh”, 30,270 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Deireadh Fogmhair, 25/40.
- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “láimhtheach” go dtín bhfocal “leath-lúb”, 42,670 focal. Samhain 23/40, Seán Óg Ó Caomhánaigh.
- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “leathluighe” go dtín bhfocal “liathadh”, 19,090 focal. Seán an Chóta, 23/12/40.
- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “liathaim” go dtín bhfocal “lom-”, 17,635 focal. Seán Ó Caomhánaigh, Eanáir 21/41.
- [lom-] ar leanamhaint. Seán Óg Ó Caomhánaigh Eanáir 21/’41
- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “lom-chuid” go dtín bhfocal “maighdean”, 39,250 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Feabhra 19/’41.
- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “maighdeanas” go dtín bhfocal “mall-”, 14,350 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Márta 18adh lá, 1941.⁴
- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “mall-” go dtín bhfocal “mear”, 37,585 focal mhínighthe. Seán Óg Ó Caomhánaigh, 17/4/41.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “mear” go dtín bhfocal “móireacht”, 54,360 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Abrán 16/41.⁵
- Móiréis – mór.⁶
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “mór” go dtín bhfocal “néall”, 31,045 focal mínighthe. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Iúil 41.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “néallach” go dtín bhfocal “ofráil” 69,197 focal. An foghmhar 9/41. Seán an Chóta.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “néalltach” go dtín bhfocal “ofráil”, 69,179 focal (téigheann so leis an leabhar eile) foghmhar 9/41, Seán an Chóta.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “ofráilaim” go dtín bhfocal “pobal”, 60,825 focal mhínighthe. Meadhon fogmhair 5/1941, Seán Óg Ó Caomhánaigh.
- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “pluma” go dtín bhfocal “ranngás”, 58,410 focal mhínighthe. Deireadh fogmhair 1941, Seán Óg Ó Caomhánaigh.
- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “ranngás” go dtín bhfocal “righim”, 40,520 focal. Samhain, 1941, Seán Óg Ó Caomhánaigh.
- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “righim” go dtín bhfocal “rún”, 50,615 focal mhínighthe. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Easbudhfuilte 5/41.

⁴ Tá an nóta seo a leanas ag deireadh an imleabhair seo: ‘Is oth liom a luighead atá scríobhtha agam an turus-so. Tá coighcíos caithte as baile agam ar lorg rud nó dhó a bhí ag deunamh mearbhaill dom agus tá mo chuaird gan bheith in aistear. Beid agat in am tráth. Seán Óg Ó Caomhánaigh.’

⁵ Táim in amhras faoin dáta anseo, ‘Abrán 16/41’. Má bhreathnaímid ar an mbeart roimhe ‘17/4/41’ an dáta atá luaite leis – an lá tar éis lá an bhirt seo.

⁶ Nóta breactha ag SO ag deireadh an bhirt: ‘Claoidhte leis an bhflíú, Seán an Chóta.’

- Croidhe Cainnte Ciarraidhe ón bhfocal “rún-” go dtín bhfocal “saor”, 37,070 focal mhínighthe. Seán Óg Caomhánach, Eanáir 2, 1942.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “saor” go dtín bhfocal “sceathaire” 56,365 focal mhínighthe. 2/2/42, Seán Óg Ó Caomhánaigh.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “sceathaireacht” go dtín bhfocal “screamh” 44,100 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Márta 3/42.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “screamhach” go dtín bhfocal “siar” 60,375 focal mhínighthe. Márta 30adh 1942, Seán Óg Ó Caomhánaigh.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “sibhialtacht” go dtín bhfocal “smeig” 53,735 focal mhínighthe. Abrán, 1942, Seán Óg.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “spéir-” go dtín bhfocal “sughadh” 69,016 focal mhínighthe. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Meitheamh, 1942.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “sughadh” go dtín bhfocal “teacht” 70,080 focal. Iúil 1942, Seán Óg Ó Caomhánaigh.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “teacht” go dtín bhfocal “tionnabram” 47,015 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, M-Fóghmhair, 1942.
- (leabhar a 58) 60,605 “tionnlacaim-treasálaim”
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “treasálta” go dtín bhfocal “tú” 36,300 focal. Seán Óg Ó Caomhánaigh, 2/12/42.
- Croidhe Cainnte Ciarraighe ón bhfocal “tuagh” go dtín bhfocal “útamálaidhe” 56,720 focal mhínighthe. Seán Óg Ó Caomhánaigh, Nodlaig 1942. Trí leabhartha.

Aguisín 5: Na Státseirbhísigh a raibh baint acu le
scéal CCC

Seo a leanas liosta de na Státseirbhísigh sin a raibh baint acu le cúram CCC. Baineann an t-eolas a thugtar faoi na daoine anseo thíos leis an ról a bhí acu i scéal CCC, agus baineadh an t-eolas sin as na comhaid oifigiúla.

Almond, C.S.

Príomhoifigeach, An Roinn Airgeadais

Breathnach, Micheál

Ball de Choiste Comhairleach na Roinne Oideachais a bhain le CCC

Corrigan, M. A.

Príomh-Aturnae Stáit

Doolin, Walter

An Roinn Airgeadais

Gabhánach Ní Dhubhthaigh, Lúise

Ball de Choiste Comhairleach na Roinne Oideachais a bhain le CCC

Mac Grianna, Domhnall

Ball de Choiste Comhairleach na Roinne Oideachais a bhain le CCC

Mac Lellan, Seán

An tOifigeach Foillseachán, An Roinn Oideachais

Mac Niocaill, Seoirse

Ball de Choiste Comhairleach na Roinne Oideachais a bhain le CCC

Mac Ugo, Seumas

Rúnaí Príobháideach an Taoisigh

Ó Briain, Lorcán

Rúnaí an Aire Soláthairtí

Ó Dubhthaigh, P[h]roinnsias [FÓD]¹

Leas-Rúnaí na Roinne Oideachais

Ó Gríobhtha, Mícheál

Eagarthóir Muimhneach leis *An Gúm*

¹ 'FÓD' a d'úsáid sé go hiondúil agus a shíniú á chur aige leis na cáipéisí a bhain le CCC. Feicimid 'Phroinnsias' in úsáid aige aon áit a bhfuil a ainm iomlán in úsáid aige. 'Proinnsias' a fheicimid in úsáid ag Oifigigh na Roinne Oideachais agus iad ag tagairt dó (CCC (SO) 19, mar shampla). 'Proinnsias' an leagan atá in úsáid agam. Feicimid tagairt do leaganacha seo a ainm in *Fiftieth Anniversary Report 1940-1990* (1990: 58): 'The name of *Froinnsias Ó Dubhthaigh* occurs only in that form throughout the documentation which has been examined, except that in signature he himself sometimes spelled his first name as *Phroinnsias*.'

Ó hÉighneacháin, Tomás

Ball de Choiste Comhairleach na Roinne Oideachais a bhain le CCC

Ó Muimhneacháin, Muiris

Rúnaí Oifig an Taoisigh

Ó Néill, Seosamh

Rúnaí na Roinne Oideachais

Aguisín 6: Foinsí scéalaíochta, amhránaíochta agus
filíochta SO

Seo a leanas liosta de na scéalta, na téacsanna, na hamhráin agus na dánta a dtagraíonn SO dóibh in CCC:

[Is i litriú SO atá siad]

Agallamh na Seanórach
An Bhruidhean Chaorthainn
An Cailín Donn
An Cailín Ruadh
An Ciarraigheach Malluighthe
An Cnoicín Fraoigh (an Cnuicín Fraoigh)
An Gamhain Geal Bán
An Giolla Deacair
An Peacach 'san Bás
An Scéalaidhe Gaedhealach
An Seanchas Mór
An Spealadóir
An Stáicín Eórman
An Táin
An t-Amadán Mór
An t-Arrachtach Sean
Bean Dubh an Ghleanna
Bláth bhán na finne
Cailín Deas Crúidhte na mBó
Caol an Iarainn
Cú Bhán an tSléibhe
Cúirt an Mheádhon Oidhche
Do chuala Scéal do Chéas ar Ló me
Don Cíochóité
Duanaire an Fhirtéaraigh
Eachtra na Mná Móire thar Lear
Easmailt is Ár gach lá go Dúbalta
Eibhlín, a Rún
Eóchaill
Foras Feasa ar Éirinn¹
Giolla an Fhiagha
Go Saoraidh Dia an Rí
Im Aonar Seal
Mo Ghile Mear
Ó Dómhnaill Abú!
Oidheadh Chlainne Lir
Oidheadh Chlainne Túirinn
Oidheadh Chlainne Uisnigh
Óró sé do Bheatha Abhaile

¹ Ní thugtar teideal an tsaohair seo, ach tagraítear dó faoin gceannfhocal **éithighim**, 'Aon fhaisnéis neamhfhirinneach a deineadh ar Éirinn d'éithigh an Céitinneach iad in-a Stair, is chuir in iúil go rabhadar, mar bhíodar bréagach: sháruigh iad: d'áitimh is chruthuigh ná rabhadar dréir cirt ná córach.'

Óró! is í ag sodar im deóidh
Páidín Ó Dálaigh
Raithneach a Bhean Bheag
Réidh-chnoc Mná Duibhe
Róisín Dubh
Scéul an Chaipín Dheirg
Séadna
Seán sa Bhrístín Leathair
Sparán Buidhe
Táim-se im Chodladh
Tórramh an Bharraille
Tóruigheacht Dhiarmuda is Ghráine

Amhráin agus dánta a bhfuil sleachta acu in CCC agus gur aimsigh mé faoi na teidil seo a leanas iad:

An Spailpín Fánach²
Bruach na Carraige Báine³
Cáit i nGarrán a' Bhile⁴
Ceo Draíochta⁵
Caoineadh Chill Chais⁶
Fáinne Geal an Lae⁷
Jimmy mo Mhíle Stór⁸
Péarla an Bhrollaigh Bháin⁹
Seoithín Seo¹⁰

² Ó Dubhda (1933 [1969]: 127)

³ Ní Ógáin (1921 (I): 30)

⁴ Ní Ógáin (1921 (II): 1)

⁵ Ó Tuama/ Kinsella (1981 [2002]: 186)

⁶ de Brún/ Ó Buachalla/ Ó Concheanainn (1975 [2002]: 81)

⁷ Ó Concheanainn (1978: 48)

⁸ Ó Concheanainn (1978: 30)

⁹ Ó Concheanainn (1978: 47)

¹⁰ Ní Ógáin (1921 (I): 13)

**Aguisín 7: Príomhnoda Gramadaí ar bhain SO leas
astu in CCC**

<i>a./ ad./ aid.</i>	aidiacht
<i>a.b.</i>	ainm briathartha
<i>a.fh.</i>	ainmfhocal
<i>a.r.</i>	aidiacht bhriathartha
<i>b.</i>	bainiscneach
<i>b.a.</i>	briathar aistreach
<i>b.a. mí-r./ b. m-r. a.</i>	briathar aistreach mírialta
<i>b. ch./ b.-chéim</i>	breischéim
<i>b. n-a.</i>	briathar neamhaistreach
<i>br. 1/ br. 2</i>	briathar 1ú réimniú/ 2ú réimniú
<i>c-a.</i>	cnuasainm
<i>c.b.</i>	céim bhreise
<i>c.n./ con./ comhnasc</i>	cónasc
<i>d.b./ d.bh./ do-bh.</i>	dobhriathar
<i>f.</i>	firinscneach ('feminine' corruair)
<i>f.a.</i>	forainm
<i>f-a. p./ f.p.</i>	forainm pearsanta
<i>f-a. ch./ f. ch.</i>	forainm choibhneasta
<i>i gc.fh.</i>	i gcomhfhocail
<i>int./ intreach/ intriath</i>	intriacht
<i>iol.</i>	iolra
<i>m.</i>	masculine
<i>m.ó.</i>	modh ordaitheach
<i>n-a./ n-ais.</i>	neamhaistreach
<i>r.ch./ r.fh.ch.sh.</i>	réamhfhocal comhshuite
<i>r.fh.</i>	réamhfhocal
<i>r-mh.</i>	réamh-mhír
<i>u.</i>	uimhir
<i>uath.</i>	uatha
<i>u.bh.</i>	uaillbhreas
<i>1-5 (le hainmfhocail)</i>	uimhir an díochlaonta

8. LEABHARLIOSTA

Foinsí Neamhfoilsithe

Bradfield, Denis W. (1960) “‘Croí Chainte Chiarraí’ le Seán Óg Ó Caomhánaigh [Seán an Chóta]’. Tráchtas M.A, Coláiste na hOllscoile, Baile Átha Cliath.

Kavanagh, Séamus (1931) ‘Studies in the Vocabulary of the Dialect of West Kerry, B-O; T-U’. M.A. sa Léann Ceilteach, Ollscoil na hÉireann.

Ó Caomhánaigh, Seán Óg (1935-1942) ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe’. G601-629, An Leabharlann Náisiúnta.

Ó Caomhánaigh, Seán Óg/ Ó Catháin, Mícheál. ‘Cín lae ó Churrach Chille Dara’.*

Comhaid *An Gúm* (ar coimeád sa Chartlann Náisiúnta)

N566 – ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe’

N566 I – ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe’

N566 II – ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe’

N566 II – ‘Payments – Croidhe Cainnte Chiarraighe’

N566 III – ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe’

N566 III – ‘Payments – Croidhe Cainnte Chiarraighe’

N566 IV – ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe’

Comhad Roinn an Taoisigh

NA 97/9/370 – ‘Croidhe Cainnte Chiarraighe le Seán Óg Ó Caomhánaigh: comh-aontúghadh leis an Aire Oideachais.’

Foinsí Foilsithe

Bráithre Críostaí, Na (1999) *Graiméar Gaeilge na mBráithre Críostaí* [Eagrán Nua]. An Gúm: Baile Átha Cliath.

Breathnach, Diarmuid/ Ní Mhurchú, Máire (1986) *1882-1982 Beathaisnéis a hAon*. An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath.

--- (1990) *1882-1982 Beathaisnéis a Dó*. An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath.

* Tá an chín lae á cur in eagar faoi láthair ag Mícheál Ó Catháin, mac léinn dochtúireachta in Ollscoil na hÉireann, Má Nuad.

- (1992) *1882-1982 Beathaisnéis a Trí*. An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath.
- (1994) *1882-1982 Beathaisnéis a Ceathair*. An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath.
- (1997) *1882-1982 Beathaisnéis a Cúig*. An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath.
- Castro, Elizabeth (1998) *HTML 4 for the World Wide Web*. Peachpit Press: Berkeley, USA.
- Céitinn, Seathrún/ Bergin Osborn [eag.] (1931) *Trí Bior-Ghaoithe an Bháis*. Royal Irish Academy: Dublin.
- Celtic Studies, School of (1990) *Fiftieth Anniversary Report 1940-1990*. Dublin Institute for Advanced Studies.
- de Bhaldraithe, Tomás (1945) *The Irish of Cois Fhairrge, Co. Galway*. Dublin Institute for Advanced Studies.
- (1980) 'Foclóirí agus Foclóireacht na Gacilge', *The Maynooth Review* 6, (Number 1, May), 3-15.
- [eag.] (1981) *Innéacs Nua-Ghaeilge don Dictionary of the Irish Language*. Acadamh Ríoga na hÉireann: Baile Átha Cliath.
- (1994) 'Dáithí – Scoláire daonna' in Mac Aonghusa/ de Bhaldraithe (1994). An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath, 73-84.
- de Brún, Pádraig/ Ó Buachalla, Breandán/ Ó Concheanainn Tomás (1975) [2002] *Nua-Dhunaire I*. Institiúid Ard-Léinn: Baile Átha Cliath.
- Dineen, Patrick S. (1927) [1996¹⁰] *Foclóir Gaedhilge agus Béarla*. Irish Texts Society: Dublin.
- Huddleston, Rodney/ Pullum, Geoffrey K. (2002) *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge University Press.
- Mac Aonghusa, Proinsias (1994) 'Gáire Mór na Féasóige' in Mac Aonghusa/ de Bhaldraithe (1994). An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath, 117-133.
- / de Bhaldraithe, Tomás [eagi] (1994) *Dáithí Ó hUaithne: Cuimhní Cairde*. An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath.
- [eag.] (1997) *Tomás de Bhaldraithe: Cuimhní Cairde*. An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath.

Mc Cionnaith, L. (1935) *Foclóir Béarla agus Gaedhilge*. Foillseachán Rialtais: Baile Átha Cliath.

Mac Clúin, An tAth. Seóirse (1922) *Réilthíní Óir* (Cuid 1 agus 2), Comhlucht Oideachais na h-Éirean[n]: Baile Átha Cliath.

Mac Giolla Choille, Breandán (1988) 'I dTaobh an tSaothair sin na Gaeilge ar an mBunreacht', *Feasta* 41 (Uimhir 10, Deireadh Fómhair), 63-68.

Mag Shamhráin, Antain [eag.] (1999) *Foilseacháin an Ghúim*. An Gúm: Baile Átha Cliath.

Mhac an Fhailigh, Éamonn (1968) *The Irish of Erris, Co. Mayo*. Dublin Institute for Advanced Studies.

Ní Mhaonaigh, Tracey (2007) 'Éacht Foclóireachta: *Croidhe Cainte Chiarraighe* le Seán Óg Ó Caomhánaigh', *Bliainiris* 7, 204-228.

Ní Mhurchú, Máire/ Breathnach, Diarmuid (1999) *1782 - 1881 Beathaisnéis*. An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath.

--- (2001) *1560-1781 Beathaisnéis*. An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath.

--- (2003) *1983-2002 Beathaisnéis*. An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath.

Ní Ógáin, Róis [eag.] (1921) *Duanaire Gaedhilge* (1 & II), Comhlucht Oideachais na hÉireann, Tta: Baile Átha Cliath.

Ní Shéaghdha, Nessa (1990) *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland, Fasciculus XII*. Dublin Institute for Advanced Studies.

Ó Brosnacháin, Niall (2001) *Éist leis an gCóta*. An Sagart: Maigh Nuad.

Ó Caomhánaigh, Seán Óg (1946) 'Báthadh Eibhlín Nic Niocaill, Mór-Chailleamhaint do'n Tír', *Scéala Éireann*, 13/08/1946, 2.

--- / Ó Dúshláine, Tadhg [eag.] (1989) *Fánaí*, An Sagart: Maigh Nuad.

Ó Concheanainn, Tomás [eag.] (1978) *Nua-Dhuanaire III*. Institiúid Ardléinn Bhaile Átha Cliath.

Ó Conluain, Proinsias/ Ó Céileachair, Donncha (1958) *An Duinníneach: An tAthair Pádraig Ó Duinnín: A Shaol, a Shaothar agus an Ré inar Mhair Sé*. Sáirséal agus Dill: Baile Átha Cliath.

Ó Criomhthain, Tomás/ Ó Coileáin, Seán [eag.] (2002) *An tOileánach*. Cló Talbóid: Baile Átha Cliath.

Ó Dónaill, Niall (1977) *Foclóir Gaeilge-Béarla*. Oifig an tSoláthair: Baile Átha Cliath.

Ó Dubhda, Seán (1933) [1969] *Duanaire Duibhneach*. Clóchuallacht Chathail, Teoranta: Baile Átha Cliath.

Ó Dubhshláine, Mícheál (1992) *Óigbhean Uasal Ó Phríomhchathair Éireann*. Conradh na Gaeilge: Baile Átha Cliath.

--- (2000) *An Baol Dom Tú? Muintir Chorca Dhuibhne agus an Ghaeilge 1860-1940*. Conradh na Gaeilge: Baile Átha Cliath.

Ó Dúshláine, Tadhg (1989) 'Scéil Úrscéil', *Léachtaí Cholm Cille* 19, 93-128.

--- (1991) *Éist le Dubh Dorcha*. An Sagart: Maigh Nuad.

Ó Fiannachta, Pádraig [eag.] (1998) *An Bíobla Naofa*. Fios Feasa: Corca Dhuibhne/ An Sagart: Maigh Nuad. [Dlúthdhiosca]

--- [eag.] (2000) *An Bíobla Naofa*, An Sagart: Maigh Nuad.

Ó hAnnracháin, Stiofán (1964) *Caint an Bhaile Dhuibh*. An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath.

Ó hÓgáin, Éamonn (1984) *Diolaim Focal (A) ó Chorca Dhuibhne*. Acadamh Ríoga na hÉireann: Baile Átha Cliath.

Ó hUaithne, Dáithí (1947) 'Seán a' Chóta', *Comhar* (Márta 1947), 5.

O'Leary, Philip (2004) *Gaelic Prose in the Irish Free State, 1922-1939*. University College Dublin Press.

Oliver, Dick/ Morrison, Michael (2006) *Teach yourself HTML and CSS in 24 hours*. SAMS Publishing: USA.

Ó Lúing, Seán (1985) *Seán an Chóta*. Coiscéim: Baile Átha Cliath.

Ó Murchú, Máirtín (1997) 'Ceann Easna agus Pairifín: printís an scoláire 1941-43' in Mac Aonghusa (1997). An Clóchomhar Tta: Baile Átha Cliath, 53-62.

O'Neill Lane, T. (1904) *Lane's English-Irish Dictionary*. Sealy, Bryers & Walker: Baile Átha Cliath.

--- (1922) *Lane's Larger English-Irish Dictionary*. Talbot Press: Baile Átha Cliath.

- Ó Sé, Caoimhín (2001) *Traidisiún na Scéalaíochta i gCorca Dhuibhne*. Coiscéim: Baile Átha Cliath.
- Ó Sé, Diarmuid (1995) *An Teanga Bheo*. Institiúid Teangeolaíochta Éireann: Baile Átha Cliath.
- (2000) *Gaeilge Chorca Dhuibhne*. Institiúid Teangeolaíochta Éireann: Baile Átha Cliath.
- Ó Siadhail, Mícheál (1985) 'Irish *labhaois, labhaoiseach*', *Celtica* 17, 158.
- (1994) 'Athair de mo Chuid' in Mac Aonghusa/ de Bhaldraithe (1994). *An Clóchomhar Tta*: Baile Átha Cliath, 31-37.
- Ó Tuama, Seán/ Kinsella, Thomas (1981) [2002] *An Duanaire 1600-1900, Poems of the Dispossessed*. Foras na Gaeilge: Baile Átha Cliath.
- Quin E. G. [eag.] (1983) *(Contributions to a) Dictionary of the Irish Language Based mainly on Old and Middle Irish Materials*. Acadamh Ríoga na hÉireann: Baile Átha Cliath.
- Rannóg an Aistriúcháin (1958) [1995⁸] *Gramadach na Gaeilge agus Litriú na Gaeilge: An Caighdeán Oifigiúil*. Oifig an tSoláthair: Baile Átha Cliath.
- Seabhac, An [eag.] (1926) [2003³] *Seanfhocail na Mumhan*, An Gúm: Baile Átha Cliath.
- Sjoestedt, M[arie] L[ouise] (1931) *Phonétique D'un Parler Irlandais de Kerry*. Librairie Ernest Leroux: Paris.
- Sjoestedt-Jonval, M[arie] L[ouise] (1938) *Description D'un Parler Irlandais de Kerry*. Librairie Ancienne Honoré Champion: Paris.
- Stockman, Gerard (1974) *The Irish of Achill, Co. Mayo*. Institute of Irish Studies: Queen's University Belfast.
- Ua Súilleabháin, Seán (1994) 'Gaeilge na Mumhan' in *Stair na Gaeilge*, 479-538.
- Údar gan ainm (1947) 'Death of Sean Og O Caomhanaigh', *Irish Times*, 17/1/1947, 4.
- Wagner, H./ Mac Congáil, N. (1983) *Oral Literature from Dunquin, Co. Kerry*. Institute of Irish Studies: Queen's University Belfast.
- Worcester, Joseph E. [eag.] (1849) *A Universal and Critical Dictionary of the English Language*. Wilkins, Carter, and Company: Boston.

--- (1859) *A Dictionary of the English Language*. Sampson Low, Son & Company: London.

Suímh Ghréasáin

Dáil Éireann: <http://historical-debates.oireachtas.ie/D/0084/D.0084.194107220027.html> (25/02/2008).

Daonáireamh 1911: <http://www.census.nationalarchives.ie/reels/nai000239227/> (28/01/2008).

HTML: http://www.w3schools.com/html/html_entities.asp (28/01/2008).

JAVA: http://www.webmonkey.com/webmonkey/reference/javascript_code_library/;
<http://www.w3schools.com/js/default.asp>;
<http://www.cprogramming.com/tutorial/lesson2.html> (28/01/2008).

Rann faoi Éamon de Valera:

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,892080,00.html?iid=chix-sphere> (25/02/2008).

Titley, Alan. *The Interpretation of Tradition*:

[http://frankoconnor.ucc.ie/downloads/The Interpretation of Tradition by Alan Titley.pdf](http://frankoconnor.ucc.ie/downloads/The%20Interpretation%20of%20Tradition%20by%20Alan%20Titley.pdf) (30/01/2008).

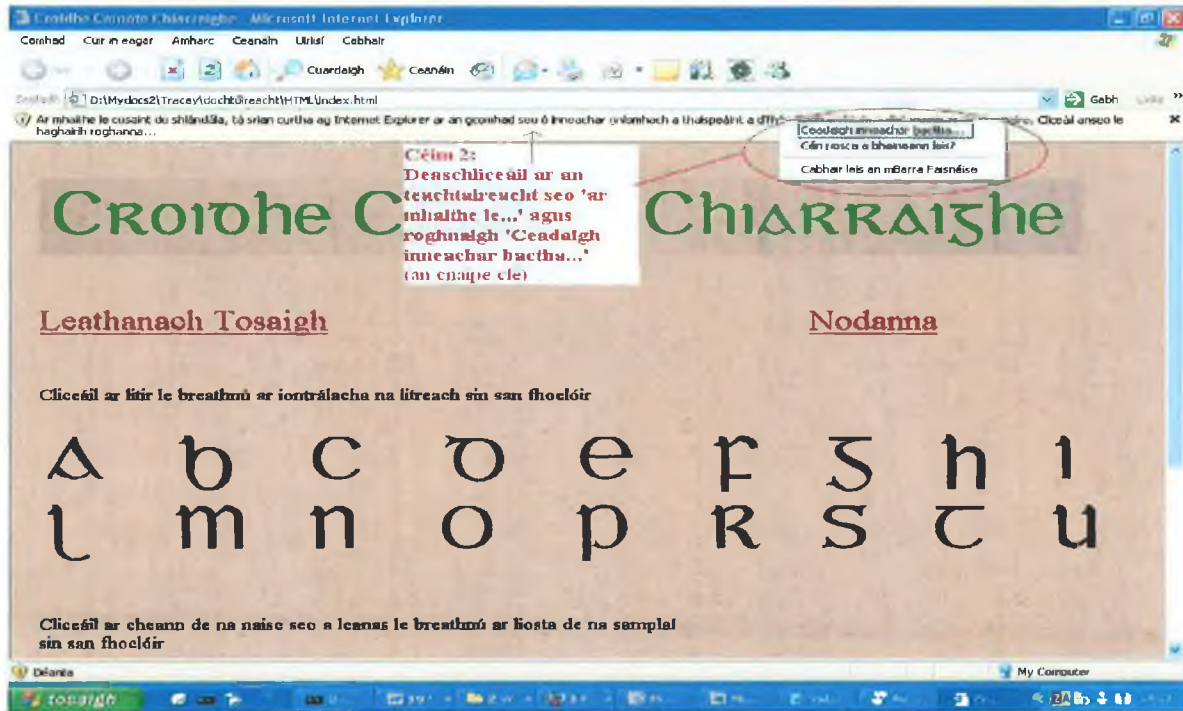
Hogan, E. *Onomasticon Goedelicum*: <http://www.ucc.ie:8080/cocoon/doi/locus/G#navtop> (20/02/2008).

Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Jack_Dempsey,

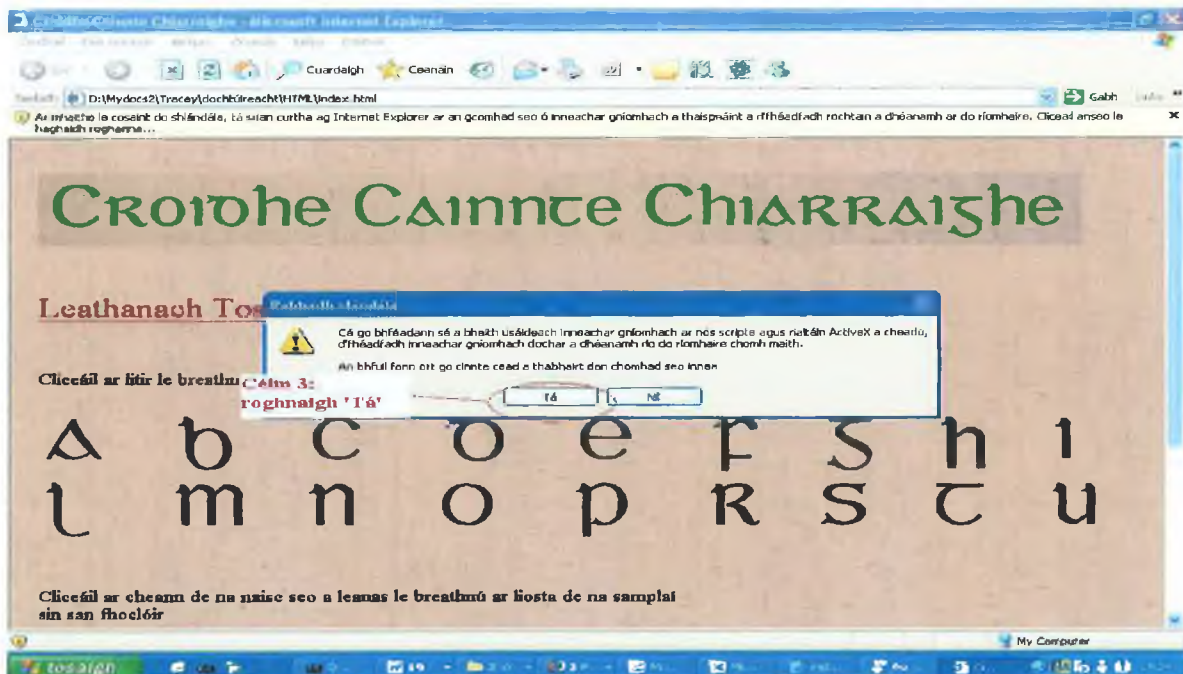
http://en.wikipedia.org/wiki/Primo_Carnera,

http://en.wikipedia.org/wiki/Georges_Carpentier (30/01/2008).

Céim 2: Deaschliceáil ar an teachtaireacht bhuí ag barr an scáileáin agus roghnaigh ‘Ceadalgh inneachar bactha...’ (Más an comhéadan Béarla atá in úsáid agat ‘Allow blocked content’).

Céim 3: Roghnaigh ‘Tá’

Agus tú istigh i gceart anois ar an gcéad leathanach cliceáil ar aon cheann de na litreacha, nó aon cheann de na naisc eile le breathnú ar a gcuid inneachair. Feicfidh tú, istigh sna comhaid, go bhfuil naisc iontu a ligeann duit léim ar aghaidh chuig áiteanna difriúla sa téacs. Le filleadh ar bharr an leathanaigh, cliceáil ar ‘barr an leathanaigh’. Más maith leat cuardach a dhéanamh laistigh de na litreacha nó na liostaí sainiúla, coinnigh síos an cnaipe ‘Ctrl’, brúigh an litir F ar an méarchlár agus tiocfaidh inneall cuardaigh aníos ar an scáileán. Agus tú críochnaithe ansin agus ag iarraidh filleadh ar an leathanach tosaigh, cliceáil ar an nasc ‘baile’.

Má bhíonn aon deacracht agat agus tú ag iarraidh an diosca seo a úsáid déan teagmháil dhíreach liom ar an ríomphost (Tracey.NiMhaonaigh@nuim.ie).